

PI 3x21

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga



Serie nouă, tomul XVIII, 2007

Nr. 1 – 2

ianuarie – aprilie



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), EUGEN DENIZE (*redactor șef adjunct*),
NAGY PIENARU (*redactor responsabil*), VIOREL ACHIM, ȘTEFAN
ANDREESCU, VIOLETA BARBU, DANIELA BUȘĂ, ILEANA CĂZAN,
OVIDIU CRISTEA, IOAN CHIPER, GHEORGHE LAZĂR, RALUCA
TOMI, CRISTIAN VASILE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*),
TERESA FERRO (*Italia*), FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*),
YUSUF HALAÇOĞLU (*Turcia*), REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER
(*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*), PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), DUMITRU NASTASE (*Grecia*),
K.V. NIKIFOROV (*Federația Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*)

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN (*redactor*)
DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehnoredactor*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: FLORIN COSTINESCU
tehnoredactor: DIANA RUSU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an.
„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

Revista se poate procura de la:

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București, România, 050711,
Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sector 1, P.O. Box 33–57, București, România, Tel. 4021-318 70
00, 4021-318 70 01; Fax 4021-318 70 02, 4021-318 70 03, E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România,
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 031 104 46 68; E-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, Tel. 4021-313 71 57, E-mail: derex.com@gmail.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in “Historical Abstracts” and “America: History and Life”.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

© 2008, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46,
Fax. 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
www.ear.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XVIII, NR. 1 – 2
ianuarie – aprilie 2007

S U M A R

IMPERII RIVALE – MODELE DE EXPANSIUNE HABSBURGII ȘI OTOMANII

- OVIDIU CRISTEA, „Succesi del Hungharia del 1551”: lupta pentru Transilvania (1551–1552)
într-un izvor contemporan inedit 5
- ȘTEFAN ANDREESCU, Preliminarii diplomatice ale cuceririi otomane a insulei Cipru
(1570–1571) 27

ETNIE ȘI CONFESIUNE

- VIOREL ACHIM, Despre un voievod român din Transilvania, din anul 1423 49
- ALEXANDRU CIOCÎLTAN, Catolicismul în Țara Românească în relatări edite și inedite ale
arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670) 61

ELITE ȘI MARGINALIZAȚI

- FLORINA MANUELA CONSTANTIN, Robii țigani din Țara Românească în justiție: cutume
și ipostaze juridice. Studiu de caz (hrisovul din 21 iunie 1637) 91
- LUCIAN-VALERIU LEFTER, Dregătorii Ținuturilor Moldovei. Condica din anii 1827–1831 ... 109

REGIMUL TOTALITAR – CULTURĂ ȘI PROPAGANDĂ

- EUGEN DENIZE, Lenin, Stalin și Uniunea Sovietică în programele Radiodifuziunii Române
(1944–1953)..... 121
- CRISTIAN VASILE, Considerații privind relațiile culturale externe ale României în anii
1945–1953..... 133

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 1–206

DIASPORA – FAȚETELE EXILULUI

CĂTĂLIN CALAFETEANU, Exilul românesc și crearea Adunării Națiunilor Europene Captive	141
DORIN DOBRINCU, Structuri militare ale „Guvernului Național Român” de la Viena (1944–1945)	157

PERSPECTIVE ÎN ISTORIOGRAFIE

IRINA GAVRILĂ, Informatica – un instrument al cercetării istorice	177
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

* * <i>Europe as Viewed From the Margins. An East-Central European Perspective During the Long 19th Century</i> , ed. ION STANCIU, SILVIU MILOIU, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, 190 p. (<i>Florin Anghel</i>); * * <i>Trecutul la judecata istoriei</i> , coord. GH. BUZATU, Edit. Mica Valahie, București, 2006, 638 p. (<i>Cezar Măță</i>); ANTHONY BEEVOR, <i>Stalingrad</i> , Edit. Rao, București, 2005, 544 p. (<i>Cristina-Mihaela Predoiu</i>); VLADIMIR BEȘLEAGĂ, <i>Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959</i> , Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2006, 328 p. (<i>Svetlana Ciocîltan</i>); <i>Martha Bibescu în timpul ocupației germane la București (1916–1917)</i> . Un studiu de CONSTANTIN IORDAN, urmat de un fragment din jurnalul prințesei și alte documente, Edit. Anima, București, 2005, 450 p. (<i>Radu Tudorancea</i>); GRIGORE GAFENCU, <i>Jurnal</i> , vol. I, Edit. Pro Historia, București, 2006, 288 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); FRÉDÉRIC SALLY GIOCANTI, <i>Utiliser les statistiques en histoire</i> , Coursus A. Colin, Paris, 2005, 192 p. (<i>Irina Gavrilă</i>); GERNOT NUSSBÄCHER, <i>Caietele Corona. Contribuții la istoria Brașovului, Caietul 3</i> , Edit. Aldus, Brașov, 2004, 50 p. (<i>Alexandru Ciocîltan</i>); DUMITRU POPESCU, <i>Cronos autodevorându-se... Aburul halucinogen al cernelii. Memorii</i> , vol. I, Curtea Veche Publishing, București, 2005, 240 p. (<i>Cristian Vasile</i>); JEAN SÉVILLIA, <i>Corectitudinea istorică. Să punem capăt trecutului unic</i> , Edit. Humanitas, București, 2005, 384 p. (<i>Daniel Citirigă</i>)	193
---	-----

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XVIII, Nos. 1 – 2

January – April 2007

CONTENTS

RIVAL EMPIRES – EXPANSION MODELS THE HABSBURGS AND THE OTTOMANS

OVIDIU CRISTEA, “Succesi del Hungharia del 1551”: The Battle for Transylvania (1551-1552) in an Unpublished Contemporary Source	5
ȘTEFAN ANDREESCU, Diplomatic Preliminaries to the Ottoman Conquest of Cyprus (1570–1571)	27

ETNICITY AND DENOMINATION

VIOREL ACHIM, A Romanian Voivode in Transylvania, in 1423	49
ALEXANDRU CIOCÎLTAN, Catholicism in Wallachia in the Published and Unpublished Writings of Bogdan Bakšić, Archbishop of Sofia (1663, 1668, 1670)	61

ELITES AND OUTCASTS

FLORINA MANUELA CONSTANTIN, The Wallachian Gypsy Slaves on Trial: Customary Law and Legal Hypostases – A Case Study (A Writ of 21 June 1637)	91
LUCIAN VALERIU LEFTER, The High Officials of the Moldavian Districts. The Register From 1827–1831	109

THE TOTALITARIAN REGIME – CULTURE AND PROPAGANDA

EUGEN DENIZE, Lenin, Stalin and the Soviet Union in the Programs of the Romanian Radio Broadcasting Corporation (1944–1953)	121
CRISTIAN VASILE, Considerations on Romania’s Foreign Cultural Relations in 1945–1953	133

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 1–206

DIASPORA – THE FACETS OF EXILE

CĂTĂLIN CALAFETEANU, Romanian Exile and the Creation of the Assembly of Captive European Nations	141
DORIN DOBRINCĂ, Military Structures of the “Romanian National Government” in Vienna (1944–1945)	157

OUTLOOKS IN HISTORIOGRAPHY

IRINA GAVRILĂ, Informatics – A Tool in History Research	177
---	-----

NOTES AND REVIEWS

* * <i>Europe as Viewed From the Margins. An East-Central European Perspective During the Long 19th Century</i> , ed. by ION STANCIU, SILVIU MILOIU, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, 190 pp. (<i>Florin Anghel</i>); * * <i>Trecutul la judecata istoriei</i> (The Past at the Trial of History), coord. GH. BUZATU, Edit. Mica Valahie, București, 2006, 638 pp. (<i>Cezar Măță</i>); ANTHONY BEEVOR, <i>Stalingrad</i> , Edit. Rao, București, 2005, 544 pp. (<i>Cristina-Mihaela Predoiu</i>); VLADIMIR BEȘLEAGĂ, <i>Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959</i> (Crosses Felled Down by the Regime. The Monastery of Răciula. 1959), Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2006, 328 p. (<i>Svetlana Ciociltan</i>); <i>Martha Bibescu în timpul ocupației germane la București (1916–1917)</i> . Un studiu de CONSTANTIN IORDAN, urmat de un fragment din jurnalul prințesei și alte documente (Martha Bibescu During the German Occupation of Bucharest, 1916–1917). A Study by CONSTANTIN IORDAN, Followed by an Excerpt from the Princess’ Diary and Other Documents), Edit. Anima, București, 2005, 450 pp. (<i>Radu Tudorancea</i>); GRIGORE GAFENCU, <i>Jurnal</i> (Diary), vol. I, Edit. Pro Historia, București, 2006, 288 pp. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); FRÉDÉRIC SALY GIOCANTI, <i>Utiliser les statistiques en histoire</i> , Cursus A. Colin, Paris, 2005, 192 pp. (<i>Irina Gavrilă</i>); GERNOT NUSSBÄCHER, <i>Caietele Corona. Contribuții la istoria Brașovului, Caietul 3</i> (The Corona Ledgers. Contributions to the History of Brașov, Ledger 3), Edit. Aldus, Brașov, 2004, 50 pp. (<i>Alexandru Ciociltan</i>); DUMITRU POPESCU, <i>Cronos autodevorându-se... Aburul halucinogen al cernelii. Memorii</i> (Self-Devouring Chronos... The Hallucinogen Vapors of Ink. Memoirs), vol. I, Curtea Veche Publishing, București, 2005, 240 pp. (<i>Cristian Vasile</i>); JEAN SÉVILLIA, <i>Corectitudinea istorică. Să punem capăt trecutului unic</i> (Historical Correctness. Putting an End to the One and Only Past), Edit. Humanitas, București, 2005, 384 pp. (<i>Daniel Cîțirigă</i>)	193
---	-----

IMPERII RIVALE – MODELE DE EXPANSIUNE HABSBURGII ȘI OTOMANII

„SUCCESI DEL HUNGHARIA DEL 1551”: LUPTA PENTRU TRANSILVANIA (1551–1552) ÎNTR-UN IZVOR CONTEMPORAN INEDIT*

OVIDIU CRISTEA

Consecințele victoriei sultanului Suleyman Magnificul la Mohács au făcut deja, în ultimii ani, obiectul unor numeroase cercetări¹. Din acest motiv, rândurile de față nu își propun reluarea, fie și succintă, a conjuncturii politice și militare a Ungariei după 1526, ci doar să prezinte un izvor inedit consacrat situației Transilvaniei în anii 1551–1552.

SURSA ȘI AUTORUL

Documentul este păstrat la *Archivio di Stato di Venezia*, în fondul *Materie Miste Notabili*, *filza* 45 alături de alte piese arhivistice referitoare la epoca lui Ferdinand de Habsburg. Între acestea merită menționată o „*Apologia per il Re di Romani contra Imperiali*”, text ce constituie o pledoarie în favoarea politicii lui Ferdinand I față de Transilvania. Apologia nu este datată și nu conține nicio

* Versiunea în limba italiană a fost prezentată la colocviul internațional „Veneția e il Levante tra il XIV e il XVIII secolo”, organizat de Institutul Român de Cultură și Cercetări Umaniste din Veneția, în zilele de 18–21 octombrie 2006. Față de acel text am operat o serie de modificări și de completări.

¹ Bibliografia subiectului este uriașă de aceea semnalez doar câteva dintre lucrările publicate în ultimii ani: Gabor Barta, *La Route qui mene à Istanbul 1526–1528*, Budapest, 1994; vol. colectiv *Fight Against the Turk in Central Europe in the First Half of the 16th Century*, Budapest, 2004, *passim*; Ileana Căzan, *Primele ambasade ale Habsburgilor în Imperiul Otoman și lupta pentru cucerirea Transilvaniei (1547–1562)*, SMIM, XIV, 1996, p. 31–40; Eadem, *Habsburgi și otomani la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace 1526–1576*, București, 2000; Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997; Călin Felezeu, *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană*, Cluj-Napoca, 1997; Cristian Luca, *Documente italiene inedite privind relațiile politice ale lui Ioan Zápolya cu Ferdinand I de Habsburg*, „Sargetia”, XXVII, 1997–1998, 1, p. 473–484; Teréz Oborni, *Tratatul de la Gilău*, SMIM, XX, 2002, p. 189–200; Florina Ciure, *Nuove fonti veneziane riguardanti la contesa per il trono dell'Ungheria tra Ferdinando d'Absburgo e Giovanni Zápolya (1526–1538)*, în „Quaderni della Casa Romana di Venezia”, III, 2004, p. 51–72; Ioan-Aurel Pop, *Tra gli Asburgo e gli Otomani: la Transilvania alla metà del XVI secolo*, „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, VI–VII, 2004–2005, p. 185–204.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 5–25

precizare în privința autorului, dar aceste detalii pot fi ușor reconstituite. Este vorba, de fapt, de traducerea în dialect venețian a părții principale a unui discurs² ținut în anul 1543 la Universitatea din Köln, de către medicul spaniol Andres Laguna, aflat în acel moment în serviciul Regelui romanilor³. Alăturarea acestei apologii de textul referitor la situația Transilvaniei în 1551–1552 ar putea susține ipoteza că ambele ar fi opera aceluiași autor. Totuși, în afara unor particularități lingvistice care ar sugera că avem de-a face tot cu o traducere din limba spaniolă (Isabella Zapolya este numită permanent „reina”, iar Carol Quintul apare drept „imperadore”) există prea puține indicii în sprijinul ipotezei formulate și nu ar fi exclus ca alăturarea celor două documente într-un fond de arhivă venețian să se fi datorat doar subiectului comun, anume disputa dintre Suleyman Magnificul și Ferdinand de Habsburg pentru stăpânirea Transilvaniei.

Titlul mărturiei anonime este „*Succesi del Hungharia del 1551*”, iar structura sa este una neobișnuită. Prima pagină conține referiri la o campanie a șahului Persiei, „Sophi” (în fapt Tahmasp I, 1524–1576); mai exact, este vorba de informații preluate din scrisori expediate de bailul venețian la Constantinopol în data de 31 ianuarie 1552. Acestea relatau expediția condusă de Tahmasp împotriva cetății „Argisa” și victoria asupra unei oștiri otomane conduse de beilerbeiu de Esdrum (Erzurum?). După aceste mențiuni urmează o filă albă și, apoi, textul propriu zis al documentului care începe cu o notă explicatorie referitoare la motivele intervenției Habsburgilor în Transilvania: „*Nel mese di Febraro 1550⁴ ritrovandosi il Serenissimo Re di Romani in Augusta alla Dieta imperiale, Frate Giorgio Vaivoda di Transilvania, e Governator del figliolo del quondam Re Giovanni di Hongaria, vedendo che le discordie tra lui et il conte Pietro Petrovich, secondo governator di esso Re, erano per partorir effetto contrario al suo animo, incomincio piu di quello che havea fatto per innanzi a Casciarsi intender di voler dar essa Transilvania in mano di Sua Maesta*”⁵.

Textul este structurat în două părți. Prima este asemănătoare ca stil cunoscutelor jurnale ale lui Marino Sanudo cel Tânăr, rezumând scrisori privind evenimentele din Transilvania din intervalul de timp 24 aprilie 1551–19 august 1552. În a doua parte autorul anonim a încercat să compună o istorie pornind de la documentele rezumate anterior. Nu avem, din păcate, niciun indiciu în privința

² Discursul este intitulat *Europa Héautontimorémenos*, iar partea sa principală *Apologia Ferdinandi Regis* respingea criticile formulate împotriva lui Ferdinand de Habsburg pentru eșecul expediției în Transilvania conduse de Ioachim de Brandenburg (1539); pentru această Apologie v. Marcel Bataillon, *Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle*, în vol. *Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e Rinascimento*, a cura di Agostino Pertusi, Venezia, 1966, p. 464.

³ Pentru discursul ținut la Universitatea din Köln v. Angel Rodríguez Sánchez, *La identidad de un dirigente hegemónico. Carlos V y Europa* pe site-ul www.cervantesvirtual.com/historia/CarlosV/7_6_rguez.shtml; cf. M. Bataillon, *loc. cit.*

⁴ *More Veneto*, adică 1551.

⁵ ASV, *Materie Miste Notabili*, filza 45, doc. 4, f. 3 *recto*. Documentul va fi citat în continuare „*Succesi*”.

identității celui care a compus acest text, fapt ce lasă fără răspuns un număr de întrebări referitoare la momentul redactării și la scopul pentru care a fost scris. Uneori ni se sugerează că anonimul a avut sub ochi și alte mărturii. Astfel, înfrângerea lui Sforza Pallavicino, menționată sub data de 19 august 1552⁶, este însoțită de un scurt rezumat al evenimentelor care au urmat, pentru detalii anonimul făcând trimitere la scrisorile „*del Clarissimo Suriano*”⁷. Referirea la rapoartele ambasadorului *Serenissimei* în Ungaria sugerează oare că avem de-a face cu un venețian? Ipoteza poate fi luată în calcul, numai că menționarea rapoartelor lui Suriano nu constituie o dovadă decisivă. Foarte multe dintre evenimentele amintite sunt prezentate într-o lumină foarte favorabilă lui Ferdinand I, ceea ce ar indica drept autor pe un partizan al Habsburgilor, nu pe un cetățean al Republicii lagunelor. Dacă avem într-adevăr de-a face cu o traducere din spaniolă este posibil ca menționarea rapoartelor să fi fost făcută de autorul tălmăcirii, nu de cel al textului. În situația în care această construcție ipotetică ar fi corectă atunci, foarte probabil, scopul documentului a fost să ofere cercurilor conducătoare ale Veneției un alt punct de vedere asupra luptei dintre imperiali și otomani, decât cel exprimat în depeșele ambasadorului Suriano.

Dincolo de chestiunea, imposibil de tranșat, a paternității lucrării, trebuie precizat că textul pare să nu fi fost dus la bun sfârșit. Prima parte se încheie cu cucerirea de către otomani a Timișoarei și a Lipovei, în timp ce a doua, în care evenimentele sunt prezentate cu mai multe detalii, ia sfârșit cu câteva luni mai devreme. Ultimele mențiuni, din luna februarie a anului 1552, se referă la pregătirile sultanului la Adrianopol pentru o expediție de amploare în Ungaria și la tentativa de ripostă a Habsburgilor. Aceștia încercau să pareze atacul printr-o alianță cu șahul Persiei, demers diplomatic ce l-ar fi constrâns pe Suleyman Magnificul să lupte pe două fronturi. După menționarea acestui proiect, care se înscrie într-o lungă serie de tentative de alianță între puterile creștine și dușmanii orientali ai Imperiului Otoman, manuscrisul se întrerupe brusc așa cum, de altfel, a și început. Numărul mare de cuvinte și propoziții tăiate și suprascrise din partea a doua a textului, precum și notițele marginale adăugate, indică faptul că ne aflăm în fața unei ciorne și este greu de știut dacă a existat și o variantă finisată a textului.

CONȚINUTUL

Felul în care documentul a fost structurat a influențat în bună măsură și stilul de redactare. Prima parte, elaborată după tipicul unui „*diario*”, justifică maniera telegrafică de prezentare a evenimentelor. Foarte probabil avem de-a face cu rezumarea unor *dispacci* ordonate cronologic în funcție de data la care au fost expediate. Partea a doua oferă mai multe amănunte, fără ca autorul anonim să facă

⁶ „*Succesi*”, f. 8r.

⁷ *Ibidem*.

totuși risipă de detalii. Sursele folosite – rapoarte diplomatice – explică de ce majoritatea informațiilor se referă la situația politică și militară din Transilvania. Autorul amintește pe scurt jurământul de fidelitate depus în fața lui Castaldo „*dalli Ambasciatori delle 3 nationi Hongari, Siculi e Sassoni che nel loro parlamento resero obedientia et giurorno fidelta a Sua Maesta*”⁸ precum și de dificultatea de a ajunge la un acord cu Isabella Zápolya. Atitudinea reginei ar fi fost influențată, potrivit textului, de opoziția unor grupări nobiliare ostile Habsburgilor, de amestecul regelui Poloniei și, în special, de interesele sultanului față de Transilvania.

Potrivit anonimului, Suleyman Magnificul ar fi promis lui Ioan Sigismund Zápolya (în document „Stefano”), nu numai principatul Transilvaniei în granițele de la momentul respectiv („*nel modo che allhora egli la possedeva*”), dar și restul Ungariei cu cetatea Buda („*ma di piu gli darebbe et il Dominio del rimanente dell Hungheria con il governo di Buda*”)⁹. Acestei oferte i s-a contrapus cea făcută de Ferdinand I. Potrivit textului fiul Isabellei ar fi primit, în schimbul renunțării la moștenirea sa, ducatul Opolia (Oppeln) și mâna unei arhiducese. Documentul insistă asupra indeciziei reginei Isabella între cele două oferte și menționează succint hotărârea finală a acesteia de a depune însemnele puterii sale coroana, sceptrul și mantia (*corona, setro et manto*) în mâinile generalului Castaldo¹⁰.

Evenimentul a fost pentru otomani un *casus belli*, care a impus intervenția militară împotriva Casei de Austria. Concomitent cu pregătirile de război, sultanul a cerut domnilor Țării Românești și Moldovei să intervină în Transilvania¹¹. Paradoxal, textul sugerează că tocmai amenințarea unei intervenții militare din partea otomanilor și a vasalilor acestora ar fi determinat-o pe Isabella Zápolya să cedeze presiunilor lui Ferdinand I. În plus, documentul face referire la o intervenție a regelui Poloniei pe lângă sora sa, în favoarea regelui romanilor, fapt ce ar fi trezit suspiciunile sultanului: „*il Signor Turco havuto sospetto che'l Re di Polonia*

⁸ *Ibidem*, f. 3v.

⁹ Cf. scrisoarea ambadorului lui Ferdinando I la Poartă, Giovanni Maria Malvezzi: *Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatiche Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prachtigen*, bearbeitet von Srecko M. Dzaja unter Mitarbeit von Günther Weiss, München, 1995, doc. 239, p. 614: „El Signor in questi giorni ha andato un comandamento al figliol del re Zuanne et alla Università de Transsylvania, a substantia del quale si è che Sua Altezza non vole che altro sia Signor de Transsylvania excetto Stephano, figliolo del condan re Gioanne”....

¹⁰ Pentru toată conjunctura acestor evenimente și, mai ales, pentru perspectiva otomană fundamentală este lucrarea d-nei Cristina Feneșan, *Constituirea principatului, passim*. Pentru momentul renunțării Isabellei Zápolya în favoarea lui Ferdinand vezi *ibidem*, p. 146.

¹¹ „*Succesi*”, f. 10v. și 11r. Documentul nu menționează numele celor doi domni, dar este vorba de Mircea Ciobanul, respectiv de Ștefan Rareș. Pentru politica acestora față de Ferdinand I și relațiile cu Castaldo v. Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2001, p. 274–275. Aceași informație a iminentului atac al turcilor, muntenilor și moldovenilor se regăsește într-un raport din 19 iunie 1551 expediat de Giovanni Maria Malvezzi; v. *Austro-Turcica 1541–1552*, doc. 235, p. 607.

havesse persuasa la reina Isabella sua sorella a fare lo accordo et havesse mandato gente in Transilvania a favore del Re di Romani, fece moverli guerra del Valaco et dalli Tartari nel paese di Podolia". Asemenea informații sunt greu de verificat și sunt datorate, foarte probabil, feluritelor zvonuri care circulau în epocă și care, de multe ori, erau menite să provoace confuzie¹². Indiferent de sursa anonimului este cert faptul că narațiunea sa oferă doar o imagine parțială a evenimentelor din 1551–1552 și care, în plus, reflectă în mare măsură punctul de vedere al curții de la Viena.

Intrarea Transilvaniei în stăpânirea lui Ferdinand de Habsburg a provocat o reacție rapidă din partea otomanilor¹³. Deja sub data de 21 iulie 1551 textul amintește câteva raiduri ale turcilor în teritoriile Habsburgilor urmate, la 26 iulie, de un mesaj ultimativ transmis de către sultan. Potrivit acestuia, Suleyman Magnificul se arăta pregătit să inițieze o acțiune militară de amploare în situația în care Transilvania rămânea în stăpânirea lui Ferdinand. Această amenințare era dublată de greutatea de a apăra principatul de o forță mult superioară. În repetate rânduri anonimul precizează că oastei otomane urmau să i se alăture contingente ale tătarilor, muntenilor și moldovenilor. Devastarea teritoriului și prada obținută apăsau asupra unei populații care se împăca greu cu schimbarea de stăpânire. Evenimentele care au urmat au scos în evidență dificultățile lui Ferdinand de a apăra principatul luat în stăpânire. După ce sub data de 18 august sunt menționate „*scorrerie de Turchi et successi si nell'Hongaria, come verso la Transilvania*”¹⁴, ziua de 24 a aceleiași luni este fixată drept moment de început al campaniei beylerbeului Rumeliei („*governatore della Grecia*”), Mehmed Sokolli, împotriva Transilvaniei.

Dacă pentru tabăra otomană nu sunt furnizate foarte multe amănunte, nici în privința măsurilor de apărare luate de Gian Battista Castaldo nu ni se oferă foarte multe informații. Se menționează doar trimiterea a 700 de spanioli și 300 de

¹² Pentru circulația știrilor în sud-estul Europei v. Ovidiu Cristea, *Câteva considerații privind ecoul bătăliei de la Călugăreni în Occidentul Europei (1595)*, SMIM, XIV, 1996, p. 41–48; Idem, *La guerre et ses echos. Le cas des victoires de Târgoviste et Giurgiu (1595)*, în vol. *Timpul istoriei. I. Memorie și patrimoniu. In honorem emeritae Ligiae Bârzu*, București, 1997, p. 222–236; Idem, „*Much ado about nothing*”. *La victoire de Călugăreni (23 août 1595)*, în vol. *Pouvoirs et mentalités, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du Professeur Alexandru Duțu*, București, 1999, p. 159–181; Idem, *Știrea – «Marfă de lux». Mărturii venețiene din primele decenii ale secolului al XVI-lea*, în RI, XIV, 2003, 3–4, p. 195–209.

¹³ Încă din data de 19 iunie 1551 Malvezzi își informa stăpânul despre un dialog foarte tensionat cu marele vizir, Rustem pașa. Ultimul ar fi afirmat răspicat că „se sara alchuno che ardischa de domandare la *Transsylvania* al Sig.or che gli tagliaremo la lingua” (*Austro-Turcica 1541–1552*, doc. 235, p. 606).

¹⁴ Despre aceste „*scorrerie*” v. și mărturia colonelului spaniol Bernardo de Aldana. Relatăriile sale au fost fixate în scris de fratele său, Juan Villela de Aldana. Textul a fost publicat și comentat de Eugen Denize, *Timișoara între imperiali și otomani în 1551–1552. Un nou izvor spaniol*, RI, VII, 1996, 1–2, p. 110, 112.

călăreți unguri în sprijinul Timișoarei și se precizează faptul că Ferdinand a suplimentat numărul trupelor staționate în Transilvania cu cinci unități de infanterie venite din Tirol, întăriri considerate cu totul insuficiente de către Castaldo. La 21 septembrie generalul ar fi adresat suveranului său o nouă cerere de ajutor în oameni și bani pentru a putea face față invaziei. Argumentul solicitării îl constituia disproporția de forțe existentă. Potrivit anonimului, răspunsul lui Ferdinand ar fi fost unul favorabil, marchizul Sforza Pallavicino primind poruncă să pornească în ajutorul lui Castaldo. Totuși, aceste întăriri nu au putut fi foarte numeroase din cauza mijloacelor financiare insuficiente, textul adăugând refuzul împăratului Carol Quintul de a se implica în războiul anti-otoman.

Situația dificilă și lipsa oricărui ajutor din partea împăratului l-au determinat pe Ferdinand să apeleze la mijloace diplomatice pentru a menține cu orice preț Transilvania în mâinile sale. În schimbul provinciei regele romanilor era dispus să plătească un tribut de 70 000 de ducăți pe an, sumă care s-ar fi adăugat celor 30 000 de ducăți plătiți pentru Ungaria Superioară. Oferta a rămas însă fără ecou și, potrivit textului, „*il turco non diede orecchia alla qual triegua anzi teniva in torre del Mar Nero per forza Domino Ioan Maria Malvezzo ambasciatore di Sua Regia Maesta per la gran perdita haveva fatto di essa Transilvania*”. Ni se sugerează deci că, pentru sultan, importanța Transilvaniei depășea cu mult suma de bani oferită. Dincolo de miza strategică, opțiunea lui Suleyman a avut poate drept temei și o chestiune de prestigiu. Acceptarea trecerii Transilvaniei în mâinile Habsburgilor ar fi însemnat, în ciuda tributului, o știrbire considerabilă a reputației sultanului în ochii propriilor supuși, dar și ai principilor creștini¹⁵. Rămânea, prin urmare, doar calea războiului, iar aruncarea în temniță a lui Giovanni Maria Malvezzi, ambasadorul Habsburgilor la Poartă, era un semn clar al declanșării ostilităților.

În aceste condiții poziția lui Ferdinand I în Transilvania devenea tot mai șubredă, iar relatarea anonimă se face ecoul acestei stări de fapt¹⁶. Succesiunea evenimentelor lasă impresia unei catastrofe pe care trupele lui Castaldo erau incapabile să o evite. Căderea cetății Becej în mâinile turcilor, anunțată pentru 30 septembrie 1551, a fost urmată de cucerirea unui număr important de localități din comitatul Timișoarei: *Beckerech (Zrenjanin), Galaad, Heregzeget Rechian, Canad, Aradna, Zent Peter, Egeras, Nagijlak, Fenlak*¹⁷. Ulterior a fost ocupată Lipova, abandonată în grabă de Andrei Báthory. Disproporția de forțe în raport cu sultanul era agravată de starea de tensiune între localnici și trupele conduse de Castaldo. Ultimul aspect explică situațiile

¹⁵ Pentru problema prestigiului în luarea unor decizii de către monarhii secolului XVI–XVII v. J.H. Elliott, *A Question of Reputation? Spanish Foreign Policy in the Seventeenth Century*, în „*Journal of Modern History*”, 55, 1983, 3, p. 475–483; Edward Tenace, *A Strategy of Reaction: the Armadas of 1596 and the Spanish Struggle for European Hegemony*, în „*English Historical Review*”, CXVIII, 2003, p. 855–882.

¹⁶ Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 200–202.

¹⁷ Cf. mărturia lui Bernardo de Aldana, v. Eugen Denize, *Timișoara*, p. 110.

de defecțiune, precum cea survenită la 28 septembrie, dată la care textul notează „la deditione de i popoli Racciani al Begliarbei subitamente ch'egli fu passato (il Danubio)”¹⁸. Loialității îndoielnice a populației i se adăugau manevrele politice ale unor înalți ai principatului suspectați de Castaldo că ar face jocurile otomanilor, iar bănuielile s-au îndreptat în primul rând împotriva „fratelui Gheorghe” care, potrivit anonimului, era dispus să ajungă la o înțelegere cu Poarta.

Situația a părut să se stabilizeze în luna noiembrie, atunci când otomanii au ridicat asediul Timișoarei, iar cetatea Lipovei a fost recuperată grație unor negocieri inițiate de fratele Gheorghe. Acest moment a constituit însă, pentru adversarii săi politici, un pretext pentru înlăturarea episcopului de Oradea. Faptul că fratele Gheorghe a demarat negocieri cu comandantul garnizoanei – Ulama bey – pentru ca, în schimbul vieții și libertății, să renunțe la controlul cetății constituia, în opinia lui Castaldo, dovada clară a trădării intereselor Habsburgilor¹⁹, iar autorul anonim sprijină, la rândul său, acest punct de vedere atunci când afirmă „questa inaspettata et non imaginata operatione del cardinale desse molestia al Re et timore di peggio nell'avenire”²⁰. Teamă că acțiunile fratelui Gheorghe ar fi putut duce la intrarea Transilvaniei în sfera de influență a Porții l-a determinat pe Ferdinand I să recurgă la o măsură radicală, asasinarea proaspăt numitului cardinal.

Propaganda Habsburgilor a încercat să impună punctul de vedere potrivit căruia soluția, deși extremă, era cu totul justificată deoarece fratele Gheorghe ar fi încercat să obțină Transilvania pentru sine. Tratatările cu turcii ar fi fost o dovadă concludentă în acest sens, iar textul anonim susține la rândul său că, în momentul comiterii asasinatului, au fost luați prizonieri doi ceauși ai sultanului care negociau în secret „di far tagliar a pezzi il Castaldo et tutti gli altri soldati per fare se stesso (= fratele Gheorghe) di quel regno patrone”²¹.

Asasinatul nu a îmbunătățit semnificativ pozițiile Habsburgilor în Transilvania. Reluarea ofensivei otomane în primăvara anului 1552 a pus în lumină disproporția de forțe și mijloace din toamna precedentă. Ferdinand I se regăsea în fața aceleiași dileme: fie să renunțe la Transilvania, fie să găsească mijloacele financiare și militare ca să o apere. Anonimul insistă asupra eforturilor de a strânge banii necesari recrutării de trupe, prezintă situația forțelor Habsburgilor din Transilvania, precum și progresele oștilor otomane. Finalul primei părți amintește pierderea Timișoarei și a Lipovei. Ceva mai multe amănunte se dau pentru al doilea eșec.

¹⁸ „Successi”, f. 5r.

¹⁹ Giovanni Maria Malvezzi exprima o părere asemănătoare într-un raport din 8 aprilie 1551: „Fra Giorgi per altre vie sollicita e sta ch'el Signor gli conceda a lui la *Transsylvania* (sic) et offerisse de dar trenta millia ducati de tributo al anno. Et se offerisse che, sempre che il Signor voglia far qualche expeditione contra V.ra Ma.tà, o contra altri principi in Cristianità, de oler servire con tutto il poter suo a sua Altezza per vanguardia”; v. *Austro-Turcica 1541–1552*, doc. 217, p. 570.

²⁰ „Successi”, f. 13r.

²¹ *Austro-Turcica*, doc. 217, p. 570, merită amintit portretul schițat de Malvezzi fratelui Gheorghe: „è un gran giottone et triste, che si chava un ochio per cavarne doi alli vicini”.

Căderea pentru a doua oară a cetății în mâinile turcilor este pusă de anonim pe seama incompetenței și lașității colonelului spaniol Bernardo de Aldana care „*intendendo il successo di Temesvar con tute le genti se pose in tal tremore che abbandono quel luogo, abruciando le munitioni e rompendo l'artegliarie et quasi smantellando il castello*”²². O dată în plus acest punct de vedere coincide cu cel al lui Castaldo care, aruncând vina asupra lui Aldana, încerca să se disculpe în fața suveranului său. Probabil însă că vina pentru pierderea Lipovei nu a revenit în primul rând lui Bernardo de Aldana²³. Cu câteva luni înainte Andrei Báthory procedase în același fel fără ca acest fapt să atragă vreo judecată negativă din partea anonimului. În plus, versiunea oferită de Bernardo de Aldana, arată că adevăratele motive ale părăsirii Lipovei trebuie căutate în lipsa de mijloace, care s-a repercutat direct asupra refacerii fortificațiilor și apărării acestora. Potrivit colonelului spaniol, lipsa banilor a împiedicat nu numai luarea unor măsuri eficiente de apărare, dar a provocat și un număr însemnat de dezertări²⁴.

Textului îi lipsesc finalul și concluziile. Importanța unui astfel de document nu rezidă atât în informațiile furnizate (evenimentele politico-militare din anii 1551–1552 fiind, de altfel, bine cunoscute) cât în inserarea într-un context mai larg. Felul în care știrile au circulat în epocă și modalitățile în care acestea au fost modelate de factori obiectivi sau subiectivi ne pot oferi detalii prețioase despre maniera în care centrele de putere au utilizat și prelucrat informația. Din această perspectivă documentul publicat în anexă reflectă propaganda prin care Ferdinand I a încercat să își justifice politica în Ungaria și Transilvania. Felul în care sunt prezentate acțiunile reginei Isabella, ale fratelui Gheorghe, maniera subtilă în care sunt criticate intențiile lui Carol Quintul, care ar fi dorit să păstreze titlul imperial în ramura spaniolă a familiei de Habsburg, constituie tot atâtea indicii în privința intențiilor autorului. Rămâne de stabilit dacă în spatele textului se ascunde medicul spaniol Andres Laguna, autor al deja menționatei apologii în sprijinul regelui Ferdinand, personaj care nu o dată s-a lăudat cu excelențele raporturi întreținute cu ambasadorii venețieni. Dacă această identificare s-ar dovedi corectă, prezența documentului în arhivele venețiene ar fi urmarea unui schimb de informații între „prieteni”. Știrea era, în secolul al XVI-lea, o „marfă de lux”, potrivit expresiei lui Fernand Braudel, iar venețienii erau inegalabili atunci când trebuiau să stabilească valoarea unei mărfi.

ANEXA

[f.3r] Nel mese di Febraro 1550²⁵ ritrovandosi il Serenissimo Re di Romani in Augusta alla Dieta imperiale, Frate Giorgio Vaivoda di Transilvania, e Governator del figliolo del quondam Re

²² „*Successi*”, f. 8r.

²³ Eugen Denize, *Timișoara*, p. 109.

²⁴ *Ibidem*, p. 112, 115.

²⁵ *More Veneto*, adică 1551.

Gioanni di Hongaria, vedendo che le discordie tra lui et il conte Pietro Petrovich²⁶, secondo governor di esso Re, erano per partorir effetto contrario al suo animo, incomincio piu di quello che havea fatto per innanzi a Casciarsi intender di voler dar essa Transilvania in mano di Sua Maesta. La qual per la buona intentione ch'egli dava di far cio, fece elettione del Signor Giovanni Battista Gastaldo (sic) per commeter questa negotio a lui accio, che con genti andasse a far questo efetto, ricercando cosi esso Frate Giorgio et a 10 di Marzo 1551²⁷, ella parti per Vienna di dove mandò ordine a due de i principali del Regno di Hongaria nominati il Signor Andrea Battori e Tomaso Nadasdi, che dovessero conferirsi a i confini di Transilvania per incaminar il negotio, mandando appresso il Signor Sigismondo Herbestan Tedesco²⁸ che con li sopradetti insieme fosse presente a questa trattatione.

In lettere di 24 April 1551

Vi è l'espeditiōne fatta per sua Maestà circa la commissione del Signor Gastaldo con titolo di Luogotenente Generale suo et del Re²⁹ Mass<imilian>^o in Hongaria. E sedition medesimamente del Signor Sforza Pallavicino con titolo di consiglier della guerra et promissione che facendo Sua Maesta fino 4000 italiani, lo fara capo di quelli

4 Maggio

Quanto si mostra difficile la Regina Isabella in non voler accordo con Sua Maesta. Instantia di Frate Giorgio a Sua Maesta che le mandi gente per far che oltra il negotio, il timor ancho muova facilmente la Regina.

Partita del Gastaldo con la 6 insegne alemane del conte Felix d'Arco colonello; et con l'altro colonello spagnolo Aldana // [f.3v] che era in Hongaria, con ordine appresso di condur seco cavallaria Hongara, Tedesca et Bohema al numero in tutto di 6000 persone in circa.

2 Zugno

Licentiatō il Signor Herbestan da Sua Maesta, ritorno in Vienna, lasciando li sopradetti due Hongari a trattar il negotio col Frate.

In lettere di 15 detto

Vi è che a 7 del sopradetto il Gastaldo con l'esercito intrò in Transilvania incontrato dalli Ambasciatori delle 3 nazioni Hongari, Siculi e Sassoni che nel loro parlamento resero obedientia et giurorno fidelta a Sua Maesta pregandola a non dover mancar al figliolo del Re Gioanne loro Signore si come speravano ch'era dovesse fare³⁰.

²⁶ Pentru rivalitatea dintre „Fra Giorgio” și Petre Petrovici v. Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 191–192. Această dispută era cunoscută și la Constantinopol. Potrivit lui Giovanni Maria Malvezzi, Rustem pașa știa că „*Petrovihc* (sic) et frate Georgio erano inimici et che non credeva a *Petrovihc*; et disse che frate Georgio era fedel servitore del Sig.or Turco”, *Austro-Turcica 1541–1552*, doc. 231, p. 595.

²⁷ 1551 suprascris.

²⁸ Sigismund von Herberstein a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice în serviciul lui Ferdinand I; cea mai importantă a fost cea la Constantinopol în care a încercat să susțină pretențiile suveranului său la coroana Ungariei.

²⁹ E vorba de arhiducele Maximilian, fiul lui Ferdinand I.

³⁰ Cf. Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 195.

La Regina Isabella intesa la venuta del Gastaldo se retiro in un castello col figliolo.

4 Luglio

In quanta estimation fosse Frate Giorgio in Transilvania et come amato da quei popoli.

In Lettere fino 21 ditto

Movimenti e successi occorsi in Hongaria per parte del Turco.

26 ditto

Ciaussi mandati dal Signor Turco in Transilvania per dissuader l'accordo, minacciando et cetera. Scorrerie de Turchi con i danni e prede loro.

28 ditto

Accordo seguito tra sua Maesta et la Regina Isabella et consignment ch'ella fece della corona, setro et manto del Regno di Hongaria. Che per l'intervention che dava Petrovich di entrar anchor lui nel'accordo, fu mandato il Signor Battori con gente a Temesvar // [f.4r] per tuor possesso di quel contado.

4 Agosto

Richiesta del Re al noncio Pontificio di scriver a Sua Sanctita in materia di far Cardinale Frate Giorgio.

13 ditto

Oration del Frate alla Regina nell'uscir ch'ella fece di Transilvania.

Accordo seguito con Petrovich e partita sua insieme con la Regina.

Signor Sforza Pallavicino mandato da Sua Maesta alla Regina Isabella, che andava a star in Cassovia fino alla consignment della Ducate³¹(?) datale in ricompensa della Transilvania.

Dieta fatta in Transilvania per confirmation dell'accordo successo con Sua Maesta.

18 ditto

Scorrerie de Turchi et successi si nell'Hongaria, come verso la Transilvania.

24 ditto

Parole di Sua Maesta in materia di Temesvar et di quel contado laudandolo molto.

Esercito del Begliarbei della Gretia incaminato verso la Transilvania³².

Spesa che faceva sua Maesta all'hora nell'Hongaria al mese.

Aldana gia fatto Maestro di campo, per il Gastaldo fu mandato alla custodia di Temesvar con 700 Spagnoli et 300 cavalli Hongari perche il Battori non voleva piu star in quel luogo³³.

Primo settembre

Mandò Sua Maesta in Transilvania 5 insegne di fantaria // [f.4v] Tedescha venute del Tiruol.

³¹ Principatele sileziene Opolia (Oppeln) și Ratibor primite de Ioan Sigismund Zápolya în compensație pentru Transilvania.

³² Cf. Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 199.

³³ Cf. raportul lui Bernardo de Aldana la Eugen Denize, *Timișoara*, p. 110.

6 ditto

Ritorno del Pallavicino con la Corona et cet. Et fra le altre cose che havea ordine dalla Regina, raccomandando per nome di lei a Sua Maesta il capitano Melchior Balasso³⁴ Hongaro³⁵ al qual ella perdono se ben era stato suo rebele.

Deliberation di Sua Maesta di trazzar de i suoi paesi gente e danari per la guerra contra Turchi.
Rotta de i Turchi, che andorno sotto Vesprimia.

11 ditto

Elettione fatta da Sua Maesta del Pallavicino con titolo di commissario suo generale nell'Hongaria verso la parte di Buda.

Al Governo di Temesvar il Re mando due Hongari delli principali, l'uno della famiglia Sarodi, l'altro Lassonzi.

Morte data da Turchi ad alcuni Hongari di qualita che havevano presi.

13 ditto

Scorreria del Capitano di Zolnok et altri Hongari servitori di Sua Maesta.

Ordni dati dal Re al Pallavicino.

Mali andamenti di Frate Giorgio verso questa Maesta.

18 ditto

Provisioni mandate dal Luogotenente a Temesvar per timor della venuta del Begliarbei.

21 ditto

Instantia fatta dal luogotenente a Sua Maesta di // [f.5r] mandarle gente e danari e fare le provisioni neccessarie alla defensione alla Transilvania per rispetto del Begliarbei, che gia stava con l'esercito per passar il Danubio.

28 ditto

Che il Begliarbei con tutto l'esercito era passato il Danubio e Tibisco et gia stata all'assedio d'un luogo detto Becchie³⁶.

Deditione de i popoli Racciani al Begliarbei subitamente ch'egli fu passato.

Ordine dato da sua Maesta al Pallavicino di andar con quel piu numero di gente che potra, a ritrovar il Gastaldo.

Ultimo Settembre

Presa di Becchie.

In lettere di 9 Ottombrio

Deditione di Beckerech³⁷.

³⁴ Unul dintre cei mai puternici magnați unguri; a oscilat în opțiunile sale între tabăra lui Zápolya și cea a Casei de Austria.

³⁵ *Hongaro* suprascriș.

³⁶ Este vorba de localitatea Becej (Serbia); cf. mărturia lui Aldana, Eugen Denize, *Timișoara*, p. 113.

³⁷ *Astăzi Zrenjanin*; cf. mărturia lui Aldana, Eugen Denize, *Timișoara*, p. 113; Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 199.

Buona intentione che dava il Moldavo³⁸ di voler esser unito col Re.

13 ditto

Presa fatta dal Begliarbei di Galaad, Heregzeget et Rechian che si refero.

15 ditto

Deditione medesimamente al Begliarbei di Canad, Aradna, Zent Peter, Egeras, Nagijlak, Fenlak luoghi tutti del contado di Temesvar.

Battori che stava alla custodia di Lippa et Pete³⁹ nel castello per timor del Begliarbei abbandono quel luogo nel qual poco da poi entro Olimambe⁴⁰ persiano con circa 4000 Turchi.

// [f.5v] 22 ottombrio

Assedio di Temesvar.

3 Novembre

Dieta incominciata in Vienna dell'Austria inferior per trazzar danari per la guerra contra Turchi.
Frate Giorgio fatto cardinale.

6 ditto

Richiesta di Sua Maesta nella Dieta sopradetta. Venuta alla corte del Signor Hippolito Palavicino con nuova che la genti di Sue Maesta erano congiunte tutte insieme et gia uscite di Transilvania, marchiando verso Temesvar a trovar il nemico.

8 ditto

Partita de Begliarbei dall'assedio di Temesvar.
Che l'essercito di Sua Maesta andava alla recuperation di Lippa.

11 ditto

Rissolution della Dieta antedetta.

13 ditto

Ricuperation di Lippa fatta dall'esercito di Sua Maesta et particolari circa cio⁴¹.

18 ditto

Gionta di Sua Maesta in Graz per far una Dieta pur per trazzar danari e gente per la guerra contra Turchi.

Espedition del Signor Hippolito Pallavicino di andar in Italia a far 3000 fanti sotto il signor Sforza.

³⁸ Ștefan Rareș.

³⁹ Potrivit lui Bernardo di Aldana este vorba e un nobil ungur, *Joanes Pete*, paharnic al Regelui Romanilor (*copero del Rey*); cf. E. Denize, *Timișoara*, p. 110.

⁴⁰ Ulama beg.

⁴¹ Pentru asediul Lipovei cf. mărturia lui Paul Speltacher, *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 3–4.

27 ditto

Rissolution della Dieta sopradetta.

// [f.6r] 5 Decembrio

Assedio del Castello di Lipa dall'esercito del Re.
Querele del Gastaldo contra Frate Giorgio cardinale.

8 Ditto

Castello di Lipa havuto per accordo havendo così voluto esso cardinale per l'intelligentia che'l havea con Turchi⁴².

11 Ditto

Turchi usciti del castello di Lipa assaliti da Ballasso al qual perdono Sua Maesta per compiacere alla Regina Isabella⁴³.

23 Ditto

Mali andamenti del Cardinale verso Sua Maesta.

27 Ditto Praga

Ritorno del falconiero maggior del Re, che sua Maesta mando in Transilvania con ordine al luogotenente et altri ministri suoi che secretamente facesero morire il cardinale come fecero a 17 del detto in un castello detto Binz come nelle lettere si contiene.

Succesi occorsi per causa della detta morte.

16 Genaro

Dieta di Praga risoluta di dar presidio contra Turchi.

9 Febraro

Espedition fatta per Sua Maesta d'alcuni suoi sudditi per far cavalleria et fantaria per la guerra di Hongaria.

10 ditto

Ritorno del Pallavicino a Sua Maesta.

17 ditto

Partita della Regina Isabella di Cassovia, andando // [f.6v] a star nella Ducea di Appolio (*sic*)⁴⁴ assignata al figliolo per ricompensa della Transilvania.

⁴² Aceleași evenimente la Paul Speltacher pentru care acordul încheiat a fost unul rușinos *Călători străini*, p. 4.

⁴³ Cf. Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 202.

⁴⁴ Opolia (Oppeln).

28 Decembre in Possonio

Venuta de molti Ambascatori delle tre nationi di Transilvania con presenti a Sua Maesta di Coppe, Bazili(?) e Ramini d'argento et cavalli come nelle lettere et cetera.

Presa della terra di Zegedino fatta dalle genti di Sua Maesta che erano a quei confini con intelligentia di quei del luogo.

Ultimo ditto⁴⁵

Proposta di Sua Maesta nella Dieta di Hongaria.

3 Marzo 1552

Partita per Italia de Signor Sforza Pallavicino a condur le grati gia mandati a fare per il Signor Hippolito.

Andata del Maestro di campo Aldana a Zegedino per veder di mantener quel luogo e prender il castello dove Turchi s'erano ritirati.

9 Marzo

Recuperation fatta da Turchi di Zegedino con morte delle gente del Re etc. come nelle lettere. Trattationi della Dieta sopradetta.

19 ditto

Presa fatta da un capitano Hongaro d'un Turco di consideratione.

23 ditto

Venuta del vescovo di Nitria che havea accompagnato la Regina Isabella in Oppolio. Venuta del Ambascator del Moldavo a Re.

// [f.7r] 29 Marzo

Succeso occorsi ne i confini di Crovattia a favor et danno de Turchi. Rissolution della Dieta e partita di Sua Maesta per Vienna e poi per Linz si come stava le promesse di Maurizio etc.

Elletion del vaivoda in Transilvania nella persona di Andrea Battori et del Lassonzi in conte di Temesvar.

11 Aprile

Risposta di Sua Maesta all'Ambascator del Moldavo.

Ne i ultimi giorni sopradetto

Turchi verso cinque chiese fecero grosse scorrerie depredando molte persone e conducendone una non piccola quantita.

3 di Maggio

Essendo Sua Maesta partir per Inspruch disse al Nontio che'l poteva andar a Vienna per formar il processo della Morte di Frate Giorgio Cardinale si come richiedeva Sua Sanctita.

⁴⁵ Adică februarie 1552.

Intorno li 6 di Zugno

Turchi presero la citta di Vesprimia et il castello poco dapoi.

21 ditto

Per avisi del Gastaldo nella Dieta di Transilvania era sta risoluto di dar 6 m persone pagate per deffensione di quella provintia et che bisognando tutti dovessero prender li armi.

Parole del Gastaldo a Sua Maesta che non mandando // [f.7v] ella presidio in quelle parti chel dubito di male.

18 luglio

Sua Maesta mando in Hongaria 6 insegne de Tedeschi al numero circa di 3000.

Presa del Bassa di Buda di Dregelvar e Gernach vicini alle minere di Hongaria di Argento.

Gionta alla corte dell Ambasator di Polonia.

Partita della Regina Isabella col figliolo della Ducea di Oppolio malissimo contenta di Sua Maesta et ricompenta ch'ella gli havea dato.

24 luglio

Richiesta del Regno di Hongaria al convento di Pasau di presidio contra il Turco.

Gionta delli 2000 cavalli di Slesia in Hongaria per andar in Transilvania.

5 Agosto

Presa fatta dal Basa di Buda di Dregel luogo d'importancia per esser vicino alle sopradette minere.

Ordine del Re Massimiliano al Signor Sforza Pallavicino che fatto quel piu numero di gente che potesse, andasse per recuperar il detto luogo.

Che marchiando lui per far detta impresa fu rotto da Turchi e fatto prigioniero come nelle lettere si contiene.

Presa di Temesvar fatta dal Begliarbei et particolari circa cio⁴⁶.

// [f 8r.] 9 Agosto

Il Maestro di Campo spagnolo che era alla custodia di Lipa intendendo il successo di Temesvar con tutte le genti si pose in tal tremore che abbandono quel luogo, abruscaindo le munitioni e rompendo l'arteglarie et quasi smantellando il castello.

19 ditto

Rotta del Pallavicino piu particolare.

Seguita poi l'andata di Mauritio in Hongaria, presa di Agria etc. come nel lettere del Clarissimo Suriano

[f. 8 verso]: nescrisă

[f. 9 recto – verso]: nescrisă

[f. 10r] Havendo io narrato di sopra le operationi fatta dall'armata Turchesca⁴⁷ parmi di non differire piu a scrivere⁴⁸ quelle che seguirono⁴⁹ dapoi le fortificatione di Zolnoch di Hungheria⁵⁰ per

⁴⁶ Cf. Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani*, p. 204.

⁴⁷ Urmează cuvintele *ben convenevole* tăiate.

⁴⁸ Urmează *quelle dello acquisto fatto da* tăiate.

⁴⁹ Suprascris peste cuvântul tăiat *seguite*.

⁵⁰ Urmează cuvintele tăiate *havendo il masimamente del re di Romani acqui tra*.

cagione dell'hoporaro(?) acquisto che fece il Re di Romani della Transilvania, si come al principio di questo libro dissi ch'io farei⁵¹. Mentre che quei dui baroni⁵² commissarij del Re di Romani andavano verso la Transilvania per trattare accordo col vescovo di Varadino per fare capitare⁵³ quella provintia⁵⁴ in poter di Sua Regia Maestà⁵⁵. Il Signor Turco cercando di sturbare pratica così fatta⁵⁶ manda da offerire alla Reina Isabella come egli voleva che Stephano (sic) figliolo di lei⁵⁷ fusse coronato Re⁵⁸ al quale non⁵⁹ lascierebbe la Transilvania nel modo che allhora egli la possedeva, ma di piu gli darebbe⁶⁰ et il Dominio del rimanente dell'Hungheria⁶¹ con⁶² il governo di Buda. La reina che mal volentieri si⁶³ lasciava⁶⁴ trata fuori del suo⁶⁵ stato certo et libero con speranze incerte et dubiose⁶⁶ facilmente muto⁶⁷ il consilio di prima⁶⁸ et accetto le offerte del Signor Turco al quale fece instantia grande che⁶⁹ mandasse un grosso presidio per assicurarla che'l vescovo non desse in mano del Re quella provintia. Fu abandonato il detto⁷⁰ vescovo da alcuni delli primari Baroni et quasi da tutti i nobili, i quali si accostarono alla reina. Et egli per assicurarsi da loro⁷¹ si ritiro con buona guardia in uno castello aspettando et sollicitando l'essercito regio che venisse a costringere la Reina ad accettare i partiti la quali all'incontro non cessava di metter insieme molta armata mandando ancho a dimandar aiuto al Re di Polonia suo fratello⁷²(?) fare⁷³ quella⁷⁴ resistentia che potesse maggiore⁷⁵. Ma il Signor // [f.10v] Castaldo luogotenente del Re, essendosi con celerita⁷⁶ conferito a quei confini con forse⁷⁷ diecimila tra cavalli et gente da piedi di⁷⁸ diverse nationj, poi che hebbe havuto ordine dal vescovo di andar di luogo a 7 del mese di giugno entro nella Transilvania. Dinnanzi al quale incontante

⁵¹ Urmează propoziția tăiată *La reina Isabella di Transilvania, dubitando che'l Re di Romani non fusse per adimplire le promesse fatte a lei et a suo figliolo.*

⁵² *quei dui baroni* suprascrise.

⁵³ Suprascris; urmează cuvintele tăiate *che la Reina Isabella consign lasciare.*

⁵⁴ Urmează cuvintele tăiate *al detto Re e capitasse.*

⁵⁵ Urmează două propoziții tăiate: „*La Reina Isabella dubitan muto pensiero dubitando di essere inganata et che le promesse fatte a lei et a suo figliolo non fussero per havere alcuno effeto. Onde havendo*” și „*Essendo già pervenuta la notitia del Signor Turco questa pratica*”.

⁵⁶ *pratica così fatta* suprascrise.

⁵⁷ Suprascris.

⁵⁸ Urmează *di Hungheria* tăiate.

⁵⁹ *al quale non* suprascrise.

⁶⁰ *di piu gli darebbe* suprascrise.

⁶¹ Urmează cuvintele tăiate *et quanto ancho.*

⁶² Cuvânt precedat de *insieme* suprascris și tăiat.

⁶³ Suprascris.

⁶⁴ Urmează cuvântul tăiat *quello.*

⁶⁵ *trata fuori del suo* suprascrise.

⁶⁶ *con speranze incerte et dubiose* suprascrise.

⁶⁷ Urmat de cuvântul *pensiero* tăiat.

⁶⁸ *il consilio di prima* suprascrise.

⁶⁹ Urmat de *le fosse* tăiate.

⁷⁰ Suprascris.

⁷¹ Suprascris.

⁷² *mandando ancho a dimandar aiuto al Re di Polonia suo fratello*, notă marginală inserată în text.

⁷³ Cuvânt precedat de *opponersi alle* tăiate.

⁷⁴ Urmează cuvântul tăiat *maggiore*

⁷⁵ Suprascris.

⁷⁶ Urmat de *giunto* tăiat.

⁷⁷ Suprascris.

⁷⁸ Urmat de *ogni* tăiat.

compersero ambasatori di quelle 3 regioni sassoni, siculi et hungari promettendo di essere obediendi et fideli al Re a cui raccomandarono la conservatione della sua liberta, insieme con la dignita di Stephano suo signore. La Reina col detto⁷⁹ figliuolo dalla citta di Alba Giulia metropoli di quella provintia si retiro in un altro luogo forte et sicuro. Et il Petrovich col capitano Balasso⁸⁰ i quali erano in campagna con molta gente⁸¹ contra il vescovo fecero anchor essi il medesimo.

Certamente gran cosa fu⁸² che se ben⁸³ alli confini del contado⁸⁴ di Temisvar si ritrovava a quel tempo un grosso numero de Turchi a cavallo di gran lunga superiore alli regij non di meno non si mossero per impedire una tanto a loro importante et dannosa operatione⁸⁵ quanto era il⁸⁶ per mettere⁸⁷ che'l Re di Romani si facesse di Transilvania signore. Hebbe poi il vescovo a patti Alba Giulia et non ostante che la Reina col figliuolo in luogo sicuro fussono, scrisse pero al Re di volersi seco accordare, il quale considerando⁸⁸ che egli non era per⁸⁹ anchora patrone di quello stato non havendo i luoghi forti in poter suo et che quando la Reina⁹⁰ havesse voluto⁹¹ introdur la entro Turchi, Valachi et Moldavi⁹² havrebbero potuto dare⁹³ a sua Maesta grandissimi travagli, diede ordine alli suoi che dovessero promettere alla Reina le cose di prima, le quali furono⁹⁴ che esso Re darebbe a Stephano la Ducea di Oppoliz in Slesia con entrata di 30m ducati⁹⁵ insieme con⁹⁶ una sua figliuola in matrimonio quando ambi loro havessero la eta idonea, farebbe // [f.11r] haver alla Reina la sua dote di piu di 100m ducati. Et al vescovo accio che operasse compitamente che sua Maesta restasse signore di quello stato facendo uscir la Reina⁹⁷ promisse l'arcivescovado di Strigonia di⁹⁸ grossa entrata⁹⁹ et ancho di¹⁰⁰ operare col Pontefice, che lo facesse cardinale. Il Petrovich et il Balasso con forse 10m persone si ritirarono in Temisvar sollicitando i capitani del Turco loro vicini et ancho¹⁰¹ il bassa di Buda a voler¹⁰² liberare la Transilvania dalle genti del Re mando il Signor turco dui chiaussi alla Reina et al vescovo¹⁰³ minacciandoli se si accordassero¹⁰⁴ di metter tutto quel paese a fero et fuoco si

⁷⁹ Urmat de suo tăiat.

⁸⁰ Urmează *con forse 5m persone* tăiate.

⁸¹ Suprascris.

⁸² Urmează *et manifesta volunta di Dio* tăiate.

⁸³ Urmează *propoziția tăiată alli confine di ratiani i quali sono popoli che vivono alla greca.*

⁸⁴ *alli confini del contado* suprascrise.

⁸⁵ Cuvânt suprascris precedat de *impresa* tăiat.

⁸⁶ Urmează *lasciar* tăiat.

⁸⁷ Suprascris.

⁸⁸ Urmează *non essere* tăiate.

⁸⁹ *che egli non era per* suprascrise.

⁹⁰ Urmează *volesse* tăiat.

⁹¹ *havesse voluto* suprascrise.

⁹² Urmează *cuvintele tăiate potrebbeno esser dati.*

⁹³ *havrebbero potuto dare* suprascrise.

⁹⁴ *le quali furono* suprascrise.

⁹⁵ Urmează *gli darebbe* tăiate.

⁹⁶ *insieme con* suprascrise.

⁹⁷ *facendo uscir la Reina* suprascrise.

⁹⁸ Urmează *cuvintele tăiate rendita di piu di da 30m ducati in su d'anno.*

⁹⁹ *grossa entrata* suprascrise.

¹⁰⁰ *ancho di* suprascrise.

¹⁰¹ Suprascris.

¹⁰² Suprascris.

¹⁰³ Urmează *cuvintele tăiate per disturbare lo accordo facendo minacciando.*

¹⁰⁴ *minacciandoli se si accordassero* suprascrise.

come tuttavia si sentiva che facevano di quello del Re perciò che verso le parte di Buda et dalli confini di Crovattia fino in Agria che sono piu di 70 leghe assaltarono il paese¹⁰⁵ ammazzando¹⁰⁶ et conducendo via un infinito numero di anime, abbrugiando i casamenti et le biade¹⁰⁷ et commetendo tutti quei altri maggior danni che la¹⁰⁸ feroce natura loro imaginare si puote. Dall'altro canto essendo essi Turchi¹⁰⁹ entrati nel paese delli Valachi et Moldavi preparandosi tutti insieme a far la guerra da quella parte vicina alla Transilvania, la Reina volendo mostrarsi da dovero inclinata al Re di Romani, consigno al Castaldo luogotenente di Sua Maesta la corona, il settro et il manto reale et tenuta che hebbe una Dieta delli suoi baroni alla fine di luglio 1551¹¹⁰ si trasferi insieme col figliuolo a Cassovia citta de Fra Zorzi¹¹¹ fuori di Transilvania, accompagnata da tutti quei Signori, Capitani et dall'essercito, dove il vescovo da lei se licentio per ritornare in quelle provintia per ad operare che quei popoli doppo la partita del suo Principe non tumultuassero, ma rimanessero obediendi et fedeli al Re et al Castaldo luogotenente de quello. Non volse il Petrovich // [f.11v] abbandonare il suo signore, ma havendo deliberato di andarlo a ritrovar a Cassovia, si come fece, consigno del mese di Agosto¹¹² la sua terra forte di Temisvar insieme con gli altri castelli et luoghi di suo contado al capitano Battori, mandato la per nome del Re, ad accetarli¹¹³ in modo che Sua Maesta rimase liberamente patrone della Transilvania et del contado di Temisvar con molte laude della virtu et del valore del Signor Castaldo¹¹⁴ dimostrato in lo tale impresa¹¹⁵, acquisto certamente grande et honorato. Venendo a questo modo esso Re a possedere tre quarti dell'Hungaria¹¹⁶ per lo quale acquisto rende gratie al Signor Iddio con una solenne processione et come Principe catholico et religioso et per dar buon essemplio ad altrij¹¹⁷ piglio il giubileo mandato quei giorni da Roma. Il Begliarbei del Mare huomo de grande reputatione partitosi gia da Constantinopoli andava di luogo con uno grossissimo essercito di Turchi et di Tartari minacciando di punirle i regij¹¹⁸ non come soldati ma come ladri che havessero rubbato quel regno. Nel quale non essendovi¹¹⁹ forze sufficienti da resistere ad una potentia cosi grande cominciavasi a temere grandemente et tante piu che il vescovo dalla authorita del quale speravasi havere non piccolo aiuto¹²⁰ nelle sue operationi molto lentamente procedeva et ritirato in uno suo castello forte sistava molto di mala voglia. Non manco il Re di fare tutte quelle provisioni che puote creò suo commisario generale il Signor Sforza Pallavicino delle genti Hunghere, Thedesche et Boheme in quella parte dell'Austria vicina all'Hungheria per resistere alla Bassa di Buda il quale con 6m cavalli in campagna commetteva danni infiniti et scorse fino a Tata terra del Re molto importante. Mando Sua Maesta alcuni baroni al governo di Temisvar in luogo del Battori impotente, fece fortificare la terra et il castello puose la entro buon numero de soldati et per non lasciar alcuna via intentata scrisse a Costantinopoli per ottenere una triegua offerendo appresso 30m ducati ch'ella

¹⁰⁵ Urmă de cuvântul *occidendo* tăiat.

¹⁰⁶ Suprascris.

¹⁰⁷ Urmează *che ancora non erano state raccolte* tăiate.

¹⁰⁸ Urmează *loro* tăiat.

¹⁰⁹ *essi Turchi* suprascrise.

¹¹⁰ *alla fine di luglio 1551* notat pe margine.

¹¹¹ Suprascris.

¹¹² *del mese di Agosto* suprascrise.

¹¹³ *ad accetarli* suprascrise.

¹¹⁴ *con molte laude della virtu et del valore del Signor Castaldo* suprascrise.

¹¹⁵ *in lo tale impresa* suprascrise.

¹¹⁶ Prima parte a propoziției până la cuvântul *Hungaria* constituie o notă marginală.

¹¹⁷ *et per dar buon essemplio ad altrij* suprascrise.

¹¹⁸ Suprascris.

¹¹⁹ *Nel quale non essendovi* suprascrise.

¹²⁰ *dalla authorita del quale speravasi havere non piccolo aiuto* suprascrise.

prima pagava de tributo // [f.12r] per l'Hungheria, altri 70m si che per l'Hungheria et per la Transilvania sarebbero stati 100m ducati l'anno. Alla qual triegua il Turco non diede orecchia¹²¹ anzi teniva in torre del Mar Maggiore per for<za> Domino Ioan Maria Malvezzo ambasciatore di Sua Regie Maesta¹²² per la gran perdita haveva fatto di essa Transilvania.

Havendo deliberato il Begliarbei di fare impresa di Temisvar passo il Danubio et il Tibisco fiumi depredando secondo il solito quel paese. Il che pero fu cagionechel vescovo insieme col generale andasse provvedendo di gente da soccorrere Temisvar et Lipa et altri luoghi importanti et non ostante che havessero disposto i popoli a pigliar l'armi contra Turchi, non cessava il generale di mandare presidij al Re per mancamento delli quali gli protestava che quel regno si perderebbe¹²³. Non haveva alhora Sua Maesta alcuna speranza di havere dall'Imperadore ne dall'Imperio alcuno aiuto percio che non havendo lei voluto consentire che'l principe di Spagna fusse elletto conduttore del Imperio non vi era piu quella buone intelligentia che prima fra esse dete Maesta essere soleva¹²⁴ ma¹²⁵ era necessario a sua regia Maesta prevalersi per se sola et ordino al Palavicino che con quel maggior numero di gente che potesse andasse a ritrovare il generale¹²⁶. Il Begliarbey veramente havendo preso molti luoghi di quel contado si fermo alquanto aspettando gente¹²⁷ dal Bassa di Buda et dal sanzacco di Bossina per andar alla oppugnatione di Temisvar¹²⁸.

Et havendo il Signor Turco havuto sospetto che'l Re di Polonia havesse persuasa la reina Isabella sua sorella a fare lo accordo et¹²⁹ havesse mandato gente in Transilvania¹³⁰ a favore del Re di Romani, fece¹³¹ moverli guerra dal Valacco et dalli¹³² Tartari nel paese di Podolia loro vicino. Ma poi certificatosi cio non esser stato vero ordino che insieme col Valaco Transalpino¹³³ voltassero le armi contra la Transilvania // [f.12v] et il Begliarbei havendo presi molti luoghi del contado di Temesvar finalmente del mese di ottobre 1551 si pose all'assedio di quello. Et il Signor Turco per favorire lo detta impresa si transferi con la Porta nella citta di Hadrianopoli citta principale della Misia superiore al presente chiamata Servia¹³⁴. Fra questo mezzo il Pontefice per gratificare al Re di Romani creò cardinale Frate Giorgio, vescovo di Varadino, il quale insieme col Castaldo con forse 30m persone uscirono di Transilvania per soccorrere Temisvar. Per la qual cosa esso Begliarbey a 25 del deto mese si levo dall' assedio et fece tagliar la testa a 300 gente di quel paese che vivono alla greca¹³⁵ di quei

¹²¹ *Alla qual triegua il Turco non diede orecchia* suprascrise peste cuvintele tăiate *Della quale pero poco se ne sperava.*

¹²² *De la anzi până la Sua Regia Maesta* notă marginală.

¹²³ *Urmează propoziția tăiată Ma non havendo Sua Maesta piu speranza alcuna di havere dall'Imperator. Era in quell tempo.*

¹²⁴ *De la percio până la soleva* notă marginală.

¹²⁵ *Urmează propoziția tăiată essendo fra loro due maesta nasciuta certa diffidenza per non havendo voluto il Re consentire che'l Principe di Spagna fusse eletto conduttore dell'Imperio.*

¹²⁶ *Urmează propoziția sicche il quale resto in Transilvania per vietare(?) che Moldavi non entrarono in quell regno et il vescovo con gran numero di gente ando alla volta di Temisvar.*

¹²⁷ Suprascris.

¹²⁸ Suprascris; *urmează fragmentul tăiat il Valacco et i Tartari faceva guerreggiavano contra il Re di Polonia nel Paese di Podolia loro vicino.*

¹²⁹ *De la havesse persuasa până la et,* notă marginală.

¹³⁰ Suprascris.

¹³¹ *Urmează che il tăiate.*

¹³² Suprascris.

¹³³ *Cuvintele che insieme col Valaco Transalpino* sunt suprascrise.

¹³⁴ *Întreaga propoziție* constituie o notă marginală.

¹³⁵ *gente di quel paese che vivono alla greca* suprascrise.

ratiani i quali haveano affermato che per opera delli loro amici et parenti che erano in quel luogo¹³⁶ egli harebbe testo(?) preso. Hebbe per forza d'arme l'essercito regio Lippa terra d'importantia con morte di 3m Turchi nella quale impresa il signor Castaldo et il Pallavicino feceno molto honorate prove. Rimase pero nel castello di Lippa il valoroso capitano Vlomambey(?) persiano sanzaco di Posegna con piu di 1500 Turchi¹³⁷. Dicono che'l Begliarbey haveva 45m persone et il Re di Romani 75m computate le genti di Transilvania comandate a servire per certo tempo secondo gli ordini antichi delli Re di Hungheria quando da Turchi venne assaltato il paese. Mentre adunque che questi battevano il castello di Lippa, Olomambey con tutti i Turchi havendo havuto commodita¹³⁸ da poco fidele Cardinale insieme con tutte le sue robbe, se ne fugarono. Fu pero impedito et fieramente¹³⁹ copatutto dal capitano Balasso il quale subito ando a certo passo ad aspettarlo ma essendo egli stato ferito et essendo venuti 10000 cavalli a recever Olomambey¹⁴⁰ mandati dal Begliarbey al luogo dove il cardinale haveva promesso di farlo arrivar sicuro, hebbe modo di salvarsi.

// [f.13r] Se questa inespettata et non imaginata operatione del cardinale desse molestia al Re et timore di peggio nell'avenire¹⁴¹ si puo conoscere da questo che Sua Maesta per consiglio delli suoi et anche dell'Imperadore mando ordine secretissimo al¹⁴² Signor Castaldo che lo facesse privare della vita et cosi il Pallavicino¹⁴³ insieme con due suoi secretarij una mattina per tempo che i soldati della guardia della persona di esso cardinale alloggiati in qua et in la in Binz, castello di Transilvania, non erano per anchora ridotti dove era il suo signore, a 17 di Dicembre 1551 lo amazzarono. Furono ritrovati appresso lui dui chiaussi del Signor Turco con quali egli secretamente negociava di far tagliar a pezzi il Castaldo et tutti gli altri soldati per fare se stesso di quel regno patrone. Fu mandata al Re la nuova di questo fatto insieme con le orecchie del cardinale et il castaldo havendo mandato alcuni fanti ad Alba Iulia metropoli furono levate le¹⁴⁴ insegne di Sua Maesta senza contrasto veruno. Il medesimo segui di alcuni altri luoghi et hebbe ancho Wiwar fortezza principale di Transilvania dove era fama che'l cardinale tenesse il suo tesoro, ma non fu trovata cosa alcuna. Quei di Varadino havendosi difeso certo tempo alla fine mandarono a dar ubidienza al Re. Et di piu, la gente hunghera di Sua Maesta occupò la terra di Szegedino tenuta da Turchi, situata alla riva del Tibisco estimata di molta importanza. Il Begliarbey dopo la perdita di Lippa essendo ormai¹⁴⁵ il mese di Decembre lasciono presidio grande in quei altri luogji del contado di Temisvar si trasferi a Belgrado¹⁴⁶ et il Bassa di Buda medesimamente ritorno al suo governo.

La reina Isabella, intesa la morte del cardinale si parti di Cassovia col figliuolo et col Petrovich et accompagnata dal vescovo di Nitria per nome del Re ando a prender il possesso di Oppolio. Dal qual ricompensa restando lei mallissimo contenta ne fece lamenti grandi, chiamandosi molto ingannata et sventurata reina. // [f.13v] Il che essendo stato del mese di febraro faro anche lo fine di scrivere i successi di quelle regioni lasciandole in grandissimo timore di havere nell'anno vegnente anchora maggior guerra dal Signor Turco il quale dimorando pure nella citta di Hadrinopoli haveva

¹³⁶ *che erano in quel luogo* suprascrise.

¹³⁷ Urmează fragmentul tăiat *il quale cercava volentieri sarebbe uscito de la se i regij non l'havesse voluto havere a discretione.*

¹³⁸ Urmează cuvintele tăiate *per quanto fu detto.*

¹³⁹ Suprascris.

¹⁴⁰ Suprascris.

¹⁴¹ *timore di peggio nell'avenire* suprascrise.

¹⁴² Urmează fragmentul tăiat *Signor Sforza Pallavicino che dovesse levarli la vita et cosi egli.*

¹⁴³ *Signor Castaldo che lo facesse privare della vita et cosi il Pallavicino* constituie notă marginală.

¹⁴⁴ Urmează cuvântul tăiat *bandiere.*

¹⁴⁵ Suprascris.

¹⁴⁶ *si trasferi a Belgrado* suprascrise; urmează cuvintele *passo la Tissa overo Tibisco* tăiate.

fatto publicare di andarvi in persona. Non ostante che l'Imperadore per divertirlo da quella et altre imprese havesse mandato per via de Portogallo et dell'India¹⁴⁷ un suo Ambascatore al Signor Sophi¹⁴⁸ per eccitarlo a continovare con maggior forze in quella guerra la quale egli dianzi (sic) haveva mosso contra il detto Signor Turco in quelle parti.

(Archivio di Stato di Venezia, Collezione Materie Miste Notabili, filza 45, f. 3 recto – 13 verso)

“SUCCESI DEL HUNGHARIA DEL 1551”:
THE BATTLE FOR TRANSYLVANIA (1551–1552)
IN AN UNPUBLISHED CONTEMPORARY SOURCE

Abstract

An anonymous document preserved in *Archivio di Stato Venezia, Materie Miste Notabili, filza 45* brings forward new insights into the struggle for Transylvania between the Hapsburgs and the Ottomans in 1551–1552. The occupation of the province in the name of Ferdinand I of Hapsburg, by an army led by the general Gian Battista Castaldo, determined the Sublime Porte to open the war.

The document is structured in two parts. The first one is a sort of “journal” which summarizes, day by day, the events occurred in Transylvania. In the second part, the anonymous author tried to draw up a history from the pieces of evidence he collected. This history is unfinished and the great number of erasures, annotations and overwritings prove that we have to deal with a draft.

It is quite impossible to determine the identity or the origin of the author. The document is preserved in a dossier together with a Venetian translation of *Apologia per il Re di Romani*, a speech delivered by the Spanish doctor, Andres Laguna, at the University of Cologne in 1543. These facts corroborated with some linguistic particularities seem to suggest that Laguna may also be the author of the document concerning Transylvania. This hypothesis needs however other arguments to prove it.

¹⁴⁷ *et dell'India* suprascrise.

¹⁴⁸ Urmează un întreg paragraf tăiat: *per eccitarlo alla Guerra che egli faceva contra essi Signor Turco in quelle parti. Che'l Signor Sophi gli desse molte molestia in quelle parti di la et che l'Imperadore havesse mandato per la via de Portogallo et dell'India uno suo ambascatore. Il quale travagliava molto il paese del ditto Signor Turco in quelle parte di la per maggiormente eccitarlo.*

PRELIMINARII DIPLOMATICE ALE CUCERIRII OTOMANE A INSULEI CIPRU (1570–1571)

ȘTEFAN ANDREESCU

În ultimele zile ale lunii martie 1570 sosea la Veneția un sol otoman, pe nume Kubad *çavuş*. Acesta era însoțit de Alvise Buonrizzo, secretarul bailului Marcantonio Barbaro. Până la Ragusa ei urmaseră drumul de uscat, a doua parte a călătoriei făcând-o însă pe mare, la bordul unei galere venețiene¹. Solul otoman era purtătorul a două mesaje, unul din partea sultanului Selim II, celălalt din cea a marelui vizir Sokollu Mehmed pașa. Amândouă conțineau de fapt o somație pentru cedarea pe cale pașnică a insulei Cipru, la acea dată, alături de Creta, unul din cele din urmă avanposturi creștine rămase în Mediterana orientală². Pentru a înțelege mai bine împrejurarea trebuie de îndată amintit că același sultan Selim II cu numai câțiva ani mai devreme, în 25 iunie 1567, reînnoise tratatul de pace cu Serenissima...

Din arhivele venețiene a ieșit la iveală și a fost publicată de curând și relația lui Alvise Buonrizzo, care de bună seamă merită toată atenția, întrucât ne luminează amănunțit demersurile diplomatice și discuțiile de la Poartă din ajunul izbucnirii conflictului pentru Cipru³. Pe de altă parte, editoarea acestui izvor, Maria Pia Pedani, a scris un foarte bun studiu despre același subiect, în care încearcă să deslușească și să reconstituie perspectiva otomană cu privire la problema Ciprului⁴. Mai exact, domnia sa a vrut să delimiteze, pe cât posibil, cauzele reale ale deciziei dezlănțuirii atacului otoman, eliminând astfel factorii subiectivi relevați de izvoare. Poate, însă, că pentru a înțelege cum au stat cu adevărat lucrurile trebuie să examinăm cu aceeași atenție și acei factori subiectivi, deoarece cred că ei sunt cei ce au determinat alegerea momentul atacului.

¹ Gio. Carlo Saraceni, *I fatti d'arme famosi successi tra tutte le nationi del mondo, da che prima han cominciato a guerreggiare sino ad hora*, Venezia, 1600, p. 707.

² I „documenti turchi” dell'Archivio di Stato di Venezia, inventario della miscellanea a cura di Maria Pia Pedani Fabris, con l'edizione dei registi di Alessio Bombaci, Roma, 1994, nr. 808, p. 201–202 și nr. 810, p. 202–203.

³ Maria Pia Pedani–Fabris, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. XIV, *Constantinopoli. Relazioni inedite (1512–1789)*, Padova, 1996, p. 132–158 (în continuare *Relazioni*).

⁴ Eadem, *Tra economia e geo-politica: la visione ottomana della guerra di Cipro*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, 5, 2003, p. 287–298 (în continuare *Tra economia e geo-politica*).

Bailul Marcantonio Barbaro știa că încă din 1568 sultanul Selim II, înrăurit de către amiralul flotei otomane, Piyale pașa – la rândul lui, incitat de influentul evreu João Miquez –, luase hotărârea definitivă să întreprindă expediția pentru cucerirea Ciprului⁵. Când dezlănțuirea atacului a devenit iminentă, bailul, care nu era deloc sigur că mesajele sale de avertisment, trimise pe diverse căi, au ajuns la destinație, a vrut să aducă la cunoștința Senatului situația în chip nemijlocit, printr-un emisar al său. De aceea, a insistat pe lângă marele vizir Sokollu Mehmed să nu rupă pacea fără veste, înainte de a comunica Veneției motivele pentru care Poarta vroia să înceapă războiul și de a încerca totuși să negocieze⁶. Manevra a izbutit, căci marele vizir a îmbrățișat ideea și, la finele lunii ianuarie 1570, l-a desemnat drept sol pe Kubad *çavuş*. Iar bailul, sub pretextul de a-l proteja în teritoriile venețiene și de a marca însemnătatea tratatelor în curs, i l-a atașat pe secretarul său, Alvise Buonrizzo⁷. Acestea au fost așadar circumstanțele în care a fost întocmită relația de care ne ocupăm.

Ciprul a avut dintotdeauna o poziție de excepție din punct de vedere economic și politic în Mediterana orientală, din pricina așezării sale la răscrucea căilor maritime care legau Egiptul, Siria și Asia Mică de orașele comerciale din Occident, precum și de Constantinopol și Marea Neagră. Așa cum s-a observat, într-un anume moment insula a depășit chiar în importanță Constantinopolul, Veneția și Alexandria⁸. Negreșit, interesul otoman pentru a prelua controlul asupra Ciprului a crescut sensibil după ce în 1517 a fost cucerit Egiptul, iar în 1522 insula Rhodos. Faptul că această problemă stăruia în mintea autorităților de la Poartă cu mult înainte de a se trece la acțiune ne este demonstrat, de pildă, de declarația din 1558 a unui înalt dregător otoman făcută în prezența bailului venețian de atunci: sultanul, dacă va dori, oricând ar putea cuceri Ciprul, căci lesne poate trimite din Caramania vecină câți oșteni vor fi trebuitori. Iar o încercare venețiană de apărare nu va avea alt rezultat decât că aceeași oaste va lua în stăpânire nu numai Ciprul, ci va pătrunde și în marea Adriatică, „și vom dobândi Cattaro, Zara și vom merge până la Veneția”⁹. Ar mai fi de adăugat că în 1563 o conspirație având în frunte pe Iacob Diassorinos sau

⁵ Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto. Appendice*, Firenze, 1863, p. 390–391. Potrivit unui raport al lui Barbaro din 16 aprilie 1569, João Miquez ținea, nici mai mult, nici mai puțin decât să devină ... rege al Ciprului (P. Grunbaum-Ballin, *Joseph Naci, duc de Naxos*, Paris–La Haye, 1968, p. 135). Vezi și *The Encyclopedia of Islam*, vol. V, 1986, p. 304 (A. H. de Groot).

⁶ E. Alberi, *op. cit.*, p. 393: „Nella risposta mia io giustificai la querela, dimostrai l'ingiustizia di questa guerra, il mancamento della fede e del giuramento, e con significanti parole toccai l'ingratitude che si usava verso Vostra Serenità, e gli andai scorrendo quello che con tale occasione potesse succedere”.

⁷ Vezi Paolo Paruta, *Historia Vinetiana*, vol. II, Veneția, 1605, p. 37–38.

⁸ Constantin Marinescu, *La politique orientale d'Alphonse V d'Aragon, roi de Naples (1416–1458)*, Barcelona, 1994, p. 30.

⁹ Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: the Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together With an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, Dissertation, University of Utrecht, 1991, „Electronic Journal of Oriental Studies”, I, 1998, p. 171 (www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos).

Didascalos, cu susținerea tainică a lui Despot vodă al Moldovei, ținea scuturarea stăpânirii venețiene din Cipru. Ceea ce merită relevat este că Diassorinos întreținea legături secrete cu otomanii, care au fost descoperite și au dus la arestarea și execuția sa la Nicosia, pentru vina de a fi vrut „să introducă turcii în insulă”¹⁰.

Ajungem astfel la acei factori subiectivi de care pomeneam mai sus că ar trebui totuși avuți în vedere când discutăm despre chestiunea expediției otomane în Cipru. Istoricii venețieni, ca totdeauna deosebit de bine informați, au reținut că sultanul Selim II auzise că bunicul său, Selim I, în ajunul morții strânsese o mare oaste terestră și o numeroasă flotă care erau menite, după părerea tuturor, să atace Ciprul. Cum el îi moștenise numele, a socotit că a moștenit și acest proiect „mulți ani înainte conceput” și a hotărât să-l ducă la îndeplinire. Cu atât mai mult cu cât, pe vremea când mai domnea tatăl său Soliman, deținuse sangiacatul de Caramania, aproape de Cipru, având deci „zilnic” în fața ochilor „spectacolul acelei încântătoare insule”, pe care a râvnit-o cu ardoare. Ar fi fost chiar auzit de mai multe ori spunând că, dacă va ocupa vreodată tronul, își va începe campaniile împotriva Creștinătății tocmai cu insula Cipru¹¹...

Pe de altă parte, la Veneția s-au petrecut două „foarte grave nenorociri”, care, ajunse la urechile turcilor, au precipitat lucrurile, determinându-l pe sultan să consulte Divanul în vederea deciziei finale. Mai întâi a fost vorba de focul care a nimicit Arsenalul din Veneția, distrugând și rezervele de pulbere (13 septembrie 1569), iar apoi de foametea care bântuia orașul¹². Ulterior, în relația lui din 1573, la capătul celor șase ani ai săi de ședere în capitala otomană, Marcantonio Barbaro va întregi imaginea acestor factori subiectivi cu o reflecție în legătură cu surprinzătoarea cerere otomană de cedare pașnică a Ciprului, manifestare – după el – a unei excesive „superbii”, hrănită și de chipul în care venețienii au supraevaluat puterea Semilunei, negociind mereu fără fermitatea necesară. Potrivit lui Barbaro, părerea că Veneția nu dorește deloc o confruntare armată și că este gata să cedeze i-ar fi îndemnat pe otomani să nădăjduiască a obține Ciprul „printr-o simplă cerere” (*con una semplice richiesta*)¹³. Sigur că aceeași impresie de slăbiciune din partea Veneției, pe care neîndoielnic trebuie să o admitem, a contribuit din plin la opțiunea finală din Divanul otoman în favoarea inițierii expediției.



Plecarea lui Alvise Buonrizzo din capitala de pe țărmurile Bosforului – alături de Kubad *çavuş* – poate fi datată cu precizie datorită faptului că a purtat cu el o

¹⁰ G.C. Saraceni, *op. cit.*, p. 704–705; Costas P. Kyrris, *History of Cyprus*, Nicosia, 1996, p. 244.

¹¹ G.C. Saraceni, *op. cit.*, p. 704. Același izvor adaugă în chip ironic la motivele lui Selim și aplecarea sa pentru băutură, vinul cipriot fiindu-i cu precădere drag!

¹² *Ibidem*, p. 705r.

¹³ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. I, Firenze, 1840, p. 340.

scrisoare a bailului Marcantonio Barbaro din 31 ianuarie 1570¹⁴. Prin urmare, în relația lui secretarul bailului avea să descrie evoluțiile legate de problema Ciprului de până la această dată. De altminteri, încă de la început el va lămuri că misiunea la care participa – indiferent de cererea otomană „tanto esorbitante et ingiusta”! – era profitabilă Serenissimei din două motive. Primul era acela că autoritățile din Veneția vor avea în sfârșit la dispoziție o dare de seamă sigură despre „toate pregătirile și planurile” (*di tutte le preparationi et pensieri*) de la Poartă care au putut fi descoperite până la plecarea sa. Celălalt era că odată cu trimiterea acestei misiuni au fost suspendate, fie și temporar, poruncile anterioare pentru dregătorii otomani de la hotarele din Dalmația de a ataca teritoriile și supușii venețieni¹⁵.

Tot la începutul relației sale Buonrizzo va reaminti că din când în când bailul a raportat tot ce a putut afla sigur despre gândurile sultanului cu privire la o eventuală expediție în Cipru, insistând cu precădere asupra raportului din iunie 1569, când se vede că pentru Marcantonio Barbaro lucrurile deveniseră cu deosebire clare. De asemenea, în aceleași rapoarte periodice bailul a semnalat constant pregătirile din Arsenalul din Istanbul, unde cu încetul, dar neîntrerupt, erau reparate galerele vechi și erau isprăvite cele nou construite. Aceste pregătiri au căpătat, însă, un alt ritm, mult mai vioi, în septembrie 1569, când „poate” (*forse*) amiralul flotei otomane, Mu’ezzinzade ’Ali pașa – „homo molto diligente” – fusese înștiințat despre obiectivul campaniei dorite de către sultan¹⁶.

Între timp, sultanul a plecat la vânătoare înspre Adrianopol, luând cu sine trei dintre cei mai prețuiți dregători, „mai inteligenți decât toți ceilalți” – printre care pe însuși marele vizir Sokollu Mehmed pașa –, ceea ce a stârnit în capitală bănuiala că Selim vroia să-i consulte cu privire la campania din anul următor. Iar în pragul lunii decembrie el a trimis amiralului ordinul să pregătească un număr de 130 de galere. Porunca aceasta a stârnit numaidecât în capitală speculații despre ținta viitoare a expediției navale. Căci despre o asemenea expediție era de bună seamă vorba, dat fiind numărul mare de galere ce urmau să ia parte la ea ... Unii ziceau, mai mult continuând pe firul zvonurilor mai vechi, că ținta avea să fie Ciprul. Dar, de fapt, nu exista niciun indiciu nou în acest sens. Alții erau de părere că flota avea să se îndrepte către Malta, ei bizuindu-se pe insistențele lui Piyale pașa, care dorea să reia asaltul neizbutit din anii trecuți (1565). Și tot el ar fi recomandat ca alternativă o debarcare în sudul Italiei, în Puglia, ceea ce ar fi însemnat „un durissimo morso a tutta la Christianità”. Însă cei mai mulți dintre cei bine informați asupra lucrurilor de la Poartă susțineau că flota va fi întrebuințată pentru a da ajutor maurilor din Granada, care se răsculasera contra regelui Filip II al Spaniei. Aceștia de altfel ceruseră de mai multe luni acest ajutor, iar „il mufti, capo della religione

¹⁴ Reprodusă parțial de S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, vol. VI, Venezia, 1914, p. 275.

¹⁵ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 135.

¹⁶ *Ibidem*, p. 135–136.

de Turchi, haveva fatto intender al Signor che abbandonando di soccorso li predetti Mori suoi musulmani li popoli lo potevano giustamente lapidare”. Ba chiar, în mod public, în toate moscheile din Constantinopol și Pera se făceau rugăciuni pentru răsculații din Granada. În plus, se aflase că amiralul colecta informații despre posibilitățile de debarcare pe țărmurile spaniole¹⁷.

Toate variantele de mai sus au circulat până la mijlocul lunii decembrie, când a sosit o nouă poruncă din partea sultanului, prin care amiralul flotei otomane, pe lângă cele 130 de galere, trebuia să mai pregătească și 100 de „palandarie” pentru transportul cailor. Deoarece nu existau decât 40 de asemenea corăbii, care „zilnic” (*giornalmente*) treceau cai din Istanbul în Anatolia, s-au împărțit ordine ca restul să fie construite parte în Marea Neagră și parte „nel Colfo della Giazza” (Ayas, Lajazzo). Acest tip de nave este chiar descris de Alvise Buonrizzo: „longhe 30 brazza, con XV banchi per parte da poter vogare, et colla corsia et loco da metter un pezzo d’artellaria, quasi a similitudine della galee”. Totul trebuia să fie gata până în luna martie 1570. Iar faptul că unul dintre cele două locuri alese pentru construcția acestor „palandarie” era golful de la „Giazza” a dat răspunsul definitiv la întrebările și părerile asupra viitoarei destinații a flotei. De acum, de la mijlocul lunii decembrie 1569 a devenit absolut sigur că ținta era insula Cipru¹⁸. Potrivit chiar unui firman al lui Selim II, turcii considerau în genere Mediterana drept „loc de trecere a pelerinilor musulmani din Africa spre Mecca și cheia legăturilor comerciale cu Egiptul, Yemenul și India”¹⁹. Așadar, cucerirea mai devreme sau mai târziu a Ciprului, insulă situată la extremitatea orientală a Mediteranei, se impunea de la sine. Iar acum îi sosise vremea!

Bailul Marcantonio Barbaro a încercat în fel și chip să verifice temeinicia zvonului tot mai insistent, care circula „până și pe ulițe” (*fin nelle strade*), că

¹⁷ *Ibidem*, p. 136–137. Pentru răscoala din sudul Spaniei din intervalul 1568–1570, care a fost încurajată și chiar ajutată de autoritățile otomane și care ar fi fost până la urmă un factor în luarea deciziei de a ataca Ciprul, deoarece reținea în vestul Mediteranei forțele regelui Filip II, vezi Andrew C. Hess, *The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain*, în „American Historical Review”, t. LXXIV, October 1968, 1, p. 5 și 13–14.

¹⁸ *Ibidem*, p. 137–138. Pentru o definiție a tipului de vas numit „palandaria”, vezi Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York, 1994, p. 253: „Lateen-rigged merchant vessel. This sailing ship was often used as a transport for provisions”.

¹⁹ Vezi Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 219. Însuși atacul asupra Ciprului, insulă care se găsea în centrul Imperiului, a fost motivat oficial prin faptul că locuitorii creștini de acolo – venețienii și grecii – au violat tratatul cu Poarta. Astfel, insula a devenit o bază de căpetenie a corsarilor creștini, care perturbau grav traficul comercial în lungul coastelor Levantului. De asemenea, pelerinii musulmani care se îndreptau spre locurile sfinte, Mecca și Medina, erau luați prizonieri de aceiași corsari. Ba chiar aceștia puseseră mâna și pe o parte din birurile din Egipt ce aparțineau sultanului. Actele otomane folosite de Andrew C. Hess, *op. cit.*, p. 15 confirmă cele arătate în somațiile adresate Veneției în 7–16 februarie 1570 și, deci, observațiile și concluziile studiului Mariei Pia Pedani, *Tra economia e geo-politica*, p. 288–289.

preparativele militare erau într-adevăr pentru atacarea Ciprului. Dar nu a izbutit să mai afle decât că se pregătea și o oaste de uscat (*campo per terra*), știre pe care bineînțeles a încercat să o comunice pe diferite căi la Veneția. Abia în ajunul revenirii sultanului de la vânătoare, dragomanul Ibrahim bei, pe care îl chestionase între timp și care la început negase, i-a confirmat cu jumătate de gură că s-ar putea ca zvonul în cauză să corespundă realității. Din această clipă Ibrahim a căpătat încrederea bailului, care, cu ajutorul unor daruri potrivite, l-a convins să iscodească discret și să-i aducă la cunoștință tot ce avea legătură cu această chestiune de interes major²⁰.

Numaidecât după înapoierea în capitală, sultanul Selim a împărțit noi porunci pentru dotarea flotei cu vâslași și provizii: „li homeni da remo furono 30 mille et altri 5 mille per servirsene sopra la palandarie et sopra le galee per avanzo della marinarezza”. Alte porunci, trimise în Anatolia, cereau concentrarea a „opt mii de armeni săpători și a douăsprezece mii de azapi pentru slujba artileriei”. În plus, a plecat și ordinul să fie cumpărate nouă mii de cămile și trei mii de asini „pentru propria slujbă a sultanului”. Ceea ce pentru diplomații venețieni a fost încă un indiciu suplimentar – un „maggior indizio”, după cum subliniază Buonrizzo – că va exista într-adevăr o tabără în Anatolia. A mai avut loc, pe de altă parte, și un incident de altă natură, care a vădit cum nu se poate mai limpede ceea ce avea să urmeze: două corăbii comerciale venețiene – „Balba” și „Bonalda” –, aflate una în portul de la Selymbria (*Silivrea*), pe coasta Propontidei, cealaltă în portul din Istanbul, au fost rechiziționate sub pretextul că sultanul ar vrea să le folosească, contra cost, pentru flota sa. Plângerile bailului la marele vizir, mai ales în legătură cu corabia „Bonalda”, care era încărcată cu mărfuri și gata de plecare, nu au avut niciun succes, Mehmed pașa prevalându-se de faptul că „era solito che li principi in simil occasioni si valevano delle navi che ritrovavano, et specialmente di quelle de suoi amici”²¹.

Punctul final al discuțiilor a fost pus în data de 29 ianuarie 1570, când Ibrahim bei a adus din partea marelui vizir mesajul că „sultanul era într-un totu hotărât să aibă insula Cipru și că măriia sa nu credea că pentru numita insulă Seninătatea Voastră <dogele Veneției> ar vrea să pornească război” (*il Serenissimo Signor era risoluto al tutto di voler l'isola de Cipro, et che non credendo Sua Maestà che per detta isola Vostra Serenità volesse romper la guerra*). Justificarea pentru această cerere cu caracter de ultimatum era următoarea: „...che alli confini si facevano di continuo infiniti danni, usurpandosi molti lochi di quell'Imperio, che erano stati presi et morti tanti Musulmani, che si facevano diverse torre et fortezze nel paese del Signor, et che nella predetta isola di Cipro si dava recapito a corsari ponentini, li quali da poco tempo in qua havevano depredate infinite navi de sudditi di Sua Maestà”. Pe lângă toate acestea, Mehmed pașa a mai adăugat și că „molti delli loro dottori della Legge facevano coscienza al Signor perché el sopportasse

²⁰ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 138–139.

²¹ *Ibidem*, p. 139–140.

che Cipro, che era stato di Musulmani, et che vi havevano delle moschee, fusse hora in mano de Christiani, et causasse tanti danni”. Marele vizir susținea că ar fi încercat să-l împiedice pe sultan de a face acest pas, amintindu-i că exista o pace cu Veneția, care astfel ar fi fost călcată în picioare. Dar sultanul ar fi răspuns că, în pofida păcii, el dorea cu orice chip să-și împlinească voia, „havendola già rissoluta prima che la venisse alla sedia dell’Imperio”. Cu alte cuvinte, găsim aici, în relația lui Buonrizzo, confirmarea a ceea ce știam din alte surse, anume că Selim II s-a gândit într-adevăr la atacul asupra Ciprului încă înainte de 1566, când se afla în Caramania²².

În răspunsul său, transmis prin intermediul aceluiși dragoman Ibrahim, bailul a respins toate acuzațiile otomane, subliniind, cu privire la Cipru, că acea insulă „non era mai stata di quell’Imperio, et che possedendola Vostra Serenità già tanti anni pacificamente non era giusto che un principe amico senza causa gliela volesse occupare”. Numai de câțiva, pe de altă parte, au fost trimise pe diverse canale în Dalmația avertismente autorităților venețiene să evite orice incident la acele hotare²³.

Aici Alvise Buonrizzo deschide o paranteză pentru a lumina divergențele de păreri dintre înalții dregători otomani în chestiunea Ciprului. Astfel, în timpul vânătorii mai sus menționate, sultanul a consultat într-adevăr pe cei mai influenți membri ai Divanului, care-l însoțeau. Sokollu Mehmed pașa, marele vizir, nu numai că nu a îmbrățișat ideea, dar a încercat din toate puterile să împiedice inițierea campaniei, deoarece se temea că ea va avea efectul de a coaliza principii creștini contra Porții (*possendo facilmente mover tutti li principi cristiani contra di loro*). A căutat să-l atragă de partea sa pe Lala Mustafa pașa, al cincilea vizir, dar nu a izbutit. Mai mult, în seara dinaintea plecării din Constantinopol, Kubad *çavuş* i-ar fi spus lui Alvise Buonrizzo că Lala Mustafa pașa era de fapt autorul poruncilor trimise sangeacbeilor din Dalmația de a provoca tulburări la hotarele venețiene.

În sfârșit, la 30 ianuarie 1570 a avut loc audiența bailului la marele vizir. Mai întâi, Marcantonio Barbaro și-a exprimat mirarea față de cele auzite de la Ibrahim bei, căci Serenissima a respectat întru totul clauzele păcii și a dat mereu dovezi de bunăvoință, în plus cu insinuarea că nu a acceptat vreodată propunerile de coalizare împotriva Porții venite de la „toți” cărmuitorii creștini (*non havendo mai voluto piegar le orecchie alle tanto larghe proposte fateli da tutti li principi christiani*). Apoi, bailul a stăruit asupra faptului că incidentele de la hotare nu erau altceva decât „false querele”, întregind că dacă totuși mai existau unele îndoieli, „si conveniva al debito dell’amicitia cercarne la giustificatione colli modi che si usano fra principi amici”. Replica marelui vizir a invocat în chip special insistențele pe lângă sultan ale învățaților întru ale doctrinei Islamului (*li principal<i> dottori*

²² Și ceva mai departe, în aceeași relație a secretarului bailului, când este descrisă audiența la marele vizir a lui Marcantonio Barbaro, este reprodusă o afirmație similară a înaltului dregător: „Et finalmente disse che questa rissolution era stata fatta dal Signor fin quando l’era principe” (*Ibidem*, p. 144).

²³ *Ibidem*, p. 140–141.

della loro Legge), care-i cereau să nu îngăduie pagubele pricinuite musulmanilor de către venețieni. Tot aceștia, când li s-a spus că există un legământ de pace din partea sultanului, au răspuns că „essendo interrotti li capitoli della pace dalla parte di Vostra Serenità colle querele sopradette, Sua Maestà era libera dal sopradetto giuramento”. În consecință, sultanul era de acum ținut să se conformeze deciziei „doctorilor Legii” și nu se mai putea da înapoi²⁴...

În cursul aceleiași conversații, marele vizir a întrebat la un moment dat: „...quante miglia erano da Venetia in Cipro”? Când bailul i-a răspuns: „...potevano esser circa doimille miglia”, Mehmed pașa a replicat râzând: „Che volete far di quest’isola tanto lontana, che non vi dà utile alcuno et è causa di tanti disordini? Lasciatela a noi, perché la starà meglio nelle nostre mani, havendo tante provincie che la confinano. In ogni modo il Signor è risoluto di volerla”. La rândul lui, bailul a spus că Veneția, „atât de bună prietenă” cu sultanul, era încântată să se învecineze cu țările sale. Iar, din această învecinare, sultanul obținea de fapt un „infinito beneficio, perché col mezzo di essa isola stando in mano alla Serenità Vostra si venivano ad augmentar li trafichi colla Caramania, Soria et Egitto, li quali rendevano grossi utili a sua Maestà per li comerti et gabelle, oltre che tanti populi suoi ne venivano a ricever grandissima commodità et beneficio”.

O altă întrebare a marelui vizir a fost dacă Veneția va apăra Ciprul sau va prefera să continue „in questa bona pace”, căci după părerea lui era „meglio dar Cipro et salvar il resto che metter il tutto in risego”. După ce bailul a lăsat să se înțeleagă că Serenissima își va apăra posesiunea, vizirul a mai ținut să introducă în discuție și un argument de drept, care suna așa: „...quell’isola altre volte era stata delli soldani del Cairo, non la possedendo Vostra Serenità se non da cento anni in qua et che essendo il Serenissimo Signor subentrato nelle ragioni dei predetti soldani, et essendovi state in essa isola diverse moschee de Musulmani, quelli loro principal<i> dottori della Legge aggravavano assai l’anima del Signor se’l comportava che dette moschee fussero hora chiese de Christiani”. Când bailul a replicat că „mai quell’isola era stata de Musulmani ma da molte centinaia d’anni in qua sempre de Christiani, nelle ragioni de quali Vostra Serenità era giustamente subintrata”, vizirul a cerut să i se aducă „un libro di certa Historia turchesca”, din care a citit un fragment potrivit căruia „il quinto capo della loro Religione” de după Mahomed ar fi fost timp de treizeci de ani „patron dell’isola di Cipro”. Cu aceasta audiență s-a încheiat²⁵. Ultima replică a vizirului se referă la Otman, al treilea calif (644–655), care printr-o „căpetenie numită Mavie a năvălit în Cipru și a ocupat cetatea Constantia”²⁶.

²⁴ *Ibidem*, p. 142–144.

²⁵ *Ibidem*, p. 145–146.

²⁶ Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, introducere și comentarii de Virgil Cândea, București, 1977, p. 83. Mu’awiya, guvernatorul Siriei, a întreprins această expediție, probabil, în anul 647 (*The Encyclopedia of Islam*, ed. cit., V, p. 302). Vezi și Maria Pia Pedani, *Tra economia e geo-politica*, p. 290.

Trebuie de îndată observat că, într-o formă mai concentrată, relatarea întrevederii bailului cu marele vizir ni s-a păstrat chiar așa cum a fost așternută de pana lui însuși Marcantonio Barbaro, în scrisoarea redactată de el a doua zi, 31 ianuarie. Merită citat, pentru comparație, următorul crâmpei: „...il bassà mi domandò quante miglia erano da Venezia in Cipro e rispondendo circa due mila, S. M. disse: «che volete far di quell'isola tanto lontana che non vi dà utile ed è causa di tanti disordini? Lasciatela a noi che abbiamo tante provincie vicine. E in ogni modo il Signore è risoluto volerlo». Io risposi che a V. Ser. piaceva vicinar colli stati suoi e che S. M. ne riceveva infinito beneficio, aumentandosi grandemente li traffici della Caramania, Soria, Egitto ed altre tante parti e ne veniva a cavar grossi utili per le gabelle”. Apoi, bailul reproducea afirmația lui Sokollu Mehmed pașa potrivit căreia hotărârea sultanului de a avea Ciprul era născută „fino a quando era principe” și întărită de „dottori della legge”, care îi spuneau că nu se cuvenea ca moscheile de odinioară din insulă să fie acum biserici creștine²⁷... Într-adevăr, cu privire la acești „dottori della legge” trebuie spus că a existat o *fetwā*, emisă de către *sheykh ül-Islam* – sau, cum îi spunea Barbaro, *il mufti* –, care justifica ruperea păcii cu Veneția²⁸. Însă, în timpul desfășurării soliei lui Kubad *çavuş* și a lui Alvise Buonrizzo bailul nu a ezitat să negocieze cu *mufti*-ul, convingându-l – „con destri ed opportuni mezzi”! – să rămână deschis pentru orice soluție. Astfel, *mufti*-ul s-a înfățișat la un moment dat înaintea sultanului și, fără să contrazică cele susținute anterior, a adăugat numai că Selim era „mai cu seamă ținut să-i ajute pe maurii din Spania, asupriți de creștini în chip cumplit, decât să facă expediția din Cipru”. Mai mult, ar fi îndrăznit chiar să spună că dacă sultanul nu va da ajutor musulmanilor aflați în primejdie, s-ar putea să fie constrâns să o facă de către proprii săi supuși²⁹.

Din relația lui Buonrizzo aflăm că ideea soliei la Veneția ar fi venit de fapt de la dragomanul Ibrahim bei, care nădăjduia probabil să fie el cel ales pentru ea, pe când bailul se chinuia să găsească un mijloc sigur de a aduce la cunoștința Senatului veștile atât de importante pe care le deținea, inclusiv cele despre pregătirile navale otomane. S-a adresat așadar marelui vizir îndată după audiența mai sus descrisă, arătându-i că nu putea transmite conținutul discuțiilor – și, deci, „voința” sultanului! – prin scrisori, deoarece a aflat că cele precedente i-au fost reținute. I-a cerut prin urmare să desemneze din partea sa un sol, nu pentru că nu ar fi știut că la o asemenea solicitare „exorbitantă” – cedarea pașnică a Ciprului – nu exista vreo posibilitate de a fi satisfăcută, ci „per assicurarsi ... che la Serenità Vostra intendesse tutti li particolari delle cose di là et per metter tempo, accioché la

²⁷ Vezi mai sus n. 14.

²⁸ *The Enciclopedia of Islam*, vol. V, p. 304 (pentru edițiile acestui document).

²⁹ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. I, p. 324–325. Nu este exclus ca porunca adresată de Selim II în 16 aprilie 1570 beilerbeiului de Alger, Kılıç Ali pașa, precum și cea din aceeași zi către răsculații din Andaluzia să fi fost tocmai rezultatul acestei intervenții (Andrew C. Hess, *op. cit.*, p. 15).

potesse commodamente far quelle provisioni che la giudicasse necessarie per sicurtà del suo stato”³⁰. Așa s-a ajuns la solia lui Kubad *çavuş*, căreia i-a fost alăturat, pentru siguranța pe drum a solului otoman, secretarul Alvise Buonrizzo.

Buonrizzo a rezervat o secțiune a relației lui pregătirilor navale din capitală, la care a asistat sau mai bine-zis despre care s-a putut informa în intervalul imediat premergător plecării sale spre Veneția. De pildă, el începe prin a semna că ziua de lucru în Arsenal a fost prelungită până la miezul nopții, iar sultanul s-a dus personal să inspecteze locul unde se fabricau tunurile (a asistat chiar la exercițiul cu două piese de artilerie „di straordinaria grandezza”, pe care vroia să le folosească în viitoarea expediție). Cu această ocazie, Sokollu Mehmed pașa a crezut că poate din nou să intervină, încercând să-l oprească, pe temeiul argumentelor desprinse tocmai din discuția cu bailul. Dar sultanul nu a vrut să-l asculte, ci, cu un gest elocvent – și-a bătut pieptul cu mâna! – ar fi spus: „Io, io in persona vi voglio andare”...

Tot în aceste zile de început de februarie, în afară de cele două corăbii venețiene pomenite, au mai fost rechiziționate alte zece corăbii, „una ragusea et le altre turchesche, et molti caramussali, per volersene servir coll’armata”. Dar, chiar în ajunul plecării lui Buonrizzo aproape toate aceste nave au fost lăsate libere. De asemenea, secretarul bailului știa că au fost trimise porunci în diverse locuri ale Arhipelagului ca să se pregătească trunchiuri de arbori groase și lungi, destinate construcției „bastioanelor” (*per far bastioni*). S-a mai aflat apoi și că flota va fi împărțită în două: o parte trebuia să împiedice ieșirea flotei venețiene din marea Adriatică și joncțiunea ei cu flota spaniolă, iar cealaltă, reprezentată de navele de transport (*palandarie, carramussali* „et altri navi simili”), sub protecția a 25–30 de galere, trebuia să debarce în insulă forțele terestre.

O altă variantă a planului de operații otoman a fost pusă în circulație de primul dragoman al lui João Miquez (*il primo dragomano di Giovanni Miches*), care ar fi auzit, chipurile, de la informatorii lui din Serai, că cea dintâi mișcare a flotei va fi către „Barbaria”, ceea ce ar fi dat curaj maurilor din Granada și astfel „si soleverà infinito numero di altri Mori, che fin hora non si sono scoperti”. După aceea, iute, aceeași flotă va reveni și va executa atacul asupra Ciprului. Întârzierea operațiunii principale ar fi fost justificată de necesitatea isprăvirii construcției tuturor navelor de transport, care nu puteau fi gata în momentul când flota trebuia să iasă în larg. Era vorba mai ales de corăbiile ce se construiau în Marea Neagră, care, după informațiile culese de Buonrizzo de la alte persoane, erau mult rămase în urmă.

Pe de altă parte, în șantierul din capitală se pregăteau un număr de 40 de galere „delle migliori”, care aveau a fi mai curând trimise către Cipru și Creta, unde, împreună cu navele de pază de acolo, trebuiau să taie calea corăbiilor venețiene ce ar fi venit cu ajutoare de oameni „et altre cose necessarie”. Această

³⁰ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 148–149.

escadră, după spusele lui Buonrizzo începuse să părăsească treptat – câte două-trei galere odată – și în taină, la vreme de noapte, portul din capitală în momentul plecării sale. Toate galerele, după informațiile căpătate, ar fi trebuit să fie „ieșite” până la sărbătoarea Bairamului, care a fost „circa li 8 marzo”.

În aceeași chestiune a flotei, secretarul bailului amintește că ordinul inițial fusese de a se pregăti 130 de galere. Totuși, la plecarea lui, porunca era să fie construite cât mai multe cu puțință. Dar, în pofida faptului că cei însărcinați cu construcția aveau mână liberă să facă tot ce vor în acest scop în spațiul dintre Istanbul și Gallipoli, el era încredințat că nu se va putea atinge nici măcar numărul de 150, iar dintre acestea „Vostra Serenità può esser sicura che vi saranno galee che starebbero meglio alla mazza che a far viaggio”³¹.

Bailul Marcantonio Barbaro, îndată ce a obținut acceptul trimiterii soliei la Veneția, și-a pus întrebarea: care era oare adevărata cauză ce se găsea în spatele acestui demers diplomatic otoman neobișnuit? Răspunsul dat acum și înregistrat de Buonrizzo diferă sensibil de explicația pe care o va oferi bailul câțiva ani mai târziu, în relația din 1573. Neputând să descopere nimic plauzibil în acest sens, bailul a presupus doar, de astă dată, că marele vizir, văzând „le imperfettion loro et la impossibilità che hanno di poter haver in tempo le palandarie, sperando in questo mezo di haver il tutto all’ordine”, s-a decis să-l trimită în solie pe Kubad *çavuş*, cu somația de cedare a Ciprului spre a câștiga timp. Bailul mai bănuia totodată că, poate, solul otoman va fi avut și vreo altă însărcinare secretă, adică o alternativă la pretenția maximală³²...

Chiar în ajunul plecării soliei, Alvise Buonrizzo s-a înfățișat el însuși înaintea marelui vizir, ca să afle dacă acesta nu are cumva de transmis și un alt mesaj. În afară de salutul pentru doge, Sokollu Mehmed pașa i-a atras atenția că, întrucât el mai fusese la Poartă³³, cunoștea prea bine „măreția, puterea și forțele” sultanului. Și, deci, trebuia să stăruie asupra lor în fața dogelui, ca să-l înrăurească în favoarea cedării Ciprului. A adăugat apoi că, din partea sa, Buonrizzo trebuia să comunice faptul că „cedendo lei volontariamente essa isola, la farà beneficio a se stessa perchè continuerà questa bona pace”. În schimb, prin refuzul de a i-o da, „la anderà in pericolo di perder anco il resto, non possendo lei sperar, coll’accrescer la pension di Cipro, di quietar il Signor”. Așadar, vedem că marele vizir a ieșit în întâmpinarea unei eventuale propuneri venețiene de mărire a tributului plătit pentru insula Cipru, respingând-o anticipat. A continuat spunând că sultanul putea face să se construiască oricâte galere, iar dacă Veneția va refuza să-i satisfacă dorința, „non sarà possibile poterle impedir che la non venga con esse galee anco fin in questa illustrissima città”... La urmă, tot cu surâsul pe buze, cum a fost cât timp a rostit cele de mai sus,

³¹ *Ibidem*, p. 146–148.

³² *Ibidem*, p. 150.

³³ Tot ca secretar, dar al bailului Daniele Barbarigo; era revenit la Veneția în 14 ianuarie 1565, după aproape trei ani petrecuți la Constantinopol (E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, 1844, p. 61–76).

Sokollu Mehemed l-a chemat lângă sine pe venețian și i-a mai spus aceste cuvinte, reproduse întocmai: „Secretario, advertisci bene, parla di queste cose con quei signori vecchi, ch'io so che sono savi et prudenti et non come li giovani, perché non conoscendo questi le tremende forze del gran Signor m'imagino che diranno: chi sono questi Turchi? che, habbiamo noi forse paura di loro?” L-a sfătuit în plus să întregească spusele solului otoman în privința forțelor de care dispunea sultanul. Ceea ce Buonrizzo nu a lipsit să o facă, dar ... în felul său!

Astfel, în relația lui, a subliniat că, într-adevăr, forțele lui Selim sunt mari și puternice, „si per la grandezza dell'Imperio, per la ricchezza delli tesori et per la commodità che ha di tutte le cose, come per il modo suo di signoreggiare, che si può dire che lui solo sia capo et patrone, et che tutto il resto sia immediate sottoposto ad ogni suo commandamento”. Însă, pe de altă parte, observa Buonrizzo, dogele trebuia să fie pe deplin sigur că aceste forțe nu sunt „né tanto tremende né tanto invincibili quanto loro le predicano, et forse quanto il mondo le stima perché, oltra le imperfettioni ordinarie che sono date dalla natura a tutti li stati et a tutti li imperii, esse da pochi anni in qua ne sono aggiunte tante altre che con ogni verità hora posso affirmar che non sono così grande come forse erano per li tempi passati, et come qualche uno crede che le siano tuttavia”³⁴. Și el trece numaidecât în revistă cauzele acestei situații ivite în ultimii ani, atât în legătură cu oastea de uscat, cât și cu flota otomană. Voi stăruî, bineînțeles, asupra slăbiciunilor flotei, așa cum au fost ele sesizate de către venețian.

Mai întâi, el susține că după încercarea de cucerire a Maltei, din 1565, „le forze da mar ... sono restate così deboli et fiache che si può veramente dir che non siano a gran gionta quelle che erano li anni passati, perché alla preditta impresa di Malta morì tutto il fior dell'armata di rais, di homini da commando et di asappi, in loco de quali sono stati rimessi giovani così inesperti et poco pratici che a pena sano ciò che siano galee”. Descrierea acestei grave crize de comandă și de personal militar a flotei de fapt nu-i aparținea, ci o auzise de la mai mulți căpitani de corăbii, în vârstă și experimentați. Aici Buonrizzo deschide încă o paranteză spre a face o comparație: pe vremea când îl însoțise pe Daniele Barbarigo, adică în răstimpul 1562–1564, se puteau arma vreo 40 sau poate chiar 50 de galere, „che erano bonissime et espeditive”, și care alcătuiau coloana vertebrală a flotei otomane (*il nervo dell'armata*). Pe lângă această categorie, să-i spunem de „primă clasă”, turcii armau încă vreo 20 de galere, cu echipaje alcătuite nu din vâslași robi, ci din „vagabondi greci di Costantinopoli, di Cipro, di Candia et da altri lochi d'Arcipelago”. Și aceste galere nu erau, totuși, mai puțin bune decât cele mânuite de robi. Dar în prezent din această categorie nu se mai arma niciuna. Iar din cea dintâi, dat fiind că bună parte dintre robi au fugit sau au fost răscumpărați, Buonrizzo garanta că nu se mai pot arma nici măcar 15 galere. Cu totul și cu totul,

³⁴ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 151–152.

susținea el în concluzie, din portul din Istanbul nu vor putea ieși decât 30 de galere „che si possino dir bone da seguitar et da fuggir”. La acestea aveau să se adauge galerele de pază din Mediterana orientală, precum și cele din „Barbaria”, adică de pe coastele Africii, „che sono quasi tutte bone et ben armate”. Celelalte nave ale flotei otomane nu contau, secretarul bailului observând plastic că în flota venețiană nu exista „galea così trista”, care să nu fie mai bună decât oricare dintre aceste din urmă corăbii otomane³⁵...

Dacă într-adevăr va izbucni războiul, Buonrizzo sublinia că Serenissima va avea de-a face cu un sultan „di niun valor o virtù, dedito in tutto et a tutti li piaceri della carne et del gusto, et perciò poco amato et stimato di cadauno, et specialmente da soldati, et che non ha forze invincibili come si credeva”. De asemenea, trebuia ținut seamă și de faptul că în prezent mai continua starea de război în Yemen și în zona Astrahanului, cu „Moscovitul”. Cu alte cuvinte, Selim II nu avea mâinile complet dezlegate pentru înfruntarea cu Veneția. În plus, pe lângă ostilitatea declarată a șahului Persiei, la Poartă exista temerea cu privire la o eventuală „uniune” între împăratul romano-german și regele Poloniei, pecetluită printr-o alianță matrimonială³⁶.

Unde, însă, se înșeală în chip vădit venețianul – bineînțeles, preluând și reproducând însăși evaluarea bailului Marcantonio Barbaro – este în privința consecințelor rivalității dintre Lala Mustafa pașa și marele vizir Sokollu Mehmed pașa. Astfel, Buonrizzo susține că, deoarece promotorul ideii expediției pentru cucerirea Ciprului a fost Lala Mustafa pașa, marele vizir ar fi fost capabil, la limită, să facă în așa fel încât campania să nu se încheie cu succes, ca să împiedice ascensiunea previzibilă a dușmanului său (*esso Memet procurerà con destrezza che detta impresa riuscisse vana per non aggrandir maggiormente il suo principal nemico*). La fel, o altă apreciere complet greșită este aceea că Piyale pașa, care fusese desemnat de sultan drept „seraschier” peste flotă în viitoarea campanie, ar fi fost și el un adversar al acestei inițiative militare. Pare, în schimb, plauzibilă tensiunea sesizată în relațiile dintre *kapudan pașa* Mu’ezzinzade ‘Ali pașa – „il capitano del mare” – și Piyale pașa, pe care de fapt cel dintâi îl înlocuise în dregătoria respectivă doi ani mai devreme³⁷.

Primit în audiență, la Veneția, în 28 martie 1570, Kubad *çavuş* a expus oral somația de cedare a Ciprului și a prezentat totodată scrisorile pentru doge ale sultanului Selim II și marelui vizir Sokollu Mehmed pașa, ambele purtând aceeași dată: 7–16 februarie 1570³⁸. Răspunsul Senatului a venit repede și a fost ferm: Veneția nu accepta cererea otomană și se va apăra viguros³⁹. Ulterior, după revenirea

³⁵ *Ibidem*, p. 153–154.

³⁶ *Ibidem*, p. 155–156.

³⁷ *Ibidem*, p. 155, 156 și 157.

³⁸ Vezi mai sus n. 2.

³⁹ S. Romanin, *op. cit.*, VI, 276–277.

lui în patrie, bailul Marcantonio Barbaro va reproșa acest răspuns univoc. Căci, spunea el, dacă răspunsul ar fi fost însoțit și de instrucțiuni secrete pentru continuarea negocierilor, „se ne sarebbe ricevuto qualche gran beneficio”, în măsura în care s-ar fi câștigat timp, profitând de înclinarea spre pace a marelui vizir⁴⁰.



Flota otomană a ridicat ancora în Bosfor la 16 mai – curând după înapoierea lui Kubad *çavuş* – și a început operațiunile din Cipru pe 2 iulie 1570, când a fost cucerit Limassol. În 3 iulie a fost încercuit orașul Larnaca, atât de pe mare cât și de pe uscat. S-a predat a doua zi. Pe 25 iulie a început asediul cetății de la Nicosia, care s-a prelungit până pe 9 septembrie și a necesitat mai multe asalturi din partea forțelor de uscat otomane. În fine, pe 16 septembrie a fost inițiat lungul asediu al fortăreței Famagusta, care a durat mai bine de zece luni, până la 1 august 1571, când s-a predat în virtutea unei înțelegeri, care până la urmă nu a fost respectată de către Lala Mustafa pașa⁴¹.

Pe acest fundal al războiului deja început s-a desfășurat a doua fază a negocierilor otomano-venețiene. Până acum cele două izvoare de bază cunoscute cu privire la acest dialog diplomatic erau relația lui Giacomo Ragazzoni, secretar al Senatului venețian, solul trimis special la Istanbul în primăvara anului 1571, precum și raportul bailului Marcantonio Barbaro, redactat în 8 mai 1571, adică a doua zi după audiența comună la marele vizir Sokollu Mehmed pașa⁴². La cele două surse abia pomenite s-a adăugat mai de curând un jurnal anonim, atribuit unui „Maestro di casa del bailo Marcantonio Barbaro”, cu însemnări ce încep la data de 9 ianuarie 1571 și se continuă până în septembrie 1573⁴³. De asemenea, dispunem la ora actuală și de relația lui Aurelio Santa Croce, din suita bailului Barbaro, prezentată Senatului la 2 septembrie 1573, din care putem afla informații suplimentare cu privire la domnia sultanului Selim al II-lea⁴⁴.

Înainte, însă, de a trece la examinarea comparată a surselor amintite trebuie să consemnăm eșecul sever al expediției navale creștine din toamna anului 1570, menite să vină în ajutorul Ciprului. O flotă din care făceau parte 148 de corăbii venețiene, 45 de corăbii armate de regele Filip al II-lea al Spaniei și 12 corăbii pontificale a părăsit Creta la 18 septembrie, dar aproape numaidecât, în 21

⁴⁰ E. Alberi, *Relazioni. Appendice*, p. 394–395; vezi și Michel Lesure, *Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes, 1570–1573 (I)*, în „Turcica”, t. IV, 1972, p. 141, n. 2.

⁴¹ Pentru toate datele, vezi Maria Pia Pedani, *Tra economia e geo-politica*, p. 294–295.

⁴² E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 77–102 (relația este datată 16 august 1571); Michel Lesure, *op. cit.*, (II), în „Turcica”, t. VIII/1, 1976, p. 148–156.

⁴³ Editat tot de Maria Pia Pedani–Fabris, *Relazioni*, p. 161–176. Actul respectiv i-a fost inaccesibil lui Michel Lesure, când și-a redactat, în 1972, prima parte a studiului său (vezi n. 1, p. 137).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 179–192.

septembrie, pe când se afla în preajma golfului de la Fethiye, a sosit vestea căderii Nicosiei. A avut loc un consiliu de război. Comandantul flotei spaniole, Gian Andrea Doria a decis să abandoneze expediția, iar la 5 octombrie s-a separat de restul flotei. Comandantul flotei venețiene, Girolamo Zane, un om în vârstă, indecis și abulic, a optat și el în final pentru retragere, o retragere dezordonată, care a semănat mai mult cu o fugă. Ulterior, în 13 decembrie 1570, Zane a fost destituit și, acuzat de trădare, a fost arestat în Corfu și adus la Veneția. A devenit un autentic „țap ispășitor” în cadrul unui proces politic ce se va prelungi, spre norocul lui, până după victoria de la Lepanto, din 7 octombrie 1571⁴⁵.

Mai trebuie adăugat că, numaidecât după înapoierea la Istanbul a lui Kubad *çavuş*, bailul Marcantonio Barbaro a fost arestat la domiciliu, stare în care va rămâne pe toată durata ostilităților. Dar a fost vorba, după cum el însuși va sublinia, de un prizonierat în cursul căruia a fost neconținut bine tratat. Și asta datorită protecției marelui vizir⁴⁶. Reciproc, la Veneția fusese arestat și întemnițat un sol otoman care se îndrepta către Franța, dragomanul Mahmud bei *müteferrika*, care sosise acolo încă din 17 ianuarie 1570⁴⁷. La fel, au fost reținuți în cetatea din lagună și negustorii turci și evrei levantini, iar mărfurile lor au fost scoase la vânzare⁴⁸. Tocmai în această din urmă chestiune, cea dintâi însemnare din jurnalul anonim pomenit, cu data 9 ianuarie 1571, înregistrează plecarea din capitala otomană, cu îngăduința marelui vizir, a unor scrisori ale bailului Barbaro, prin care se propunea un schimb de negustori, cu mărfurile lor, căci bineînțeles și cei venețieni fuseseră reținuți pe tot teritoriul Imperiului otoman⁴⁹. Majordomul bailului – „il maestro di casa” –, pe nume Angelo, care a dus la Veneția acest mesaj, a revenit în 26 aprilie, împreună cu un sol special, Giacomo Ragazzoni. Cei doi au fost, însă, complet izolați, spre marea nemulțumire a bailului⁵⁰. Faptul este confirmat de însuși Ragazzoni, care arată în plus că această izolare, în reședința care i-a fost fixată – nu departe de palatul marelui vizir –, a durat până în 29 aprilie, când a fost chemat înaintea lui Sokollu Mehmed pașa⁵¹. Potrivit unui alt izvor, marele vizir pusese să-i fie citite instrucțiunile în Divan încă a doua zi după sosirea venețianului – care ar fi avut loc nu în 26, ci în 23 aprilie –, înalții dregători fiind neplăcut surprinși că ele priveau strict schimbul de negustori. Și asta „perche loro aspettava

⁴⁵ Vezi Ugo Tucci, *Il processo a Girolamo Zane mancato difensore di Cipro*, în vol.: *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500*, a cura di Gino Benzoni, Firenze, 1974, p. 409–433 (în special p. 411–414 și 420).

⁴⁶ E. Alberi, *Relazioni. Appendice*, p. 395–396.

⁴⁷ *I documenti turchi*, nr. 806, p. 201.

⁴⁸ Gio. Carlo Saraceni, *op. cit.*, p. 708.

⁴⁹ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 161.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 162: „... furono serrati con guardie a Costantinopoli non se li possendo parlar in modo alcuno, cosa veramente di dispiacer al clarissimo bailo”.

⁵¹ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 82.

certissima la pace, et all'ora dissero che succiederia la unione de christiani”⁵². Cu alte cuvinte, spiritele vârfurilor politice din capitala otomană erau dominate de teama că într-un târziu puterile creștine vor reacționa și se vor alia, ceea ce, de fapt, s-a și întâmplat!

Ceea ce mai putem extrage din jurnalul anonim menționat sunt, pentru primele luni din 1571, notații cu privire la intrările și ieșirile din port ale corăbiilor otomane, ca și despre un incident în legătură cu corespondența bailului. Astfel, în 23 februarie 1571 a fost prins un călugăr franciscan, „fra Paulo Bischotto”, care adusese pentru Barbaro scrisori din Creta, ce au fost încredințate capelanului său. Ulterior, fra Paulo a fost tras în țeapă și purtat în chip demonstrativ pe lângă casa bailului, încheindu-și supliciul chiar în mijlocul bisericii San Francesco din Pera. Numaidecât după condamnarea lui, un subaș a fost trimis de marele vizir la casa lui Marcantonio Barbaro „per far murar tutti li balconi de ditta casa”. Doar la câteva balcoane au fost fixate gratii pentru a lăsa totuși să pătrundă puțină lumină⁵³. Asistăm, deci, în pragul primăverii anului 1571, la o înăsprire a condițiilor de prizonierat ale diplomatului venețian, cauzată de nevoia lui de a fi în contact, fie și ocolit, cu autoritățile din patrie.

Acum, iată și câteva notații despre mișcările flotei. La 23 februarie, ne vedește acest izvor, au părăsit portul din capitală, îndreptându-se către Cipru, 15 galere și o galiotă, care transportau acolo trupe proaspete. Iar la 16 martie a plecat în aceeași direcție însuși amiralul Mu'ezzinzade ‘Ali pașa, cu „galere 26, palandarie X, maone III, nave 2, fuste 3”. Restul flotei a părăsit portul în 1 iunie. Era vorba de 30 de galere și zece „palandarie”. Între timp, în 10 mai o altă flotă, comandată de Pertev pașa, al doilea vizir, alcătuită din nu mai puțin de 80 de galere, ar fi apucat calea Mării Adriatice (*alla volta del Colfo di Venetia*), desigur spre a imobiliza ajutoarele navale venețiene pentru Cipru. Totodată, o oaste de uscat de vreo 50000 de oameni s-a pus în mișcare la 29 aprilie către Dalmația, evident tot în scopul de a împiedica și bloca forțele militare venețiene⁵⁴.

⁵² Michel Lesure, *op. cit.*, (I), p. 162–163.

⁵³ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 161–162 (ferestrele reședinței, ne spune același izvor, au fost acoperite cu mese; de aceea, ziua, ca și noaptea, o parte dintre încăperi trebuiau luminate cu lumânări). Vezi pentru acest episod alte mărturii la Michel Lesure, *op. cit.*, p. 151–154 și 163.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 161–164. A se compara cu informațiile culese la Istanbul, în aceeași perioadă, de către agentul vice-regelui din Neapole, Costa din Puglia – din care am citat și mai sus –, potrivit căruia au ieșit mai întâi din port, în răstimpul 17–25 martie, 50 de galere, la care s-au adăugat încă 8 în Gallipoli. Acestea aveau la bord 500 de ieniceri și 4500 „euglani, che son figliuoli de gianizzeri per mandar in Cipro”. Cât despre flota lui Pertev pașa, seraschier, numărând 78 de galere, ea ar fi părăsit Galata în 5 mai și ar fi sosit la Gallipoli în 7 mai. Aceste corăbii erau însă „mal armate” și, în plus, echipajele ar fi fost atinse de molima ciumei. În fine, alte 52 de galere, rămase în portul din Istanbul – dintre care 30 proveneau din Marea Neagră – ar fi trebuit să ridice ancora, tot cu destinația Cipru, la sfârșitul lunii mai 1571 (Michel Lesure, *op. cit.* (I), p. 163).

În 7 mai 1571, bailul Barbaro împreună cu Ragazzoni au fost primiți în audiență la marele vizir. Acesta era convins că problema schimbului de negustori nu era decât o acoperire pentru reluarea de către venețieni a tratativelor de pace. Și, în consecință, după ce a spus de la bun început că în privința chestiunii negustorilor nu există nicio piedică a încercat să afle de la Marcantonio Barbaro ce instrucțiuni secrete i-au sosit de la Veneția în legătură cu pacea. Într-adevăr, acesta în momentul audienței citise instrucțiunile întocmite în 5 martie și trimise de Senat prin intermediul lui Ragazzoni. Dar, uimit și indignat de conținutul lor, nu a expus în fața lui Sokollu Mehmed pașa decât primul punct, care cuprindea cererea „maximală” a Veneției pentru o eventuală pace: restituirea de către turci a Ciprului, contra unui posibil tribut anual ce putea merge până la 60000 de țechini, precum și revenirea la *statu quo*-ul de dinainte de începerea ostilităților în privința teritoriilor ocupate în Albania și în Dalmația⁵⁵. De aceea, nici nu a scos la iveală de fapt instrucțiunile menționate, ci o altă scrisoare din partea Senatului, datată 2 martie, prin care era împuternicit, la modul general, să reia negocierile de pace, fără ca în ea să existe „conditione alcuna particolare della pace”⁵⁶. Reacția înaltului dregător a fost complet negativă. Mai mult, el a pretins că sultanul dorește ca Veneția, cu toate posesiunile ei, să-i devină tributară, oferind chiar exemplul împăratului romano-german... Replica lui Barbaro a sunat foarte mândru: „...per gratia del signor Iddio erano mille e più anni, che quella eccellentissima repubblică regnava senza recognitione di altra superiorità che di quella divina Maestà”⁵⁷. Și el nădăjduia că această situație va continua și, deci, nu merita să se mai stăruie în a discuta pe o asemenea temă. În schimb, a încercat să argumenteze „cât de mare folos” (!) ar dobândi sultanul prin restituirea Ciprului, acum un teritoriu ruinat și care „andarebbe di mal in peggio”. Aproape de capătul discuției, vizirul i-a spus bailului că, în ciuda faptului că acesta i se declară drept prieten, prin cele cerute vrea să-l facă să ajungă „in disgratia di tutti li musulmani” și chiar să-și piardă capul: „il signor <sultanul> domanda carazo da voi, et tu dici, che io ricerchi per nome vostro che'l vi dià Cipro, vuoi tu che io sia cosi mato, et cosi imprudente, se mi vuoi bene non mi doveresti ricercar quelle cose”. Fără a ceda în legătură cu cererea de restituire, bailul a făcut aluzie la o creștere a tributului pentru Cipru (*del crescimento del censo*) și, în plus, a lăsat să se înțeleagă că și marele vizir se va bucura și el, în caz de reușită, „di qualche recognitione”. Acesta a răspuns însă sec, că „se gli fosse data quella stantia piena di oro, et di gioglie, non favorirebbe mai cosa, che conoscesse esser contra la mente del signor”⁵⁸.

Cum sunau restul instrucțiunilor primite de la Veneția de către bail? Dacă turcii refuzau restituirea Ciprului în schimbul păcii, cel puțin Famagusta – unde

⁵⁵ Michel Lesure, *op. cit.* (II), p. 124.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 151–152.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 150–151.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 152–153.

încă garnizoana venețiană se apăra – să fie păstrată; dacă trebuia cedată și această poziție, ceea ce însemna cucerirea completă a Ciprului, să se obțină măcar restituirea mai multor localități dalmate și albaneze și o pace imediată; în caz de refuz, să se accepte fie și restituirea în parte a acestor localități, dar și să se ceară o retragere sigură pentru apărătorii Famaguste și eliberarea negustorilor; în fine, era prevăzută și eventualitatea unui eșec total, în care caz trebuia solicitat un armistițiu de opt luni, spre a se putea negocia în voie⁵⁹.

Giacomo Ragazzoni a sesizat și raportat încă un element politic, nou ivit, care a sporit dorința Porții de a încheia iute conflictul cu Veneția. Pe 8 aprilie, pe când sultanul Selim se afla la vânătoare, a primit „con molto dispiacere” vestea despre moartea principelui transilvănean Ioan Sigismund Zápolya⁶⁰. Există temerea că imperialii vor profita de acest eveniment, fie pentru a ocupa Transilvania, fie cel puțin pentru a impune un principe legat de ei⁶¹. De aceea, foarte curând, în 29 aprilie, o oaste de uscat, în frunte cu Ahmed pașa, a plecat în direcția Sofia – Scoplje, unde avea să facă joncțiunea cu forțele beilerbeiului Rumeliei. Aparent această oaste avea drept țintă Albania, unde trebuia să lupte contra Veneției, dar – observa Ragazzoni –, dacă era necesar, ea putea oricând schimba direcția și pătrunde în Transilvania⁶².

În relația lui specială din 1573 privitoare la tratativele purtate la Poartă, Marcantonio Barbaro a vădit că de la bun început el a încercat să „separe întru totul” negocierea în legătură cu schimbul de negustori, încredințând-o lui Ragazzoni (*ponendolo sopra le spalle del Ragazzoni*), de cea privitoare la pace. Și asta cu motivația: „per coprire che lei <= dogele> mandava a ricercar la pace”⁶³. Pe de altă parte, cum în 25 aprilie sosise o solie imperială „con il carazo”, care a fost primită în audiență la sultan pe 29, diplomații venețieni au fost informați că aceasta încerca să împiedice din răspuneri eventuala încheiere a unei păci otomano-venețiene, deoarece prevedeau că asta le-ar fi cauzat lor, imperialilor, „una certa guerra”⁶⁴.

Pe 16 mai 1571 a avut loc o nouă întrevedere a bailului Marcantonio Barbaro cu marele vizir⁶⁵, dar ... tot fără niciun rezultat! Drept urmare, așa cum mărturisește Ragazzoni, bailul a decis să opteze pentru a relua negocierile pe baza cererilor mai restrânse, care figurau în partea a doua a instrucțiunilor menționate mai sus. În consecință, la reședința lui a fost invitat Ibrahim bei, pentru data de miercuri 23 mai, dimineața. S-a întâmplat, însă, că acesta și-a amânat sosirea pentru seara aceleiași

⁵⁹ Vezi mai sus n. 54.

⁶⁰ Pentru dată, vezi Michel Lesure, *op. cit. (I)*, p. 161.

⁶¹ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 86.

⁶² *Ibidem*; vezi și mai sus n. 60.

⁶³ E. Alberi, *Relazioni. Appendice*, p. 398.

⁶⁴ Idem, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 88.

⁶⁵ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 163; Michel Lesure, *op. cit. (II)*, p. 137–138.

zile. Iar între timp, cu „trei ore” înainte de venirea lui, bailului i-a parvenit o scrisoare de la cumnatul său, Andrea Gradenigo, datată 21 aprilie, „per la quale lo avvertiva della venuta del signor Marc’Antonio Colonna in questa città <Veneția> per trattare la lega”⁶⁶. Cu alte cuvinte, acesta a fost primul semnal că Liga creștină era pe punctul să se încheie. Faptul a schimbat radical atitudinea emisarilor venețieni. Deocamdată, însă, în aparență, ei au continuat să trateze despre varianta cedării Famagustei, dar numai cu o „larghissima ricompensa di Vallona, Castel nuovo, Durazzo, ed altre cose ancora”. Cum, însă, turcii nu erau dispuși să accepte decât ca, în schimbul păcii, locuitorii din Famagusta să poată părăsi nestânjeniți orașul, dacă o vor dori, împreună cu bunurile lor, s-a ajuns într-un impas total. Și, de comun acord, s-a hotărât doar ducerea la bun sfârșit a negocierii privind negustorii. Iar sub acest aspect, pe 29 mai a venit încuviințarea deplină din partea sultanului pentru încheierea tratatelor în cel mai bune condiții⁶⁷.

Cu o zi mai devreme bailul a primit scrisoarea dogelui din 14 aprilie 1571, din care s-a văzut, „che ella dava delle cose che occorreano in queste parti, non mostrando però animo alieno dalla pace, ma ben desiderio che si procurasse farla con quel maggior vantaggio che fusse stato possibile, essendo le cose della repubblica in miglior stato e in apparenza di miglior fortuna che non parevano esse alla partita mia” (a lui Ragazzoni)⁶⁸. Dar acum cei doi reprezentanți ai Veneției au constatat o sensibilă „mutație” (*grandissima mutazione*) în atitudinea dragomanului Ibrahim, cu care în această fază se găseau în contact permanent, față de chestiunea fundamentală a păcii. El doar s-a mulțumit să spună că va vorbi cu marele vizir pentru reluarea tratatelor. Însă cum răspunsul a fost târâgănat, ceea ce le-a dat de bănuț că înalții dregători otomani „avessero mutato pensiero e volto l’animo alla guerra”, spre a „testa” dacă lucrurile stau într-adevăr așa, bailul Barbaro a decis să anunțe plecarea către Veneția a lui Giacomo Ragazzoni. Căci, dacă turcii ar fi avut de transmis ceva în privința păcii, atunci nu ar fi scăpat neîndoelnic acest prilej⁶⁹.

Ragazzoni arată că, într-adevăr, după ce a izbutit să instaleze la cârma Transilvaniei „un dipendente del Gran-Signore” – principele Ștefan Báthory –, ceea ce dădea mână liberă lui Ahmed pașa să atace teritoriile venețiene, și după ce a aflat că flota lui Mu’ezzinzade ’Ali pașa a ajuns cu bine în Cipru, cu ajutoarele suplimentare pentru asediul Famagustei, Sokollu Mehmed pașa și-a schimbat complet opțiunea, alegând să continue războiul, ba chiar poruncind flotei să atace și Creta și Zante, iar forțelor de uscat să încerce cucerirea „di Cattaro e di tutte l’altre terre e luoghi dell’Albania”⁷⁰.

⁶⁶ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 88–89.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 89–90.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 90.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 92–93. Vezi și, pentru dată, Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 163.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 93–94.

În 17 iunie, cu o zi înainte ca Giacomo Ragazzoni să părăsească Istanbulul, bailul a ajuns în posesia unei noi scrisori de la cârmuirea Venetiei, datată 7 mai 1571, prin care „alterando e mutando in tutto le prime commissioni, commetteva che a partito alcuno nella tratazione di pace non si condiscendesse alla rilassazione di Famagusta, e che quando anco con il conservar detta città si fusse potuto far la pace, che però ella si facesse con questa condizione, che stessee a vostra serenità l'acceptarla o ricusarla; così ringraziassimo il signore Iddio, che la cosa non fusse passata più innanzi”⁷¹. Când au fost emise aceste noi instrucțiuni abia se deblocaseră brusc – în 6 mai! – negocierile mult târăgănate și, practic, împotmolite pentru încheierea alianței defensive și ofensive (*foedus perpetuum*) între Sf. Scaun, Spania și Venetia. Sf. Ligă a luat ființă la Roma în 19 mai și a fost proclamată solemn, cum se știe, în 25 mai 1571⁷².

Fernand Braudel a susținut că a lipsit „un fir de păr” pentru ca Venetia să nu „trădeze” încă înainte de încheierea Liga creștină. Pentru el, „abandonarea Ligii în curs de formare” este dovedită chiar prin misiunea lui Giacomo Ragazzoni, care în schimbul acestui gest ar fi trebuit să obțină o pace onorabilă, cu menținerea *statu quo*-ului⁷³. Cred, însă, că meandrele politicii venețiene din acel moment, ca de altminteri și ale celei otomane, nu îngăduie o asemenea judecată drastică. În sânul Senatului venețian se înfruntau două curente de opinie: unul care, într-adevăr, pleda pentru pace cu orice preț, spre a proteja astfel comerțul cu Orientul. În fond, discuțiile pentru formarea Ligii creștine au început la Roma încă din 2 iulie 1570, adică în chiar clipa când turcii începeau să debarce în Cipru, și s-au prelungit până în luna mai a anului următor... Totuși, nu această opțiune pacifistă avea să prevaleze în cetatea dogilor, în cazul în care ar fi existat o perspectivă cât de cât realistă cu privire la isprăvirea pozitivă a negocierilor patronate de Sf. Scaun. Semnalele trimise la Istanbul, pentru diplomației venețieni, în aprilie 1571 atestă revirimentul treptat al atitudinii Serenissimei, pe măsură ce elementele ce anunțau în sfârșit constituirea Ligii creștine au început să capete contur.

Același lucru se poate spune, în fond, și despre politica otomană. Mehmed Sokollu pașa a fost contra expediției din Cipru fiindcă se temea de coagularea forțelor creștine în jurul Venetiei. Lupta pentru putere din sânul Divanului, care se ascundea în spatele confruntării dintre „șoimi” și „porumbei”⁷⁴, nu a jucat desigur decât un rol secundar în desfășurările legate de această chestiune. Marele vizir, când a văzut că reacția față de invazia din Cipru este nulă, și-a modificat însă atitudinea. Așa cum va reaminti mai târziu bailul Antonio Tiepolo, el l-a întrebat

⁷¹ *Ibidem*, p. 95–96.

⁷² Vezi Michel Lesure, *Lépante et la crise de l'Empire ottoman*, Paris, 1972, p. 40–43.

⁷³ Fernand Braudel, *Bilan d'une bataille*, în vol.: *Il Mediterraneo nella seconda metà dell'500 alla luce di Lepanto*, ed. cit., p. 115.

⁷⁴ Pentru această dispută vezi mai nou Maria Pia Pedani, *Tra economia e geo-politica*, p. 292–293.

ironic la un moment dat pe Marcantonio Barbaro: „Dove è bailo l’armata della signoria che non si lascia vedere?”⁷⁵ S-a văzut aceasta și în preajma încheierii misiunii lui Ragazzoni, când lucrurile evoluau bine pentru otomani și marele vizir nu a mai fost de fapt deloc interesat în încheierea păcii. Cu alte cuvinte, de ambele părți au existat firești schimbări de atitudine în funcție de noii factori care se iveau și care trebuiau cântăriți și luați în considerare.

În altă ordine de idei, merită a fi menționat aici punctul de vedere al lui H. Inalcik, potrivit căruia invazia Ciprului din 1570, plănuită și susținută de Lala Mustafa pașa, „indică o radicală schimbare în politica mondială otomană”. Mai precis, „Volga și Oceanul Indian încep să fie socotite prea depărtate pentru imperiu spre a mai concentra interesul într-acolo”⁷⁶. Oricum, ceea ce putem adăuga este că expediția din Cipru a fost legată numaidecât de vechiul motiv de propagandă al deschiderii drumului către Roma, la care era invitat să-și aducă a lui contribuție și domnul Țării Românești, Alexandru vodă Mircea⁷⁷.

Și pentru a încheia cred că, tot pe baza unui izvor venețian – relația finală a bailului Lorenzo Bernardo –, trebuie să dezvăluim în ce chip au înrăurit evenimentele din 1570–1571 mentalitatea vârfurilor politice otomane în privința raporturilor cu Veneția. Lorenzo Bernardo, care a fost bail în răstimpul aprilie 1585 – decembrie 1587, a observat că în vremea sa trei erau rațiunile pentru care înalții dregători (*le persone principali*) se manifestă cu reținere în chestiunea unui nou eventual conflict cu Serenissima. Cea dintâi era aceea că, în urma celor întâmplare cu Ciprul, otomanii presupuneau că pentru toate celelalte poziții ale lor venețienii au luat măsuri de întărire a fortificațiilor. A doua era aceea că de acum turcii erau siguri că toți principii creștini – sau „cea mai mare parte” a lor –, se vor uni dacă Veneția va fi atacată și că o asemenea alianță va suplini disproporția de forțe dintre ea și Imperiul otoman. În fine, în urma înfrângerii zdrobitoare suferite la Lepanto, otomanii erau preocupați de faima crescută a forței navale a Serenissimei. Căci înainte exista părerea generală că venețienii nu vor avea curajul să înfrunte Semiluna într-o bătălie navală. Dar după Lepanto s-au convins că lucrurile nu stau așa. Și dacă atunci nu s-a profitat de biruință (*non si seppe all’hora usar la vittoria*), ei, otomanii, se tem că nu tot așa se va întâmpla într-o altă împrejurare similară⁷⁸.

⁷⁵ E. Alberi, *Relazioni*, seria III, vol. II, p. 162; pasaj relevant anterior de Michel Lesure, *Notes et documents (II)*, p. 132, n. 23.

⁷⁶ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, edited by Halil Inalcik with Donald Quataert, vol. I, Cambridge University Press, 1997, p. 330.

⁷⁷ N. Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Țării Românești (1572)*, în „Revista Istorică”, an. XI, 1925, 4–6, p. 153: „...Și, tu, Alexandre, Domn al Țării Românești, fiul meu, gătește-ți plecare ca să vii cu mine, să facem oaste pe uscat, și corăbiile pe mare, să luăm Corfu. Apoi să mergem cu putere asupra Veneției celei dulci, unde sunt postavurile cele multe și camocaturile. Și de la Veneția să mergem la Roma. Așa-ți scriu să te gătești și-ți poruncesc să vii”.

⁷⁸ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni*, p. 377–378.

DIPLOMATIC PRELIMINARIES TO THE OTTOMAN CONQUEST OF CYPRUS (1570–1571)

Abstract

The collection of unpublished accounts by Venetian diplomats on mission to Constantinople, edited by Mrs Maria Pia Pedani-Fabris in 1996, brings back into focus a series of issues related to the history of the relations between the Ottoman Porte and the Christian world. One such account is that of Alvise Buonrizzo, who in February–March 1570 accompanied to Venice the Ottoman messenger entrusted to demand a peaceful hand-over of Cyprus. The document is analyzed and compared with other sources of the time, in the attempt to reconstruct the general atmosphere, the military preparations made in the Ottoman capital, and the approaches of the resident Venetian diplomats on the eve of the outbreak of the Eastern Mediterranean War.

The second part of the paper addresses the mission to the Porte of Giacomo Ragazzoni, secretary of the Venetian Senate, undertaken in April–May 1571, when the fortress of Famagusta had not yet been conquered. A new source published in the aforementioned collection is employed to this purpose, namely an anonymous diary of a member of the Venetian Embassy to the Porte, with entries covering the interval 9 January 1571 – September 1573. An analysis of Ragazzoni's mission brings out several interesting aspects, especially as this mission was taking place during the final stage of the creation of the Christian League – the future victor in the battle of Lepanto. Therefore, with the alliance taking shape, the instructions to the Venetian diplomats on mission at the Porte were becoming more firm. This clearly shows that Venice, despite all accusations put forward, had no real intention to “betray” the League and sign an unconditional peace, should the circumstances become truly favorable.

ETNIE ȘI CONFESIUNE

DESPRE UN VOIEVOD ROMÂN DIN TRANSILVANIA, DIN ANUL 1423

VIOREL ACHIM

1. Un document din anul 1423 privește un aspect mai puțin întâlnit în izvoarele epocii, anume prezența la Roma a unui român ardelean de confesiune catolică. Pentru că personajul care apare în document era un voievod – sau cel puțin i se spunea în acest fel –, s-ar putea ca această informație să prezinte interes pentru istoria organizării sociale și politice a românilor din Transilvania. Aici nu ne vom ocupa însă nici de istoria catolicismului la români în evul mediu, nici de istoria social-politică a acestora, ci vom căuta să aflăm cine a fost personajul în cauză. Și pentru că, cel puțin deocamdată, identificarea lui nu este posibilă, vom încerca să-l localizăm – adică, să vedem de unde provine, din ce localitate și din ce ținut.

Acest articol se ocupă deci de o chestiune minoră. Într-o epocă a marilor sinteze istoriografice și a ambițiilor pe măsură ale medievistilor, credem că recursul la izvoare este încă actual. Suntem de părere că cel puțin documentele care, prin informația pe care o conțin, ies din tiparele obișnuite, ar merita să fie supuse unei analize atente din partea istoricilor noștri, mai ales când avem documente noi sau necunoscute, care au scăpat cercetării. Abordarea cu succes a temelor mari și dificile ale istoriei noastre medievale, mai cu seamă când e vorba de Transilvania, credem că este în continuare condiționată de cercetări și studii mai puțin ambițioase ca tematică.

2. Documentul de care ne ocupăm a fost publicat de Aloisie Tăutu în colecția *Fontes*, ser. III, vol. XIV, tom. I–II, volum ce conține acte de la papa Martin V (1417–1431). Documentul a fost emis la Roma, în cancelaria papală, la 6 octombrie 1423¹. În această zi, papa Martin V acordă indulgență plenară unei persoane sosite la Roma, anume „iubitului fiu, nobilului bărbat Petru zis și Wayda, din Jasy, slujitor din dieceza Transilvaniei” (*Dilecto filio nobili viro Petro alias dicto wayda de Jasy, domicello Transilv. dioecesis*)².

¹ *Acta Martini P.P. V (1417–1431)*, ed. Aloysius L. Tăutu, Roma, 1980, nr. 255 a, p. 669.

² Textul integral al documentului: „Martinus etc. – Dilecto filio nobili viro Petro alias dicto wayda de Jasy, domicello Transilv. dioecesis, salutem etc. / Provenit etc. / Et insuper etc. / Porro etc. / Datum Romae, apud Sanctammariammaiorem, secundo Nonas octobris, anno sexto. – Ja – XIV – de Cerretanis.”

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 49–60

Documentul provine din *Registra Lateranensia*, iar editorul l-a reținut pentru că se referă la Transilvania și la români. În rezumatul făcut documentului, editorul arată că e vorba de nobilul Petru zis Vayda din Iași, dieceza Transilvaniei, iar în cele două note cu care este prevăzut documentul el precizează că *Vayda* este forma maghiară pentru cuvântul românesc „voievod” și explică ce înseamnă voievod; și că *Jasy* este localitatea Iași din Transilvania, districtul (județul) Făgăraș. Ca întotdeauna în notele pe care le pune la documentele referitoare la români, canonicul Tăutu adaugă o informație semnificativă necesară celui mai puțin familiarizat cu istoria spațiului românesc; precizează că în districtul Făgăraș existau și alți nobili de origine română, adică Făgărașul era o regiune locuită de români³.

3. Localizarea făcută de Aloisie Tăutu, bazată pe apropierea de nume între *Jasy* și Iași, cel puțin la prima vedere este corectă. În cuprinsul Transilvaniei istorice există o singură localitate cu un nume foarte apropiat de forma *Jasy* (care apare în documentul din 1423), anume, satul Iași din Făgăraș. Dicționarele de geografie istorică dau o singură localitate cu numele Iași în cuprinsul provinciei intracarpatică: satul Iași, actualmente în comuna Recea, județul Brașov⁴.

Observăm însă că documentul papal din 1423 vorbește nu de Transilvania, ci de dieceza Transilvaniei. În acest caz, căutările pentru identificarea așezării *Jasy* trebuie extinse la o arie ceva mai mare. Aceasta pentru că episcopia Transilvaniei nu se suprapunea provinciei intracarpatică. În perioada de dinainte de Reformă prepozitura Sibiului și decanatul Bârsei nu țineau de episcopia Transilvaniei, ci de arhiepiscopia de Strigoni (Esztergom). În același timp, un șir de arhidiaconate situate în afara Transilvaniei propriu-zise se subordona din punct de vedere canonic episcopului din Alba Iulia. A fost cazul teritoriului comitatelor Solnocul de Mijloc, Crasna, Satu Mare și Maramureș. Așadar, este necesar să extindem aria de căutare pentru identificarea aceluia *Jasy* și la aceste comitate medievale. Făcând această operațiune, trecând în revistă toate așezările actuale sau dispărute cu o formă a numelui apropiată de *Jasy*, constatăm că, pe lângă Iașii din Făgăraș, mai există o localitate ce poate fi luată în calcul pentru încercarea noastră. E vorba de Iaz, sat aflat în cursul evului mediu în cuprinsul comitatului Crasna, azi sat în comuna Plopiș, județul Sălaj⁵. Crasna nu se număra între comitatele transilvănene, dar

³ *Ibidem*, p. 670.

⁴ Atestările satului Iași, în Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, I, 1967, p. 301; Attila M. Szabó, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, I–II, Csíkszereda [Miercurea Ciuc], 2003, p. 517–518.

Există actualmente un sat Iașu în jud. Harghita, com. Ulieș, la sud-vest de orașul Odorheiu Secuiesc. Numele maghiar al satului este Jásfalva, iar forma veche românească Iașfalău. Forma oficială Iașu a fost introdusă după 1918. Această așezare din Secuime este mai nouă, prima atestare fiind din 1566, și nu a putut avea nimic de-a face cu *Jasy* din documentul papal din 1423. Despre satul Iașu, C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 301; A. Szabó, *op. cit.*, p. 518.

⁵ Atestările satului Iaz, în Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Budapest, 1890, p. 583; C. Suciu, *op. cit.*, p. 301–302; A. Szabó, *op. cit.*, p. 518.

arhidiaconatul de Crasna ținea de episcopia Transilvaniei, deși, ca distanță, era mai aproape de Oradea.

Alte posibilități de plasare a localității amintite în documentul roman din 1423 nu există⁶.

Așadar, nu ne rămâne decât să optăm pentru una dintre aceste variante: fie satul Iași din Țara Făgărașului, situat în Transilvania istorică și într-o zonă aflată sub jurisdicția episcopului Transilvaniei; fie satul Iaz din comitatul Crasna, situat în afara Transilvaniei istorice, dar ținând de episcopia Transilvaniei. Documentul din 1423 se referă în mod obligatoriu la una dintre aceste așezări.

La fel de sigur este că Petru zis Vayda (= Voievodul) a fost un român. Aceasta pentru că satele amintite erau amândouă sate românești. „*Dictus wayda*”, adică „zis Voievodul”, înseamnă fie că personajul era în acel moment voievod – adică îndeplinea funcția de voievod –, fie că el fusese voievod într-o perioadă anterioară, iar acum păstra titlul ca o poreclă.

Accepțiunea termenului voievod la românii din regatul medieval al Ungariei a fost diferită de la zonă la zonă. În unele părți voievodul a îndeplinit anumite atribuții, îndeosebi de natură judiciară, la nivelul organizării autonome a românilor din zonele în care elita socială românească s-a menținut după cucerirea maghiară (în Maramureș, Banat, regiunea Munților Apuseni, Zărand, domeniul Beiuș ș.a.)⁷. În alte părți, însă, voievodul a fost un conducător al românilor subordonat nobilului care stăpânea satul respectiv; a fost, deci, un intermediar între obștea sătească și stăpânul feudal⁸. Cum se poate vedea, ne-am referit la voievozi așa cum apar ei în documentele din secolele XIV–XVI, iar nu la o perioadă ceva mai veche, când voievozii români puteau fi conducătorii unor formațiuni teritorial-politice românești.

Vom lua pe rând cele două ipoteze, arătând argumentele pro și contra identificării într-un loc sau altul a celui *Jasy* din documentul papal din anul 1423.

4. Cel puțin la prima vedere, localizarea făcută de Aloisie Tăutu, la Iași, în Țara Făgărașului, este plauzibilă.

Nu știm însă care era situația patrimonială a satului Iași la momentul 1423⁹. În documentele de cancelarie muntene și ungurești satul Iași apare prima oară în

⁶ Dincolo de Carpați mai există o singură așezare cu numele Iaz, în zona de munte a Banatului, azi sat în com. Obreja, jud. Caraș-Severin. Episcopia Transilvaniei nu se întindea până aici. Cea mai veche atestare a acestui sat Iaz este din 1475. Vezi C. Suciu, *op. cit.*, p. 302; A. Szabó, *op. cit.*, p. 518.

⁷ Vezi Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 193–214; S. Dragomir, S. Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, în „Acta Musei Napocensis”, XXX, 1966, p. 173–181; Viorel Achim, *Voievozii în districtele românești din Banat*, în idem, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000, p. 98–128.

⁸ Vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I–II, București, 1967–1968, *passim*, mai ales I, p. 197–198; idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I–II, București, 1986–1987, *passim*, mai ales I, p. 108–110.

⁹ Date despre satul Iași, în Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII–XVI)*, București, 1999, p. 74.

1453. În acel an domnul Țării Românești, Vladislav II întărește lui Stanciul Dijanul (din Dijani) mai multe părți de sate, situate în Țara Făgărașului. Între acestea se află și a patra parte din Iași¹⁰. Următoarea atestare este din 1534, deci după opt decenii, când un anume Stan Mareș din Iași (*Ztan Mayres de Jaas*) se numără printre cei 12 boieri asesori ai Țării Făgărașului¹¹. Cum documentele făgărășene de până în secolul al XV-lea inclusiv sunt extrem de puține, este firească lipsa atestărilor pentru satele de aici, chiar dacă acestea erau mult mai vechi.

În cazul în care acceptăm localizarea lui Petru zis Wayda (Voievodul) din documentul papal din 1423, la Iași, nu putem stabili nicio legătură între el și Stanciul Dijanul din 1453, ori familia Mareș din 1534 și ulterior. Cum la 1453 Stanciu Dijanul stăpânea doar o pătrime din satul Iași, înseamnă că celelalte trei părți se găseau în altă stăpânire. Dacă Petru zis Voievodul (cel din 1423) provine din Iași, atunci am putea bănui că între boierii care stăpâneau aceste părți de sat se număra și el sau un urmaș al său.

Filologii consideră că numele satului făgărășan provine de la numele etnic, de origine slavă, dar adoptat și de români, al alaniilor¹². Această populație de origine iraniană s-a așezat în teritoriul dintre Carpații Orientali și Nistru la sfârșitul secolului al XIII-lea, adusă fiind de tătari. Ea a fost dislocată de aici după anul 1300. Comunitățile de alani sau iași care au rămas pe teritoriul românesc s-au asimilat rapid mediului local. Așa se explică toponimele Iași prezente în diferite locuri din țară. Foarte probabil, aceasta a fost și situația satului Iași din Țara Făgărașului¹³.

Desigur că atestarea târzie în documentele emise de cancelariile statelor care au stăpânit Făgărașul nu este un impediment în a accepta existența satului Iași la 1423.

Un argument contra localizării personajului din 1423 la Iași este faptul că în Țara Făgărașului nu avem atestat niciun voievod. Nu ne referim, desigur, la conducătorul Țării Făgărașului (sau Țării Oltului) din secolul al XIII-lea, când acest teritoriu a fost integrat regatului ungar, sau din jurul anului 1300, când s-a întemeiat Țara Românească. Acest conducător nu este atestat în documentele cancelariei ungare sau ale celei muntene, dar istoricii sunt aproape unanimi în a afirma că el a existat și că s-a numit voievod, iar la întemeierea principatului românesc de la sud de Carpați el a jucat un rol important¹⁴. Prezența unui voievod în fruntea unei organizații teritorial-politice din secolul al XIII-lea și anterior – cum

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. I, București, 1966, nr. 111, p. 193–195.

¹¹ Endre Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapest, 1914, nr. 197, p. 237–238.

¹² Pentru toponimul Iași, vezi Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 169, 274–275.

¹³ Pentru alani sau iași, vezi Virgil Ciocâltan [Ciocîltan], *Alanii și începuturile statelor românești*, în „Revista Istorică”, VI, 1995, nr. 11–12, p. 935–955.

¹⁴ În legătură cu autonomia românească din Țara Oltului, vezi Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 163–167.

a fost și Țara Oltului – ține de însuși modul de structurare a societății românești. Ne referim aici la un voievod (sau voievozi) care să fi existat în Țara Făgărașului într-o epocă mai târzie, când acest teritoriu ținea de regatul Ungariei sau de Țara Românească, personaj care să fi îndeplinit anumite atribuții la nivelul comunității feudalilor din Țara Făgărașului – ceva de felul voievozilor din districtele românești din Banat, de exemplu, unde voievodul avea un anumit rol în desfășurarea justiției.

Istoricii care au vorbit de supraviețuirea voievodului în Țara Făgărașului într-o epocă mai nouă nu au oferit însă niciun suport documentar în acest sens. În Făgăraș voievozii nu sunt atestați în niciun fel, nici în documentele muntene și nici în cele ungurești și transilvănene. Se invocă însă uneori, ca argument în favoarea supraviețuirii instituției voievodului, numele localităților făgărășene Voivodenii Mari și Voivodenii Mici. În legătură cu aceste sate, Antal Lukács arată că „Nu avem date pentru a putea ști dacă numele satului se datorează unui voievod făgărășean (după cum vom vedea, instituția nu este atestată explicit în Țara Făgărașului), sau dacă trebuie pus în legătură cu voievodul Țării Românești.”¹⁵ La acestea am putea adăuga argumente ce țin de antroponimia locului, unde apare numele de familie *Vodă*¹⁶. Putem bănui însă că voievodul a existat și în Țara Făgărașului, chiar dacă nu avem documente scrise în acest sens.

Evident, dacă acceptăm localizarea personajului din 1423 la Iași, înseamnă că avem atestat aici voievodul.

Un impediment major pentru acceptarea identificării *Jasy* = Iași este faptul că în 1423 Țara Făgărașului ținea de Țara Românească. Era o moștenire a unei situații ceva mai vechi, din vremea lui Mircea cel Bătrân, când domnul muntean a obținut de la regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, ducatul Făgărașului¹⁷. În condițiile în care, în timpul stăpânirii exercitate de domnul ortodox al Țării Românești, Țara Făgărașului și oamenii ei aparțineau bisericii răsăritene, este puțin probabil să fi avut loc aici vreo convertire la catolicism a unui boier făgărășan.

Primul caz cunoscut de trecere la catolicism este abia de la începutul secolului al XVI-lea. Este vorba de Matei Mailat din Comăna de Jos, tatăl voievodului Transilvaniei, Ștefan Mailat. Un document din 1511 consemnează trecerea lui Matei Mailat la catolicism¹⁸. Antal Lukács apreciază că acest act „a fost rezultatul unui compromis asumat de Matei care facilita recunoașterea statutului

¹⁵ A. Lukács, *op. cit.*, p. 90–91/91.

¹⁶ În documente din secolul al XVI-lea găsim în Țara Făgărașului locuitori cu nume care provine de la „voievod”. De exemplu, în satul Comăna de Sus în lista locuitorilor din anii 1632, 1633, 1634 și 1637 apare un Oprea Vodă (*Opra Vode* sau *Voda*); D. Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, I, București, 1970, p. 273, 308, 366, 453.

¹⁷ Istoria politică a Țării Făgărașului, în A. Lukács, *op. cit.*, p. 149 și urm.

¹⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/3, ed. Nic. Densușianu, București, 1892, nr. VI, p. 4–5 (transumpt într-un document din 1526, de la regele Ludovic II).

nobiliar pentru stăpânirile sale extrafăgărașene, fără consecințe concrete pe plan confesional în privința persoanei lui Matei”¹⁹. Altfel spus, convertirea acestui personaj a fost pur formală. Oricum, actul lui Matei Mailat a rămas multă vreme singular în peisajul elitei făgărașene. Această trecere la catolicism s-a produs în circumstanțe speciale, legate de înfrângerea mișcării din 1508 a unor boieri făgărașeni, în scopul readucerii țării sub autoritatea domnului muntean.

De altfel, așa cum arată documentele, convertirile la catolicism (în evul mediu sau mai târziu) au fost condiționate politic, în sensul că ele s-au produs mai întotdeauna într-o anumită conjunctură politică. O condiție a fost existența unor constrângeri sau a unor stimuli. Or, în Țara Făgărașului la momentul 1423 (sau ceva mai înainte) nu a fost vorba de așa ceva. Credem că e greu de imaginat o convertire aici în jurul anului 1420.

Făgărașul prezintă sub acest aspect un decalaj semnificativ față de Banat sau Hațeg, unde convertirile la catolicism în rândul nobilimii românești au fost un fenomen relativ frecvent după mijlocul secolului al XIV-lea, dar mai ales la începutul secolului al XV-lea, sub regele Sigismund de Luxemburg (1387–1437)²⁰. Istoria specială a Țării Făgărașului în secolele XIV–XV și mai cu seamă apartenența ei, multă vreme, la Țara Românească, explică de ce catolicismul nu a avut aici succesul din alte ținuturi locuite de români.

Date fiind considerațiile de mai sus, ni se pare că ipoteza localizării lui Jasy la Iași, în Țara Făgărașului, nu se sprijină decât pe apropierea grafică a celor două nume. În sprijinul ei nu poate fi invocat niciun argument de altă natură, iar situația politică a Țării Făgărașului în jurul anului 1420 face chiar puțin probabilă convertirea la catolicism a unui feudal român local.

5. Rămâne cea de-a doua ipoteză: satul Iaz din comitatul Crasna.

Satul Iaz este situat la cca 15 km sud-sud-vest de orașul Șimleul Silvaniei, județul Sălaj. În evul mediu această regiune a constituit un mic comitat: Crasna²¹. Comitatul Crasna, atestat prima dată la începutul secolului al XIII-lea²², era situat între comitatele Solnocul de Mijloc, Dăbâca, Cluj și Bihor. Se afla în afara Transilvaniei, dar în vecinătatea imediată a acesteia. Centrul comitatului – care

¹⁹ A. Lukács, *op. cit.*, p. 131. Situația confesională a Țării Făgărașului în evul mediu, *ibidem*, p. 130–131.

²⁰ Pentru situația catolicismului în aceste regiuni, vezi îndeosebi V. Achim, *Catolicismul la românii din Banat în evul mediu*, în idem, *Banatul în evul mediu*, p. 145–128; Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 32–43.

²¹ Date istorice despre comitatul Crasna în perioada medievală: D. Csánki, *op. cit.*, p. 579–586; Mór Petri, *Szilágy vármegye monographiája*, I, [Budapest], 1901, *passim*; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 67, 122.

²² Primele atestări ale comitatului Crasna și ale unora dintre satele acestuia se găsesc în registrul de la Oradea, datat <1208–1235>: *Documente privind istoria României*, C, veac XIII, vol. I, București, 1951, nr. 67, p. 37–147 (în continuare: *D.I.R.*, C).

cuprindea câteva zeci de sate – a fost la început în cetatea Crasna, iar în secolele XIV–XV la Valcău, unde exista de asemenea o cetate.

Care sunt, după părerea noastră, argumentele în favoarea acestei localizări:

Satul apare la prima atestare (1342) în forma *Jazy*, *Jazi*, *Jaz* (deci într-o formă asemănătoare cu numele *Jasy* din documentul emis la Roma în 1423). Următoarea atestare cunoscută este abia din 1481, când existau două sate cu acest nume: Iazul de Jos și Iazul de Sus (*Alsowyaz*, *Felsewyaz*)²³.

Prezența în acest sat a unui voievod este un alt argument. Prima atestare a satului Iaz este legată de voievodul de aici. Documentul din 15 mai 1342²⁴, emis de comitele Pavel, judele curții regale, cere capitlului din Oradea să-și trimită omul de mărturie care să investigheze un conflict ce îi opunea pe magistrul Donch, comitele de Crasna, și pe fiii său Ladislau și Ioan, pe de o parte, și Napakur de Bozieș (un feudal din zonă), pe de altă parte. Pricina era mai veche, cel puțin din anul 1340. Știm din document că anterior s-a făcut o investigație care, în varianta lui Napakur de Bozieș, a constatat în a afla adevărul cu privire la faptul „dacă Ladislau și Ioan, fiii magistrului Donch, au pus să se cosească de către Tihomir românul, voievodul lor din Iaz și de ceilalți români din același loc (*cum Tatandio* [probabil, *Tathamerio*, adică Tatomir; cf. editor – notă V.A.] *olaco*, *vaivoda ipsorum de Jazy*, *et ceteris olacis de eadem*), fânul de pe o bucată de pământ și moșie a celui Napakur de Bozieș, aflătoare lângă Giumelciș, ce ține de sus-zisa moșie numită Bozieș și să se culeagă <și> celelalte folosințe ale numitei bucați de pământ de către dânșii spre paguba sa, în timp ce pricina dintre ei era pe cale de judecată și după aceea <dacă> iobagii unguri și români (*iobagiones hungaros et olacos*) din Nușfalău, Iaz și Valcău și Giumelciș, dar mai ales Tihomir, voievodul din Iaz, și toți românii aflați sub voievodatul celui Tihomir (*Tatandium*, *vaivodam de Jaz*, *et omnes olacos sub waivodatu ipsius Tathandii commorantes*), s-au folosit de pământurile de arătură, livezile și roadele <lui>...”²⁵

Cum rezultă din text, iobagii unguri și români din Nușfalău, Iaz, Valcău și Giumelciș ai magistrului Donch, dar mai cu seamă Tihomir, voievodul din Iaz, împreună cu oamenii din voievodatul său (se înțelege, din satul Iaz), s-ar fi folosit de niște pământuri care aparțineau de drept lui Napakur. Se pare că avem de-a face aici cu niște cotorpări de moșie din partea magistrului Donch, în acel moment comite de Crasna, făcute cu participarea autorităților. Când în septembrie 1341 capitlul din Oradea a procedat la punerea magistrului Donch în stăpânirea moșiei Valcău și la hotărnicirea acesteia – moșia Valcău cuprindea mai multe sate situate în această zonă –, toți vecinii, pe rând, au contestat drepturile lui Donch, ceea ce constituie, foarte probabil, un indiciu al unor abuzuri. Ceea ce n-a împiedicat

²³ Date istorice sumare despre satul Iaz: M. Petri, *op. cit.*, III, [Budapest], 1902, p. 589–592.

²⁴ *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, București, 1955, nr. 86, p. 88–90, 602–604 (latină).

²⁵ *Ibidem*, p. 88–89.

înstăpânirea lui Donch asupra pământurilor respective²⁶. Câteva luni mai devreme, însă, un protest de aceeași natură din partea lui Ioan fiul lui Petru de Cehăluț, în chestiunea moșiei Cizer, din comitatul Crasna, care a fost cotropită de același magistrul Donch, a fost rezolvat de capitlul din Agria (Eger) și de palatinul Ungariei în favoarea părții vătămate²⁷.

Am insistat asupra acestor chestiuni pentru a oferi o imagine a realităților interne ale micului comitat Crasna, de natură să ajute la înțelegerea situației satului Iaz, unde credem că poate fi localizat, cu șanse mari, acel Petru zis și Wayda (Voievodul) din documentul emis la Roma în anul 1423.

Până în 1481 nu mai avem în documentele ungare cunoscute alte atestări ale satului Iaz. În 1481²⁸ satele Iazul de Sus și Iazul de Jos se aflau în stăpânirea familiei Bánfi (de Losonc). Această familie s-a înstăpânit în comitatul Crasna ceva mai devreme, ei fiind amintiți aici începând cu 1445²⁹. Iazul de Sus și Iazul de Jos făceau parte din domeniul Valcău și după 1481 sunt amintite în izvoare în dese rânduri. Apoi au trecut în domeniul Șimleu. La sfârșitul secolului al XVI-lea cetatea Șimleu și domeniul ei se găseau în stăpânirea familiei princiare Báthory. În urbariul din 1594 satele Iazul de Sus și Iazul de Jos țineau de o diviziune a domeniului, numită „ținutul de sub Rez”, care avea în frunte un voievod. Satele erau subordonate câte unui crainic. Crainicul celor două sate Iaz, dar și al celor două sate Giumelciș, se numea Teodor Cioară (?) (*Krainik Varjw Thiwadar*)³⁰. Probabil că de la cca 1340 și până la mijlocul secolului al XV-lea satul Iaz a rămas în stăpânirea magistrului Donch și a familiei acestuia. Sau poate că satul a cunoscut în acest interval și alte transferuri, pe care nu le știm. Satele românești din zonă – și acestea formau majoritatea în secolele XV–XVI, când avem ceva mai multe documente despre zonă – aveau în frunte voievozi și crainici. Acest lucru ni se pare important din perspectiva interesului nostru de a rezolva chestiunea enunțată la începutul articolului. Petru zis Vayda (Voievodul) din documentul emis la Roma în 1423 a putut fi voievodul din Iaz.

Nu știm prea multe despre ce a însemnat funcția de voievod în comitatul Crasna în secolele XIV–XV, deoarece documentele care vorbesc despre acest comitat mic și izolat sunt puține. Dacă ținem seama de postura în care apare voievodul din Iaz în documentul din anul 1342, se pare că el era un fel de stăpân al

²⁶ *Ibidem*, nr. 56, p. 361 (27 septembrie 1341); nr. 57, p. 49–53, 587–591 (latină) (29 septembrie 1341).

²⁷ *Ibidem*, nr. 28, p. 23–24, 581 (latină) (28 aprilie 1341); nr. 36, p. 33, 581–582 (latină) (18 mai 1341); nr. 42, p. 36 (24 iunie 1341).

²⁸ *Oklevéltár a Tamaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetehez*, II, ed. Béla Ivány, Budapest, 1928, p. 223.

²⁹ Despre familia Bánfi și stăpânirile ei din comitatul Crasna, în M. Petri, *op. cit.*, II, [Budapest], 1901, p. 295–326.

³⁰ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, p. 593–594.

satului. Tihomir românul este prezentat aici ca voievod al familiei magistrului Donch. Nu e vorba, aşadar, de o subordonare a voievodului faţă de cetatea regală sau faţă de castelan, ceea ce înseamnă că în Crasna nu mai funcţiona această relaţie întâlnită în epocă în alte ţinuturi româneşti din regatul Ungariei. Magistrul Donch era un stăpân feudal în cadrul comitatului pe care îl conducea, iar voievodul Tihomir stă în fruntea unui sat al lui Donch.

În comitatul Crasna în acel moment nu exista situaţia din Bihorul vecin, situaţie pe care o vom întâlni chiar şi în secolele următoare, unde voievodul era stăpânul incontestabil al unui sat sau al unor sate aflate pe nişte posesiuni regale sau ale episcopiei catolice de Oradea, desigur, cu un anumit regim de obligaţii faţă de stăpânul de drept, dar şi cu drepturi şi atribuţii largi pentru voievod. Aşa a fost chiar în zona situată dincolo de Munţii Plopişului, care despart comitatul Crasna de comitatul Bihor³¹. Spre nord-est, dar ceva mai departe de hotarele comitatului Crasna, o situaţie asemănătoare cu cea din Bihor se întâlnea în Chioar³².

Voievodul Tihomir din Iaz stătea în fruntea satului cu acest nume, dar vedem că asculta de stăpânul său, magistrul Donch, cel care obţinuse atunci diplomă de stăpânire pentru moşia Valcău, din care făcea parte şi satul Iaz. Situaţia pe care satul Iaz şi voievodul Tihomir le-au avut în perioada anterioară – înainte de înzestrarea lui Donch cu diplomă de stăpânire – nu o cunoaştem. În mod sigur, însă, au fost mai multe sate şi mai mulţi voievozi în această situaţie. Iaz a fost doar unul dintre satele româneşti de pe domeniul Valcău. Faptul că documentul din 1342 individualizează categoria de „iobagi români” – se vorbeşte aici de iobagii unguri şi români (*iobagiones hungaros et olacos*) – înseamnă nu doar că avem de-a face cu sate diferite sub aspectul etniei locuitorilor, ci şi că au existat diferenţe între satele ungureşti şi satele româneşti în ce priveşte organizarea şi regimul de obligaţii. Putem presupune că voievozii români din zonă au păstrat ceva din mai vechile rânduieli româneşti. Probabil că ei beneficiau de anumite servituţi şi obligaţii din partea sătenilor de rând.

Când voievodul Petru afirmă în faţa papei Martin V că este nobil, el nu greşeşte foarte mult, deoarece, *de facto*, el era – sau a fost cândva – un stăpânitor de sat. El a stat în fruntea satului Iaz, oamenii respectivi i se supuneau, chiar dacă, în ultimă instanţă Petru avea un stăpân, pe nobilul înzestrat cu diplomă de stăpânire asupra domeniului mare din care făcea parte şi satul Iaz.

Credem că se poate presupune că la 1423 – sau într-o epocă puţin anterioară – în fruntea satului Iaz s-a aflat voievodul Petru, un urmaş al voievodului Tihomir din 1342. Desigur, nu este obligatoriu ca între cei doi să fi existat şi o relaţie de descendenţă, în sensul că ei ar fi aparţinut aceleiaşi familii.

³¹ Vezi L. Borcea, *Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în „Crisia”, XII, 1982, p. 161–168.

³² Vezi V. Hossu, *Voievozii din Chioar în secolele XIV–XV*, în „Acta Musei Porolissensis”, VIII, 1984, p. 257–264.

În niciun caz, personajul din 1423 nu era nobilul, stăpânul feudal al satului Iaz, pentru că niciun membru al familiei Donch, nici al familiei Bánfi, nu și-a adăugat la nume particula „de Iaz”; ei erau nobili de Valcău (iar mai târziu, de Șimleu), moșie de care ținea și satul Iaz, ca și celelalte sate învecinate, cum am văzut că a fost situația în 1341–1342.

Faptul că în documentul emis la Roma la 6 octombrie 1423 se spune despre Petru zis Wayda că era un *domicellus* nu credem că e de natură să contrazică ipoteza noastră. Termenul din latina medievală *domicellus* este tradus în limbile moderne de regulă prin „servitor”, „slujbaş”, „paj” al cuiva, iar în românește prin „aprod”, cu aproximativ același înțeles³³. Accepțiunea pe care cuvântul latin o are în documentul nostru credem că este cea de om aflat în slujba unui personaj puternic – așa cum a fost cu siguranță situația voievodului din satul Iaz, care asculta de nobilul ce stăpânea domeniul Valcău. Calitatea de voievod, adică de subordonat al stăpânului unui domeniu, se potrivea cu cea de *domicellus*. Cel mai probabil, *domicellus* este aici o explicare a cuvântului „voievod”.

Convertirea la catolicism a vârfurilor societății românești din comitatul Crasna, la începutul secolului al XV-lea, este plauzibilă. În orice caz, în această regiune catolicismul a putut avea un succes mai mare între români decât în Făgăraș. Din păcate, mărturiile explicate în acest sens lipsesc. Prezența în apropiere a unor mănăstiri catolice și mai cu seamă zelul misionar al franciscanilor sunt, însă, condiții care au putut favoriza îmbrățișarea catolicismului de către unii români. În 1422 a fost fondat la Coșeiu, la 20 km nord-est de Șimleu Silvaniei, în comitatul Solnocul de Mijloc, deci în imediata vecinătate a comitatului Crasna, un convent franciscan care de la început și-a fixat ca țel convertirea românilor. Scrisoarea papei Martin V către episcopul Transilvaniei, din 12 octombrie 1422³⁴, prin care aprobă cererea nobililor de Coșeiu (*Cusal*) de a construi în satul lor un convent franciscan, spune clar acest lucru: conventul, care a fost încredințat fraților minoriți din Vicariatul Bosniei, era destinat convertirii schismaticilor din zonă³⁵. Desigur, nu se poate stabili o legătură directă între activitatea franciscanilor și convertirea voievodului Petru din Iaz, dar interesul care exista în mediile catolice din această zonă, în epoca lui Sigismund de Luxemburg, pentru convertirea românilor schismatici, a putut favoriza o astfel de decizie. Ca oriunde în zonele românești din regatul ungar, îmbrățișarea catolicismului a constituit un mijloc de ascensiune socială. Probabil că așa a ajuns voievodul Petru la condiția nobiliară cu care apare în documentul din 1423.

³³ Cf. *Glosar de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, [Cluj], [1965], p. 59.

³⁴ *Acta Martini P.P. V*, nr. 226 a, p. 606–607.

³⁵ În document se spune despre satul Coșeiu (*villa Cusal*) că era „in confinibus et metis schismaticorum situata, unde plures infidelium animas, ob spem et frugem bonae eorumdem Fratrum vitae speratur Domino posse lucriferi et ad catholicam fidem adduci” (*ibidem*, p. 606).

Cazul voievodului Petru din Iaz nu este deloc singular în epocă. Chiar dacă ar fi să ne rezumăm la documentele cu un conținut similar celui de care ne ocupăm în acest articol și datând din același an, putem da exemplul unui alt român catolic, și el voievod peste români și, în plus, provenit dintr-o zonă apropiată de Crasna. La 4 octombrie 1423, deci cu două zile înainte de primirea lui Petru zis Voievodul din Iaz, papa Martin V a acordat indulgență plenară lui *Balk Boch* (probabil, Balc Baci), voievodul din Beiuș, dieceza de Oradea (*Dilecto filio Balk Boch, wayvodae de Billinis, laico Waradien. dioecesis*)³⁶. Acesta era voievodul din districtul Beiuș (comitatul Bihor), district aflat în stăpânirea episcopiei catolice de Oradea³⁷. În districtul Beiuș, voievodul era conducătorul forului de judecată, format din cnezi, care exercita justiția asupra celor 83 de sate românești de aici. Și *Balk Boch*, voievodul din Beiuș, și Petru zis Voievodul din Iaz, credincioși catolici, au mers în pelerinaj la Roma și cu acea ocazie au cerut papei indulgență plenară, așa cum era practica în acele timpuri. Ni-i putem imagina pe cei doi făcând împreună drumul din regiunea natală până la Basilica Sf. Petru din Cetatea Eternă³⁸.

În prima jumătate a secolului al XV-lea au existat români catolici nu numai în Banat și Hațeg – unde se pare că elita locală românească a îmbrățișat confesiunea romană în mod masiv –, ci și în alte regiuni din cuprinsul regatului medieval al Ungariei. Pentru unii dintre ei pelerinajul la Roma, individual sau în grup, era un act de credință³⁹.

6. Ca o concluzie a acestui articol, credem că discutarea argumentelor pro și contra localizării lui Petru zis Wayda de *Jasy*, la Iași, în Țara Făgărașului, sau la Iaz, în comitatul Crasna, înclină balanța către cea de-a doua opțiune. O zonă cu populație românească numeroasă în evul mediu, dar despre care se știe foarte puțin, pare să ofere astfel un prilej de discuție pe marginea unui subiect important pentru istoria noastră medievală: acela al convertirilor la catolicism în rândul elitei românești din Transilvania.

³⁶ *Ibidem*, nr. 255, p. 669.

³⁷ Despre districtul Beiuș și acțiunea catolică în rândul românilor de aici, vezi V. Achim, *Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiușului în două documente din anul 1421*, în „Mediaevalia Transilvanica”, V–VI, 2001–2002, p. 83–95.

³⁸ O altă persoană provenind din mediile românești prezentă la Roma în acele zile a fost Iustina, văduva nobilului de origine românească Danciu de Duboz (Dobozi). La 13 octombrie 1423, papa Martin V acordă indulgență plenară „nob. Justinae, vidue Danch baronis, Cenad. d.”; Pál Lukcsics, *XV. századi pápák oklevelei / Diplomata Pontificum saec. XV.*, I, Budapest, 1931, nr. 649, p. 146 (reg.).

³⁹ În iulie 1433 vom găsi în Cetatea Eternă, cerând și obținând indulgență plenară de la papa Eugeniu IV, mai mulți români, care au ajuns aici cu ocazia deplasării la Roma a regelui-împărat Sigismund de Luxemburg. Despre acești români, vezi Daniel Barbu, *Pèlerinage à Rome et Croisade*, în idem, *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production de la foi au Moyen Âge*, Bucarest, 1998, p. 159–181.

A ROMANIAN VOIVODE IN TRANSYLVANIA, IN 1423

Abstract

The article deals with a document issued by Pope Martin V, in Rome, on 6 October 1423, granting plenary indulgence to a Catholic of the diocese of Transylvania, *dilecto filio nobili viro Petro alias dicto Wayda de Jasy, domicello Transilv. dioecesis*. The person in question was a Romanian, formerly voivode of a Romanian village or group of villages in Transylvania. However, the exact location is difficult to determine. The editor of the document, Aloysius L. Tăutu, believed that he was originally from Iași, a village of the Făgăraș land, southern Transylvania.

The author makes an analysis of historical information of the fourteenth–fifteenth centuries concerning all the Transylvanian settlements whose names are similar with Jasy, and concludes that “Petrus, also called the voivode” of 1423 can be placed at Iaz, a village in the county of Crasna, nowadays the county of Sălaj. The county of Crasna was covering at that time a small area in the west of nowadays Romania. This area, lying outside historical Transylvania, was nonetheless part of the Catholic diocese of Transylvania. Although the voivode in question is not attested in the Transylvanian or Hungarian documents, his presence at Iaz is quite probable.

CATOLICISMUL ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN RELATĂRI EDITE ȘI INEDITE ALE ARHIEPISCOPULUI DE SOFIA PETRU BOGDAN BAKŠIĆ (1663, 1668, 1670)

ALEXANDRU CIOCÎLTAN

1. CADRUL GENERAL

Istoria catolicismului din Țara Românească poate fi împărțită în două etape distincte în funcție de zonele de iradiere.

În prima etapă, cuprinsă între secolul XIII și anul 1542, catolicismul a venit prin Regatul ungar dinspre nord și vest. Această primă etapă corespunde hegemoniei ungare asupra Țării Românești: atunci au fost întemeiate cele patru comunități săsești de la sud de Carpați (Câmpulung, Râmnicu-Vâlcea, Argeș și Târgoviște) și așezămintele dominicană și franciscane. Triumful Reformei luterane în comunitățile săsești din Țara Românească marchează sfârșitul primei etape din istoria catolicismului în acest teritoriu.

În a doua etapă, cea a Contrareformei catolice, cadrul geopolitic este complet modificat ca urmare a instaurării hegemoniei otomane asupra Țării Românești: catolicismul s-a impus de la sudul Dunării prin misionarii franciscani conventuali din Pera-Constantinopol și prin cei observanți din Bulgaria. Otomanii au tolerat acțiunea Contrareformei datorită alianței lor cu Franța, ai cărei ambasadori la Constantinopol au devenit protectorii catolicismului din teritoriile sultanului¹. Acest cadru favorabil a creat posibilitatea convertirii câtorva mii de paulicieni „eretici” din Bulgaria și Tracia de către franciscanii din Provincia Bosnia și Custodia Bulgariei.

Sprijinul ambasadurilor Franței și al baililor Veneției la Poartă a fost foarte important și pentru misionarii franciscani care au activat în Moldova și Țara Românească².

¹ Gérard Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire Ottoman durant la première moitié du XVII^e siècle et l'Ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619–1640)*, Toulouse, 1942, p. 69, 71, 79–84, 88, 129–130; Charles Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1983, p. 72–126.

² Bonaventura Morariu, *Series chronologica praefectorum apostolicorum missionis fr. min. conv. in Moldavia et Valachia durante saec. XVII et XVIII*, Vatican, 1940, doc. III, p. 26–27; idem, *La missione dei frati minori conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–50*, în „Miscellanea Francescana”, t. 62, 1962, nr. I–II, p. 16–103; Ștefan Andreescu, *Mărturii inedite ale unor misionari catolici*, în vol. *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, București, 1997,

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 61–90

În Țara Românească Contrareforma catolică și-a făcut apariția în 1581 prin misiunea fratelui Ieronim Arsengo. Primul succes l-a înregistrat abia în timpul domniei lui Petru Cercel (1583–1585), când, cu sprijinul acestuia, franciscani conventuali din Pera s-au stabilit la Târgoviște și au convertit comunitatea săsească luterană din oraș³. Păstorirea conventualilor la Târgoviște s-a încheiat în 1611 când, în urma intervenției militare a Porții în Țara Românească, frații s-au retras împreună cu Radu Șerban (1602–1610, 1611) prin Moldova și Polonia în Imperiul habsburgic. Noul domn, Radu Mihnea (1611–1616, 1620–1623), a solicitat în 1614 episcopului de Sofia, Petru Solinat, să trimită în locul lor franciscani observanți bulgari⁴. După crearea în 1601 a episcopiei de Sofia⁵, poziția franciscanilor bulgari va fi consolidată în 1624 când Congregația de Propaganda Fide (creată în 1622) a hotărât înființarea Custodiei Bulgariei care cuprindea conventurile din Bulgaria și Țara Românească (Valahia)⁶.

Importanța spațiului românesc pentru Congregația de Propaganda Fide, care va dirija activitatea prozelită din întreaga lume, rezultă din faptul că misiunea fraților conventuali în Moldova și Țara Românească a fost cea dintâi creată (1623)⁷.

În 1624 fratele Andrea Bogoslavić, trecut de la observanți la conventuali, a ocupat conventul din Târgoviște pe care l-a scos de sub autoritatea episcopului de Sofia⁸. Conventul s-a aflat în posesia franciscanilor conventuali între 1625–1656, în ciuda numeroaselor intervenții ale observanților bulgari de a reintra în posesia sa. Abia în 1656, după moartea ultimului călugăr conventual aflător acolo, domnul Constantin Șerban (1654–1658) a acordat conventul arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić⁹.

p. 166–171; idem, *Giovenale Falco da Cuneo și „enigma” crucii de la Galda*, în vol. cit., p. 182–183; idem, *Le missionnaire Giovenale Falco da Cuneo en Valachie: nouvelles données pour une biographie*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XXV, 1986, nr. 1–2, p. 86–87; Eugen Zuică, *Appunti sulla missione del minore conventuale Gregorio da Bari nei Principati Romeni della prima metà del XVII secolo*, în vol. *L’Italia e l’Europa Centro-Orientale attraverso i secoli*, ed. C. Luca, G. Masi e A. Piccardi, Brăila, Venezia, 2004, p. 174–182.

³ Alexandru Ciocîltan, *German communities in Wallachia. Denominational evolution, 1542–1650*, în „Historical Yearbook”, vol. I, 2004, p. 135–141.

⁴ Eusebius Fermendžin, *Acta Bulgariae Ecclesiastica ab a.1565 usque ad a.1799*, Zagrabiae, 1887, doc. XVI, p. 15–16; A. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 142.

⁵ Ivan Dujčev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici*, Roma, 1937, p. 14.

⁶ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. XXI–XXII, p. 24–25.

⁷ B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 16, 19–20, 93.

⁸ D. Găzdaru, *Un aventurier dalmatin prin țările românești în secolul XVII*, în „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești”, Serie nouă, t. I (V), 1967–1968, p. 49–76; Șt. Andreescu, *Mărturii inedite*, p. 154–168.

⁹ B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 94, 96; idem, *Notizie storiche sul convento francescano di Târgoviște (Valacchia) (sec. XVII)*, în „Acta Historica”, IV, 1965, p. 101; E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CXLVI, p. 251–253.

Acțiunile lui Andrea Bogoslavić dintre 1625–1628 au adus mari prejudicii catolicismului din Țara Românească. Proclamându-se episcop de Argeș, el a pretins dări sașilor din Râmnic și Târgoviște. În această situație aceștia au preferat să treacă la ortodoxie. Ca urmare a acțiunii sale, catolicismul putea conta în Țara Românească la 1625 doar pe circa 40 de suflete (opt case) la Târgoviște¹⁰. În Țara Românească la 1632 numărul catolicilor nu trecea de 50 de suflete¹¹. Cu un an înainte domnul Leon Tomșa (1629–1632) a dat conventualilor un hrisov prin care le acorda permisiunea de a înălța o biserică catolică în București, atunci reședință domnească¹². Construită din lemn, biserica a ars în 1632 în contextul tulburărilor care au precedat urcarea pe tron a lui Matei Basarab (1632–1654)¹³; ea a fost refăcută din cărămidă de părintele conventual Giuvenale Falco între 1635–1637¹⁴.

Pentru a remedia situația precară a catolicismului din principat, misionarii conventuali sosiți din Constantinopol au încercat să-și consolideze pozițiile prin convertirea comunității săsești luterane din Câmpulung. În acest sens sunt de amintit eforturile depuse de părintele Gregorio da Bari în anii 1633–1634¹⁵, dar convertirea propriu-zisă a comunității o vor realiza abia în 1639 misionarii conventuali conduși de Giuvenale Falco da Cuneo, care l-au alungat cu sprijinul lui Matei Basarab pe preotul luteran Ananias Benedict¹⁶.

Convertirea comunității săsești din Câmpulung poate fi considerată cea mai mare reușită a Contrareforme catolice în Țara Românească. Orașul Câmpulung, numărând 500 de sași la 1640¹⁷, a fost în tot restul secolului al XVII-lea și a rămas o bună parte din cel următor, așezarea cu cea mai numeroasă populație catolică din țară; aceasta în ciuda scăderii treptate a populației catolice din urbe¹⁸.

Revenirea franciscanilor observanți bulgari în Țara Românească s-a petrecut în 1652 când arhiepiscopul de Sofia Petru Bogdan Bakšić a trimis doi călugări din subordinea sa care au ocupat parohia catolică din Câmpulung rămasă fără păstor după plecarea lui Francesco Maria Spera din Narni în Italia¹⁹; apoi, în 1656, același

¹⁰ A. Ciocîltan, *German communities*, p. 143; E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. XXIII, p. 25.

¹¹ B. Morariu, *Series chronologica*, doc. I, p. 24.

¹² Idem, *Notizie storiche*, doc. I, p. 103.

¹³ E. Zuică, *Appunti sulla missione*, p. 173–178.

¹⁴ B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 41–42, doc. IV, p. 102–103.

¹⁵ E. Zuică, *op. cit.*, p. 178–182.

¹⁶ B. Morariu, *Series chronologica*, p. 5; idem, *La missione dei frati*, p. 47–49, 65–67, doc. III, p. 100, doc. IV, p. 102; Șt. Andreescu, *Giovenale Falco*, p. 172–183; idem, *Le missionnaire*, p. 81–87; A. Ciocîltan, *Dispariția comunității germane din Câmpulung-Muscel*, în „Revista istorică”, t. XVI, 2005, nr. 3–4, p. 123–144.

¹⁷ Petru Bogdan Bakšić, *Descrierea Țării Românești. Așezare. Produse. 1640*, în *Călători străini despre Țările Române*, ed. M. Holban, M.M.A.D. Bulgaru și P. Cernovodeanu, vol. V, București, 1973, p. 205.

¹⁸ A. Ciocîltan, *Dispariția comunității*, p. 123–144.

¹⁹ P.B. Bakšić, *Călătoria în Țara Românească [1653]*, în *Călători străini*, p. 268–270.

înalt prelat a primit de la Constantin Șerban conventul din Târgoviște²⁰. Astfel s-a încheiat păstoria conventualilor în Țara Românească.

Importanța conventului din Târgoviște a fost una cu totul specială pentru observații bulgari: demersurile de redobândire făcute de aceștia la Propaganda Fide sunt însoțite de argumentarea că mănăstirea respectivă le oferă siguranță în fața persecuțiilor otomane, care se înmulțeau la sudul Dunării și determinau refugierea unor familii catolice în Țara Românească²¹.

Îndelungatul război pentru Candia (1645–1669) dintre otomani și venețieni, cei din urmă sprijiniți de francezi, a făcut ca influența la Constantinopol a reprezentanților Veneției și Franței să fie una neglijabilă și, prin consecință, catolicismul din Balcani și-a pierdut principalii susținători²². Nu este de mirare că persecuțiile împotriva catolicilor din Bulgaria s-au întetit. Un document de la Chiprovăț din 20 octombrie 1646 amintește că otomanii au cerut tineri catolici, ca tribut de sânge, și bani, fapt care a determinat fuga în munți a arhiepiscopului și a tineretului²³. În situația în care influența franceză și venețiană la Poartă nu le mai putea asigura securitatea, catolicii din Bulgaria s-au apropiat încet dar sigur de Habsburgi. Această evoluție a culminat cu răscoala antiotomană a catolicilor din Chiprovăț în septembrie 1688 care va marca dramatic destinul catolicismului bulgar.

2. PETRU BOGDAN BAKŠIĆ, PERSONALITATEA ȘI ACTIVITATEA

Petru Bogdan Bakšić s-a născut în 1601 la Chiprovăț²⁴, care era centrul catolicismului din Bulgaria. În 1617–1618 a devenit călugăr în mănăstirea franciscanilor observați din localitate și a studiat apoi la Colegiul Clementin din Roma și la mănăstirea Aracoeli (1628)²⁵.

Calitățile sale deosebite îl recomandau ca potrivit pentru o carieră ecleziastică: între 1631–1638 a fost custode al Bulgariei, în 1638 a devenit episcop de Gallipoli și coajutor al episcopului de Sofia, Ilie Marinov, iar în 17 iunie 1641, la moartea acestuia, a fost desemnat ca succesor, dobândind și calitatea de vicar apostolic pentru Valahia și Moldova²⁶. În 1642 episcopia de Sofia a fost înălțată la rangul de arhiepiscopie, iar Bakšić a fost primul ei titular. Anul următor arhiepiscopia a cunoscut o limitare teritorială prin crearea arhiepiscopiei de Marcianopolis (în frunte

²⁰ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CXLVI, p. 251–253.

²¹ *Ibidem*, doc. LI, p. 62, doc. LVI, p. 106–107, doc. LXXXIII–LXXXIV, p. 152–154; P.B. Bakšić, *Descrierea Țării Românești*, p. 215; idem, *Vizitația în Țara Românească 1648*, în *Călători străini*, p. 258, 266–267, 270.

²² Ch. Frazee, *op. cit.*, p. 100–102.

²³ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. LXXXIV, p. 152–154.

²⁴ I. Dujčev, *op. cit.*, p. 35.

²⁵ V. biografia sa în *Călători străini*, p. 194.

²⁶ I. Dujčev, *op. cit.*, p. 36–37.

cu Marco Bandini), care cuprindea partea de răsărit a Bulgariei, așezările paulicienilor de la Dunăre și Moldova. Inițiativa creării acestei noi arhiepiscopii i-a aparținut lui Bakšić, care a păstrat doar titlul de vicar apostolic al Valahiei²⁷.

Bakšić a întreprins mai multe vizite și vizitații în Țara Românească. În 1640, în calitate de episcop de Gallipoli și coajutor al episcopului de Sofia, a venit de două ori: în august–septembrie, când a avut loc vizitația și în octombrie, când s-a reîntors pentru a sfinți biserica din București²⁸. Anul următor, la întoarcerea din vizitația efectuată în Moldova, a mai trecut pe la Târgoviște²⁹. Tot de două ori a venit în Țara Românească și în anul 1644: în ianuarie (vizitația) și în decembrie³⁰. O altă vizitație a sa la nordul Dunării s-a desfășurat în noiembrie–decembrie 1648³¹. În 1651, la întoarcerea din Roma, a trecut prin Țara Românească³². Este cunoscută și vizitația lui Bakšić din februarie 1653, când revine în principat³³. Arhiepiscopul s-a aflat în Țara Românească în 1656 când domnul Constantin Șerban i-a acordat conventul din Târgoviște³⁴.

Scrierile lui Bakšić au o importanță deosebită pentru cunoașterea istoriei societății românești în general și a catolicismului din spațiul extracarpatic în special.

În istoriografia română legăturile lui Bakšić cu spațiul românesc sunt cunoscute până la anul 1656; potrivit unei informații acesta a mai trecut o dată prin Țara Românească în 1670³⁵. Dacă activitatea lui în raport cu Țara Românească este cunoscută până la 1656, nu același lucru se poate spune despre perioada care a urmat până la moartea sa în 1674. Faptul era cu atât mai dificil de explicat cu cât el a păstrat și ulterior titlul de vicar apostolic al Țării Românești, iar începând cu anul amintit (1656), călugării observanți bulgari au preluat în întregime, după un lung conflict cu conventualii italieni, controlul asupra lăcașurilor catolice de cult din principat.

În studiul de față ne propunem să completăm istoria catolicismului din Țara Românească pornind de la două texte editate din 1663 și 1668 și de la unul inedit din 1670, având ca autor pe arhiepiscopul de Sofia. Cele două texte din 1663 și 1668 au fost editate în 1992 de Marko Jačov³⁶, dar au rămas necunoscute istoriografiei românești.

²⁷ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. LXVIII–LXX, p. 136–141; I. Dujčev, *op. cit.*, p. 38; *Călători străini*, p. 195.

²⁸ P.B. Bakšić, *Călătoria în Țara Românească 1640*, în *Călători străini*, p. 199–202; idem, *Descrierea Țării Românești*, p. 203–218.

²⁹ Idem, *Vizitarea apostolică a Moldovei 1641*, în *Călători străini*, p. 251–252.

³⁰ Francisc Pall, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, 1975, p. 219–227 (v. n. 48).

³¹ P.B. Bakšić, *Vizitația în Țara Românească*, p. 253–267.

³² E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CXXVIII, p. 218–219; B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 92 (n. 28); *Călători străini*, p. 195.

³³ P.B. Bakšić, *Călătoria în Țara Românească [1653]*, p. 268–270.

³⁴ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CXLVI, p. 251–253.

³⁵ *Călători străini*, p. 197–198.

³⁶ Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669)*, vol. II, Città del Vaticano, 1992 (Studi e Testi 353), doc. 494, p. 360–382 și doc. 631, p. 693–695.

Primul text, redactat în limba latină la Chiprovaț în 23 iulie 1663, conține vizitația din același an a arhiepiscopului de Sofia în Tracia și Bulgaria, precum și bogate informații despre bisericele catolice din Țara Românească³⁷. Bakšić a menționat că nu a îndrăznit să viziteze personal Țara Românească din cauza războaielor iminente și pentru a nu se produce în lipsa sa daune bisericii din Chiprovaț. Ca urmare „a propus reverendisimului părinte custode al Bulgariei și Valahiei, care intenționa să viziteze pe frații săi în acea provincie, i-a încredințat sarcina aceasta cu cuvenitele rânduială, cale și formă și l-a rugat să-i înainteze o relatare veridică a vizitației sale cu privire la situația sufletelor acelei provincii; acesta, după ce s-a înapoiat, i-a dat arhiepiscopului relatarea și a descris în acest mod locurile vizitate”³⁸. Rezultă că datele despre Țara Românească cuprinse în vizitația lui Bakšić din 1663 provin de la custodele Bulgariei, care atunci era fratele Serafin Prijin³⁹.

Al doilea text este o dare de seamă în limba italiană a arhiepiscopului, făcută de acesta la Roma în 5 noiembrie 1668⁴⁰. Darea de seamă cuprinde informații despre catolicii din Tracia, Bulgaria și Țara Românească. Aflăm din text că în 1667 înaltul prelat a mai făcut o vizitație în Țara Românească, unde domn era Radu Leon Tomșa (1665–1669), pe care l-a întâlnit⁴¹.

Al treilea text, inedit, l-am descoperit la Arhivele Naționale din București și conține vizitația lui Bakšić din 1670 în Bulgaria și Țara Românească. Ne-au interesat, firește, paginile care privesc teritoriul de la nordul Dunării⁴². La sfârșitul vizitației se află data de 10 noiembrie 1670, locul Chiprovaț, titulatura lui Bakšić și sigiliul său⁴³. Un „sommario” care precede vizitația lămurește că textul lui Bakšić din 1670 a ajuns în posesia Propagandei Fide în 1673 fiind adus de părintele Paolo da Cinquefonti⁴⁴. De aceea a fost inclus în arhivă sub anul 1673.

Textul vizitației este în limba latină, la persoana a treia, fapt ce nu trebuie să mire deoarece aceste caracteristici le are și vizitația din 1663. De altfel, Bakšić cunoștea bine, pe lângă limba maternă bulgară, și limbile italiană și latină. Textul vizitației din 1670 are o grafie frumoasă și o redactare corectă. L-am redat în original și traducere în anexa de la sfârșitul studiului nostru⁴⁵.

³⁷ *Ibidem*, doc. 494, p. 360–382 (1663).

³⁸ *Ibidem*, p. 374 (1663).

³⁹ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLVIII, p. 273.

⁴⁰ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 631, p. 693–695 (1668).

⁴¹ *Ibidem*, p. 693–694 (1668).

⁴² Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Col. Microfilme Vatican, rola nr. 61, cadrele 344–348, Archivio Propaganda Fide, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 440, 1673 (v. Anexa).

⁴³ *Ibidem*, cadrul 360.

⁴⁴ *Ibidem*, cadrele 337–338; despre Paolo da Cinquefonti v. E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLXXXIV, p. 292–293.

⁴⁵ Mulțumim domnului Șerban Papacostea, care ne-a ajutat la traducerea pasajelor dificile ale textului latin.

Sunt de amintit aici câteva date legate de ultimii ani din viața și activitatea lui Bakšić pentru a înțelege mai bine contextul în care s-a desfășurat vizitația din 1670 în Țara Românească.

Ultimii ani din viața arhiepiscopului au fost dedicați eforturilor de a reface biserica din Chiprovaț. Dintr-un document emis la Veneția la 19 ianuarie 1669 aflăm că arhiepiscopul Cartagenei, nunțiu la Veneția, ar fi dat 600 de scuzi pentru repararea bisericii din Chiprovaț, iar rezidentul imperial la Constantinopol urma să obțină „la bramata licența” din partea turcilor⁴⁶. În august același an, arhiepiscopul de Sofia nu intrase încă în posesia banilor destinați reconstrucției lăcașului de cult din reședința sa⁴⁷. Dintr-o scrisoare din 12 martie 1670 de la Ragusa aflăm că Bakšić s-a dus la Salonic pentru a obține de la marele vizir permisiunea de reconstrucție. Autorul scrisorii a afirmat: „Non se come povero vecchio passarà con questi eccessivi freddi (sic) il Danubio anchora (sic) sta tutto agiaciato cosa di stupore”⁴⁸. Drumul l-a făcut în zadar, căci în lipsa marelui vizir, plecat în Creta, caimacamul și-a declinat competențele în această problemă⁴⁹.

Revenit la Chiprovaț, Bakšić nu a mai așteptat reîntoarcerea marelui vizir și s-a decis să viziteze Țara Românească. La 12 mai 1670 a plecat din reședința sa, iar ziua următoare a trecut Dunărea și a mers la Rușii de Vede. I-a vizitat apoi pe paulicienii catolici care fugiseră din cauza persecuțiilor otomane peste Dunăre și locuiau alături de români într-un sat, în partea de sud a țării. De aici, trecând Neajlovul, a ajuns la București la 25 mai, de Rusalii, la ora amiezii. În capitală a fost primit în audiență la domnul țării, Antonie din Popești (1669–1672). A zăcut vreme de o lună bolnav în București din cauza frigului, fiind martor al inundării orașului din cauza ieșirii din matcă a Dâmboviței. După ce s-a însănătoșit, a mers la Târgoviște de sărbătoarea Sf. Petru și Pavel (29 iunie). Sfârșindu-se această sărbătoare a plecat la Câmpulung; înainte de sărbătoarea Înălțării Fericitei Fecioare Maria (15 august) era din nou la Chiprovaț⁵⁰.

La 25 august 1670 arhiepiscopul scria din Chiprovaț către Propaganda Fide afirmând că era în convalescență; el se înapoiase cu câteva zile înainte de Înălțarea Fericitei Fecioare din vizitația întreprinsă în Țara Românească, unde zăcuse bolnav peste cinci săptămâni. El amintește cu acest prilej eforturile pe care le depunea pentru a obține de la marele vizir permisiunea de a reconstrui biserica din Chiprovaț⁵¹.

Din documentele din anii următori reiese aceeași preocupare de a reface acest edificiu de cult⁵². Cu prilejul vizitației din Țara Românească, arhiepiscopul i-a

⁴⁶ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLXIV, p. 278.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. CLXVI–CLXVII, p. 279–280.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. CLXVIII, p. 280.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. CLXIX, p. 281.

⁵⁰ V. Anexa.

⁵¹ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLXXII, p. 283.

⁵² *Ibidem*, doc. CLXXIII–CLXXV, p. 284–286.

încredințat franciscanului Anton Stepančić misiunea de a reface biserica ruinată din București. Acesta se intitula la 29 iulie 1673 vicar general pentru Țara Românească al arhiepiscopului de Sofia⁵³.

La 15 septembrie 1673 Bakšić a scris din Chiprovaț că a primit de la Sf. Congregație scrisoare de indulgență pentru reconstruirea bisericii⁵⁴. Acesta este ultimul document cunoscut, emanat de la el. A murit în septembrie 1674⁵⁵.

Petru Bogdan Bakšić a fost personalitatea cea mai importantă a catolicismului bulgar, un luptător de seamă pentru eliberarea patriei sale de sub dominația otomană. Și-a dedicat întreaga viață apărării catolicismului într-un spațiu în care acesta era minoritar. Cu Țara Românească a avut contacte strânse. Între 1640 și 1670, deci timp de 30 de ani, a venit de mai multe ori în principat, unde i-a cunoscut pe Matei Basarab (1632–1654), Constantin Șerban (1654–1658), Radu Leon Tomșa (1665–1669) și Antonie din Popești (1669–1672).

3. CATOLICISMUL ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1643–1670)

Populația În condițiile în care eforturile misionarilor catolici de a-i aduce pe români la unire cu Biserica Romei au eșuat, catolicismul din Țara Românească se putea baza la 1643 doar pe 610 suflete (Câmpulung 500, Târgoviște 100 și București 10)⁵⁶. Douăzeci de ani mai târziu, numărul catolicilor a fost apreciat la sub 200 de suflete. Aceștia, „puțini și săraci”, trăiau la Câmpulung⁵⁷. Datele menționate reflectă o puternică involuție a populației catolice din țară: peste 67,2% din credincioșii catolici au dispărut în acest interval de timp. Bărăția din Târgoviște și cea din București au rămas fără enoriași⁵⁸. Prin cunoașterea cauzelor involuției putem înțelege mai bine istoria catolicismului de la sud de Carpați.

Între 1646–1648 la Câmpulung au mai rămas doar 229 de sași, ceilalți au fugit în Transilvania din cauza dărilor grele impuse de Matei Basarab. Prin convertirea unor familii de „eretici” venite la Câmpulung din Transilvania, numărul enoriașilor atingea în 1650 cifra de 259⁵⁹. La 7 februarie 1660, potrivit lui Gabriel Tomasi, în oraș erau „cam 48 de case” de catolici, dar „anul acesta au murit de ciumă foarte mulți, dar și mai mulți schismatici”⁶⁰. Prin urmare, ciuma ar

⁵³ *Ibidem*, doc. CLXXIX, p. 288–289; Anton Stepančić, *Scrisoare către cardinalii Congregației, în Călători străini*, vol. VII, 1980, p. 314–316.

⁵⁴ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLXXX, p. 289–290.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. CLXXXII, p. 291; I. Dujčev, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁶ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. LXVIII, p. 137; A. Ciocîltan, *German communities*, p. 147.

⁵⁷ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 377 (1663).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 376–378 (1663).

⁵⁹ A. Ciocîltan, *Dispariția comunității*, p. 123–124.

⁶⁰ Gabriel Thomasij (Mančić), *Relația părintelui Gabriel Tomasi, minorit obs. vicar apostolic în cele două Valahii, lăsată monseniorului nunțiu al Poloniei la 7 februarie 1660, în Călători străini*, vol. VII, p. 129.

fi secerat viața a circa 50 de catolici la Câmpulung. Faptul este confirmat în 1663, când s-a menționat că în oraș sunt sub 200 de catolici căci ceilalți „au murit de ciumă în anii trecuți”⁶¹.

Dacă în 1648 Bakšić a amintit la Târgoviște existența a circa 100 de catolici, majoritatea poloni aflați în slujba domnului⁶², în urma războaielor antiotomane din 1658–1660 populația catolică de aici a dispărut. Același lucru este valabil și pentru București. În 1663 Târgoviștea nu-și revenise de pe urma distrugerilor. În vizitația din același an s-a menționat: „Târgoviștea a fost un târg mareț și reședință a principilor Valahiei, însă acum a fost prefăcut în aproape nimic, deoarece înainte cu doi sau trei ani tătarii și turcii devastând provincia au trecut totul prin fier și foc: fortăreața și palatele principelui, bisericile și mănăstirile împreună cu întregul târg au fost mistuite de foc”⁶³. Mănăstirea catolică din oraș și biserica sa au fost de asemenea arse de tătarii, iar clericii locuiau într-o casă mică de lemn și celebrau în sacristia boltită de sub clopotniță⁶⁴. Călugării catolici trăiau de pe urma celor șapte supuși care munceau în via conventului⁶⁵.

În urma lichidării rebeliunii antiotomane din 1658–1660, turcii au poruncit mutarea capitalei la București⁶⁶ și distrugerea fortificațiilor de la Târgoviște (1660)⁶⁷. În timpul războiului orașul București a fost de asemenea ars și jefuit de tătarii. Bărăția era descrisă în 1663 ca o biserică „mică și îngustă construită din cărămizi, cu o boltă (și) un altar fără icoane, căci ceea ce a fost jefuieră tătarii, iar acoperișul a ars; în timpul ploii apa picură înăuntru și nu se află nimeni în acest loc care să aibă posibilitatea de a reface zisa biserică”⁶⁸. Biserica a fost reparată în 1666⁶⁹, dar în 1670 întreaga construcție s-a prăbușit⁷⁰. Prin urmare, factorii imediați care au determinat puternica involuție a populației catolice din țară au fost: apăsarea fiscală, ciuma, războaiele și mutarea capitalei.

În vizitația din 1663 descrierea bisericii catolice, a cimitirului și a clopotniței din Câmpulung nu diferă prea mult de ceea ce cunoșteam din vizitațiile anterioare

⁶¹ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 377 (1663).

⁶² P.B. Bakšić, *Vizitația în Țara Românească*, p. 259.

⁶³ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 374 (1663).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 375–376 (1663).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 376; Bakšić a menționat în 1670 șase supuși care cultivau via mănăstirii, adunau fânul și lemnele necesare. Aceștia trebuiau să fie permanent apărați de strângătorii de dări, deși singura lor obligație era să slujească mănăstirii; v. Anexa.

⁶⁶ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 376 (1663).

⁶⁷ C. Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc. Un fragment de cronică (1659–1664)*, în „Revista istorică română”, vol. VIII, 1938, p. 92: „După aceasta Împărăția au trimis poruncă la Ghica Vodă de au surpat cetatea din Târgoviște ca să n’ aibă dușmanii Împăratului sprijineală acolo”.

⁶⁸ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 377–378 (1663); v. și Gabriel Thomasij (Mančić), *Relația părintelui*, p. 128.

⁶⁹ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I, 1395–1800, ed. A. Elian, C-tin Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, București, 1965, nr. 38, p. 215–216.

⁷⁰ Asupra acestei probleme v. mai jos în studiul nostru.

(1640, 1644, 1648, 1653); totuși ne-au atras atenția câteva detalii noi. În raport cu lăcașul de cult parohial, biserica ruinată a mănăstirii dominicane apare ca „foarte mare”, aspect care pare a fi confirmat și de cercetările arheologice. Clopotnița conținea „două clopote foarte frumoase turnate cu 300 de ani înainte”, iar casa parohială avea „patru chilii (cellulae) pentru atâția călugări”. Călugării predica în limba română, iar unul dintre ei „predă gratis cititul și scrisul și bunele maniere și îi învăța să cânte liturgiile și vecerniile”⁷¹. Între obiectele aflătoare în biserică a fost amintită și o mică cruce de argint⁷², probabil cunoscută „cruce de la Galda”⁷³. Nemulțumirea naratorului din 1663 a fost determinată de existența în biserică din Târgoviște sau în cea din Câmpulung a unui potir „foarte necuviincios și vechi și, după cum se vede, făcut de luterani, căci nu conține vreo imagine a crucifixului, ci doar efigia Mielul Domnului”⁷⁴. Acest potir era, desigur, o relicvă a perioadei luterane. Câteva din detaliile amintite mai sus apar și în vizitația lui Bakšič din 1670.

În 1668 în vicariatul Valahiei numărul catolicilor nu trecea de 200. Aceștia formau parohia săsească din Câmpulung. Alți catolici veneau pentru comerț în Târgoviște, Cumaro (probabil Comana jud. Vlaşca, azi jud. Ilfov) și București⁷⁵. Numărul catolicilor era extrem de redus la nord de Dunăre, dacă avem în vedere că în Tracia, în satele din jurul orașului Filippopol, arhiepiscopul de Sofia păstora circa 1085 de persoane (217 familii), iar în dioceza de Sofia 4140⁷⁶.

În vizitația din 1670 Bakšič a consemnat existența a 200 de catolici la Câmpulung⁷⁷. În București aceeași sursă a precizat că nu sunt decât trei sau patru catolici cu familii, care toți aveau soții românce. Printre aceștia era și pictorul Franciscus Herculanius, originar din Roma, însurat cu o româncă; soții aveau împreună doi copii, botezați de un preot ortodox. În urma prăbușirii bisericii în 1670 slujba se făcea într-o casă învecinată pe un altar de lemn. Oficiul divin avea loc în zilele de sărbătoare, când venea un preot de la Târgoviște care aducea cu sine odăjdiiile necesare⁷⁸. Bărăția din Târgoviște nici acum nu-și revenise după invazia tătarilor: biserica a rămas fără acoperiș împreună cu sacristia și clopotnița, iar slujba divină se făcea pe un altar de lemn, în locul unde se afla refectoriul. Enoriași nu mai erau⁷⁹.

⁷¹ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 377 (1663).

⁷² *Ibidem*, p. 377 (1663).

⁷³ Despre acest obiect de cult v. Șt. Andreescu, *Giovenale Falco da Cuneo*, p. 172–183.

⁷⁴ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 378 (1663); în legătură cu simbolul Mielul Domnului v. Gheorghe Mitran, *Cositorul transilvănean. Gotic–Renaștere–Baroc*, Brașov, 2002, p. 50–51, 86–87, 130–133, 146–149, 210 și idem, *Arta aurarilor din Transilvania (sec. XIV–XIX)*, Brașov, 2003, p. 106.

⁷⁵ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 631, p. 693–694 (1668).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 693–694 (1668).

⁷⁷ V. Anexa; Antonio Angelini din Campi, *Raport despre Moldova și Țara Românească. 1682 iunie 12 Iași*, în *Călători străini*, vol. VII, p. 337 a notat că în oraș, la 1682, erau 40 de case de catolici.

⁷⁸ V. Anexa.

⁷⁹ *Ibidem*.

Textele din 1663, 1668 și 1670 au semnalat starea precară a odăjdiiilor bisericești și a obiectelor necesare celebrării cultului: unele dintre ele erau vechi și în stare proastă, altele lipseau cu desăvârșire⁸⁰.

Datele prezentate până acum infirmă părerea potrivit căreia „comunitatea catolică cea mai puternică se afla către mijlocul secolului al XVII-lea la București”⁸¹. Cât privește Bărăția din București, ea a fost (re)construită din cărămidă, nu „tot din lemn”⁸².

Sursele au menționat prezența la nordul Dunării a unor familii catolice refugiate din Bulgaria ca urmare a persecuțiilor otomane; de asemenea mulți negustori catolici de la sud de Dunăre veneau pentru afaceri în Țara Românească.

La 5 februarie 1659 episcopul de Nicopol, Filip Stanislavov, scria că, aflând de venirea strângătorilor de dări turci, o parte din paulicienii catolici din satul Belene (situat la Dunăre între Nicopol și Șiștov) „au trecut Dunărea și au rămas în Țara Românească și s-au întors la ale lor când tătarii au invadat Valahia”⁸³. Vizitația din 1663 prezintă în mod asemănător situația: „Mai sunt însă și alți catolici dispersați între valahii schismatici care și-au părăsit propria patrie din pricina tiraniei turcești și au trecut Dunărea” unde, potrivit textului, fără preoți și fără biserică oficiază în case private și se administrează sacramentele și sunt botezați copiii; unii dintre aceștia, continuă textul, „după devastarea tătarilor au trecut din nou în părțile turcești”⁸⁴. În 1670 Bakšić a oficiat liturghia și a administrat Sf. Taine câtorva familii de paulicieni catolici, originari din dioceza de Nicopol, și care locuiau printre români într-un sat din partea de sud a țării. Acești catolici nu fuseseră spovediți și împărtășiți de trei ani, de unde rezultă că erau, cel puțin din 1667, în acel loc⁸⁵. Deși înaltul prelat nu a menționat numele satului, din datele descrierii traseului parcurs și ținând cont de faptul că în darea lui de seamă din 1668 el amintește așezarea „Cumaro”⁸⁶, suntem înclinați să credem că satul în care s-au stabilit paulicienii era Comana din județul Vlașca. Prezența unor refugiați paulicieni la nordul Dunării și apoi asimilarea lor de către români, semnalate de Bakšić și în vizitațiile sale anterioare, oferă date noi în măsură să explice existența influențelor bogomile în literatura populară românească.

Negustorii catolici din Bulgaria apar și ei în textele arhiepiscopului de Sofia. Erau nelipsiți de la bălciurile din târgurile și orașele din Țara Românească. La Târgoviște veneau cu mărfurile lor și locuiau acolo două sau trei zile cât ținea

⁸⁰ *Ibidem*; M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 376–378 (1663), doc. 631, p. 693–694 (1668).

⁸¹ Constantin Bălan, *Culte și lăcașuri ale altor comunități etnice*, în *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, coord. V. Cândea, București, 2003, p. 766–767.

⁸² *Ibidem*, p. 767.

⁸³ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLIII, p. 260.

⁸⁴ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 378 (1663).

⁸⁵ V. Anexa.

⁸⁶ *Ibidem*; M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 631, p. 694 (1668).

bâlciul⁸⁷. Bakšić i-a însoțit în mai 1670 pe negustorii catolici, diocezanii ai săi, care mergeau peste Dunăre la bâlciul din Rușii de Vede. Tot ei i-au semnalat existența paulicienilor catolici pe care i-a vizitat apoi. Negustorii catolici întâlniți pe drum primeau Sf. Sacramente de la arhiepiscop, în măsura în care nu le primiseră la vreme. La Târgoviște negustorii catolici veneau de două ori pe săptămână la bâlci; în acest oraș soseau pentru comerț și secui catolici din Transilvania. Mulți negustori catolici din Bulgaria veneau cu afaceri la București. Între aceștia sunt amintiți doi nobili raguzani, Franciscus Ragnina și Marinus Resti, care locuiau în Sofia și se aflau atunci pentru afaceri în capitala Țării Românești⁸⁸. Textul din 1663 surprinde foarte bine specificul vieții negustorilor catolici care făceau afaceri la nordul Dunării: „În această provincie se află un mare număr de catolici ale căror familii își au reședința în dioceza aceluiași arhiepiscop; aceștia își aduc mărfurile la târguri, în orașe și în sate, vând și cumpără, trăiesc din sudoarea (muncii) lor, se află tot timpul călare și se înapoiază din nou la ale lor; dintre aceștia mulți nu-și văd casele un an întreg; pe aceștia obișnuiește să-i viziteze vreunul dintre părinții sus-ziși și le administrează sacramentele”⁸⁹.

Relațiile cu autoritățile (domnie, boierime, cler) În prima domnie a lui Grigore Ghica (1660–1664) a avut loc o încercare a franciscanilor conventuali de a reîntra în posesia conventului din Târgoviște, ocupat de observanții bulgari în 1656. În 1662 părintele conventual Felice Pasqualucci din Mondaino, provincial al Orientului, care se găsea la Constantinopol, a primit de la superiorul său ierarhic misiunea de a recupera conventul din Târgoviște. În iulie același an, însoțit de un alt franciscan, acesta a plecat în Țara Românească și acolo s-a înfățișat la domn și boieri. Aceștia din urmă, foarte binevoitori, abia așteptau reîntoarcerea conventualilor, dar Grigore Ghica a refuzat să ia o hotărâre, considerând că doar papa și cardinalii sunt îndreptățiți să decidă; el se angaja să respecte hotărârea acestora⁹⁰.

În legătură cu acest episod se află și scrisoarea către secretarul Congregației de Propaganda Fide expediată din Târgoviște de Gabriel Tomasi la 27 iunie 1663. Venit din Moldova la București, el a fost „primit cu cinste de domnul preamilostiv”. În capitală a găsit „un părinte conventual care nu stă pe lângă biserică ci în casa unui oarecare domn napolitan care se dă drept colonel”. Tomasi a aflat că provincialul din Constantinopol a adus multe daruri domnului, soției sale și boierilor „împreună și cu scrisori de la ambasadorul eretic al Angliei, de la rezidentul împăratului și de la unul numit Panaioti grecul, bărbat cu mare trecere la acea curte, dar schismatic și de la alții, atâteretici, cât și schismatici. Și aceste

⁸⁷ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 376 (1663).

⁸⁸ V. Anexa; pentru posibili ascendenți din secolul XVI ai personajelor v. Bendetto Marino di Resti, *Libro dei conti (MDXC–MDCV)*, t. 1, ed. P. Petrov, Sofia, 2004, p. 5–9, 67, 152, 238, 260, 282–284, 331.

⁸⁹ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 378 (1663).

⁹⁰ B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 95.

scrisori au fost cerute pentru a putea alunga pe frații noștri din această provincie și din mănăstirile noastre ... dar cred că acum nu le va ieși socoteala, și deși au făcut atâtea eforturi prin scrisori, daruri și bani, – însă nu fără scandal –, domnul nu a vrut totuși să se potrivească ci doar boierii și nu toți, doar aceia care erau mituiți. Le-au dat să stăpânească jumătate din acele bunuri nemișcătoare ale acestei biete mănăstiri, bunuri din care nu putem trăi nici noi, nici ei. Și domnul nu a dat o hotărâre așa cum voiau ei, ci a lăsat-o pe seama Sacrei Congregații”⁹¹.

Viziția din 23 iulie 1663 a dedicat un amplu spațiu conflictului dintre cele două ramuri rivale ale Ordinului franciscan: „...din nou părinții conventuali suscită litigii căci a venit un oarecare de la Constantinopol care se temea să străbată în timpul iernii întinsul mării și de aceea a apucat drumul prin Bulgaria, Valahia, Moldova și Polonia ca să ajungă în Italia și pe când se afla în Valahia a găsit pe un italian, Josephus Deti Neapolitanus, care, recomandat de solul Poloniei, a rămas pe lângă principe, și împreună cu acesta a mers la principele actual și la boieri cărora le adusesse scrisori de recomandare de la diverși greci din Constantinopol adăugând și daruri ... însă principele nu a vrut să decidă în această cauză și nici nu a subscris actul pe care îl întocmiseră unii boieri. Totuși boierii au dat jumătate din partea de vin părinților conventuali”⁹². Părintele provincial, după ce l-a lăsat pe fratele Gallus la București, și-a continuat drumul. Observanții Custodiei bulgare au apelat la principe și boieri. Grigore Ghica le-a spus: „noi nu am luat nicio hotărâre cu aceste lucruri, îl aveți pe papă și (îi aveți) pe cardinali. Căroră le vor încredința ei mănăstirea, a acelora să fie; nu vrem noi să împărțim bisericile voastre”⁹³.

Pe baza informațiilor amintite putem să identificăm personajele conflictului: cei doi conventuali din Constantinopol plecați în Țara Românească erau provincialul Orientului Felice Pasqualucci și fratele Gallus. Primul, aflat la sfârșitul mandatului său de provincial, a îndeplinit misiunea din Țara Românească fiind probabil în drumul de înapoiere în Italia. „Colonelul” care l-a găzduit la București pe părintele Gallus era deci Joseph Deti din Neapole. Observăm o diferență de atitudine între Grigore Ghica și boierii săi, în ceea ce privește rezolvarea conflictului dintre franciscanii conventuali și cei observanți. Domnul, în ciuda intervențiilor sus-puse din Constantinopol, a procedat așa cum procedase și Matei Basarab la vremea sa: nu a dorit să împartă bunurile mănăstirii catolice, lăsând chestiunea pe seama papei și a cardinalilor. Boierii însă, mituiți de conventuali, au întocmit actul de împărțire pe care Grigore Ghica a refuzat să-l semneze.

Ambele texte din 1663 conțin un dur rechizitoriu la adresa conventualilor, văzuți ca un factor perturbator în regiune; observanții au solicitat Sfintei Congregații să intervină energic pentru a curma abuzurile îndreptate împotriva

⁹¹ Gabriel Thomasij (Mančič), *Scrisoare către secretarul Propagandei, în Călători străini*, vol. VII, p. 132.

⁹² M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 494, p. 375 (1663).

⁹³ *Ibidem*, p. 375 (1663).

lor⁹⁴. În 1664, la Roma, custodele Bulgariei Giorgius Vizić a prezentat un memorial despre drepturile observațiilor asupra conventului din Târgoviște⁹⁵ și tot el, la 1 ianuarie 1665, a solicitat printr-o scrisoare adresată secretarului Propagandei Fide un decret sau o brevă din care să rezulte posesia lor asupra lăcașului de cult⁹⁶. La 23 martie 1665 printr-un decret Sacra Congregație s-a pronunțat în amintitul litigiu și a acordat conventul Custodiei bulgare⁹⁷. Pentru ca domnul Țării Românești să pună în aplicare decretul, papa Alexandru VII (1655–1667) a întocmit o brevă la 25 ianuarie 1667⁹⁸.

Noul domn, Radu Leon Tomșa (1665–1669), nu s-a arătat deloc favorabil catolicilor. În darea de seamă făcută la Roma în 1668, Bakšić a afirmat, referindu-se la vizitația efectuată anul precedent în Țara Românească, că nu e nicio speranță „de a vedea sporită religia catolică în acele părți având în vedere că principele, care e de acord cu mitropolitul și alți episcopi schismatici, se arată foarte potrivnic Sfintei noastre credințe cu toate că a arătat o oarecare bunăvoință față de domnul arhiepiscop când acesta a fost acolo în vizită ...”⁹⁹. O cu totul altă atitudine aveau soția domnului, care era catolică, și marii boieri, aceștia arătându-și prietenia față de înaltul prelat¹⁰⁰. Mai multe informații în legătură cu această situație aflăm din vizitația arhiepiscopului din 1670. Doamna, care era catolică din Pera Constantinopolului, dăduse, înainte cu doi ani, bani, în secret, fără știința soțului ei, pentru ca părintele și catolicii să refacă biserica, rămasă fără acoperiș după invazia turco-tătărească. Ea a acționat astfel deoarece soțul ei nu-i permitea să trăiască după ritul catolic. Preotul și enoriașii săi simulau că lucrarea se făcea cu proprii lor bani¹⁰¹. Deși Bakšić a plasat acțiunea de reconstrucție „în urmă cu doi ani”, deci prin 1668, s-a păstrat totuși o inscripție din anul 1666, pe o piatră încastrată în zidul actual al Bărației, care are următorul conținut: „S-a ridicat din însăși cheltuiala fraților din provincia Bulgaria: anul Domnului 1666”¹⁰². Reconstrucția lăcașului de cult era, probabil, finalizată în 1666. Pe baza acestor informații noi, înțelegem de ce adevăratul „sponsor” al construcției nu apare menționat în acea pisanie. Adevăratul ctitor, doamna țării, trebuia să rămână secret; de aceea franciscanii bulgari și-au eternizat în piatră meritul de a fi realizat cu banii lor construcția.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 374–376, 379–380 (1663); Gabriel Thomasij (Mančić), *Scrisoare către secretarul*, p. 130–132.

⁹⁵ B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 95.

⁹⁶ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLX, p. 274–275.

⁹⁷ Basilio Pandžić, *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco Institutorum*, t. XXXI, (1661–1670), Romae, 1956, p. 244–245.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 245.

⁹⁹ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, doc. 631, p. 693–694 (1668).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 694 (1668).

¹⁰¹ V. Anexa.

¹⁰² *Inscriptiile medievale*, p. 215–216: „Exstructa p(ropria) p(ecunia) f(ratrum) provin(ciae) Bulcariae, a(nno) D(omini) 1666”.

Datele de mai sus infirmă deci părerea lui Nicolae Iorga conform căreia Radu Leon Tomșa ar fi ridicat în 1664 edificiul de cult¹⁰³. În istoriografia noastră soția lui Radu Leon Tomșa este necunoscută¹⁰⁴. Totuși, în pomelnicul de la sfârșitul secolului al XVIII-lea al bisericii mitropoliei din București sunt menționate alături de domn, nu una, ci două soții: „Luchiana doamna, Porfira doamna”¹⁰⁵. Considerăm că cea dintâi menționată, Luchiana, era soția catolică a lui Radu Leon Tomșa, originară din Pera, pomenită de arhiepiscopul de Sofia. Numele trădează, de altfel, o origine italo-levantină, nefiind specific Țării Românești¹⁰⁶. Conform unui document din 12 decembrie 1664 soția lui Radu Leon Tomșa era prima soră a dragomanului Barada¹⁰⁷. Căsătoria cu sora acestui dragoman a fost cu siguranță o cale de parvenire pentru Radu Leon Tomșa, altminteri sărac și de condiție modestă. Doamna era în bune relații cu bailul Veneției din Constantinopol, G.B. Ballarino, ceea ce poate fi un indiciu al apartenenței ei la catolicism. Un alt document din 3 martie 1665 arată că principesa, care plecase din Constantinopol spre Țara Românească, a trebuit să se întoarcă de la Adrianopol înapoi ca urmare a unor tulburări izbucnite la nordul Dunării din cauza dărilor grele impuse de soțul ei¹⁰⁸. Prin urmare, prezența doamnei catolice în Țara Românească trebuie plasată după 3 martie 1665. Nu știm când a murit doamna Luchiana. În orice caz, în 1667, când Bakšić a fost în Țara Românească, ea era încă în viață. Testamentul mitropolitului Ștefan din 15 aprilie 1668 îi menționează între beneficiari pe Radu Leon Tomșa (500 ughi de aur), soția lui (300 taleri) și fiul său Ștefan (300 taleri)¹⁰⁹. Nu putem să nu ne întrebăm dacă banii mitropolitului nu au fost folosiți de doamnă pentru refacerea Bărației, cu atât mai mult cu cât Bakšić plasează acțiunea aceasta în 1668. Dacă „doamna Porfira” a fost întradevăr a doua soție a domnului grec, atunci fiul menționat în testamentul înaltului ierarh nu putea fi al ei ci al doamnei catolice pe care a cunoscut-o Bakšić în 1667. Doamna catolică e mai probabil să fi fost mama lui Ștefan Tomșa III, fiul domnului, cu care se stinge familia¹¹⁰. Să nu

¹⁰³ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1928, p. 414.

¹⁰⁴ Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista arhivelor”, an XLVIII, vol. XXXIII, 1971, nr. 3, p. 389; v. și arborele genealogic al acestei familii, reprodus după Șt. S. Gorovei în anexa din *Istoria românilor*, vol. V, 2003.

¹⁰⁵ BOR, XIV, 1890, p. 66–68 *apud* Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 245.

¹⁰⁶ Cristian Ionescu, *Dicționar de onomastică*, București, 2001, p. 254; Aspazia Reguș, Corneliu Reguș, *Nume de femei în vechi acte istorice (sec. XIV–XVI)*, București, 1999.

¹⁰⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. V, parte II, 1650–1699, ed. I. Slavici, București, 1886, doc. CLV, p. 100.

¹⁰⁸ *Ibidem*, doc. CLVII, p. 101.

¹⁰⁹ Violeta Barbu, *Câteva diate muntenesti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie socială”, t. I, 1996, doc. 7, p. 504–506.

¹¹⁰ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 379, 384, 389.

uităm că Radu Leon Tomșa (mort în 1670) a fost unul dintre ctitorii bisericii mitropoliei din București. El a fost cel care a mutat în 1668 sediul mitropoliei din Târgoviște la București¹¹¹. Domnia lui Radu Leon Tomșa se singularizează în ce privește politica față de negustorii chiprovicieni. Acesta a modificat regimul lor fiscal privilegiat, statuat sub domniile precedente, obligându-i inițial să plătească pe an o sumă dublă visteriei; ulterior, le-a abolit statutul privilegiat¹¹². Considerăm că atitudinea lui Radu Leon Tomșa față de chiprovicieni se explică prin aversiunea sa față de confesiunea catolică a acestora.

Părintele care a supervizat reconstrucția Bărației era probabil Gabriel Tomasi Mančić. O scrisoare din 22 martie 1665 îl amintește stabilit la București¹¹³. Sprijinim această identificare din următoarele considerente. Inscripția din 1666 amintește de frații „provinciei Bulgariei” or denumirea este o exagerare căci deși observații bulgari au solicitat încă din 1661 transformarea custodiei lor în provincie¹¹⁴ acest fapt nu s-a produs decât în 1676¹¹⁵. Gabriel Tomasi este acela care folosește în 1660 denumirea de „provincie” pentru a desemna jurisdicția arhiepiscopului de Sofia¹¹⁶.

Biserica Bărației s-a prăbușit în preajma Paștilor anului 1670. Arhiepiscopul de Sofia a arătat că zidurile s-au îmbibat cu apa de la ploaie în anii în care edificiul nu a avut acoperiș și au slăbit. Bolta și acoperișul nu au fost refăcute cum trebuie de meșteri. Aceștia au pus olanele cu mortar amestecat cu nisip peste bolta goală și, după puțin timp au apărut crăpături în ziduri și întreaga biserică s-a prăbușit. Vederea ruinei îi amintea lui Bakšić de biserica din reședința sa aflată în aceeași situație. El se arăta deprimat deoarece lipseau mijloacele de a le reface¹¹⁷. În 1672–1673, Grigore Ghica, revenit în domnie, a sprijinit financiar și cu materiale de construcție refacerea bisericii. Anton Stepančić a început să reînălțe biserica, dar n-a progresat mai mult, căci spătarul Șerban Cantacuzino, viitorul domn, i-a confiscat materialele de construcție¹¹⁸. În aceste condiții slujba a continuat să se facă într-o casă de lemn învecinată, situație care a durat până între 1718 și 1741

¹¹¹ Mariana Lazăr, *Politica ctitoricească a domnilor Țării Românești (a doua jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIX, 2001, p. 84–85, 104.

¹¹² Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles)*, București, 2006, p. 128.

¹¹³ V. biografia sa în *Călători străini*, vol. VII, p. 126–127.

¹¹⁴ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLVIII, p. 273.

¹¹⁵ B. Pandžić, *Annales Minorum*, t. XXXII, (1671–1680), 1964, p. 523.

¹¹⁶ Gabriel Tomasi Mančić, *Relația părintelui*, p. 128.

¹¹⁷ V. Anexa; informațiile sunt confirmate de A. Stepančić, *Scrisoare către cardinalii Congregației*, p. 314–316.

¹¹⁸ A. Stepančić, *op. cit.*, p. 314–316; Giovanni-Battista del Monte Santa Maria, *Relație despre starea temporală și spirituală în care se află astăzi Țara Românească, adusă de părintele nostru Giovanni Battista del Monte, care a fost timp de 22 de ani misionar în acele părți*, în *Călători străini*, vol. VII, p. 230; *Relația anonimă latină despre Țara Românească (înainte de august 1688)*, în *Călători străini*, vol. VII, p. 461.

când Bărăția a fost reconstruită¹¹⁹. Îndelungata incapacitate de a reconstrui Bărăția din București denotă clar slăbiciunea catolicismului din Țara Românească.

De prăbușirea Bărăției din București a știut să profite Dositei Nottara, din 1669 patriarh ortodox al Ierusalimului, care se afla în București, unde a petrecut alături de domn sărbătorile pascale ale anului 1670. Patriarhul, aprig dușman al catolicilor, cu care își disputa stăpânirea asupra Locurilor Sfinte, venise în țările române cu scopul de a strânge danii pentru biserica din Ierusalim. Predicile sale împotriva catolicilor și a Sfântului Scaun au coincis cu prăbușirea Bărăției bucureștene. El și-a asumat imediat meritul de a fi determinat, prin afurisenia rostită împotriva lăcașului de cult, prăbușirea acestuia. Această faptă a sa o amintea permanent în predicile sale către români pe care îi atâta împotriva catolicilor, ori de câte ori avea ocazia¹²⁰. Bakšić, venit în Țara Românească la scurtă vreme după plecarea lui Dositei în Moldova, a putut constata impactul pe care l-au avut acțiunile acestuia în principatul de la nordul Dunării: vestea „minunii” săvârșite de înaltul ierarh al Ierusalimului s-a răspândit rapid în rândul populației ortodoxe, astfel încât românii și grecii, clerici sau mireni, nobili sau oameni de rând care veneau în capitală mergeau să vadă ruinele Bărăției. Arhiepiscopul de Sofia a apreciat că ar fi o muncă inutilă a intra într-o dezbatere cu aceștia, considerând că „numărul proștilor este nesfârșit”¹²¹. Arhiepiscopul a subliniat că în țară cei mai mari dușmani ai catolicilor erau mitropolitul și călugării ortodocși. Totuși, boierii și domnia, deținători ai puterii sunt cei care îi temperează. Primit în audiență la domnul Antonie din Popești (1669–1672), Bakšić l-a observat pe mitropolitul Teofil (1668–1672), căruia i-a adresat câteva cuvinte de politețe, dar acesta nu a vrut să-i răspundă și nici nu l-a băgat în seamă¹²². Marele postelnic, care a servit drept interpret la audiența arhiepiscopului, și ceilalți mari boieri s-au simțit jenați de atitudinea păstorului lor spiritual față de înaltul ierarh catolic care era oaspete. Ei l-au rugat pe Bakšić să-l scuze pe mitropolit pentru că acesta era „om neînvățat, educat din tinerețe în munți între călugări ...”¹²³. Arhiepiscopul și-a dat însă seama că atitudinea mitropolitului s-a datorat dușmăniei pe care acesta o avea față de credința catolică.

Atitudinea domnului Antonie din Popești și a marilor boieri era diferită de a clerului ortodox în ceea ce-l privește pe Bakšić. Ei l-au primit cu bunăvoință la

¹¹⁹ Carol Auner, *Istoria Bărăției din București*, în „Pro memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, 2005, nr. 4, p. 20.

¹²⁰ V. Anexa; în legătură cu acest episod v. și A. Stepančić, *op. cit.*, p. 314–315.

¹²¹ V. Anexa.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*; despre mitropolitul Teodosie v. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, vol. 2, (secolele XVII și XVIII), București, 1994, p. 125–127; mare postelnic era Mihai Cantacuzino (1668–1672), v. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 140.

palat, cu ocazia audienței. Antonie Vodă, arătându-i cinstea cuvenită, l-a așezat lângă el și au purtat o conversație. Arhiepiscopul, la rândul său, a dat ca dar domnului o foarte frumoasă icoană a Fecioarei Maria, coroană sau globuri de nu mică valoare, iar boierilor le-a împărțit icoane ale sfinților, coroane și cruciulițe, pe care aceștia le-au primit cu mare pioșenie. În cursul vizitațiilor anterioare, înaltul ierarh își făcuse unii prieteni printre boierii care arătau simpatie față de catolici. Când ierarhul a zăcut bolnav câteva săptămâni în căsuța de lângă Bărăție, ei l-au vizitat deseori. Pe perioada șederii în București, pe lângă alimentele pe care le primea conform protocolului de la Curte în calitate de oaspete, marii boieri îi mai trimiteau, la rândul lor, mâncare și băutură. Când s-a însănătoșit au venit unii boieri care i-au cerut să facă o slujbă la care au asistat cu toată evlavia arătându-i cinstea cuvenită unui înalt prelat.

Dialogul cu boierii a ajuns și la problema reconstruirii bisericii catolice. Bakšić a considerat că interesul manifestat de unii boieri pentru refacerea bisericii catolice era legat de convingerea lor potrivit căreia clericii catolici erau utili intereselor diplomatice ale țării¹²⁴.

Pe perioada șederii la București Bakšić a fost martorul ploilor abundente din primăvara anului 1670 care au provocat revărsarea Dâmboviței și inundarea unei părți a capitalei. După o iarnă prelungită, care a făcut ca Dunărea să înghețe¹²⁵, au urmat ploi care au produs inundații în Transilvania, Moldova și Țara Românească¹²⁶. Este memorabilă fresca capitalei muntene aflată sub impactul calamității naturale: case acoperite de ape, mori și poduri scufundate, căruțe împotmolite în noroi, din care au fost scoase doar cu forța unui jug de bivoli, și lipsa apei potabile. Orașul era dependent de apa Dâmboviței căci puținele puțuri existente produceau doar apă sărată. Bucureștenii aveau de suferit din cauză că apa Dâmboviței era tulbure și noroioasă în timpul acelei inundații¹²⁷. Informația că orașul era dependent de apa Dâmboviței e confirmată de Anton-Maria del Chiaro în scrierea sa din 1718¹²⁸.

Tradiția istorică În vizitația din 1670 Bakšić a arătat că în trecut, la Târgoviște, erau mulți catolici și aveau două lăcașuri de cult: biserica parohială Sf. Maria, aproape de reședința principelui, și conventul Sf. Francisc. El a considerat că declinul Regatului ungar și intrarea în vasalitate otomană a Țării Românești au fost cauzele îndepărtate ale dispariției populației catolice din urbe. Cauza imediată a emigrării populației catolice în Transilvania a fost frecvența

¹²⁴ V. Anexa.

¹²⁵ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, doc. CLXVIII, p. 280.

¹²⁶ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 92–93.

¹²⁷ V. Anexa.

¹²⁸ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, trad. S. Cris–Cristian, Iași, 2005, p. 21.

incursiunilor tătarești¹²⁹. Arhiepiscopul a înregistrat și tradiția istorică a sașilor din Câmpulung: „acest târg a fost odinioară al catolicilor și, după cum susțin, nu aveau amestecați între ei valahi și, după atâtea secole catolicii plecând, după cum s-a spus și despre Târgoviște, valahii schismatici ocupă locul aproape în întregime, puținilor catolici nu le-a rămas nimic, doar biserica parohială a Sf. Iacob cel Mare, Apostolul”¹³⁰. Această tradiție, transmisă din generație în generație, justifică convingerea că sașii veniți din Transilvania nu s-au „integrat în mijlocul mai vechii obști românești autohtone”, după cum susținea și mai susține încă cea mai mare parte a celor care s-au ocupat cu studierea întemeierii orașului și a Țării Românești. În realitate, întemeietorii ai așezării au fost sașii care, în decursul timpului, au scăzut numeric rămânând o minoritate între concitadinii români. Bakšić sintetizează excelent într-o frază esența istoriei comunității săsești din oraș. Informația înregistrată de el are deci o valoare istorică excepțională. De altfel, și cronica țării îi consideră pe sașii catolici, printre alții, drept întemeietorii ai Câmpulungului¹³¹. Autorul cronicii a folosit probabil tradiția sașilor din Câmpulung când și-a redactat lucrarea.

Considerăm că Blasius Kleiner, autorul Cronicii mănăstirii franciscane din Câmpulung (1764) a cunoscut și folosit vizitația lui Bakšić din 1670 când și-a conceput lucrarea, deoarece regăsim, cu unele modificări, tradiția sașilor câmpulungeni: „Primii locuitori ai acestui târg au fost sași catolici amestecați cu valahi, însă ca număr sașii îi întreceau pe valahi ... Acest târg a fost distrus de multe ori datorită răvășirilor provocate de războaie sau măcar incendiat, ceea ce o dovedesc, în mod evident, ruinele foarte numeroase ale caselor. Și din această cauză sașii s-au retras încetul cu încetul înspre Transilvania; alții, care au rămas, treptat s-au lepădat de limbă și au acceptat obiceiurile și limba valahă ...”¹³².

Cele trei texte din 1663, 1668 și 1670 reflectă puternica involuție a populației catolice din Țara Românească, în ciuda eforturilor franciscanilor de a remedia situația. Contrareforma catolică propagată de la sudul Dunării, din Imperiul otoman, a reușit incontestabil să readucă la catolicism comunitățile săsești luterane din Țara Românească, dar factorii de durată și cei imediați ai declinului au acționat implacabil, provocând dispariția acestora.

¹²⁹ V. Anexa.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Istoria Țării Românești 1290–1690*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simionescu, București, 1960, p. 2: „iar când au fost la cursul anilor de la Adam 6798 (1290), fiind în Țara Românească un voevod ce l-au chemat Radul Negru voevod, mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroad: rumâni, papistași sași, de tot felul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviței, început-au a face țară noao. Întâi au făcut orașul ce-i zic Câmpul Lung ...”.

¹³² George Georgescu, *Cronica franciscanilor din 1764, prima istorie a orașului Câmpulung*, în „Verbum”, t. V, 1994, p. 335; idem, *Câmpulung-Muscel în Cronica franciscanilor de la 1764*, în „Argessis. Studii și comunicări”, seria istorie, t. IX, 2000, p. 254–255.

Încercarea misionarilor catolici de a menține aceste comunități a produs o documentație abundentă, încă departe de a fi în întregime valorificată. Din textele misionarilor franciscani se întrevăd datele esențiale ale involuției și raporturile dintre catolicism și factorii de decizie ai Țării Românești, – domnie, boierime, cler –, prilejuite de această întâlnire. Din textul inedit al lui Bakšić răzbate puternic tradiția istorică a sașilor din Câmpulung, referitoare la originea orașului.

A N E X Ă

[*Bulgaria ...*] Postmodum expectare precogitabat adventum Magni Vesirij et videns quia diu morabatur nec modum habebat aliquid aliud pro reparatione suae ecclesiae peragere, determinavit personaliter Valachiam et suam visitare Diocesim. Assumpto proin uno sacerdote et duos famulos 12 Maij discedens Chiprovatio, die secunda cum nonnullis negotiatoribus trajiciens Danubium, solvit turcis exactoribus pro se et pro suis, et pro equis unum imperialem et ita intravit in provinciam direxitque iter Bucuresctum ubi residet Princeps; ac in itinere ubi reperiebat negotiatores suae Diocesis, celebrabat sacrum quorum nonnulli confitebantur sacramque sumebant eucharistiam, specialiter illi qui tempore Paschatis ob aliquam legitimam causam ad propria non venerant.

Cum iam distabat Archiepiscopus a Bucurescti duobus diebus, dixerunt ei quidam ex catholicis quod Danubium versus ad meridiem plagam reperiuntur aliquot familiae catholicorum qui ob tyrannidem aufugerant ex paulianistis Diocesis Nicopolitanae, et habitant in uno pago inter Valachos, fidem tamen catholicam custodiunt; addentes insuper illos magno flagitare desiderio, videre aliquem ex sacerdotibus catholicis. Tres anni iam erant ex quo non erant confessi, nec communicati, praecipue quedam vetula quae singulis horis expectabat mortem. Ipsa, ut narrabant, amare flebat rogaveratque mercatores ut, si possibile foret et talis occasio nacta fuerit, adducant ad eam unum sacerdotem; filius quoque dictae vetulae nomine Philippus, qui ad nundinas sepius veniebat in oppido vocato Rusci de Vede, hoc idem frequenter desiderabat, mercatoresque precabatur. Contigit autem, ut Archiepiscopus veniret ante unum diem nundinarum in dicto oppido, ubi reperit multos ex suis Diocesanis catholicis, qui cum mercibus venerant ad nundinas. Confirmabant praedicta omnia et alij catholici; quibus auditis mansit Archiepiscopus ibi, et ipsa die ad vespertas absolutis nund(in)is in crastino venerunt tres vel quatuor ex catholicis qui sciebant pagum in quo manebant praedicti Christiani, et recta Archiepiscopus ad Philipum divertit, qui magno cum gaudio hospites recepit; venerunt statim et alij catholici qui aderant, omnesque Deo gratias agebant, praesertim mater Philippi, quae prae senectute vix se baculo erigebat. Summo itaque mane iussit Archiepiscopus suo sacerdoti ut eorum confessiones exciperet et ipse interea Divinum absolvit officium et praeparavit se ad celebrandum sacrum ac in eadem domo fecit erigere Altare ligneum, illudque ornavit imaginibus in papiro impressis, posuit crucem in medio, candelas et alia necessaria parare iussit. Fuit enim ipso die Vigilia Pentecostes iuxta usum Romanae ecclesiae, et postquam audivit sacerdos confessiones omnium venitque sacerdos et reposuit particulas necessarias pro illis qui erant communicati, congregantur catholici, veniunt et schismatici qui in eodem pago habitant: indutus Archiepiscopus sacris Vestibus celebravit Missam ac pro eorum consolatione evangelium explanavit, sacram eis eucharistiam ministravit, benedictionem ac Indulgentiam dedit. Deinde filium Philippi, Marcum nomine annorum fere X sacro perunxit chrismate cui compater fuit Paulus, nepos eiusdem Archiepiscopi, nam et ipse cum alijs negotiatoribus Archiepiscopum associaverat.

Solicitus postmodum fuit statim ulterius progredi, iminebat enim in crastino solemnitas Pentecostes, desiderabat Archiepiscopus sacrum Bucurescti celebrare. Illi vero catholici rogabant instanter ut in eorum domo prandium sumeret; quibus condescendens expectavit et obtulerunt

legumina sine oleo et paucos pisciculos, sale et aqua conditos, ex quibus gustantes, Deo et hospiti gratias agunt et ipsa hora Bucuresctum versus iter dirigunt, relictis ibidem negotiatoribus. Nec possibile fuit eodem die tam prolixum iter perficere, sed in medijs sylvis ad ripam fluminis Naxlov tuguriolum reperiunt, et in eo ab imminentibus pluvijs se recipiunt, equos vero extra dimitunt pascendos. Illucescente tandem die, iter quam celeriter arripiunt et Bucuresctum ante horam meridianam perveniunt. Intravit Archiepiscopus ad hospitium apud ecclesiam catholicorum, ubi casu invenit duos nobiles Ragusinos cum eorum comitatu, et nonnullos alios catholicos qui ad sacrum convenerant; videntes vero praedicti nobiles Archiepiscopum venientem occurrunt brachis apertis et deponunt de equo ac post brevem circumlocutionem rogant nobiles Archiepiscopum ut cum illis ad eorum hospitium ascenderet, et cum ipsis prandium sumeret, quibus respondit gratiasque egit; avertat, inquit, Deus, ut ego in hac Sacra solemnitate Sacrum omittam nam pedibus et manibus reptans ad tempus perveniendi huius rei causa: et statim sacerdos quem ibi reperit et qui cum eo erat, parans Altare. Archiepiscopus indutus sacris vestibus celebravit Missam plana voce; nobilesque antedicti ceterique omnes ad audiendum sacrum remanserunt; absoluto sacro omnes valedicentes Archiepiscopo abierunt. et post aliquam moram misserunt nobiles illi prandium Archiepiscopo, iuxta possibilitatem, nam et ipsi sub alieno tectu peregrini erant.

Secunda die Pentecostes que fuit 26 Maij iterum ad audiendum sacrum conveniunt omnes catholici inter quos erant Itali, Galli, Poloni, Ragusini et ceteri ex provincia Bulgariae, pauci tam ex omni natione. Archiepiscopus celebravit Pontificaliter iuxta possibilitatem loci, de quo postea sermo erit. Absoluto sacro quidam iuvenis patria Romanus, nomine et cognomine Franciscus Hercolanus, arte pictor, qui ante aliquot annos duxerat uxorem Valacham, obtulit duos filios quos sibi uxor genuerat, rogavitque Archiepiscopum, ut eos sacro inungeret Chrismate. Interrogatus a quo Sacerdote baptizati fuissent? Respondit a Schismatico; tunc Archiepiscopus ne ansam alicuius turbationis daret confirmavit eos, sub conditione, quibus Patrini fuere illi duo nobiles Ragusini: Giorgio D. Franciscus Ragnina, Raducano D. Marinus Resti, his diebus Sophiae commorantes, qui pro eorum negotijs hoc tempore in Valachia reperiabantur.

Auditus tandem fuit in Aula Principis adventus Archiepiscopi statimque magnus cubicularius missit nuntium ad Archiepiscopum ut quandocumque ei placuerit ad audientiam Principis venire liberum ei erat. Tunc Archiepiscopus associatus a suis et ab illis nobilibus personis Ragusinis ivit ad Palatium et ibi a Baronibus sibi notis benigne receptus atque cum illis per modicum tempus in procaecio moratus est deinde a magno cubiculario vocatus et unus ex ianitoribus cortinam elevans solus cum Cubiculario et suis Sacerdotibus ad Principem ingressus est qui eum reverenter stans in pedibus capite detecto expectabat. Interim Archiepiscopus ad illum accedens, Princeps dexteram porrexit quem Archiepiscopus salutavit et aliquot verba fecit eum penes se sedere interrogabatque quomodo se in itinere habuit. Interea conversus Archiepiscopus vidit e regione Metropolitam sedentem, nec alius ibi erat, nisi magnus cubicularius et ipse argenteo innixus baculo stabat in pedibus detecto capite et faciebat interpretem. Postea conversus Archiepiscopus gratia humanitatis ad Metropolitam eum salutavit et congratulabatur ei de sua promotione ad dignitatem ante paucos menses erat evectus. Ipse vero stabat tanquam insensatus nec verbum protulit, nec aliquod signum urbanitatis demonstravit; et post aliquam moram valedixit Archiepiscopus Principi exivit, tunc cubicularius et alij Barones accedentes Metropolitam excusabant dicentes ne miretur Reverendissimus de nostro Metropolita, homo est incultus educatus a iuventute in montibus inter Monachos et illud quod debuisset scire parvum curat, ideo habeat illum excusatum: respondit Archiepiscopus nullam amaritudinem de illius inurbanitate concepimus de eius tamen invidia quam contra catholicam religionem habet ignoranter dolemus, auditur enim, imo videtur eius inurbanitas et amaritudo animi; colorabant ipsi eius actiones excusantes illius ignorantiam; tandem dimissus Archiepiscopus et iterum associatus a predictis ivit ad hospitium.

Post discesum Archiepiscopi remanere fecerunt in Palatio unum ex sacerdotibus et statim Princeps iussit assignari partes ex Aula, panem videlicet, vinum, carnes et candelas. Barones quoque qui eum noverant misserunt aliquos agniculos, panes et vinum et alia comestibilia: e contra Archiepiscopus donavit Principi Imaginem B. V. Mariae pulcherimam, coronam seu globulos non parvi valoris, alij(s) quoque Baronibus distribuit Imagines Sanctorum coronas et cruculas et quamvis sint schismatici magna tamen devotione recipiebant dictas Imagines; videntes autem alij vel mittebant vel personaliter veniebant ad Archiepiscopum petentes Imagines et cruces praecipue nobiles et Aulae familiares quibus exclusiva dabatur relictis hic vanitatibus ad lamenta et lacrymas calamus convertitur.

Illud Eminentissimi Patres quod ante omnia debuit Archiepiscopus moerore confactus in memoriam Sacrae Congregationi adducere, statum videlicet Ecclesiae huius oppidi; postposuit tamen ut hoc loco fusius ac lucidius negotium et necessitates vestris insinuaret auribus. Est Patres Eminentissimi vel potius fuit Bucurescti ubi his diebus Princeps residet unica catholicorum ecclesia non pregrandis ut in praeteritis relationibus eiusdem Archiepiscopi quae post Turcarum et Tartarorum invasionibus cum omnibus aedificijs eiusdem oppidi spoliata et combusta remansit; perduravit fornix sine tecto expositus pluvijs ac nivibus per aliquot annos postremo ante biennium Uxor Radulij Principis Perota ex cornu Bizantino, quae fuit catholica secrete misserat Patri qui erat ibi eleemosynam ut curaret tectum ecclesiae aedificare. Ipse Pater et alij catholici qui aderant fingeant se proprijs pecunijs agere quod agunt causa quia Princeps eius maritus non permittebat illam vivere ritu catholico. Magistri vero aedificantes diligenter opus non fecerunt vel fortassis nescierunt ut trabibus transversis muros clauderent solummodo simpliciter tegulas super nudam fornem coemento arenato posuerunt, muri vero et fundamentum qui tot annis aquas biberant post modicum tempus scissuras fecerunt, ac deinde dextra pars ecclesiae cum universa concameratione a fundamentis corruit et ad praesens prostrata iacet. Archiepiscopus et alij Sacerdotes in una domo proxima ecclesiae predictae corticibus tectam erecto Altare ligneo sacrum celebrant et omnia Divina ibidem officia persolvunt.

Causam forsitan aliquis inquireret cur superius Archiepiscopus seipsum moerore confectum dixit? Certe afflictum moerore et tristitia compactum omnis sanae mentis illum arbitrabitur undique enim angustijs obruitur nam praeter tyrannidem et grave iugum quibus toto vitae tempore subest, an non sufficiens fuit illi suae residentiae templi maceriem et ruinam conspiciere et mane ac vesperi circumire? Regna et provintias magno cum labore peragrarere et etiam usque ad pedes Sanctissimi pervenire? Modum et ansam querens ut si aliquando Deo dante illud de pulvere erectum liceret videre ad hic tamen ad finem operis pervenire non valet quia dominatores non permittunt.

Superadita fuit maior angustia animae quia modernus perfidus Patria(r)cha Jerosolymitanus qui fuit praeteriti Diaconus in hac Valachiae provintia quaestus gratia venerat quem omnes Schismatici magno prosequuntur honore quem Bucurescti honoris gratia per aliquot menses retinuit festaque Paschalia apud Principem peregit et onustus pecunijs ante adventum Archiepiscopi in Moldaviam discesserat; hic ut narrant nihil suavicus de ore proferebat nisi cum ecclesiam Romanam carpere incipiebat. Et dum in die coenae Domini contra omnes haereses et haeresiarcas invehebatur excommunicationem fulminabat ut solent, etiam primae sedi non pepercit, dilaceravitque tali modo cum Ario inconsutem Christi tunicam ut aures Valachorum implerentur praeter mensuram: ut postquam ecclesia praedicta catholicorum corruerat ut visum est omnes fere clamant schismatici; ideo papistarum ecclesia cecidit, quia noster Patria(r)cha illam excommunicavit, fama haec universam provintiam implevit, ita ut quicumque Bucuresctum venit vel monachus vel saecularis valacus vel graecus, nobilis vel ignobilis totusque schismaticus vulgus tanquam ad prodigium currunt suumque Schisma confirmant; stultorum infinitus est numerus cum ipsis contendere, vel eis iuxta stultitiam illorum respondere esset in vanum laborare. Tunc eis optime responderetur cum ecclesia denuo aedificaretur, quae cum expensis plus, minus 300 scutorum in meliorem erigeretur formam; nam ibi non est necessaria licentia turcica. Materia seu lateres cocti manent, coementum non magno praetio venditur m[*pată de cerneală*, materia?]*a* lignorum levi praetio adveheretur, sunt enim sylvae

densissime ubique, magistris et illis qui eos dum aedificatur condignum praetium solvere necessarium esset. Sic Eminentissimi Patres ut praefatum est, vana ac irrationabilis schismaticorum stultitia in nihilum redigeretur, Divinae Majestati maior gloria ac Sanctae Romanae Ecclesiae honor esset maximus schismaticorum vero confusio. Barones aliquoties dixerunt Archiepiscopo cur non imponitis manus ad erigendam vestram ecclesiam? Quibus respondebat quia paupertas non permittebat; e contra ipsi et quid deficeret Romano Pontifici si ipsam erigeret ecclesiam? Hoc iocose quodammodo proferebant. Respondebat Archiepiscopus: Deus est bonus, forsitan antequam vos cogitatis, ecclesiam nostram renovatam videbitis. Sunt tamen nonnulli Barones quibus displicet ruina huius ecclesiae, et hoc non propter Christum ut dicitur sed propter utilitatem eorum nam saepius occurrunt negotia Principum Christianorum quae assistentiam requirunt Sacerdotum catholicorum et insuper ut se ostendant esse amicos catholicorum. Metropolita vero cum Monachis et alijs schismaticis qui catholicum nomen odio prosequuntur fuissent contrarijssimi sed nil horum cum nostra catholica fides principiores fautores habent. Tenetur Archiepiscopus de omnibus Eminentissimis Patribus veram rationem reddere praecipue de his quae Sanctae Romanae ecclesiae honorem concernunt, cetera vero eorum providentiae comittere, cuius est filios dispersos in unum congregare.

Illo tempore quo Archiepiscopus mansit Bucurescti ingentes fuere pluviae locusque seu planities huius oppidi summopere aquis expositus est. Fluvius nomine Damboviza per medium oppidum fluens, ita creverat ut magnam partem habitationum impleret, molendinos ac pontes opprimeret. Tanta quoque humiditati subijcitur ut hiemali tempore ac pluviarum per universum oppidum per pontes incedere curus simul cum equis ac bobus si alicubi extra pontem inciderit, ita in coeno immergitur ut sit necessarium Bubalorum adhibere iugum ad extrahendum eos de coeno.

Manebat Archiepiscopus in tuguriolo ex lignis compacto penes destructam ecclesiam corticibus arborum tecto ubi maxima dominabatur humiditas ita ut multoties sub tecto tenuissimo famulus fungos crevisse reperiebat. Monebant quippe saepius Archiepiscopum nobiles illi Ragusini mutare hospitium, ipse vero propter commoditatem celebrandi singulis diebus et ne iniuria fieret ecclesiae quamvis destructa noluit exire. Tandem, post aliquot dies, caepit Archiepiscopus infirmari intumuit ei uterque pes, dolorque fuit intensissimus. Die noctuque requiem non inveniebat atque praeter modum sitis eum vexabat. Aqua in oppido ex flumine bibitur quae tunc ob inundationem pluviae semper turbida vel potius coenosa fuit. Scaturigines aquarum desunt et si alicubi putei reperiuntur salsas producant aquas; vinum ei erat contrarium, necessario debuit bibere aquam potius lutosam quam turbidam. In eodem tuguriolo stetit infirmus quatuor integras septimanas ubi a principalioribus Baronibus suis amicis saepe visitatus fuit. Postquam convaluit in festo Nativitatis Sancti Joannis Baptistae iuxta novum Calendarium, venerunt multi nobiles rogabantque Archiepiscopum ut dignaretur celebrare Missam Pontificalem, desiderabant enim videre Romanae ecclesiae ritum et ceremonias. Excusabat se Archiepiscopus addens non posse sine ecclesia ceremonias ut decet peragere; pro consolatione tamen praedictum fecit ornare Altare iuxta possibilitatem celebravit cum suis. Ipsi vero omnes detecto capite stabant in pedibus iuxta morem orientalis ecclesiae. Absoluto sacro accedunt omnes gratias referentes manusque Archiepiscopi deosculantur ascensisque equis discedunt.

In hoc oppido catholici cum familijs non sunt praeter tres vel quatuor qui valacas ducunt. Alienigenae semper reperiuntur inservientes Principi, concurruntque pro negotiis mercatores catholici sine cessatione veniunt: necessarium esset hic unum sacerdotem alere tum ad procurandam salutem catholicorum qui reperiuntur, tum propter honorem catholicae fidei. Supellectilis ecclesiastica deest; sacerdos veniens a Targoviste defert secum necessaria pro celebratione; distat enim oppidum hoc a Targoviste ad quinquaginta milliaria, nec potest ille saepius venire, nam et ipsimet Barones sive amici catholicis cupiunt ut ibi semper unus resideat Sacerdos. Valedicens tandem Archiepiscopus Principi et Baronibus discessit.

Post discessum ivit Targovistum ac in festo Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli visitavit celebravitque Sacrum. Hic habet Custodia Bulgariae Conventum nulla scriptura apparet, tradunt enim Conventum a B. Joanne Capistrano vel eius sociis aedificatum fuit. His temporibus forma antiqua totaliter destructa est fundamenta dumtaxat et in aliquibus locis muri apparent universum aedificium sub uno solo tectu constringitur. Unus nunc religiosus inhabitat cum uno famulo et alter servit circa Altare. Habet Conventus sex subditos valacos schismaticos a benefactoribus antiquitus legatos; hi enim unicam Vineam Monasterii colunt, foenum praeparant, ligna adferunt et alia necessaria ministrant: singulis tamen fere diebus necessarium est eos ab exactoribus defendere, qui eos sicuti aliorum subditos aggravare conantur quamvis liberi sint, ut Monasterio serviant.

Ecclesia ex quo a tartaris combusta fuit manet sine tecto simul cum sacristia et campanile. Missa celebratur ubi erat refectorium, altare ex tabulis compacto et ornato paucis Imaginibus. Supellectilis ecclesiastica tenuissima, duo calices, unus fractus et cum altero celebrantur, duae Planetae ac alia paucissima et lacerata, Missale corrosum et fere consumatum.

Hic catholicus nullus, antiquitus fuerunt multi catholici duoque habuere Tempia, Parochiale S. Mariae Virginis pregrande, non procul ab Aula – residentiae fuit hic Principis; secundum fuit S. Francisci et Conventus. Declinante postea Regno Ungarico ac sub iugo turcico provintia redacta, catholici omnes propter tyrannidem et frequentes Tartarorum incursiones ultra montes in Transylvania migrant; Monasterium vero cum subditis tot saeculis a religiosis de observantia conservatur. Frequentant tamen oppidum negotiatores catholici qui ad mercatum bis in hebdomada congregantur et etiam transylvani eundo et redeundo qui catholici sunt ad Monasterium divertunt.

Transacta Solemnitas Apostolorum Petri et Pauli, discedens Archiepiscopus Targoviste direxit iter inter montes et venit Campumlongum: hoc quoque oppidum fuit olim catholicorum nec inter se ut aiunt valachos habebant mixtos et post tot saecula catholicis discedentibus ut de Targoviste dictum est, valachi Schismatici locum occupant fere totum paucis catholicis nihil prorsus remansit, nisi unica Parochialis ecclesia Sancti Jacobi maioris et Apostoli. Ecclesia est spatiosissima. Totum Sanctuarium usque ad ianuam Sacrarum est arcuatum ex lapidibus sectis; altera pars ecclesiae fornicem non habet: sacristiam habet sibi annexam eius fornix lapideus. In cornu evangelii Armarium in lapide incisum portam habens ferream, intus ornatum ferisque; rudi pictura depictum; clauditur sera ferrea. In eoque sacramentum eucharistiae conservatur in calice stanneo. Lampas ante eum non ardet, pauci catholici et pauperes sunt. A dextris est fons baptizmalis penes quem in armariolo reponuntur Olea Sacra. Altare maius Sancti Jacobi est consecratum; duo Altaria in medio ecclesiae a dextris et a sinistris lignea; raro ibi celebratur super portatile. Ante ianuam maiorem erectum est campanile ligneum, continet in se duas campanas non spernendas, fusas ante trecentos annos. Supellectilis ecclesiastica tenuissima; annis elapsis donavit hic Sacra Congregatio unum calicem et ferrum pro hostijs; estque crux argentea parvi valoris. Circa ecclesiam cimiterium ligneis trabibus septum in quo sepeliuntur fideles, sunt et in templo aliquot sepulturae et inscriptiones antiquissime. In hoc oppido animae catholicorum utriusque sexus cum parvulis non transit numerum ducentesimum; confirmavit hic Archiepiscopus pueros 20. Hic Paschalia exercent Patres de Observantia Custodiae Bulgariae et Valachiae. Parochus habet habitationem apud ecclesiam in eodem circulo; ibidem est ortus pro leguminibus ac oleribus; habetque unam vineam mediocrem. Celebravit Archiepiscopus hic Pontificaliter et concionem habuit unus ex religiosis lingua valacha.

Per provintiam Valachiae reperiuntur catholici qui hinc inde ambulant ementes et vendentes, omnes fere sunt ex Diocesi Archiepiscopi qui pro negotijs et mercibus oppida, nundinas et pagos frequentant et brevi tempore ad propria redeunt.

Postquam absolvit Archiepiscopus visitationem praedictam in redditu, ubi per provintiam inveniebat catholicos, celebrabat eis sacrum ut superius dictum est cum Bucuresctum versus iter faciebatur.

Ante festum denique Assumptionis B. Mariae Virginis pervenit Archiepiscopus Chiprovatium rediens ex Valachia. [*urmează continuarea călătoriei prin Bulgaria*] Datum X Mensis Novembris Anno Salutis Humanae MDCLXX.

Ita est, fr. Petrus Deodatus Archiepiscopus Sardicensis seu Sophiensis, Daciae Ripensis Traciaeque Administrator, necnon Valachiae Transalpinæ Apostolicus Vicarius. [Sigiliu]

Archivio Propaganda Fide, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 440, 1673 (Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Microfilme Vatican, rola 61, cadrele 344–348, 360).

TRADUCERE

[Bulgaria ...] După aceea s-a gândit să aștepte sosirea marelui vizir și văzând că întârzia mult timp și nu avea vreun oarecare alt mod de a acționa pentru repararea bisericii sale, s-a hotărât să viziteze personal Valahia și dioceza sa.

Prin urmare luând cu sine un preot și doi servitori, la 12 mai plecând din Chiprovaț (și) trecând Dunărea ziua următoare cu câțiva negustori, a plătit strângătorilor de dări turci, pentru sine și pentru ai săi și pentru cai un taler și astfel a intrat în provincie și s-a îndreptat pe drumul spre București unde își are reședința principele; iar pe drum unde găsea negustori din dieceza sa oficia slujba, dintre care unii se spovedeau și luau sfânta împărtășanie mai ales aceia care în vremea Paștelui din vreo cauză legitimă nu veniseră la casele lor.

Pe când arhiepiscopul era la două zile (depărtare) de București i-au spus unii dintre catolici că spre Dunăre, spre ținutul sudic se află câteva familii de catolici dintre paulicienii diocezei de Nicopol care fugiseră din cauza tiraniei și locuiesc într-un sat printre valahi, totuși păstrează credința catolică; adăugând că aceia sunt înflăcărați de o mare dorință de a vedea pe vreunul dintre preoții catolici. Se împliniseră trei ani deja de când nu fuseseră spovediți, nici împărtășiți, o bătrânică mai ales care își aștepta din oră în oră moartea. Aceasta, după cum spuneau, plângea cu amărăciune și rugase pe negustori ca, dacă ar fi posibil și o astfel de ocazie s-ar ivi, să aducă la ea un preot; și fiul zisei bătrânică numit Filip, care venea des în zilele de bălci în târgul numit Rușii de Vede, dorea insistent acest lucru și îi ruga pe negustori. S-a întâmplat însă ca arhiepiscopul să vină înaintea unei zile de bălci în zisul târg, unde a găsit mulți catolici diocezeni ai săi care veniseră cu mărfuri la bălci; confirmau toate cele sus-zise și alți catolici pe care auzindu-le a rămas acolo arhiepiscopul și în aceeași zi spre seară sfârșindu-se bălciul au venit ziua următoare trei sau patru dintre catolicii care cunoșteau satul în care se aflau sus-zișii creștini și arhiepiscopul s-a îndreptat direct spre Filip, care cu mare bucurie i-a primit pe oaspeți; au venit pe dată și alți catolici care erau în preajmă și cu toții aduceau mulțumiri lui Dumnezeu, mai ales mama lui Filip, care din cauza bătrâneții cu greu se ridica (sprijinindu-se) într-un baston.

Și astfel în zorii zilei arhiepiscopul a poruncit preotului său ca să primească spovedaniile lor și în acest timp în persoană a săvârșit slujba dumnezeiască și s-a pregătit pentru celebrarea misei și în aceeași casă a pus să se înalțe un altar de lemn pe care l-a împodobit cu icoane imprimate pe hârtie, a pus o cruce în mijloc și a poruncit să fie pregătite lumânările și celelalte necesare. Căci în acea zi era ajunul Rusaliilor potrivit rânduielii Bisericii Romane, și după ce preotul a ascultat spovedaniile tuturor și a venit preotul și a pus bucățile necesare pentru aceia care fuseseră împărtășiți, se adună catolicii, vin și schismaticii care locuiesc în același sat. Punându-și arhiepiscopul veșmintele sacre a celebrat misa și pentru mângâierea aceloră a explicat Evanghelia, le-a administrat sfânta împărtășanie și le-a dat binecuvântare și indulgență. Apoi l-a uns cu sfântul mir pe fiul lui Filip numit Marcu cam de zece ani, al cărui naș a fost Paul, nepotul aceluiași arhiepiscop, deoarece și el împreună cu ceilalți negustori îl însoțise pe arhiepiscop.

După aceea era nerăbdător să meargă de îndată mai departe, căci a doua zi era sărbătoarea Rusaliilor (și) arhiepiscopul dorea să officieze slujba la București. Însă acei catolici îl rugau insistent ca să ia prânzul în casa lor; cu care fiind de acord a (mai) rămas și i-au oferit legume fără ulei și puțin

peștișori pregătiți cu apă și sare; din care gustând mulțumesc lui Dumnezeu și gazdei și în acel ceas apucă drumul spre București, lăsându-i acolo pe negustori. Nu a fost posibil în aceeași zi să parcurgă un drum așa de lung, însă găsesc în mijlocul pădurilor, pe malul râului Neajlov, un bordei mic și se adăpostesc în el din cauza ploilor iminente, iar caii îi lasă afară să pască.

Apoi, în zorii zilei pornesc foarte în grabă la drum și ajung la București înainte de ora amiezii. Arhiepiscopul a intrat în adăpostul de lângă biserica catolicilor, unde a întâlnit din întâmplare doi nobili raguzani împreună cu suita lor și alți câțiva catolici care se adunaseră pentru slujbă. Iar sus-zișii nobili văzându-l pe arhiepiscop venind îl întâmpină cu brațele deschise și îl coboară de pe cal și după o scurtă cuvântare îl roagă nobilii pe arhiepiscop ca să urce împreună cu ei la locul unde erau găzduiți și să ia prânzul împreună cu ei; căroara le-a răspuns și le-a mulțumit spunând: să ferească Dumnezeu ca în această sfântă solemnitate să omit misa căci târându-mă cu picioarele și mâinile am sosit la timp în acest scop. Și pe dată preotul pe care l-a aflat acolo și acela care era cu el pregătind altarul, arhiepiscopul îmbrăcat cu veșmintele sacre a celebrat misa cu voce tare; și nobilii înainte pomeniți și toți ceilalți au rămas să audă slujba. După săvârșirea slujbei cu toții, luându-și rămas bun de la arhiepiscop, au plecat. Și după ceva timp nobilii aceia i-au trimis prânzul arhiepiscopului după posibilitate căci și ei erau peregrini sub acoperiș străin.

A doua zi după Rusalii, care a fost 26 mai, din nou se adună să asculte slujba toți catolicii între care se aflau italieni, francezi, poloni, raguzani și alții din provincia Bulgariei, puțini însă din fiecare neam. Arhiepiscopul a oficiat în chip pontifical conform posibilității locului, despre care va fi vorba mai încolo. După săvârșirea slujbei, un tânăr roman după patrie, cu numele și prenumele Franciscus Hercolanus, pictor de meserie, care înainte cu câțiva ani își luase o nevastă valahă, a prezentat pe cei doi fii pe care nevasta sa i-a născut și l-a rugat pe arhiepiscop să-i ungă cu sfântul mir. A fost întrebat de care preot fuseseră botezați? A răspuns de unul schismatic; atunci arhiepiscopul, pentru a nu da pretext vreunei tulburări i-a confirmat pe aceia sub condiție; acestora le-au fost nași cei doi nobili raguzani: lui George domnul Franciscus Ragnina (și) lui Răducanu domnul Marinus Resti, care locuind în acele zile la Sofia se aflau în acest timp pentru afacerile lor în Valahia.

În cele din urmă s-a aflat la curtea principelui despre sosirea arhiepiscopului și pe dată marele postelnic a trimis un sol la arhiepiscop comunicându-i că oricând îi va plăcea lui îi era permis să vină în audiență la principe. Atunci arhiepiscopul însoțit de ai săi și de acele persoane nobile raguzane a mers la palat și acolo primit cu bunăvoință de boierii cunoscuți lui și zăbovind împreună cu aceia puțin timp în antecameră, apoi fiind chemat de către marele postelnic și unul dintre portari ridicând cortina, a intrat singur împreună cu postelnicul și cu preoții săi la principe care îl aștepta stând cu reverență în picioare, cu capul descoperit. Între timp arhiepiscopul venind spre acela, principele, pe care arhiepiscopul l-a salutat, i-a întins (mâna) dreaptă și a schimbat câteva cuvinte. L-a așezat lângă el și l-a întrebat cum i-a mers pe drum. Între timp întorcându-se arhiepiscopul l-a văzut în față pe mitropolit șezând și nu era altcineva acolo, în afară de marele postelnic și acela stătea în picioare cu capul descoperit, sprijinit pe un toiag de argint și făcea pe interpretul. Apoi arhiepiscopul, întorcându-se din politețe spre mitropolit l-a salutat și îl felicita pentru promovarea sa la acea demnitate în care fusese înălțat cu câteva luni înainte. Însă acesta stătea insensibil și nu a scos vreun cuvânt și nici nu a arătat vreun alt semn de politețe; și după câțva timp și-a luat arhiepiscopul rămas bun de la principe (și) a ieșit; atunci postelnicul și alți boieri apropiindu-se îl scuzau pe mitropolit zicând să nu se mire reverendisimul de mitropolitul nostru (căci) este om neînvățat, educat din tinerețe în munți între călugări și despre ceea ce ar fi trebuit să știe puțin se îngrijește, așadar să-l scuze pe acela. A răspuns arhiepiscopul că nu am conceput nicio amărăciune în legătură cu impolitețea aceluia, totuși suntem întristați din cauza dușmăniei pe care o are din ignoranță contra religiei catolice, căci se aude ba chiar e vizibilă lipsa lui de politețe și amărăciunea sufletului său; aceia îi deghizau acțiunile, scuzând ignoranța lui. În cele din urmă încheindu-se audiența arhiepiscopul a plecat la gazdă din nou însoțit de sus-zișii.

După plecarea arhiepiscopului au oprit în palat pe unul dintre preoți și pe loc principele a poruncit să-i fie acordate porții de mâncare de la curte, anume pâine, vin, carne și lumânări. Și boierii care îl cunoșteau au trimis câțiva mielusei, pâini și vin și altele de mâncare. În schimb arhiepiscopul a dăruit principelui o foarte frumoasă icoană a Fericitei Fecioare Maria, o coroană sau globuri de nu mică valoare, iar celorlalți boieri le-a împărțit icoane ale sfinților, coroane și cruciulițe și deși sunt schismatici, totuși cu mare devoțiune primeau zisele icoane. Însă văzând alții fie trimiteau fie veneau personal la arhiepiscop, cerând icoane și cruci, îndeosebi nobilii și slujitorii curții, cărora le-au fost date în chip exclusiv și lăsând la o parte vanitățile pana de scris se întoarce la bocete și lacrimi.

Părinți foarteeminenți, acel lucru pe care înainte de toate trebuia arhiepiscopul, cuprins de tristețe, să-l aducă la cunoștința Sacrei Congregațiuni, anume starea bisericii acestui târg l-a amânat totuși pentru ca să comunice urechilor voastre în acest loc mai pe larg și mai clar starea și necesitățile (ei).

Părinți foarteeminenți, se află sau mai degrabă s-a aflat la București, unde își are reședința în aceste zile principele, o singură biserică a catolicilor, nu prea mare, după cum s-a arătat în precedentele relatări ale aceluiași arhiepiscop, care a rămas jefuită și arsă împreună cu toate clădirile celui târg după invaziile turcilor și tătarilor. A rezistat bolta fără acoperiș, expusă ploilor și ninsorilor timp de câțiva ani; în cele din urmă înainte cu doi ani soția principelui Radu, perotă din cornul Bizanțului, care a fost catolică, trimisese în secret părintelui care era acolo milostenie ca să se îngrijească să ridice acoperișul bisericii. Acel părinte și ceilalți catolici care erau acolo simulau că fac ceea ce fac cu proprii lor bani, din cauză că principele, soțul ei, nu-i îngăduia aceleia să trăiască după ritul catolic. Însă meșterii constructori nu au făcut cu grijă munca sau poate nu au știut să închidă prin bârne de-a curmezișul zidurile ci pur și simplu au pus olanele cu mortar amestecat cu nisip peste bolta goală; însă zidurile și temelia care în atâția ani se îmbibaseră cu apă, după puțin timp au făcut crăpături și apoi partea dreaptă a bisericii împreună cu întreaga boltă s-a prăbușit din temelie și în prezent zace culcată la pământ. Arhiepiscopul și ceilalți preoți oficiază serviciul religios și toate slujbele divine acolo le săvârșesc într-o casă acoperită cu șindrilă, lângă biserică sus-zisă, pe un altar de lemn.

Poate cineva se va întreba: de ce a spus mai sus arhiepiscopul că este cuprins de tristețe? Desigur oricine cu mintea sănătoasă va socoti că acela e covârșit de jale și afectat de tristețe deoarece de pretutindeni este copleșit de nevoi; căci în afară de tiranie și de jugul greu, cărora în tot timpul vieții le este supus, nu i-ar fi fost suficient aceluia să vadă descompunerea și ruina bisericii, reședința sa, și a face înconjurul ei și dimineața și seara? Să parcurgă țărilor și provinciile cu mare efort și chiar să ajungă până la picioarele Sanctității Sale cerându-i mijlocul și ocazia că dacă vreodată cu ajutorul lui Dumnezeu i-ar fi îngăduit să o vadă înălțată din pulbere, totuși nu este capabil să ajungă la capătul efortului deoarece stăpânii nu îngăduie.

S-a adăugat o mai mare tulburare a sufletului deoarece actualul perfid patriarh al Ierusalimului care a fost în trecut diacon în această provincie a Valahiei venise pentru pomană; pe acesta toți schismaticii îl cinstesc cu mare onoare. Pe acesta l-a reținut (principele) la București timp de câteva luni în semn de cinstire și a petrecut sărbătorile pascale la principe și împovărat de bani a plecat în Moldova înainte de venirea arhiepiscopului. Acesta, după cum se spune, nu scotea nimic suav din gură decât după ce începea prin a blama Biserica Romană. Și pe când, în ziua Cinei Domnului, se năpustea împotriva tuturor ereziilor și ereziarhilor tuna cu afurisenia, după cum au obiceiul, și nu a cruțat nici chiar Primul Scaun și a sfâșiat în modul acesta împreună cu Arie cămașa necusută a lui Hristos pentru ca urechile valahilor să se umple peste măsură. După cum s-a văzut după ce, amintita biserică a catolicilor s-a ruinat, strigă aproape toți schismaticii: de aceea a căzut biserică papistașilor deoarece patriarhul nostru a excomunicat-o. Faima aceasta a umplut întreaga provincie astfel încât oricare vine la București, fie călugăr, fie mirean valah sau grec, nobil sau om de rând, și toată plebea schismatică aleargă ca la o minune și confirmă schisma. Numărul proștilor este nesfârșit și ar fi o muncă în zadar a te înfrunța cu ei sau a le răspunde conform prostiei lor. Atunci cel mai bine li s-ar răspunde după ce s-ar înălța din nou biserică, care cu cheltuieli de aproximativ 300 de scuzi s-ar putea

ridica într-o formă mai bună, căci acolo nu este necesară permisiunea turcă. Lemnul sau cărămizile arse rămân, mortarul se vinde nu cu mare preț, materia lemnoasă s-ar putea aduce cu un preț mic căci sunt păduri foarte dense peste tot. Este necesar să se plătească un preț corespunzător meșterilor și acelor care [*lipsă în text; îi ajută?*] în timpul construcției. Astfel, Părinți foarte eminenți, după cum s-a spus mai sus, prostia deșartă și irațională a schismaticilor ar fi anihilată și ar fi mai mare gloria Divinei Majestăți și onoarea Sfintei Biserici Romane ar fi maximă iar schismaticilor le-ar rămâne tulburarea. Boierii i-au spus de mai multe ori arhiepiscopului: de ce nu puneți mâinile ca să înălțați biserica voastră? Acestora le răspundea: deoarece sărăcia nu permitea (acest lucru). Iar aceștia la rândul lor: și ce i-ar lipsi Pontifului Roman ca să înalțe această biserică? Spuneau acest lucru oarecum în glumă. Arhiepiscopul le răspundea: Dumnezeu este bun, poate voi veți vedea biserica noastră refăcută mai repede decât gândiți. Sunt totuși unii boieri cărora le displace ruina acestei biserici și aceasta nu pentru Hristos, după cum se spune, ci pentru folosul acelor, căci deseori se ivesc situații ale principilor creștinilor care cer sprijinul preoților catolici și pe deasupra ca să se arate că sunt prieteni ai catolicilor. Iar mitropolitul împreună cu călugării și ceilalți schismatici care arată ură numelui de catolic fuseseră cei mai potriviți dar principalii susținători ai acestora n-au nimic comun cu credința noastră catolică [*frază neclară*].

Arhiepiscopul este obligat să dea socoteală exactă despre toate Părinților foarte eminenți mai ales despre acelea care privesc onoarea Sfintei Biserici Romane, iar pe celelalte să le încredințeze înțelepciunii acestora, căreia îi revine (sarcina) ca pe fiii risipiți să-i adune la un loc.

În acea vreme în care arhiepiscopul s-a aflat la București au fost foarte mari ploi; și locul sau câmpia aceluia târg a fost foarte mult expusă apelor. Râul numit Dâmbovița, curgând prin mijlocul târgului astfel crescuse încât a acoperit o mare parte a locuințelor, morile și podurile le-a scufundat. Este supus unei atât de mari umidități încât în vreme de iarnă și de ploaie prin întregul târg căruța cu cai și boi care înaintează pe poduri dacă alunecă în afara podului într-atâta se scufundă în noroi încât e nevoie să se folosească un jug de bivoli pentru a-i scoate din noroi.

Arhiepiscopul locuia într-un bordei mic construit din lemn acoperit cu șindrilă, lângă biserica distrusă, unde domnea cea mai mare umiditate astfel încât adesea sluga găsea crescute ciuperci sub acoperișul foarte subțire. Iar nobilii aceia raguzani adesea îl îndemneau pe arhiepiscop să-și mute locul de găzduire. Acesta însă, pentru înlesnirea slujirii zilnice și pentru a nu se cauza vreo vătămare bisericii oricât era de distrusă, nu a vrut să plece. În cele din urmă, după câteva zile arhiepiscopul a început a slăbi, i s-au umflat ambele picioare și durerea a fost foarte puternică. Ziua și noaptea nu găsea odihnă și setea îl chinuia peste măsură. În târg apa se bea din râu, care atunci din cauza inundației ploi era totdeauna tulbure sau mai degrabă noroioasă. Lipsesc izvoarele de apă și dacă se găsesc pe undeva puțuri, produc ape sărate. Vinul îi dăuna, în chip necesar trebuia să bea apa care era mai degrabă noroioasă decât tulbure. În același bordei mic a zăcut infirm patru săptămâni întregi unde a fost deseori vizitat de cei mai de seamă boieri, amicii săi. După ce s-a însănătoșit, de sărbătoarea Nașterii Sf. Ioan Botezătorul, după noul calendar, au venit mulți nobili și îl rugau pe arhiepiscop să binevoiască a celebra misa pontificală căci doreau să vadă ritul și ceremoniile Bisericii Romane. Arhiepiscopul se scuza adăugând că nu poate să celebreze cum se cuvine slujbele fără biserică. Totuși pentru confortare a dispus să fie împodobit altarul sus-amintit după posibilitate (și) a slujit împreună cu ai săi. Iar aceia toți stăteau în picioare, cu capul descoperit, conform obiceiului bisericii orientale. După încheierea slujbei vin toți aducând mulțumiri, sărută mâinile arhiepiscopului și încălecând pe cai pleacă.

În acest târg catolici cu familii nu sunt decât trei sau patru care țin (femei) valahe. Întotdeauna se găsesc străini în serviciul principelui și se adună pentru afaceri negustori catolici care vin fără întrerupere. Ar fi necesar să fie întreținut aici un preot atât pentru a oferi mântuire catolicilor care se află, cât și pentru cinstea credinței catolice. Odăjdile bisericesti lipsesc; preotul care vine de la Târgoviște aduce cu sine cele necesare pentru slujire; căci acest târg este la o depărtare de Târgoviște de 50 de mile iar acela nu poate veni mai des. Înșși boierii sau prietenii doresc catolicilor ca acolo să

locuiască în permanență un preot. În cele din urmă arhiepiscopul luându-și rămas bun de la principe și boieri, a plecat.

După plecare a mers la Târgoviște și de sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel a vizitat și a oficiat slujba. Aici Custodia Bulgariei are un convent, care nu apare în niciun text; se spune că a fost înălțat conventul de Fericitul Ioan de Capistrano sau de însoțitorii săi. În zilele noastre forma veche este total distrusă. Apar doar fundațiile și în unele locuri zidurile, întregul edificiu este cuprins sub un singur acoperiș. Acum locuiește un călugăr împreună cu un învățăcel și altul slujește la altar. Conventul are din vechime lăsați moștenire de către binefăcători șase supuși valahi schismatici. Iar aceștia cultivă singura vie a mănăstirii, pregătesc fânul, aduc lemne și se îngrijesc de celelalte necesare. Totuși este necesar aproape în fiecare zi ca aceștia să fie apărați de strângătorii de dări, care încearcă să-i stoarcă pe ei precum pe supușii altora deși sunt liberi pentru a sluji mănăstirii.

Biserica, de când a fost arsă de tătari, a rămas fără acoperiș împreună cu sacristia și clopotnița. Misa este oficiată acolo unde se afla refectoriul la un altar făcut din scânduri și împodobit cu puține icoane. Odăjdii bisericești foarte puține, două potire, unul spart și cu celălalt se slujește, două haine bisericești și altele foarte puține și rupte, un liturghier ros și aproape prăpădit.

Aici nu mai este niciun catolic, în vechime au fost mulți catolici, care au avut două biserici: cea parohială, foarte mare, (cu hramul) Sf. Maria, nu departe de curtea reședinței principelui; a doua a fost conventul Sf. Francisc. După aceea fiind în declin Regatul ungar, iar provincia fiind supusă jugului turcesc, toți catolicii au emigrat peste munți în Transilvania din cauza tiraniei și a frecventelor incursiuni tătarăști. Iar mănăstirea împreună cu supușii (ei) se păstrează de atâtea secole de călugării observanți. Totuși frecventează târgul negustori catolici care se adună la bălci de două ori pe săptămână. Și chiar transilvanii care sunt catolici, când vin și pleacă, se abat pe la mănăstire.

După sărbătoarea Apostolilor Petru și Pavel, plecând arhiepiscopul din Târgoviște a luat drumul printre munți și a venit la Câmpulung. Iar acest târg a fost odinioară al catolicilor și, după cum susțin, nu aveau amestecați între ei valahi și după atâtea secole catolicii plecând, după cum s-a spus și despre Târgoviște, valahii schismatici ocupă locul aproape în întregime, puținilor catolici nu le-a rămas nimic, doar biserica parohială a Sf. Iacob cel Mare, Apostolul. Biserica este foarte încăpătoare. Întreg sanctuarul până la poarta sacrariului este arcuit, din pietre cioplite, cealaltă parte a bisericii nu are boltă. Bolta de piatră a acestuia are o sacristie anexată. În colțul evangheliei (se află) un dulap prins în piatră având o ușă de fier împodobit în interior cu animale, pictat grosolan; se închide cu o cheie de fier. În același loc se păstrează sacramentul eucharistiei, într-un potir de cositor; candela din fața sa nu arde (deoarece) catolicii sunt puțini și săraci. În dreapta este cristelnița lângă care, într-un dulăpior se păstrează Sfântul Mir. Altarul cel mare este închinat Sf. Iacob; (sunt) două altare de lemn în mijlocul bisericii, în dreapta și stânga; Rar acolo se slujește pe (altar) portabil. În fața porții mari se înalță o clopotniță de lemn în care se află două clopote care nu sunt de disprețuit, turnate cu trei sute de ani înainte. Odăjdii bisericești sunt foarte săracioase. În anii trecuți Sacra Congregațiune a dăruit aici un potir și fier pentru ostii; se află și o cruce de argint de mică valoare. În jurul bisericii este cimitirul împrejmuit cu bârne de lemn în care sunt înmormântați credincioșii. Sunt acolo în biserică câteva morminte și inscripții foarte vechi. În acest târg sufletele catolicilor de ambele sexe, împreună cu copiii, nu trec de numărul 200. Arhiepiscopul a confirmat aici 20 de copii. Aici oficiază slujba de Paște părinții observanți ai Custodiei Bulgariei și Valahiei. Parohul are locuința lângă biserică, în aceeași curte; tot acolo este grădina pentru legume și zarzavat; are și o vie mediocră. Arhiepiscopul a celebrat aici pontifical și predica a ținut-o unul dintre clerici în limba valahă.

În provincia Valahiei se află catolici care merg de ici colo cumpărând și vânzând; aproape toți sunt din dioceza arhiepiscopului și frecventează pentru afaceri și mărfuri târgurile, bălciurile și satele și se întorc în scurt timp la ale lor.

După ce arhiepiscopul și-a încheiat vizitațiunea sus-zisă, la întoarcere unde găsea în provincie catolici le făcea slujba, după cum s-a spus mai sus, când a apucat drumul spre București.

În sfârșit înainte de sărbătoarea Înălțării Fericitei Fecioare Maria arhiepiscopul a ajuns la Chiprovaț la înapoierea din Valahia. [*urmează continuarea călătoriei prin Bulgaria*]

Dat la 10 ale lunii noiembrie în anul mântuirii 1670.

Așa este, Petrus Deodatus arhiepiscop de Serdica sau Sofia, administrator al Daciei Ripensis și al Traciei, precum și vicar apostolic al Valahiei Transalpine. [*Sigiliu*]

CATHOLICISM IN WALLACHIA IN THE PUBLISHED AND
UNPUBLISHED WRITINGS OF BOGDAN BAKŠIĆ, ARCHBISHOP
OF SOFIA (1663, 1668, 1670)

Abstract

The study is based on three texts by Petru Bogdan Bakšić, Archbishop of Sofia, two of them published (1663, 1668) but unknown in Romanian historiography, and a third one, unpublished (1670). An introductory chapter addresses the general background of the Catholic Counter-Reformation in Wallachia. It is followed by a chapter dedicated to the life and activity of Petru Bogdan Bakšić, with a special focus being laid on his relations with the north Danubian territory (1640–1670). Information concerning the three aforementioned texts is presented here. The third chapter deals with the issue of Catholicism in Wallachia (1643–1670): the factors determining the severe involution of the Catholic population, the relations between Catholicism and the Wallachian authorities (the prince, the boyars, and the clergy), and the historical tradition. The original Latin text and the Romanian translation of the unpublished visitation of the Archbishop to Wallachia (1670) are given in the appendix.

ELITE ȘI MARGINALIZAȚI

ROBII ȚIGANI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN JUSTIȚIE: CUTUME ȘI IPOSTAZE JURIDICE. STUDIU DE CAZ (HRISOVUL DIN 21 IUNIE 1637)

FLORINA MANUELA CONSTANTIN

Este unanim recunoscută în istoriografia românească disproporția dintre numărul surselor diplomatice interne referitoare la Vechiul Regim și evantaiul relativ redus de aspecte ținând de existența și funcționarea diverselor compartimente ale societății pe care acestea reușesc să ni le dezvăluie. Cu atât mai evidentă este această realitate, cu cât se dorește reconstituirea unei perioade mai vechi, iar din punct de vedere tematic, punerea în lumină a evoluției acelor comunități aflate în zona inferioară a ierarhiei sociale – țărănimea dependentă și robii Țigani. Pentru aceștia din urmă, sursele narrative nu ne sunt aproape de niciun folos, cu excepția unor sporadice și succinte impresii de călătorie ale străinilor ce au trecut prin țările române, iar cele juridice trebuie coroborate cu dovezi ale eventualei lor aplicabilități, motiv pentru care actele interne ale Țării Românești devin fundamentul oricărei cercetări pe această temă. Urmărind conținutul izvoarelor diplomatice interne, observăm că secolul al XVII-lea se înscrie în tiparele binecunoscute, datorită preponderenței actelor ce creează sau confirmă drepturi patrimoniale, atingând tangențial și aspecte juridice, de factură civilă sau penală, economice, mai cu seamă agrare, instituționale și, foarte rar, de viață cotidiană. Problemele legate strict de om, de relațiile interumane rămân în umbra celor privind proprietatea și circulația acesteia, așa încât orice informație care să contribuie la analiza vieții robilor în cadrul structurilor familiale este extrem de prețioasă¹.

Documentul pe care-l semnalăm prin articolul de față iese din standardele obișnuite prin savoarea „poveștii de viață privată” ce o are ca protagonistă pe Țiganka Mușa și prin consemnarea unui caz interesant care aduce în discuție

¹ O primă încercare de analiză a robiei, ca structură socială, și din perspectiva relațiilor de familie, se regăsește în lucrarea Cristinei Codarcea, *Société et pouvoir en Valachie (1601–1654). Entre la coutume et la loi*, București, 2002, p. 141–179; v. și Florina Manuela Constantin, *Legături de sânge și legături sociale: structuri de rudenie la robii Țigani din Țara Românească (1601–1650)*, în *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, 2006, p. 102–146.

situațiile juridice în care pot fi găsiți robii țigani, subiect ce necesită a fi extins și lămurit prin alte cercetări. Astfel, acest hrisov datat 21 iunie 1637 atinge două aspecte diferite; vine să contribuie la îmbogățirea unui tablou de istorie socială, acela al familiei robilor țigani din Țara Românească în secolul al XVII-lea, după cum pune la dispoziție și material pentru un demers de istorie a dreptului, privind prezența lor în justiție și reconstituirea unei cutume care face parte din „legea robilor”. Din considerentele expuse aici am socotit că merită a fi redat integral, în anexă, conținutul lui, pe care-l vom și rezuma în continuare.

Matei Basarab întărește mănăstirii Radu Vodă din București (Sfânta Troiță) pe Neagoe, fiul țigăncii Mușa, roabă și ea la aceeași mănăstire, copil pentru care egumenul Tanasie de la Radu Vodă avusese pâra cu egumenul Sava de la Râncăciov și cu vlădica Theofil. Ultimul a susținut interesele și revendicările mănăstirii Râncăciov, pentru că aceasta era metoh al Mitropoliei Țării Românești. Textul documentului redă motivele pricinii aduse în fața judecății domnești, cât și antecedentele sale, având în vedere că Neagoe mai fusese disputat de reprezentanții celor două părți ecleziastice și în vremea mitropoliților anteriori, prima oară în zilele lui Alexandru Coconul (1623–1627), când mitropolit era Luca, iar apoi, în a doua domnie a lui Alexandru Iliș (1627–1629), sub păstoria lui Grigorie. Problema care generează conflictul provine din ignorarea identității tatălui acestui băiat de țigan, incertitudine de care încearcă să se prevaleze și alți stăpâni feudali, în condițiile în care paternitatea dovedită apare ca esențială pentru stabilirea dreptului de stăpânire asupra copilului. Astfel, de-a lungul timpului, diverșii mitropoliți și egumeni de la Râncăciov pretind că țiganul Neagoe le aparține, deoarece fusese făcut de Mușa cu un rumân de la această mănăstire și încearcă în mai multe rânduri să obțină recunoașterea dreptului invocat. Afirmația lor este susceptibilă de credibilitate din cauza vieții aventuroase pe care o dusese mama băiatului, țiganka Mușa. Se spune despre ea că fusese „căsătorită” cu un țigan de la mănăstirea Râncăciov, în timpul lui Radu Șerban (1602–1610, 1611) – „fost-au luat Mușa țiganka pre un țigan al mănăstirii Râncăciogul”, apoi rămăsese văduvă, fără să fi avut vreun copil. În vremea foametei hoinărise prin țară, căutând mijloace de supraviețuire, patru–cinci luni fiind întreținută de un turc, care făcea afaceri în Țara Românească cu unt, seu și ceară. Pe urmă „au umblat [...] cu de tot feliul de oameni”, perioadă în care a survenit nașterea băiatului ei, Neagoe. Ulterior Mușa și-a refăcut familia, angajându-se într-o conviețuire de durată, după reguli acceptate de societate, alături de un țigan al mănăstirii Radu Vodă, Stan – „se-au măritat de au luat pre Stan țiganul”. Dacă despre cei doi soți pe care i-a avut Mușa se știe că nu au nicio legătură biologică cu copilul, asupra rumânului de la Râncăciov planează incertitudinea, așa încât reclamanții solicită mărturia Mușei, ca unic mijloc de probațiune. Întrucât nici aceasta nu cunoaște adevărul, dreptul de proprietate revendicat de mitropolit și de egumenul de la Râncăciov nu poate fi dovedit, iar cei doi rămân „de lége și de judecată denaintea domni<i>i méle, den

divan”, în timp ce mănăstirii Radu Vodă i se reconfirmă stăpânirea asupra lui Neagoe, pentru că și mama sa era a mănăstirii.

Limitându-ne investigația doar la acele trăsături ale robiei impuse de însuși textul hrisovului, ne propunem să surprindem această stare socială, mai întâi din perspectiva structurilor de familie și apoi din perspectivă juridică.

Atrage atenția chiar de la început ineditul detaliilor legate de viața particulară a Țigăncii Mușa, urmărită în etapele ei principale, familiale și extrafamiliale, pe parcursul a patru decenii, din vremea domniei lui Radu Șerban, la începutul secolului al XVII-lea, până în momentul emiterii hrisovului de către cancelaria lui Matei Basarab, în anul 1637. Deși rațiunea în numele căreia se face apel la aceste amănunte nu este nouă, ci are ca scop întărirea unui drept de proprietate care fusese dovedit și în fața instanței, consecința nevoii de argumentare a dreptului respectiv duce la o situație rară în dosarul surselor ce se referă la robii țigani din Țara Românească, cel puțin până la anul 1656². Deoarece izvoarele se opresc doar asupra unor frânturi din existența unui țigan sau a unei țigănci, după care, în majoritatea situațiilor, persoanei în cauză i se pierde urma, este dificil și, cel mai adesea, imposibil de refăcut evoluția sa personală, care este determinată sau o determină pe cea socială prin trecerea de la un stăpân la altul, cu toate că acest exercițiu ar fi menit să ofere soluții pentru eventuale întrebări. Este drept că, din punct de vedere al apartenenței sociale a Mușei la proprietar, nici documentul nostru nu este întotdeauna explicit, așa încât, pentru un anumit interval de timp, lasă loc la posibile interpretări.

Evoluția personală a Mușei, însă, pune laolaltă situații distincte prin care poate trece individul aflat în interiorul sau în afara sălașului, în bună parte ilustrate și de alte izvoare contemporane: mobilitatea individului și a familiei, determinată de factori materiali, căsătoria și terminologia specifică ei, femeia văduvă, reconstrucția sălașului, problema copilului ai cărui părinți aparțin unor proprietari diferiți.

MOBILITATEA ROBILOR ÎNĂUNTRUL ȘI ÎN AFARA SĂLAȘULUI

Pentru întemeierea unui cuplu, se observă utilizarea de către ispravnicul hrisovului a doi termeni diferiți: verbul „a lua”, atunci când este vorba despre primul bărbat al Mușei („fost-au luat Mușa țiganka pre un țigan al mănăstirii Râncăciogul”) și verbul „a se mărita”, care dublează acțiunea lui „a lua” („se-au măritat de au luat pre Stan țiganul”). Cea dintâi formulă se întrebuințează frecvent pentru a sugera formarea unei familii de robi țigani, pe când verbul „a se mărita”

² Până în acest an documentele interne au fost rezumate sau publicate integral în colecțiile: *Documente privind Istoria României (DIR)*, *Documenta Romaniae Historica* (în continuare *DRH*) și *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului/Naționale* (în continuare *Cat. Ț. Rom.*), astfel încât conținutul lor poate fi evaluat.

este foarte rar întâlnit în epocă cu referire la alcătuirea sălașului. Nu avem elemente suficiente pentru a afirma că în spatele lui „a lua” sau „a se mărita” se ascunde o alianță după normele creștine, cu prezența preotului, ca în cazul termenilor „nuntă” și „cununie”, sau o legătură care, fără a include consimțământul bisericii, era admisă de societate, asemenea unei căsătorii.

În privința aventurilor extrafamiliale ale țigăncii se remarcă modalitatea la care apelează aceasta pentru a supraviețui în vreme de „rea foamete”, precum și terminologia diferită pe care o utilizează ispravnicul hrisovului pentru a sugera relația Mușei cu un turc, evident om liber: „turcul o au fost oprit la el, de o au ținut ca o fămăie 4–5 luni”. Dacă „jupâneasa” era soția boierului, „femeia” era partenera de viață a țăranului și orășeanului, dar niciodată a robului țigan. Numele etnic „țigancă”, la fel ca și masculinul „țigan”, are și valoare socială (sinonim cu „rob”, accidental folosit cu sens social³), dar capătă și valoare semantică de „femeie”, atunci când este pus în raport cu bărbatul, în cadrul sălașului. „Țigancă” este femeie pentru bărbatul ei, dar și roabă pentru stăpân. „Țigancă” poate să acopere diversele conotații ale cuvântului „femeie”: pe acela de „soție”, pentru un cuplu ce a primit și consimțământ religios la formarea sa („a luat-o acest țigan, anume Costea, al lui Socol paharnic, ca să-i fie lui țigancă”⁴), pe acela de „parteneră de viață”, pentru sălașele ce luau ființă fără binecuvântarea bisericii, cazul cel mai des întâlnit („un sălaș, anume Vlădica și cu țigancă sa”⁵) și pe acela de „persoană de sex feminin”, ca în documentul analizat („au umblat și cu turcu și cu rumânu și cu țiganu, ca o țigancă”). Totuși, în raport cu turcul, se întrebuintează cuvântul „fămăie”, pentru a clarifica caracterul legăturii celor doi, ce nu avea nimic comun cu o relație de exploatare socială. Se înlătură astfel pericolul ce putea fi creat de polivalența semantică a termenului țigancă, coroborat cu verbul „a ține”, care înseamnă și „a lipsi pe cineva de libertate”, nu doar „a trăi cu cineva”, în concubinaj sau legal („a ține în căsătorie”).

Izvoarele atestă că foametea de la începutul secolului al XVII-lea a făcut ravagii în Țara Românească, „în zilele domnului Radu Șerban”, provocând totodată apariția și răspândirea unei epidemii de ciumă. Cauzelor naturale, ani succesivi cu ierni grele, lungi și cu recolte slabe, li s-au adăugat efectele războaielor prelungite și ale jafurilor turcilor și tătarilor care cotopeau țara. Așadar, factorul militar a agravat deriva locuitorilor⁶. Consecințele firești ale calamității s-au făcut simțite

³ Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 110–111.

⁴ DRH, B, *Țara Românească*, vol. XXII, 1628–1629, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 31–32, 1628 februarie 23.

⁵ *Ibidem*, vol. XXXV, 1650, ed. Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2003, p. 184, 1650 mai 26.

⁶ Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, VII, 1974, p. 166–167, 170–171; Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 78.

pentru toată populația, însă mizeria și subnutriția au atins cote mai mari printre locuitorii satelor, care s-au rumânit în mare număr ca să nu moară de foame⁷. Proprietarii feudali, mănăstiri sau boieri, devin și ei mai vulnerabili economic și mai puțin capabili să ofere protecție supușilor, fie numai pentru motivul că suprafețele de pământ le rămân nelucrate, în urma robirilor, a fugii de pe domeniu sau a dispariției fizice a mâinii de lucru. În asemenea împrejurări survine și episodul în care țiganca Mușa pleacă de pe moșia căreia îi aparținea și caută mijloace de supraviețuire, deși stăpânii aveau obligația să asigure robilor lor „mertic și îmbrăcămintă”⁸, însă nu și-o puteau onora și în situații de perturbări ale economiei. Hoinărind prin țară, „fost-au nemerit Mușa țiganca de flămânzie la un turcu” care „o au fost oprit la el”. Ceea ce merită semnalat aici este felul în care un dezastru precum foametea, care este antrenată și antrenează alte calamități, afectează ordinea socială existentă⁹, duce la pierderea sau diminuarea averii, impune mutații de statut social-juridic asumate de bunăvoie, slăbește legăturile de dependență ale personalului servil față de proprietar. Din această ultimă categorie face parte și situația țigăncii Mușa, care demonstrează că, deși în existența robilor planul social se intersectează cu cel personal, există și etape ale vieții care ies de sub incidența amestecului stăpânului feudal. O cauză a unei astfel de „evadări” de sub autoritatea stăpânului poate fi o dereglare climatică cu toate consecințele ce pornesc de aici, iar forma acesteia, fuga de pe moșie, se transformă într-o metodă de apărare în fața presiunii factorului material.

Tot o formă de „evadare” este și fuga întregului sălaș – „Stan țiganul cu țiganca lui, Mușa, și cu Neagoe, copil mic” –, la Giurgiu, pe teritoriu otoman. Independentă, însă, de vreo catastrofă naturală, fuga în afara hotarelor Țării Românești, „la zilele lui Radu voievod” Mihnea (1611–1616, 1620–1623) este o încercare de a găsi în altă parte condiții de viață mai bune, din care să lipsească constrângerea socială a unui proprietar direct. În Imperiul Otoman țiganii aparțineau statului, căruia îi plăteau o taxă specială. Nu erau liberi, însă aveau o condiție asemănătoare cu a robilor domnești de la nord de Dunăre, dispunând de mai mare mobilitate¹⁰. Acțiunea egumenului Tanasie de la Radu Vodă, care „au făcut cum au putut până au scos pre țigani den Giurgiov cu multă cheltuială”, readucându-i la mănăstire, demonstrează faptul că efortul material și fizic al stăpânului de recuperare a robilor săi de pe teritoriu străin este răsplătit de importanța acestora ca mână de lucru pentru domeniu.

⁷ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 74–77.

⁸ *Istoria dreptului românesc*, partea întâi, vol. I, coord. Dumitru Firoiu, Liviu P. Marcu, București, 1980, p. 487.

⁹ Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, p. 171.

¹⁰ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998, p. 33, 66.

IMPLICAȚII SOCIAL-ECONOMICE ASUPRA COPILULUI ROB

Îndreptându-ne atenția asupra copilului Mușei avem încă o dovadă a felului în care legăturile familiale din cadrul sălașului se subordonează și se remodelează sub acțiunea factorului social. În virtutea condiției sale social-juridice de rob, Neagoe este perceput ca avere mobilă, el fiind obiect al unui litigiu de proprietate ajuns în repetate rânduri în fața justiției. De aceea, soarta lui, posibilitatea de a crește în mijlocul familiei pe care mama sa a refăcut-o alături de un bărbat care nu-i era tată, Stan ȋiganul, sau împreună doar cu presupusul său tată, rumânul de la Râncăcirov, depind de conținutul unor reguli care reglementează dreptul de proprietate și transmiterea sa. Asupra viitorului copilului de ȋigan primează norme ce țin de dreptul de proprietate și nu principii ce fac parte din dreptul familiei, precum puterea părintească¹¹.

Pe de altă parte, numeroasele procese iscate pe seama lui Neagoe, unele judecate chiar de instanța supremă a țării, domnul, ilustrează din nou valoarea economică a acestui tip de bun „mișcător”, robul ȋigan. În hrisovul nostru sunt amintite doar două etape ale pricinii: prima, cea dintre mitropolitul Luca și egumenul Tanasie de la Radu Vodă, în vremea lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, reluată apoi și de mitropolitul Theofil, în zilele lui Matei Basarab. Un alt hrisov, emis de Matei Basarab la 8 ianuarie 1650¹², care întărește mai mulți ȋigani mănăstirii Radu Vodă, reia parțial și desfășurarea litigiului pentru Neagoe ȋiganul, pomenind încă o etapă a acestuia, a doua în ordine cronologică, atunci când urmașul lui Luca, vlădica Grigorie avusese „pără” cu același egumen „Atanasie”. În plus, hrisovul vorbește despre faptul că Neagoe mai făcuse obiectul unei revendicări din partea unui particular, Stanciu logofăt, fiul lui Sava vornic din Văcărești, independentă de disputa anterioară. Pretenția lui, justificată de acte care arătau că Neagoe era fiul unei ȋigănci de-a sa, Neacșa, a ajuns tot în fața justiției domnești, însă Stanciu logofăt „a rămas de lege” în divanul lui Matei Basarab, după ce s-a dovedit că se servise de înscrisuri mincinoase.

Revenind la cazul nostru, pe lângă explicația de natură economică, reluarea aceleiași pricini – între mitropolie și metohul ei, mănăstirea Râncăcirov, pe de o parte, și mănăstirea Radu Vodă, pe de altă parte – este curentă în epocă, ca o consecință a inexistenței principiului autorității lucrului judecat. Conflictul este redeschis în trei rânduri de către partea nemulțumită, fiecare mitropolit, odată ajuns în funcție, încercând să-și aproprie o hotărâre favorabilă sub o altă domnie. Acestui cadru favorabil creat de instabilitatea dreptului¹³ i se adaugă și particularitatea speței juridice, dominată de dificultatea de a proba temeinicia unor fapte pe care se susține dreptul invocat. Cheia rezolvării litigiului în direcția dorită de reclamant

¹¹ V. și Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 139–142.

¹² DRH, B, *Țara Românească*, vol. XXXV, 1650, p. 19, nr. 13.

¹³ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova 1611–1831*, partea a II-a, *Procedura de judecată*, București, 1982, p. 52–53.

devine demonstrarea paternității copilului Neagoe, așa încât faptele în jurul cărora se poate construi demersul de justificare a pretenției trebuie regăsite în viața privată extrem de agitată a mamei sale, ceea ce îndreptățește repetarea procedurii de judecată. Se remarcă totodată insistența cu care mănăstirile, mai ales când se vedeau secondate și de o autoritate superioară, ca aceea a mitropoliei, își revendicau drepturile de proprietate.

O CUTUMĂ PRIVIND DREPTUL DE PROPRIETATE ASUPRA ROBILOR ȚIGANI

Invocarea legitimității stăpânirii lui Neagoe se face în numele unei cutume privind proprietatea asupra copiilor țăganilor robi, ai căror părinți nu au același stăpân. Cine era mai îndreptățit să stăpânească? Stăpânul mamei sau stăpânul tatălui? Care era momentul de reper pentru îndreptățirea acestora (în cazul în care stăpânul se schimba)? Mai precis, stăpânul mamei sau al tatălui din momentul conceperii copiilor, cel din momentul nașterii lor sau din momentul revendicării lor? Conținutul cutumei nu poate fi refăcut fără ajutorul altor documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar în hrisovul de față, folosirea ei în justiție ca unic argument pentru a modifica un drept de proprietate ne îndreptățește să afirmăm, coroborând și alte surse, că, într-adevăr, nu avem de-a face doar cu o practică, ci cu un drept cutumiar. În continuare vom încerca să ne justificăm părerea, să determinăm esența acestei cutume și împrejurările concrete în care era aplicată.

Structura obiceiului se conturează în zapisul din 10 mai 1638, prin care logofătul Radu Zlotescu primea de la egumenul Coziei două copile de țăgan, ca schimb pentru Costanda și fata sa, care locuiau împreună cu un țăgan al mănăstirii. Învoiala celor doi stăpâni mai cuprindea o prevedere, datorată faptului că țăganca era „grea” în momentul în care Radu Zlotescu renunțase la ea în favoarea egumenului și ca atare își revendica dreptul de proprietate asupra acestui suflet încă nenăscut. Prevederea hotăra viitorul copilului după criteriul sexului; dacă ar fi fost fată, rămânea logofătului Radu, stăpânul Costandei, dacă ar fi fost băiat, ar fi revenit mănăstirii Cozia, întocmai ca și tatăl său, Mihai faurul¹⁴. Robia fiind o condiție socială ereditară, în care părinții erau responsabili de soarta urmașilor, bineînțeles că statutul lor social, acela de rob, precum și apartenența la un anumit stăpân erau transmise și copiilor. Situația era fără echivoc când ambii părinți aveau același proprietar, însă inconvenientele apăreau atunci când nu se întâmpla așa. Copilul din pântecul Costandei intra sub incidența unui dublu drept de proprietate, legitim atât pentru Radu Zlotescu, care o deținea pe mamă, cât și pentru egumenul Coziei, care-l deținea pe tată. Aici intervine acordul stăpânilor implicați, întemeiat

¹⁴ *Cat. Ț. Rom.*, vol. IV (1633–1639), ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincușescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 539–540, nr. 1213.

pe principiul potrivit căruia fetele urmau soarta mamei, iar băieții pe aceea a tatălui. Este acest acord rezultatul unei înțelegeri de conjunctură, menite a rezolva o dilemă și a preveni un posibil conflict, sau este rezultatul respectării unei practici repetate cu putere de lege nescrisă? Bineînțeles că nu se poate trage o concluzie pe baza acestui singur document.

Zapisul ne mai oferă un amănunt important care are relevanță pentru definirea corectă a obiceiului. Pentru invocarea lui este nevoie să existe drepturi reale de proprietate. Costanda rămăsese însărcinată înainte ca Radu Zlotescu să primească schimbul pentru cele două suflete, adică înainte de a-și pierde dreptul de proprietate asupra lor, de unde rezultă că hotărâtor pentru stabilirea legitimității stăpânirii asupra noului-născut este momentul concepției sale și nu acela al nașterii sale.

Ne continuăm demersul cu analiza hrisovului emis pe 3 martie 1653, care aduce în prim-plan un caz asemănător cu cel de mai înainte, cu diferența că sexul copilului disputat de proprietari era cunoscut. Deci nu mai avem de-a face cu presupuneri și cu o acțiune virtuală, ci cu o punere în practică efectivă a regulii de proprietate în cazul fetelor. Matei Basarab confirma lui Tudoran paharnic pe copila de ȧigan Voica, fata unui rob de-al său, Mihăilă, făcută cu Neacșa, o ȧigancă a lui Antonie din Rătești. Acesta din urmă acceptase să renunțe la Neacșa și primise schimbul, ȧigancă pentru ȧigancă, dar copila ei, Voica, nefiind plătită de Tudoran paharnic, rămăsese pe seama lui. După moartea lui Antonie, soția și fiii lui au vândut-o pe Voica altui proprietar, Ivașco din Rătești, însă Tudoran paharnic a obținut prin judecată domnească dreptul de a o lua el pe Voica, fiindcă „easte făcută de ȧiganul lui”, restituind lui Ivașco din Rătești suma cu care o cumpărase.

Părinții Voicăi depindeau de stăpâni diferiți, tatăl fetei era ȧiganul lui Tudoran paharnicul, iar mama, Neacșa, era a lui Antonie din Rătești. Totuși, încă dinainte de nașterea Voicăi, cei doi particulari și-au manifestat preocuparea de a nu sparge sălașul, acceptând ideea unei învoielii care să rezolve problema mutării Neacșei alături de bărbatul cu care alesese să conviețuiască, pe moșiile lui Tudoran paharnicul. Se precizează și aici în mod limpede contextul nașterii Voicăi, înainte de încheierea efectivă a învoielii convenite, dar și consecința imediată ce decurgea de aici: „până au vrut a o plătirea Tudoran peharnic pri Neacșa ȧiganca, ea au făcut pre această copilă ... deci Antonie, el s-au sculat de au luat copila de la Tudoran peharnic”¹⁵. Se știe că pentru întemeierea unui sălaș ai cărui membri nu aveau același stăpân existau două etape; prima se datora dorinței exclusive a cuplului și se materializa, în general, prin fuga ȧigăncii pe domeniul unde locuia ȧiganul, iar a doua însemna „legalizarea socială” a sălașului. De ultima etapă, absolut necesară, erau responsabili stăpânii, iar consimțământul lor era marcat de compensarea

¹⁵ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare DANIC), fond Mitropolia Țării Românești, CCCLIII/21; cu regist în *Cat. Ț. Rom.*, vol. VII (1650–1653), ed. Marcel–Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu–Găitan, Melentina Bâzgan, București, 1999, p. 313, doc. 898.

pagubei suferite de cel care o deținea pe țigancă. Abia în momentul efectuării plății compensatorii¹⁶ – în bani, în natură sau, cel mai adesea, printr-un schimb – se producea modificarea legală a dreptului de proprietate. Un drum asemănător urmasă și Neacșa, mutându-se pe moșia lui Tudoran paharnic, alături de bărbatul său, fără a aștepta aprobarea stăpânului și cu atât mai puțin reglementarea plății. Ea aparținea tot lui Antonie din Rătești și atunci când a născut-o pe Voica. Acordul și schimbul au avut loc ulterior, însă doar pentru Neacșa, nu și pentru fata sa, pe care Antonie a luat-o la el, în calitate de proprietar. Chiar dacă acțiunea lui Antonie din Rătești echivala cu ruperea unor legături de sânge, ea nu a fost contestată de Tudoran, care decisese să dea schimb doar pentru mama Voicăi. Lipsa oricărui protest demonstrează că Antonie nu făcuse niciun abuz, fiind îndreptățit de existența unei cutume să stăpânească în continuare copila de țigan, pe Voica, chiar dacă mama acesteia, Neacșa, încetase să mai fie roaba lui, iar tatăl Voicăi nu-i fusese niciodată rob. Este de fapt soluția la care își propuseseră să recurgă, cu 15 ani înainte, și Radu Zlotescu cu egumenul de la Cozia, în împrejurări identice. Deci convenția ca fiica să rămână în proprietatea celui care o avea pe mamă, atunci când fusese conceput copilul, nu era întâmplătoare.

Respectarea practicii de împărțire a copiilor de țigan după criteriul sexului este o grijă pentru stăpâni și atunci când testează cu privire la transmiterea robilor. Prin zapisul din 4 decembrie 1653, Pătrana, jupâneasa lui Jipa spătar adeverea episcopului de Buzău, Serafim, dorințele soțului ei referitoare la locul înmormântării. Cerând să fie îngropat la Episcopia Buzău, Jipa spătar donase acesteia partea sa de țigani, cu mențiunea că soția țiganului Stanciu era a popii Mihai, așa încât lăsase rânduit că „dă va naște fete, măcar câte, să fie ale popei lu Mihai, iar de va naște dentr-însa și den Stanciul feciori, parte bărbătească, măcar câți, ei să fie toți ai sfintei Episcopii”¹⁷.

Povestea relatată de un hrisov emis de cancelaria lui Constantin Șerban pe 23 iulie 1654 ne ajută să verificăm funcționalitatea regulii de proprietate și în cazul băieților și să îmbogățim analiza cu elemente noi. Un sălaș al mănăstirii Radu Vodă, format mai demult, fără a se preciza în ce manieră, este compus din părinți și doi fii, Stan și Marin, însă apare pretenția unui proprietar particular, Andrei, fiul lui Andrei din Rogoz, pentru unul dintre ei, Marin, „zicând cum easte făcut de Zoică țiganka cu un țigan al lui, anume Radul”¹⁸. Pentru a-și demonstra afirmația se angajează într-un proces civil „înaintea domni<i>i</i> mele în divan”, iar Constantin

¹⁶ Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 127–129.

¹⁷ DANIC, colecția Documente istorice, CXXVII/114; cu regest în *Cat. Ț. Rom.*, vol. VII, p. 356, nr. 1031.

¹⁸ DANIC, fond Mănăstirea Radu Vodă, XXXIX/26; cu regest în *Cat. Ț. Rom.*, vol. VIII (1654–1656), ed. Marcel–Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu–Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, 2006, p. 137–138, nr. 269.

Șerban îi dă ca mijloc de probațiune a paternității jurătorii: „de va putea jura cu trei fâmei că easte Marin copilul den ȝiganul lui, Radul, [...] el să și-l ia”. Formularea de mai sus arată că odată ce se dovedea că ȝiganul lui Andrei era tatăl, se confirma implicit și dreptul de proprietate al lui Andrei asupra băiatului, fără a lămuri motivul acestei cauzalități. Este evident că soluția judiciară este garantată de aplicarea unei practici mai vechi, cunoscute, ce nu mai trebuia pomenită explicit. Față de situațiile aduse anterior în discuție remarcăm posibilitatea de aplicare retroactivă a cutumei, oricând se putea demonstra care erau cu adevărat părinții robului ȝigan. În cazul băieților, funcționând regula paternității, nu avea importanță mama sau proprietarul ei, ci doar tatăl. Zoică ȝiganca era a mănăstirii Radu Vodă și totuși mănăstirea nu-și poate apăra dreptul asupra băiatului ei, decât dacă îl deține și pe tată sau dacă acesta nu este cunoscut.

Se observă așadar că această practică, departe de a fi o învoială arbitrară la încheierea unor contracte private, este larg împărtășită de actorii sociali. Se manifestă ca o deprindere consacrată și nu ca una particulară, căpătând consistența unui *obicei*, respectat de testatori și receptat ca atare de justiția domnească. Așa se explică faptul că invocarea paternității asupra unui băiat de ȝigan, Neagoe, devine suficientă pentru deschiderea procedurii de judecată, iar probarea acesteia ar fi în măsură să modifice un drept de proprietate, în favoarea părții reclamante, mănăstirea Râncăciuv.

În hrisovul comentat în acest articol, conținutul obiceiului pe temeiul căruia se sprijină cercetarea cazului nu este enunțat în termeni normativi generali, cum nu este enunțat nici în hrisovul din 1654, la identificarea și reconstituirea lui fiind indispensabile celelalte documente prezentate aici. Totuși, hrisovul nostru, datat 21 iunie 1637, este primul în ordine cronologică din care reiese valoarea de cutumă a practicii împărțirii copiilor între proprietari diferiți, după sex. Nu ne-am propus aici o geneză a cutumei, căci pentru aceasta ar trebui căutate urmele ei și în secolele dinainte, pentru a găsi mai multe răspunsuri, unul dintre ele la întrebarea dacă a fost utilizată în instanță pentru prima oară în secolul al XVII-lea, ca obicei „neîntărit”, sau dacă domnia întărește acum obiceiul¹⁹. Cunoașterea evoluției acestei cutume privind proprietatea asupra ȝiganilor fără libertate nu ar fi lipsită de interes, pentru că ea este parte constitutivă a „legii robilor” din Țara Românească. Obiceiul pământului, ansamblul cutumelor larg împărtășite în urma unei practici de durată, a cunoscut un proces de diferențiere odată cu constituirea statelor medievale românești, căpătând forme specifice pentru straturile inferioare ale societății. Astfel, a existat un „drept nescris al robilor” (*pravo holopskoe*), deosebit de „legea românească”, drept care în Moldova, unde au existat inițial două categorii de robi,

¹⁹ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *op. cit.*, partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. I (1611–1740), p. 45.

țigani și tătari, a cunoscut o variantă și pentru cei din urmă (pravo tatarskoe)²⁰. Chiar dacă nu este numit ca atare și în documentele din Țara Românească, este evident că un drept cutumiar referitor la robi, „o lege a robilor” care să stabilească drepturile și obligațiile lor în raport cu statul și cu stăpânul a existat și aici. O provocare pentru noi ar fi recompunerea ei prin identificarea și definirea obiceiurilor care o alcătuiesc, unul dintre ele fiind cel prezentat în articolul de față.

Revenind la litigiul pentru Neagoe, copilul țăgâncii Mușa, sesizăm că dreptul cutumiar pe care se bazează mitropolia și metohul ei, mănăstirea Râncăciov, pentru o modificare de stăpânire nu întrunește toate condițiile pentru a fi aplicat, condiționarea punerii lui în practică fiind legată de aflarea adevărului despre identitatea tatălui lui Neagoe. Astfel, litigiul de proprietate are ca miză dovedirea paternității. Imposibilitatea probării acesteia („n-au putut <lua> seama vlădica Luca cu cine easte făcut”) echivalează cu inexistența vreunui drept al reclamantilor, deci, din punct de vedere juridic, Neagoe nu e fiul rumânului de la Râncăciov²¹. Trebuie subliniat că obiceiul îl asimilează pe rumân robului țigan, el transmitând fiului său și apartenența la același stăpân, în condițiile în care lipsa libertății personale caracteriza oricum ambele stări sociale²². De altfel, și pentru fiii de rumâni, mecanismul moștenirii situației tatălui era asemănător. Rumânia este o condiție ereditară în linie bărbătească, pentru că doar persoanele de sex masculin o împărtășeau, așadar un băiat de rumân, chiar dacă se năștea și creștea departe de tatăl său, recădea în puterea proprietarului acestuia sau a moștenitorilor lui, oricât de târziu ar fi fost descoperit²³.

Ispravnicul documentului, consemnând momentele cercetării și soluționării conflictului, înainte de a nota hotărârea judecătorului, aceea că Neagoe rămâne mănăstirii Radu Vodă (Sveata Troiță), argumentează legitimitatea acestei stăpâniri. În lipsa probelor pentru aflarea tatălui, se reamintește că mama lui Neagoe este țăganca Mușa, proprietate „legală” a lăcașului religios de la Radu Vodă, ca urmare a unei tranzacții între mănăstire și stăpânii anteriori ai țăgâncii: „Și Mușa țăganca easte a mănăstirii Sveata Troiță, că au fost plătită mănăstirea de la Radul logofăt și de la frate-său, Necula, feciorii lu Moș logofet de Cămșori, sud Vlașca”. Forma de „plată” pe care hrisovul din 1637 nu o precizează este indicată de cel din 8 ianuarie 1650, care-i rezumă parțial conținutul: „pe Mușa țăganca a plătit-o mănăstirea de la

²⁰ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 330–332, sub vocea *obiceiul pământului*; mențiunea explicită a celor trei „legi” specifice apare într-un document moldovenesc, emis de Ștefan cel Mare la 1470 (*DRH, A, Moldova*, vol. II, 1449–1486, ed. Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agache, București, 1976, p. 239–241).

²¹ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *op. cit.*, partea a II-a, p. 26.

²² Pentru o comparație mai largă între cele două stări, v. Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 106–111.

²³ Constantin Giurescu, *Despre rumâni*, în *Studii de istorie*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 1993, p. 347.

Radul logofăt și de la fratele său, Necula, fiii lui Moș logofăt din Cămșor, cu altă țigancă”²⁴. Așadar, mănăstirea Radu Vodă o deținea pe Mușa, mama lui Neagoe, în baza unui drept de proprietate câștigat prin achiziție (sub formă de schimb) și dublat de cheltuielile făcute de egumenul Tanasie, în vremea lui Radu Mihnea, pentru recuperarea Mușei cu întregul ei sălaș, de la Giurgiu, de pe teritoriu otoman.

Precizarea filiației materne și a situației social-juridice a mamei este importantă, deoarece de aici derivă și reconfirmarea dreptului de proprietate asupra lui Neagoe: „am dat domnia mea sfintei mănăstiri Sveata Troiță ca să fie Neagoe țiganul moșie mănăstirii”. Ordinea pașilor demersului juridic nu este întâmplătoare; ea conduce la concluzia că, într-o astfel de speță, primordială este paternitatea, conform obiceiului, în timp ce maternitatea se dovedește următorul criteriu folosit pentru justificarea stăpânirii unui copil rob de sex masculin. Procesul soluționat în fața divanului întărește dreptul mănăstirii Radu Vodă asupra lui Neagoe, folosindu-se de următorul raționament: reclamanții erau mai îndreptățiți să-l stăpânească, pe temeiul paternității, dar nu și-au putut susține cu probe pretenția, deci Neagoe rămâne al mănăstirii pentru că și mama lui „easte a mănăstirii Sveata Troiță”. Copilul de țigan Neagoe este al mănăstirii Radu Vodă în baza unui drept de proprietate prin naștere, spre deosebire de mama sa, Mușa, care este supusă unui drept de proprietate prin achiziție.

CALITATEA DE MARTOR A ROBIILOR ȚIGANI

Un subiect pe care-l considerăm interesant și indispensabil pentru realizarea unui tablou cât mai complet al situației robilor țigani din Țara Românească în perioada medievală și premodernă este legat de prezența lor în justiție²⁵. În istoriografia dedicată acestei categorii sociale sunt destule exemple de robi țigani în diferite ipostaze juridice²⁶, însă comentariile aferente documentelor sau fragmentelor de document sunt puțin consistente și nu-și propun sau nu reușesc niște concluzii care să compare și să ordoneze situațiile atestate, extrăgând reguli, excepții de la reguli și contextele concrete în care acestea se ivesc. În ipoteza realizării unei astfel de sinteze, hrisovul în discuție relevă un caz ce nu trebuie să

²⁴ DRH, B, Țara Românească, vol. XXXV, 1650, p. 19, nr. 13.

²⁵ Referiri calificate, dar succinte, referitoare la robii țigani în justiție, în Țara Românească, v. în *Istoria dreptului românesc*, partea întâi, vol. I, p. 487–488; Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelar, *op. cit.*, partea a II-a, p. 8; Viorel Achim, *op. cit.*, p. 40–41; pentru situația din Moldova, v. N. Grigoraș, *Robia în Moldova*, în *Robia Țiganilor în Țările Române. Moldova. Rromii din România. Studii și documente istorice*, București, 2000, p. 115–122.

²⁶ Trimiteri la documente interesante sub acest aspect, dar fără o analiză relevantă, apar la George Potra, *Contribuțiuni la istoria Țiganilor din România*, București, 1939; Corneliu Tamaș, *Istoria Țiganilor din Țara Românească 1241–1856. 600 de ani de atestare documentară*, București, 2001, p. 234–247.

lipsească, servind ca material important unei investigații ample a acestei teme: prezența unei țigănci ca martor sub jurământ cu blestem la judecata mitropolitului și la judecata domnească.

Așa cum am arătat, hrisovul se referă la un litigiu de natură civilă, patrimonială, care se întinde pe durata mai multor decenii, bunul disputat fiind copilul de Țigan Neagoe, fiul țigăncii Mușa. Prima fază a pricinii, cea din timpul domniei lui Alexandru Coconul, nu pare a avea anvergura unui proces public, deoarece terminologia nu ne conduce în această direcție. Cuvintele cheie pentru a opta între un proces și un litigiu dezbătut în privat, în încercarea de a se ajunge la o înțelegere între proprietarii eclesiastici implicați, sunt „au fost chemat” și „judecata vlădicăi Luca”. Verbul „a chema” nu se numără printre cele folosite în epocă pentru a exprima acțiunea chemării în judecată²⁷. Deci putem înțelege că mitropolitul Luca, în calitate de stăpân feudal ce reprezenta interesele mănăstirii Râncăciiov, metoh al Mitropoliei Țării Românești, l-a „chemat”, adică i-a comunicat să vină la el, pe egumenul Tanasie de la Radu Vodă. „Judecată” era un cuvânt polisemantic, putând semnifica „organ judecătoresc”, „procedură de judecată”, dar și „hotărâre”, soluționare a unei probleme într-un fel sau altul²⁸, care nu implică neapărat trimiterea conflictului în instanță. Deși ne lipsesc elementele necesare pentru a clasa rezolvarea litigiului în sfera publică sau privată, hrisovul din 8 ianuarie 1650 tratează toate cele trei etape ale disputei pentru Neagoe în aceeași manieră, ca acțiuni de judecată: „Și pentru acel Țigan, Neagoe, mai sus-scris, fiul Mușei țigancă, egumenul Atanasie de la Sfânta Troiță a avut multă pără cu părintele vlădica Luca de mai înainte vreme și apoi cu vlădica Grigorie și cu vlădica Teofil și cu egumenul Sava de la Râncăciiov, și au tot rămas ei de lege”²⁹. Pretenția vlădicăi Luca consta în luarea în stăpânire de către Mitropolie a copilului de Țigan Neagoe, robul mănăstirii Radu Vodă, fiindcă tatăl lui ar fi un rumân al mănăstirii Râncăciiov, „căce easte mănăstirea închinată metoh la Sfânta Mitropolie”. Mitropolitul face apel la cutuma privind împărțirea și stăpânirea de țigani, neprecizată în textul documentului, dar reconstituită de noi în studiul de față. Pentru că proprietarul Mușei, egumenul Tanasie de la Radu Vodă, nu știe nimic despre tatăl copilului revendicat, mitropolitul cere mamei acestuia să declare identitatea tatălui, dându-i „jurământ și aforesanie”. Dacă acțiunea mitropolitului este o cercetare prealabilă, pregătitoare a cazului pentru un eventual proces, așa cum înclinăm să credem, atunci mărturia Mușei este o declarație extrajudiciară acordată unei persoane direct interesate, în funcție de care se putea lămuri afacerea patrimonială, prevenindu-se plângerea sau, dimpotrivă, stabilindu-se necesitatea deschiderii unui proces, în care spusele martorului să probeze dreptul solicitat. Mitropolitul cumulează aici postura de persoană implicată în litigiu cu aceea de dregător al Bisericii cu competență de a cerceta și a judeca pricinile civile între două

²⁷ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *op. cit.*, partea a II-a, p. 7, 11–12.

²⁸ *Ibidem*, p. 5.

²⁹ DRH, B, Țara Românească, vol. XXXV, 1650, p. 19, nr. 13.

părți eclesiastice³⁰. Dacă am accepta varianta oferită de hrisovul târziu de la 1650, aceea a unei judecăți propriu-zise, declarația țigăncii Mușa ar fi o mărturie judiciară, ca mijloc de probațiune, luată de mitropolit în calitate de judecător al procesului.

A doua etapă a litigiului, desfășurată sub domnia lui Alexandru Iliș, în vremea păstoririi vlădicăi Grigorie, este amintită în treacăt, ca fiind asemănătoare din punct de vedere al hotărârii cu cea din timpul mitropolitului Luca: „sfinția lui încă au lăsat pre judecata vlădicăi Lucăi”. Despre ultima etapă a pricinii, avându-l ca obiect pe țiganul Neagoe de la Radu Vodă, știm cu certitudine că a fost rezolvată de instanța judecătorească supremă, domnul Matei Basarab: „au venit părintele vlădica Theofil și cu egumenul Sava de la Râncăcioș înaintea domni<i>i melle, la divan, de se-au pârât de față cu egumenul Tanasie <de la Radu Vodă>”. Desfășurarea demersului este asemănătoare, reclamantii susțin că tatăl lui Neagoe este un rumân care le aparține, deci, în baza obiceiului, au drept de proprietate și asupra fiului. Cheia procesului este probarea veridicității afirmației privind filiația paternă. Procesele de paternitate au ridicat mari probleme în epocă, din lipsa registrelor de stare civilă, nașterea, căsătoria și moartea dovedindu-se cu martori³¹. Matei Basarab recurge și el la același mijloc de probațiune, care avea o largă aplicabilitate în diverse spețe, cu atât mai mult pentru a suplini absența probelor scrise: mărturia Mușei. Motivul pentru care se apelează la mărturia țigăncii este evident: era cea mai bună posibilitate de a se ajunge la o hotărâre corectă, Mușa fiind cea mai îndreptățită să cunoască împrejurările reale în care se născuse Neagoe. Este preferată folosirea unui martor documentar, probă cu șanse mai mari de aflare a adevărului, și nu a unui martor de moralitate, precum jurătorii, ca în situația relatată de hrisovul din 23 iulie 1654, pomenit de noi mai sus. Din formularea documentului nu reiese că mărturia Mușei din divan, în fața autorității judecătorești laice, întru chipă de domn, ar fi fost făcută sub jurământ: „Și au adus înaintea domni<i>i melle, la divan și pre Mușa țigancă, de-au mărturisit singură cum au mărturisit și înaintea vlădicăi Lucăi, că au umblat și cu turcu și cu rumânu și cu țiganu, ca o țigancă, pânu au făcut pre Neagoe țiganul”. Depunerea unei mărturii în divanul domnesc de către o țigancă cu statut de dependență nu este o situație des întâlnită, chiar dacă trebuie subliniat faptul că este vorba de o mărturie despre ea însăși și nu despre un terț, ceea ce diminuează întrucâtva valoarea cuvântului dat de un rob.

Mitropolitul a recurs, în schimb, la o mărturie întărită de jurământ cu blestem, prin care se face apel nu numai la pedeapsa din partea autorității, dar mai ales la judecata și sancțiunea divinității. Jurământul este o formă procedurală care putea însoți orice structură probatorie, cu scopul, teoretic, de a modifica probele din punct de vedere calitativ, transformându-le din simple declarații în acte de mare

³⁰ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *op. cit.*, partea I, vol. I, p. 121–122.

³¹ *Ibidem*, partea a II-a, p. 37.

responsabilitate personală. Adăugarea blestemului crea un mijloc de presiune suprem asupra conștiinței celui care jura și mărturisea, punând în discuție mântuirea spirituală, pierderea sufletului³². Care ar putea fi explicația opțiunii mitropolitului Luca? Acesta era un reprezentant al clerului, iar biserica a dezvoltat practica jurământului și chiar blestemul (afurisenia), care aparțin unui tip de mentalitate ordalică³³, utilizându-le în mod curent. Dorința de eficientizare a investigației este amplificată de importanța mărturiei țigăncii, ca unic martor documentar și, poate, de statutul ei social, care nu era în măsură să reprezinte un gir moral, impunându-se o constrângere suplimentară.

Concluzia ce se poate extrage pe temeiul realităților de factură juridică dezvăluite de hrisovul nostru este următoarea: robii, indiferent de sex, au dreptul de a se prezenta în justiția civilă ca martori și de a depune jurământ despre fapte privind propria persoană, în spețe specifice comunității țiganilor. Acest drept nu face parte dintre elementele care definesc capacitatea juridică a unei persoane. Totuși este interesant de remarcat dubla ipostază juridică a robului țigan în aceeași împrejurare, un litigiu de proprietate. Copilul Neagoe este perceput ca avere mobilă, ca sursă a conflictului între doi stăpâni feudali, fiind supus acelorași proceduri ca oricare altă avere funciară, în timp ce mama sa, țiganca Mușa, joacă rolul de martor în procesul în care era disputată proprietatea asupra fiului său. Prima ipostază, de „lucru mișcător”, este cea obișnuită pentru robii țigani din Țara Românească în perioada medievală și a Vechiului Regim³⁴ și se regăsește consemnată chiar și la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în dreptul românesc scris³⁵. Ipostaza de martor îi individualizează pe robii țigani între celelalte „lucruri mișcătoare”, ca ființă umană, apropiindu-l de statutul de persoană, diferență discutată abia la începutul secolului al XIX-lea, de Codul Calimah din Moldova, atunci când aduce argumente în favoarea încadrării robilor la persoane și nu la lucruri: „... robul nu se socotește întru toate ca un lucru”³⁶.

La final am dori să remarcăm un aspect legat de maniera în care împart dreptatea în acest litigiu atât mitropolitul Luca, cât și domnul Matei Basarab, călăuzindu-se după principiul echității. Primul îmbină ipostaza de solicitant al unui drept de proprietate, mănăstirea Râncăcirov fiind metoh al mitropoliei, cu aceea de ierarh cu competențe judecătorești. Deși situația sa nu poate fi scutită de eventualitatea unui „conflict de interese”, soluția finală dată disputei este în favoarea părții adverse, mănăstirea Radu Vodă, și ca atare, este obiectivă: „deac-au văzut sfinția lui cum au mărturisit așa Mușa țiganca, iar vlădica Luca au adevărat cum n-are mănăstirea Râncăciogul nicio treabă, că n-au fost făcut Neagoe țiganul

³² *Ibidem*, p. 28–29.

³³ *Ibidem*, p. 64.

³⁴ Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 111–113.

³⁵ *Pravilniceasca Condiță 1780*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1957, p. 92, 148.

³⁶ *Codul Calimah*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1958, p. 111.

cu rumânul mănăstirii, ce au lăsat vlădica Luca să fie țiganul la mănăstire la Sveata Troiță³⁷. Matei Basarab este la fel de interesat de calitatea actului de justiție³⁷ și nu dă câștig de cauză părții susținute de mitropolie, mănăstirea Râncăciog, în ciuda încrederii deosebite pe care o avea față de vlădica Teofil, ierarh român, colaborator al său în activitatea culturală, dar și diplomatică³⁸. Și situația lui ar putea fi considerată ca susceptibilă de părtinire, dacă ne gândim la politica pe care a dus-o față de așezămintele bisericești de limbă greacă de la Locurile Sfinte³⁹ și la faptul că partea care câștigă procesul este mănăstirea Radu Vodă, închinată mănăstirii Ivir de la Muntele Athos.

Încheiem analiza hrisovului din 21 iunie 1637 cu siguranța că informațiile ce se degajă de aici pot fi valorificate, prin corelare cu alte surse, servind la deschiderea unor noi perspective de cercetare a problemelor sociale și juridice care definesc statutul robiei în Țara Românească, precum conținutul și evoluția dreptului cutumiar referitor la robi, tipologia situațiilor în care robii sunt prezenți în justiție și caracterizarea detaliată a condiției lor juridice ori competențele de judecată în cazul robilor.

ANEXĂ

1637 (7145) iunie 21, București

† Милостією Божією, Їм Матею Басараба воевода и господинъ. Дават господство ми сіе повеленіе господства ми свѣтѣи, божественѣи монастыр, храм свѣта Троицъ и вѣтъѣ егорумен Θαναсіе^a, ca să fie sfintei mănăstiri ce scrie mai sus 1 țigan, anume Neagoe, feciorul Mușei^b țiganca, pentru că mai denainte vrême, la zilele lu Șerban voievod, fost-au luat Mușă țiganca pre un țigan al mănăstirii Râncăciogul, hram Văvedenie Bogorodițe, deci au murit iar la zilele lu Șerban voievod și niciun fecior cu el n-au făcut, ce au rămas Mușă țiganca văduo. Deci pre vrêmea cându au fost rea foamete, fost-au nemerit Mușă țiganca de flămânzie la un turcu, la zilele lu Șerban voievod, ce au fost strângându atunci untu și seu și ceară. Apoi turcul o au fost oprit la el, de o au ținut ca o făméie 4–5 luni, și au umblat această țigancă cu de tot feliul de oameni până se-au pomenit grea, de-au făcut pre Neagoe țiganul. Apoi Mușă țiganca se-au măritat de au luat pre Stan țiganul al mănăstirii Sveata Troiță, iar când au fost la zilele Radului voievod, au fugit Stan țiganul cu țiganca lui, Mușă și cu Neagoe, copil mic, la Giurgeov. Deci egumenul Thanasie au făcut cum au putut până au scos pre țigani den Giurgiov cu multă cheltuială, de i-au dus iar la mănăstire la Sveata Troiță.

³⁷ Violeta Barbu, *Studiu introductiv*, în *DRH*, B, Țara Românească, vol. XXXII, 1647, București, 2001, p. XVII.

³⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. II, București, 1994, p. 49–53.

³⁹ *Ibidem*, p. 268–269.

^a „Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei, dumnezeieștii mănăstiri, hram Sfânta Troiță și părintelui egumen Thanasie”.

^b Мошеи.

Iar după acéia, cându au fost la zilele lu Alexandru voievod, feciorul Radul<ui> voievod, iar răposatul părinte vlădica Luca, sfinția lui au fost chemat pre egumenul Thanasie, de au zis cum Neagoe ȝiganul easte făcut de Mușa ȝiganca de un rumânu al mănăstirii Râncăciogul, ca să-l ia, căce easte mănăstirea închinată metoh la Sfinta Mitropolie, iar egumenul Tanasie, el au zis cum nu știe cu cine au fost făcut copilul de ȝigan ce scrie mai sus, Neagoe ȝiganul, ce-au chemat vlădica Luca pre Mușa ȝiganca de i-au dat sfinția lui jurământ și aforesanie să spuie cu dreptul cu cine au făcut copilul, pre Neagoe ȝiganul. Iar Mușa ȝiganca, deaca au văzut jurământu și aforesanie, ea^c au spus cu dreptul cum au umblat și cu turcu și cu rumânu și cu ȝiganu și n-au putut <lua> seama vlădica Luca cu cine easte făcut. Deci, deac-au văzut sfinția lui cum au mărturisit așa Mușa ȝiganca, iar vlădica Luca au adevărat cum n-are mănăstirea Râncăciogul nicio treabă, că n-au fost făcut Neagoe ȝiganul cu rumânul mănăstirii, ce au lăsat vlădica Luca să fie ȝiganul la mănăstire la Sveata Troiță și tot l-au ținut cu bună pace. Apoi, după moartea a răposatului vlădică Luca, deac-au stătu a fi în urma sfinți<i>i lui mitropolit vlădica Grigorie, în zilele lu Alexandru voievod Iliașu, iar sfinția lui încă au lăsat pre judecata vlădicăi Lucăi și au fost în pace.

Iar cându au fost acum, în zilele domni<i>i mele, după moartea răposatului vlădica Grigorie, iar părinte nostru, chir vlădica Theofil, se-au apucat să ia pre Neagoe ȝiganul, feciorul Mușei ȝigancei de la mănăstirea Sveata^d Troiță. Și au venit părinte vlădica Theofil și cu egumenul Sava de la Râncăciog înaintea domni<i>i mele, la divan, de se-au pârât de față cu egumenul Tanasie. Și așa pârâia vlădica și Sava egumenul de la mănăstirea Râncăciogul, cum easte Neagoe ȝiganul făcut cu un rumân al mănăstirii Râncăciogul, ca să-l ia de la mănăstirea Sveata Troiță. Și au adus înaintea domi<i>i mele, la divan și pre Mușa ȝiganca, de-au mărturisit singură cum au mărturisit și înaintea vlădicăi Lucăi, că au umblat și cu turcu și cu rumânu și cu ȝiganu, ca o ȝigancă, pânu au făcut pre Neagoe ȝiganul. Și Mușa ȝiganca easte a mănăstirii Sveata Troiță, că au fost plătită mănăstirea de la Radul logofăt și de la frate-său, Necula, feciorii lu Moș logofet de Cămșori, sud Vlașca.

Într-acéia^e, domnia mea am căutat și am judecat pre drept și pre lege și am dat domnia mea sfinteii mănăstirii Sveata Troiță ca să fie Neagoe ȝiganul moșie mănăstirii, că au rămas Sava^f egumenul de lege și de judecată denaintea domni<i>i mele, den divan. Și să fie în pace de acum nainte, de nimenilea val să n-aibă.

Инако да нѣст, по реч господства ми. И исправник, сам реч господства ми.

Пис 8 Бѣжреци, мѣсеца юніе, ка дѣни, въ лѣт 7206 <1637>.

† Іѡ Матею ввевѡда, милостією Божією, господинъ.

Іѡ Матею воевода <m. p.>^g

DANIC, M-rea Radu Vodă, XXXIX/15.

Orig. rom., hârtie (33,3 x 22,7), sigiliu mijlociu, timbrat, cu ceară între file.

Regest, *Cat. Ț. Rom.*, vol. IV, p. 462, nr. 1020.

^c ia.

^d СВѢТАА.

^e ПИТРАЧѢА.

^f După „Гава”, urma scris „циганѡ”, cuvânt ce a fost acoperit cu „ерѡменѡ”, însă slovele inițiale „ци” au rămas nemodificate.

^g „Altfel să nu fie, după spusa domniei mele. Și ispravnic, spusa domniei mele. Scris în București, luna iunie, 21 zile, în anul 7145 <1637>. Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn. Io Mateiu voievod. <m. p.>”.

THE WALLACHIAN GYPSY SLAVES ON TRIAL:
CUSTOMARY LAW AND LEGAL HYPOSTASES.
A CASE STUDY (A WRIT OF 21 JUNE 1637)

Abstract

The writ of 21 June 1637, issued by the chancellery of the Wallachian voivode Matei Basarab, is a generous historical source for the study of slavery as a social condition. It gives the personal and social evolution of a female Gypsy slave over four decades, a rare case among similar documents, which focus, as a rule, on a specific moment in the life of a slave or another. On the other hand, the document brings into focus several aspects related to social history, the history of the family and law, topics that are essential to any ample analysis of slavery.

However, the most interesting aspects are the juridical ones. The document gives information on the various hypostases assumed by the Gypsy in Wallachian justice, as “circulating assets”, objects of dispute in ownership suits, and witnesses in issues specific to their social condition. It also provides the necessary elements to reconstruct the practice related to the right of ownership over the Gypsy children whose parents belonged to different masters, and to define it in terms of customary law, part of the “slavery law”.

DREGĂTORII ȚINUTURILOR MOLDOVEI. CONDICA DIN ANII 1827–1831

LUCIAN-VALERIU LEFTER

Conducerea ținuturilor moldovenești a fost încredințată ispravnicilor în timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (1741–1743), ca urmare a reformei administrative inițiate de acesta. Domnul investea cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale dregători aleși din rândurile boierilor mazili locali. Instituirea ispravnicilor pare să fi fost cel mai durabil rezultat al reformei administrative a lui Constantin Mavrocordat¹. Oricum, instituția ispravnicilor, investirea acestora ca organe locale ale puterii de stat, a fost una din măsurile reformatoare care a supraviețuit, perpetuându-se, în esență, până la Regulamentul Organic².

Cu toate acestea, termenul de ispravnic nu s-a generalizat în toate ținuturile Moldovei, ci s-au păstrat denumirile tradiționale în acele ținuturi unde deja existase o situație mai aparte: staroste la Putna și Cernăuți, pârcălab la Covurlui, serdar la Orhei–Lăpușna, vornic la Botoșani. Ispravnicii ca reprezentanți ai domniei în teritoriu trebuiau să raporteze acesteia diversele nereguli din ținuturi. În *Așezământul Țării Moldovei* din 1743 erau prevăzute toate atribuțiile și obligațiile ispravnicilor³, în special dreptul de a judeca al ispravnicilor era unul esențial, în măsură să descongese activitatea instanței centrale, Divanul Domnesc de la Iași, de numeroasele procese. De asemenea, retribuirea dregătorilor ținutali era impusă în scopul eliminării venalității fiscale și al prevenirii abuzurilor slujbașilor publici. Însă, ulterior, după Constantin Mavrocordat, s-a revenit la vechiul sistem al extragerii veniturilor dregătorilor din dările percepute în ținut.

Dacă inițial a existat câte un singur dregător, mai apoi, cel puțin în perioada de după 1820, ținuturile erau conduse de câte doi dregători, la care se adăuga un sameș. Dregătorii erau numiți anual, însă pe sameși îi regăsim în funcție, de multe ori, o perioadă mai îndelungată. Condica „în care să înșămnează dregătorii și sameșii ținuturilor după întâmplarea focului urmat la 19 iulie 1827”, a marelui incendiu din Iași, este un izvor prețios în acest sens⁴. Atunci au ars multe condici

¹ Mai pe larg, inclusiv bibliografia aferentă veche și nouă, vezi Corneliu Cojocariu, *Reforma administrativă a lui Constantin Mavrocordat. Câteva considerații*, în „Cercetări istorice”, XVI, 1997.

² *Ibidem*, p. 55.

³ *Ibidem*, p. 53.

⁴ Arhivele Naționale Iași, Fond Vistieria Moldovei, dosar 6/1827.

ale Divanului Domnesc „de la focul ce s-au aprins de la Ilie Burki Zmău, unde se pregătea vutce și șerbeturi pentru a doua zi fiind Sf. Ilie”⁵. Prin urmare, a fost necesară întocmirea acestei condici în care se ținea evidența tuturor dregătorilor și sameșilor ținuturilor între anii 1827 și 1831. Însă, uneori, cum se va vedea mai jos, el reușea să stea la cârma ținutului doar câteva luni, alteori dacă atingea durata de un an. Uneori dregătorii erau numiți concomitent în post, însă de multe ori cei doi dregători nu ocupau funcția în același timp, ci exista un decalaj chiar de două-trei luni. Numirea în funcție se făcea, în general, la începutul lunii, pe data de întâi, ieșirea din dregătorie făcându-se în aceeași dată. Existau însă și numiri la jumătatea lunii, pe data de 15, iar uneori, ceva mai rar, avem și numiri în data de 20. Evident, au existat și situații speciale, precum la ținutul Cârlișura, unde, între 1827 iulie 1 – 1828 iulie 20, a existat un singur dregător, însă după înlocuirea acestuia întâlnim doi dregători.

Ulterior, Regulamentul Organic avea să instituie ispravnicii ca administratori ai ținuturilor, aleși nu anual, ca până atunci, ci odată la trei ani, cu posibilitatea prelungirii mandatului; aceștia erau aleși de către domn la propunerea Sfatului Administrativ, fiind propuși doi candidați. Subunitățile administrative ale ținutului, ocoalele, aveau să fie conduse de privighetori, aleși de către vorniceii satelor dintre mazilii sau boiernașii locali. Durata mandatului lor era tot de trei ani, cu posibilitatea prelungirii acestuia.

După acest cuvânt introductiv, redăm lista cu ispravnicii și sameșii celor 16 ținuturi ale Moldovei existente atunci, întocmită după condica „în care să însemnează dregătorii și sameșii ținuturilor după întâmplarea focului urmat la 19 iulie 1827”, care se află la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași⁶.

SUCEAVA (f. 4v – 5r.)

Dregători: Theodorachi Silion, spătar, 1827 aprilie 1 – 1827 august 1
 Stavrache Bosie, spătar, 1827 ianuarie 20 – 1828 ianuarie 20
 Costandin Negrea⁷, spătar, 1827 august 1 – 1828 martie 15
 Theodorachi Silion, 1828 ianuarie 20
 Theodorachi Ghica, agă, 1828 martie 15 – 1828 aprilie 27
 Costandin Botez, spătar, 1828 aprilie 27 – 1830 februarie 10
 Dumitrachi Vasiliu, ban, 1830 februarie 10
 Grigori Codreanu⁸, spătar, 1831 aprilie 6

⁵ Theodor Codrescu, *Notiță istorică*, la rezumatul celor 20 de condici „ce erau mai nouă”, scăpate din incendiu, în *Uricariul*, vol. VI, Iași, 1875, p. 177.

⁶ Fond Vistieria Moldovei, dosar 6/1827. Am redat în note de subsol însemnările din dreptul fiecărui dregător, acolo unde există. La cei doi ispravnici (în condică numiți dregători) există câte un sameș, numit în funcție, aproape de fiecare dată, prin chezașia altor dregători, din marea sau mica boierime.

⁷ „Silion fiind la Neamțu de la 1 iulie iar la Suceava de la (1)827 avgust 1 – (1)828 mart(ie) 15”.

⁸ „În locul amânduror”.

Iancu Cogălniceanu⁹, paharnic, 1831 mai 20

Sameși: Dumitrache Zăgăiescul, 1826 noiembrie – 1827 august 1
 Costachi Avraam, căminar, 1827 august 1 – 1829 ianuarie 10
 Costache Grigoriu¹⁰, paharnic, 1829 ianuarie 10 – 1829 octombrie 1
 Costache Comanu¹¹, 1829 octombrie 1
 Iorgul Postulache¹², 1831 decembrie 15

NEAMȚ (f. 6v–7r)

Dregători: Costachi Sturza, agă, 1827 februarie 1 – 1828 ianuarie 1
 Costandin Negrea, spătar, 1827 iulie 1 – 1827 august 1
 Costin Carp, agă, 1827 august 1 – 1828 aprilie 1
 Petrache Rosăt, postelnic, 1828 ianuarie 1 – 1829 aprilie 11
 Neculaiu Mile, spătar, 1828 aprilie 1 – 1829 februarie 14
 Costandin Negrea, spătar, 1829 februarie 14
 Aleco Canta¹³, 1829 aprilie 11 – 1831 aprilie 6
 Iordache Darie¹⁴, postelnic, 1829 iunie 30 – 1831 aprilie 6
 Manolache ..., agă, 1831 aprilie 6
 Iordache Darie¹⁵, postelnic, 1831 maiu 25

Sameși: Mihalachi Chiriac, paharnic, 1827 ianuarie 1 – 1828 ianuarie 1
 Dumitrachi Oatul, stolnic, 1828 ianuarie 1 – 1828 iulie 10
 Costache Sion¹⁶, paharnic, 1828 iulie 10 – 1829 ianuarie 15
 Alexandru Popovici¹⁷, clucer, 1829 ianuarie 15

ROMAN (f. 8v–9r)

Dregători: Iordachi Ciornei, ban, 1827 aprilie 1 – 1828 aprilie 1
 Grigori Donea, spătar, 1827 iulie 1 – 1828 noiembrie 5
 Ianacachi Diiacu, postelnic, 1828 aprilie 1 – 1828 noiembrie 6

⁹ „Tovarăș cu d. spăt(ar) Codreanu”.

¹⁰ „Prin chizășiia d. vor(ni)c Drăghici”.

¹¹ Prin chezășia hatmanului Teodor Balș.

¹² Prin chezășia căminarului Gavril Stamati.

¹³ „Vechil d. post(elnic) Petrachi Rosăt”.

¹⁴ „Vechil d. spăt(ar) Costandin Negrea”.

¹⁵ „Plinitori datoriiilor dregătoricești”.

¹⁶ Prin chezășia spătarului Antohi Sion.

¹⁷ Prin chezășia spătarului Sion.

Dimitrache Buhuș, agă, 1828 noiembrie 6 – 1829 februarie 15
 Gheorghe Baldareci, căminar, 1828 noiembrie 5 – 1831 martie 20
 Răducanu Prăjescu, agă, 1829 februarie 15 – 1830 mai 1
 Dimitrache Cozone, căminar, 1830 mai 1 – 1831 martie 20
 Răducanu Prăjăscu, agă, 1831 martie 20
 Aleco Botez, căminar, - - - - 1831 aprilie 6
 Botez¹⁸, căminar, „plinitori datoriilor dregătorești”, 1831 maiu 25

Sameși: Ioan Andrei¹⁹, clucer [?], 1827 martie 1 – 1828 noiembrie 15
 Dimitrache Strat²⁰, 1828 noiembrie 15

BACĂU (f. 10v–11r)

Dregători: Alecu Balș, agă, 1827 februarie 1 – 1828 aprilie 1
 Răducanu Prăjăscu, 1826 septembrie 1 – 1827 septembrie 1
 Răducanu Cazimir, 1827 septembrie 1 – 1828 ianuarie 1
 Costachi Arman, agă, 1828 ianuarie 1 – 1828 august 1
 Iordachi Pruncul, postelnic, 1828 aprilie 1 – 1828 august 1
 Răducanu Cazimir, spătar, 1828 august 1 – 1829 august 10
 Dimitrachi Rosăt, agă, 1829 aprilie 21 – 1829 august 10
 Costache Bucșănescu, agă, 1829 august 10 – 1831 noiembrie 1
 Scarlat Crupenschi, spătar, 1829 august 10 – 1831 noiembrie 1
 Aleco Vârnav, spătar, 1831 martie 10
 Aleco Crupenschi, spătar, 1831 mai 25
 Iancu Jora, postelnic, 1831 noiembrie 1

Sameși: Iordache Popovici, paharnic, 1824 ianuarie 1 – 1828 iulie 1
 Dumitrachi Săcară²¹, stolnic, 1828 iunie 1 – 1829 noiembrie 15
 Iordachi Popovici²², paharnic, 1829 noiembrie 15 – 1831 februarie 10
 Costachi Roată²³, 1831 februarie 10
 Manolachi Aftodor²⁴, 1831 octombrie 20
 Petru Manolachi²⁵, 1831 decembrie 20

¹⁸ „Plinitori datoriilor dregătorești”.

¹⁹ „Prin chezășia d. căm(ina)r Grigori Popovici”.

²⁰ „În locul d. med(elni)cer Ioan Andreiu prin chizășia d. hat(man) Toderachi Sturza”.

²¹ „Prin chezășia dum(i)s(ale) vornic Grigorie Ghica”.

²² Prin chezășia spătarului Alexandri.

²³ Prin chezășia banului Iancu Anghelichi.

²⁴ Prin chezășia agăi Mihai Veisa.

²⁵ Prin chezășia postelnicului Neculai Canta.

PUTNA (f. 12v–13r)

Dregători: Vasile Beldiman, spătar, 1826 noiembrie 1 – 1827 noiembrie 1
Ioan Luca, vornic, 1827 martie 1 – 1828 februarie 1
Costachi Cerchez, hatman, 1827 noiembrie 1 – 1828 august 20
Dimitrachi Plaghiano, vornic, 1828 februarie 1 – 1828 august 1
Sandulache Stamati, spătar, 1828 august 1 – 1830 aprilie 1
Theodorachi Ghica, agă, 1828 august 20 – 1829 iunie 10
Vasile Andrieș, spătar, 1829 iunie 10 – 1830 iunie 1
Iancul Giurge, vornic, 1830 aprilie 1 – 1831
Aleco Balș, postelnic, 1830 iunie 1
Ștefănachi Dăscălescu, căminar, 1831 mai 25

Sameși: Ștefan Brânză, serdar, 1826 august 1 – 1827 septembrie 15
Grigori Anghelichi, paharnic, 1827 septembrie 15 – 1829 noiembrie 15
Costandin Sion²⁶, paharnic, 1829 noiembrie 15 – 1831 ianuarie 20
Scarlat Bantăș²⁷, căminar, 1831 ianuarie 20 – 1831 decembrie 15
Costache Cantacul [?], paharnic, 1831 decembrie 15

TECUCI (f. 14v–15r)

Dregători: Alecu Canta, 1826 decembrie 1 – 1827 decembrie 1
Costandin Racoviță, spătar, 1827 iunie 1 – 1828 iunie 1
Ioniță Iamandi, spătar, 1827 decembrie 1 – 1828 februarie 1
Mihai Iamandi, postelnic, 1828 februarie 1 – 1828 august 20
Alecu Canta, 1828 iulie 20 – 1828 noiembrie 5
Costandin Vidră, 1828 august 20 – 1829 decembrie 1
Manolache Miclescu, agă, 1828 noiembrie 5 – 1829 august 1
Mihai Iamandi, postelnic, 1829 august 1 – 1831 aprilie 6
Costache Diamandopulo, spătar, 1829 decembrie 1 – 1831 aprilie 6
Iordache Iamandi, spătar, 1831 aprilie 6 – 1831 iulie 15
Costache Iamandi, căminar, 1831 mai 25
Costache Diamandopulo, spătar, 1831 iulie 15

Sameși: Costachi Elefderiu [?], paharnic, 1826 decembrie 10 – 1827 octombrie 1
Gheorghe Stroescu, căminar, 1827 octombrie 1 – 1830 februarie 15
Gheorghe Leca²⁸, paharnic, 1830 februarie 15

²⁶ Prin chezașia spătarului Sion.

²⁷ Prin chezașia căminarului Dârcăleanu.

²⁸ „În locul căm(ina)r Gheorghe Stroiescul prin chezașia d. căm(ina)r Costandin Vidră”.

COVURLUI (f. 16v–17r)

Dregători: Ioan Cuza, spătar, 1827 februarie 1 – 1827 iulie 20
 Scarlatachi Sturza, spătar, 1827 aprilie 1 – 1828 martie 15
 Ioan Jora, postelnic, 1827 iulie 20 – 1828 august 1
 Aleco Rosăt, agă, 1828 martie 15 – 1829 august 1
 Dumitrachi Iamandi, agă, 1828 august 1 – 1829 septembrie 1
 Dimitrie Codreanu, 1829 august 1 – 1830 august 15
 Iancul Miclescul, ban, 1829 septembrie 1 – 1830 august 15
 Costachi Racoviți, spătar, 1830 august 15 – 1831 aprilie 6
 Costachi Pomir, spătar, 1830 august 15 – 1831 aprilie 6
 Ioan Cuza²⁹, postelnic, 1831 aprilie 6
 Pavel Străjăscul³⁰, serdar, 1831 mai 25

Sameși: Pavel Străjăscul, serdar, 1826 octombrie 1 – 1827 septembrie 1
 Mihalachi Piftie, paharnic, 1827 septembrie 1 – 1828 iunie 1
 Pavel Străjăscul³¹, serdar, 1828 iunie 1 – 1829 aprilie 1
 Costandin Onciul³², medelnicer, 1829 aprilie 1 – 1830 martie 10
 Petrache Idieriul³³, comis, 1830 martie 10 – 1831 iulie 1
 Mihalache Străjăscul³⁴, 1831 iulie 1

TUTOVA (f. 18v–19r)

Dregători: Alecu Miclescul, agă, 1826 iulie 15 – 1827 august 1
 Neculai Greceanu, agă, 1827 mai 1 – 1828 mai 1
 Alecu Sturza, spătar, 1827 august 1 – 1828 septembrie 1
 Costache Vârnav, spătar, 1828 iulie 1 [mai 1] – 1828 septembrie 1
 Iordache Oprișan, paharnic, 1828 iulie 1 [august 1] – 1831 aprilie 6
 Lascarachi Bogdan, agă, 1828 septembrie 1 – 1829 decembrie 1
 Răducanu Cazimir, spătar, 1829 decembrie 1 – 1830 martie 20
 Neculai Greceanu, agă, 1830 martie 20 – 1831 aprilie 6
 Daico Sturza, spătar, 1831 aprilie 6
 Costache Diia³⁵, ban, 1831 mai 25

²⁹ „În locul amânduror”.

³⁰ „Vremelnicești”.

³¹ Prin chezășia căminarului Stan Cernat.

³² „Prin chezășia socrului său sărd(ar) Străjăscu”.

³³ Prin chezășia paharnicului Iordachi Idieriul.

³⁴ Prin chezășia serdarului Pavel Străjăscul.

³⁵ „Vremelnicesc”.

Sameși: Scarlat Plifor, 1827 aprilie 1 – 1828 septembrie 20
Costache Iacomî³⁶, stolnic, 1828 septembrie 20 – 1831 ianuarie 20
Ioan Ghiga [?], căminar, 1831 ianuarie 20 – 1831 decembrie 15
Scarlat Plifor³⁷, 1831 decembrie 15

FĂLCIU (f. 20v–21r)

Dregători: Gheorghe Costachi, agă, 1827 februarie 1 – 1828 februarie 1
Gavril Stamati, căminar, 1827 martie 15 – 1828 aprilie 1
Ioniți Iamandi, spătar, 1828 februarie 1 – 1828 mai 5
Iordache Crupenschi, spătar, 1828 aprilie 1 – 1828 august 20
Ioan Cuza, postelnic, 1828 mai 5 – 1829 septembrie 20
Ianacachi Lambrino, 1828 august 20 – 1828 septembrie 1
Iordache Iamandi, spătar, 1828 septembrie 1 – 1829 septembrie 20
Vasile Beldiman, spătar, 1829 septembrie 20 – 1831 aprilie 6
Neculai Raneti, spătar, 1829 septembrie 20 – 1831 aprilie 6
Grigori Cuza³⁸, spătar, 1831 aprilie 6
Scarlat Rosăt³⁹, agă, 1821 mai 25

Sameși: Grigorie Butuce, stolnic, 1826 aprilie 1 – 1828 martie 1
Costache Ioanid, sluger, 1828 martie 1 – 1828 iunie 10
Grigore Butuce⁴⁰, stolnic, 1828 iunie 10 – 1829 aprilie 1
Costachi Ioanid⁴¹, sluger, 1829 aprilie 1 – 1829 noiembrie 1
Grigore Butuce⁴², stolnic, 1829 noiembrie 1 – 1830 aprilie 1
Dumitrachi Iuga⁴³, sluger, 1830 aprilie 1 – 1830 decembrie 1
Șarban Tulbure⁴⁴, 1830 decembrie 1
Iordachi Dobraniț⁴⁵, 1831 iunie 25 – 1831 decembrie 15
Costachi Ioanid⁴⁶, sluger, 1831 decembrie 15

³⁶ Prin chezășia spătarului Sion.

³⁷ „Prin chezășia d. cam(ina)r Costachi Thomadini”.

³⁸ „În locul amânduror”.

³⁹ „Vremelnicesc”.

⁴⁰ Prin chezășia agăi Mihai Veisa.

⁴¹ Prin chezășia agăi Cogălniceanu.

⁴² Prin chezășia agăi Mihai Veisa.

⁴³ Prin chezășia stolnicului Gârde.

⁴⁴ „Prin chezășia părintelui dum(i)s(ale) sluger Pavel Tulbure”.

⁴⁵ Prin chezășia lui Panaite Dobraniț.

⁴⁶ Prin chezășia agăi Ilie Cogălniceanu.

VASLUI (f. 22v–23r)

Dregători: Costandin Drăghici, căminar, 1827 iulie 1 – 1828 aprilie 1
 Grigori Cuza, spătar, 1827 februarie 1 – 1828 februarie 1
 Alecu Crupenschi, spătar, 1828 februarie 1 – 1828 martie 1
 Răducanu Buzdugan, serdar, 1828 aprilie 1 – 1828 august 20
 Grigori Cuza, spătar, 1828 august 1 – 1828 noiembrie 22
 Andrunachi Donici, căminar, 1828 august 20 – 1828 septembrie 1
 Gheorghe Racoviți, agă, 1828 noiembrie 5 – 1829 august 1
 Scarlat Rosăt, căminar, 1828 noiembrie 22 – 1829 octombrie 20
 Ioan Cogălniceanu, serdar, 1829 august 1 – 1831 aprilie 6
 Grigore Carp, serdar, 1829 octombrie 20 – 1831 aprilie 6
 Costachi, spătar, 1831 aprilie 6
 Tuchidide Dormuz, căminar, 1831 mai 25
 Grigori Carp, serdar, 1831 septembrie 11
 Tuchidide Dormuz, căminar, 1831 noiembrie 15

Sameși: Petrachi Velisarie, stolnic, 1826 octombrie 1 – 1827 noiembrie 1
 Enăcachi Gheorghiu, 1827 noiembrie 1 – 1828 august 1
 Iordache Ralea⁴⁷, paharnic, 1828 august 1 – 1829 ianuarie 15
 Costachi Sion⁴⁸, paharnic, 1829 ianuarie 15 – 1829 octombrie 20
 Gheorghe Buzdugan⁴⁹, paharnic, 1829 octombrie 20

HERȚA (f. 24v–25r)

Dregători: Manolache Ene, căminar, 1827 februarie 1 – 1827 decembrie 1
 Costachi Varlaam, căminar, 1827 februarie 1 – 1827 august 1
 Ioan Brădiștean, paharnic, 1827 august 1 – 1828 februarie 1
 Iancul Maca, paharnic, 1827 decembrie 1 – 1828 august 1
 Gheorghe Brădiștean, căminar, 1828 februarie 1 – 1829 septembrie 1
 Petrache Asache, căminar, 1828 august 1 – 1829 noiembrie 25
 Tudorache Mavrodin, stolnic, 1829 septembrie 1 – 1829 noiembrie 25
 Gavrilaş Hacıu, medelnicer, 1829 noiembrie 25
 Costache Gherman, 1829 noiembrie 25 – 1830 octombrie 25
 Iorgu Cananău, 1830 octombrie 25

Sameși: Gheorghe Grigorie, medelnicer, 1826 aprilie 1 – 1827 septembrie 1
 Iordache Cracali⁵⁰ [?], 1827 septembrie 1 – 1831 februarie 25

⁴⁷ Prin chezășia vornicului Ștefan Macre.

⁴⁸ „Prin chezășia d. spat(ar) Antohi Sion”.

⁴⁹ „Prin chezășia d. căm(in)a(r) Pogor”.

Iordachi Brahă⁵¹, 1831 februarie 25

DOROHOI (f. 26v–27r)

Dregători: Iordache Iamandi, ban, 1826 noiembrie 1 – 1827 noiembrie 1
 Costache Drăghici, spătar, 1827 iulie 1 – 1828 septembrie 1
 Grigori Coste, sluger, 1827 noiembrie 1 – 1828 septembrie 1
 Ioniță Crupenschi, spătar, 1828 septembrie 1 – 1830 ianuarie 7
 Mihalache Negrea, ban, 1828 septembrie 1 – 1828 septembrie 20
 Anghelachi Climent, comis, 1828 septembrie 20 – 1830 ianuarie 7
 Ioan Ghițăcul, ban, 1830 ianuarie 7
 Petrache Asache, căminar, 1830 ianuarie 7

Sameși: Ianache Canatie [?], 1826 iulie 20 – 1827 iulie 15
 Ioan Gorovei, serdar, 1827 iulie 15 – 1828 iunie 10
 Costache Ioachil, sulger, 1828 iunie 10 – 1828 septembrie 20
 Antonie Onicescul⁵², 1828 septembrie 20 – 1830 aprilie 1
 Iancul Eliian⁵³, 1830 aprilie 1 – 1831 februarie 1
 Iordache Cracali⁵⁴, 1831 februarie 15 – 1831 decembrie 15
 Ioan Gorovei⁵⁵, serdar, 1831 decembrie 15

BOTOȘANI (f. 28v–29r)

Dregători: Petrachi Vârnav, postelnic, 1827 ianuarie 1 – 1828 ianuarie 1
 Neculai Greceanu, vornic, 1827 mai 1 – 1827 noiembrie 1
 Aleco Ghica, agă, 1828 ianuarie 1 – 1828 septembrie 1
 Iancul Ralea, spătar, 1827 noiembrie 1 – 1828 septembrie 1
 Vasile Crupenschi, postelnic, 1828 septembrie 1 – 1829 februarie 17
 Vasile Varlaam, spătar, 1828 septembrie 1 – 1829 august 20
 Iancul Cogăle, 1829 februarie 17 – 1830 ianuarie 1
 Aliseiu Costea, spătar, 1829 august 20 – 1830 septembrie 1
 Costache Drăghici, agă, 1830 ianuarie 1 – 1830 august 5
 Scarlat Miculescul, 1830 august 5
 Iorgul Cozonea sau Maxim, 1830 septembrie 1

⁵⁰ „Prin chezășia spat(ar) Iancu Crupenschi”.

⁵¹ „Prin chezășia căm(inar) Savva Givit”.

⁵² Prin chezășia vornicului Drăghici.

⁵³ Prin chezășia banului Iancu Anghelichi.

⁵⁴ „Prin chezășia d. hat(man) Costache Bașotă și d. spăt(ar) Ioniță Crupenschi și Iordache Rale”.

⁵⁵ „Prin chezășia d. aga Ilie Cogălniceanu”.

Sameși: Ionăcache Dragoș, 1827 ianuarie 1 – 1828 februarie 1
 Petrache Velisari, stolnic, 1828 februarie 1 – 1828 iulie 20
 Mihalache Brănișteanu⁵⁶, 1828 iulie 20 – 1829 iulie 10
 Costache Avraam⁵⁷, căminar, 1829 iulie 10
 Iordachi Rale⁵⁸, 1831 iulie 1

HÂRLĂU (f. 30v–31r)

Dregători: Costachi Racoviță, postelnic, 1827 februarie 1 – 1828 februarie 1
 Ioniță Canta, spătar, 1826 iulie 1 – 1827 octombrie 1
 Aleco Crupenschi, spătar, 1827 octombrie – 1828 februarie 1
 Ioan Brăniștean, paharnic, 1828 februarie 1 – 1828 septembrie 1
 Vasile Brăescul⁵⁹, spătar, 1828 februarie 1 – 1828 septembrie 1
 Aleco Vârnav, spătar, 1828 septembrie 1
 Ștefan Brânză, serdar, 1828 septembrie 1 – 1831 martie 20
 Iancul Cogăle, paharnic, 1831 martie 20
 Vasile Brăescul, agă, 1831 aprilie 6
 Grigori Balș⁶⁰, agă, 1831 mai 25 – 1831 iulie 5
 Ianachi Botiu, spătar, 1831 iulie 5

Sameși: Stavrache Giuliano, 1827 – 1827 august 1
 Neculai Romano, paharnic, 1827 august 1 – 1828 ianuarie 1
 Costache Nicolau, 1828 ianuarie 1
 Ioan Necumenul⁶¹, 1828 septembrie 20 – 1829 februarie 21
 Costachi Morțun⁶², serdar, 1829 februarie 21 – 1829 aprilie 1
 Iordache Ralea⁶³, paharnic, 1829 aprilie 1 – 1831 iulie 1
 Grigore Derecali⁶⁴, 1831 iulie 1

CÂRLIGĂȚURA (f. 32v–33r)

Dregători: Dumitrachi Jora, vornic, 1827 iulie 1 – 1828 iulie 20
 Mihalachi Stavru, ban, 1828 iulie 20 – 1828 noiembrie 5

⁵⁶ Prin chezășia căminarului Iordachi Brănișteanu.

⁵⁷ Prin chezășia paharnicului Toderășcu Vârnav.

⁵⁸ Prin chezășia vornicului Stavru.

⁵⁹ „sângur”.

⁶⁰ „vremelnic”.

⁶¹ Prin chezășia vistiernicului Iordachi Catargiu.

⁶² Vechil.

⁶³ Prin chezășia vornicului Stavrache Catargiu.

⁶⁴ Prin chezășia serdarului Ioan.

Dimitrie Liciul, căminar, 1828 iulie 20 – 1830 februarie 10
 Manolache Iane, căminar, 1828 noiembrie 5 – 1830 februarie 10
 Costandin Drăghici, căminar, 1830 februarie 10 – 1830 septembrie 1
 Grigore Costea, sluger, 1830 februarie 10 – 1831 iunie 20
 Dimitrache Fartulare, ban, 1830 septembrie 1 – 1831 iunie 20
 Dimitrache Liciul, clucer, 1831 iunie 20

Sameși: Dumitrachi Strat, 1826 august 1 – 1828 februarie 15
 Iordache Ralea, căminar, 1828 februarie 15 – 1828 august 1
 Ioan Brânză⁶⁵, 1828 august 1 – 1831 septembrie 1
 Aleco Dimitri⁶⁶, 1831 septembrie 1

IAȘI (f. 34v–35r)

Dregători: Ianachi Gosar, ban, 1827 februarie 1 – 1828 februarie 1
 Iorgul Negel, spătar, 1827 aprilie 15 – 1827 octombrie 15
 Ilie Burchi, spătar, 1827 octombrie 15 – 1828 iulie 25
 Dumitrachi Gherbea, căminar, 1828 februarie 1 – 1829 august 27 [?]
 Iorgul Stavru, ban, 1828 iulie 25 – 1829 ianuarie 25
 Vasile Beldiman, spătar, 1829 ianuarie 25 – 1830 ianuarie 7
 Mihalachi Pascu⁶⁷, ban, 1829 august 27
 Ianacachi Marțela, căminar, 1830 ianuarie 7 – 1831 aprilie 6
 Costachi Drăghici, agă, 1831 mai 20

Sameș: Mihalachi Pascu, 1827 iulie 1 – 1828 ianuarie 15
 Gheorghe Stroescu, căminar, 1828 ianuarie 15 – 1828 iunie 1
 Mihalache Pascu⁶⁸, 1828 iunie 1 – 1829 noiembrie 15
 Iordachi Porfirian⁶⁹, 1829 noiembrie 15

AGIIA, „sameși ce să rânduiesc” (f. 36r):

Vasile Lazarachi⁷⁰, paharnic, 1829 iulie 25
 Gavril Avraam⁷¹, serdar, 1829 decembrie 25
 Tudorache Manole⁷², 1831 septembrie 1

⁶⁵ „În locul pah(a)r(nic) Iordache Ralea prin chezășiia d. hat(man) Theodor Sturza”.

⁶⁶ Prin chezășiia spătarului Vasile Alexandri.

⁶⁷ „Vechil în locul d. spăt(ar) Vasile Beldiman de la 1 sept(embrie) s-au rânduit dregătoriu în locul căm(inar) Dumitrachi Gherbea, rămânând d. spăt(ar) Beldiman”.

⁶⁸ „În locul d. pah(a)r(nic) Stroescu prin chezășiia d. banului Iorgu Stavru”.

⁶⁹ „În locul d. Mihalachi Pascu prin chezășiia d. spăt(ar) Sion”.

⁷⁰ În locul paharnicului Caramfil.

⁷¹ Prin chezășiia căminarului Dimitrie Gane.

⁷² Prin chezășiia agăi Aleco Balș.

THE HIGH OFFICIALS OF THE MOLDAVIAN DISTRICTS.
THE REGISTER FROM 1827–1831

Abstract

The register “in which are written down the high officials and the collectors of the districts after the outbreak of the fire occurred on 19 July 1827”, in Iași, is a valuable documentary source. As many registers of the Lordly Council (Divan) were burnt, the making of this register which held the records of all the officials and collectors from the 16 districts between 1827 and 1831 was more than necessary.

Although theoretically the officials ruled their district for a year; in fact they generally ruled only for a few months and rarely for an entire year. Sometimes more officials were named simultaneously for the same position, however many times the two officials did not fill the position at the same time, but with a two or three month difference. The appointment and the discharge usually took place on the first day of the month, but there were cases when the appointments began on the 15th of the month, more rarely on the 20th of the month. Obviously, there were also special situations, for example in the district of Cârligătura, but these were exceptions.

REGIMUL TOTALITAR CULTURĂ ȘI PROPAGANDĂ

LENIN, STALIN ȘI UNIUNEA SOVIETICĂ ÎN PROGRAMELE RADIODIFUZIUNII ROMÂNE (1944–1953)

EUGEN DENIZE

Ocuparea României de trupele sovietice la sfârșitul verii anului 1944 a avut drept consecințe principale intrarea țării în cadrul sferei de influență sovietice și instaurarea regimului totalitar comunist. În aceste condiții deosebit de dificile, Societatea Română de Radiodifuziune a fost obligată să servească interesele puterii comuniste de la București, aservită, la rândul său, Moscovei, conducătorilor din Kremlin. Astfel, dacă în ceea ce privește reflectarea evenimentelor interne, Radiodifuziunea trebuia să țină strict seama de interesele puterii comuniste, în privința prezentării evenimentelor internaționale ea trebuia să țină seama de interesele de mare putere, de superputere, ale Uniunii Sovietice. În acest fel, Radiodifuziunea Română, la fel ca și celelalte radiodifuziuni din țările aflate în sfera de influență sovietică, a trebuit să devină nu numai comunistă, dar și sovietică.

Ceea ce este de remarcat la emisiunile difuzate de Radiodifuziunea română în legătură cu diferitele evenimente internaționale este locul și rolul acordat Uniunii Sovietice. Imediat după ce țara a fost ocupată de armatele sovietice, radiodifuziunea a început să emită un adevărat potop de emisiuni consacrate Uniunii Sovietice, emisiuni care încercau să-i facă pe români să devină prietenii sovieticilor, lucru imposibil, și care răspândeau în țara noastră o serie de cunoștințe relative la marea vecină din Răsărit, de cele mai multe ori împănate cu minciuni care nu aveau cum să fie verificate.

Emisiunile consacrate Uniunii Sovietice și realităților de acolo, foarte numeroase, așa cum am spus, au încercat să ofere ascultătorilor români cât mai multe detalii, să le demonstreze că aceasta este o țară perfectă din toate punctele de vedere și, în același timp, cea mai puternică din lume.

O primă serie de emisiuni a fost consacrată de radiodifuziune sistemului politic sovietic, principalelor sale elemente și tendințe. S-a început cu originile sistemului sovietic, cu importanța loviturii de stat bolșevice, botezată Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, într-o emisiune intitulată *7 noiembrie*¹. Aici se spunea ascultătorilor că însemnătatea istorică a acestei zile „[...] reiese din faptul că, sub conducerea partidului

¹ *7 noiembrie*, emisiune difuzată la 7 noiembrie 1946, în Arhiva Societății Române de Radiodifuziune (în continuare ASRR), dosar emisiuni diverse, 1–15 noiembrie 1946, 3 f.

lui Lenin–Stalin, popoarele Rusiei instaurează puterea sovietică, instituie un nou tip de stat – *Statul Sovietic Socialist*, desființează proprietatea moșierească, predând pământul în folosința țăranimii, pun mijloacele de producție în mâinile celor ce muncesc, asigură egalități depline tuturor popoarelor, ies din război și încheie pace, creând astfel condiții pentru desfășurarea construcției socialiste. Prin aceasta, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a deschis o eră nouă în istoria omenirii². Cu alte cuvinte, Uniunea Sovietică era un stat cum nu mai fusese altul în istoria omenirii, un stat care propunea o economie nouă, o societate nouă, o nouă orânduire bazată pe dreptate și egalitate. Nu se spunea absolut nimic despre faptul că acest stat a fost întemeiat pe crimă și valuri de sânge, pe un îndelungat război civil purtat atât împotriva albilor, cât și a țăranilor, pe baza unei teorii totalitariste în a cărei logică represiunea juca un rol principal.

În loc să vorbească despre crimele staliniste și despre gulag, care împânziseră ca un cancer întreaga Uniune Sovietică, Ștefan Voicu a preferat să vorbească ascultătorilor despre superioritatea vieții politice sovietice³. Pentru el, această superioritate deriva, în primul rând, din faptul că sovietele au rezolvat principala problemă a democrației, anume participarea maselor la aceasta în propriul folos⁴. Apoi, superioritatea regimului politic sovietic rezulta și din faptul că el rezolvase cu adevărat problema națională⁵. Dar elementul cel mai important, acela care îi conferea superioritatea asupra tuturor celorlalte sisteme politice, era acela al unității politice a întregului popor și al unității sale morale ca urmare a îndeplinirii socializării. Democrația politică sovietică, arăta Ștefan Voicu, se sprijină pe democrația economică și pe desființarea exploatarei omului de către om, pe faptul că mijloacele de producție sunt naționalizate și trecute în proprietatea socialistă, iar clasele exploatare sunt desființate. În acest fel, întregul popor se bucură de o libertate reală și de o egalitate reală. Aceste elemente ale democrației sovietice, spunea în încheiere Ștefan Voicu „[...] au insuflat sutelor de milioane de oameni, sub conducerea lui Lenin și Stalin dragostea nețărmurită pentru patrie și libertate, care a salvat libertatea și civilizația întregii omeniri”⁶. Astfel, sistemul politic sovietic, totalitar și lipsit de orice libertate democratică autentică, criminal și bazat pe un deșănțat cult al personalității, era prezentat ascultătorilor români ca fiind cel mai avansat din lume, cel mai democratic. O minciună mai mare ca aceasta era greu de spus și, de altfel, ea nu a avut niciun efect, românii privind mereu cu suspiciune tot ce venea de la Răsărit.

² *Ibidem*, f. 1.

³ Ștefan Voicu, *Importanța politică a regimului socialist sovietic*, conferință difuzată la 4 noiembrie 1947, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 noiembrie 1947, 4 f.

⁴ *Ibidem*, f. 2.

⁵ *Ibidem*, f. 3.

⁶ *Ibidem*, f. 4.

Despre omul nou, rezultat al puterii sovietice, Radiodifuziunea română a vorbit ascultătorilor săi la 9 octombrie 1947⁷. Conferința arată că: „Marea Revoluție din Octombrie a creat un om nou, omul sovietic a cărui măreție constă în aceea că el este creator de valori noi, materiale și morale, ziditor al unei lumi noi, întruchipător de conștiințe noi”⁸. La omul sovietic există „tensiunea și voința de a înfrânge obstacolele, credința că imposibilul este o prejudecată”⁹. Acest om era prezentat ca apărător neînfricat al patriei, constructor al socialismului¹⁰, opus concepțiilor reacționare și fasciste despre „supraom”, care se ridică „printr-o desfășurare de energie superioară în dauna semenilor săi”. Dimpotrivă, el își ajută semenii, deschizându-le drumul progresului¹¹. Vorbe foarte frumoase, chiar înălțătoare, dar care uitau că omul sovietic trăia prost și era supus unui control polițienesc nemaiîntâlnit, că trăia în țara gulagului pe care îl putea vizita oricând, vinovat sau nevinovat, că era supus unei tiranii fără comparație în epoca postbelică și că întreaga sa viață depindea de bunul plac al conducătorului suprem Stalin.

Vorbind despre omul nou de tip sovietic, Radiodifuziunea a adus în atenția ascultătorilor și patriotismul sovietic¹². Iosif Bogdan, autorul conferinței pe această temă considera că „[...] patriotismul sovietic înseamnă dragostea și devotamentul față de Statul Sovietic, față de orânduirea socialistă, în care oamenii muncii sunt stăpânii vieții lor”. În același timp, el „îmbină armonios sentimentul patriotic cu internaționalismul proletar”¹³.

Dar patria și internaționalismul proletar aveau neapărată nevoie de un instrument puternic pentru a-și atinge scopurile, acesta fiind armata sovietică, armata roșie. Despre această armată, colonelul Marin Mihalache, într-o conferință difuzată la 4 iunie 1950, arăta că: „Armata sovietică, născută și călită în focul războiului civil, este expresia militară a orânduirii socialiste sovietice. Iată unde își găsește originea «secretul» victoriei Armatei Sovietice în cel de-al doilea război mondial”¹⁴. Citându-l pe Stalin, colonelul Mihalache spunea că puterea armatei sovietice este dată de trăinicia spatelui frontului, moralul armatei, numărul și calitatea diviziilor, armamentul și capacitatea organizatorică a cadrelor

⁷ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și noul om sovietic*, conferință difuzată la 9 octombrie 1947, ibidem, dosar emisiuni diverse, 1–15 octombrie 1947, 4 f.

⁸ *Ibidem*, f. 1.

⁹ *Ibidem*, f. 2.

¹⁰ *Ibidem*, f. 2–3.

¹¹ *Ibidem*, f. 4.

¹² Iosif Bogdan, *Patriotismul sovietic*, conferință difuzată la 9 martie 1949, în ASRR, dosar emisiuni diverse, 1–15 martie 1949, 5 f.

¹³ *Ibidem*, f. 3.

¹⁴ Marin Mihalache, *Armata sovietică, cea mai puternică armată din lume*, conferință difuzată pe data de 4 iunie 1950, ibidem, dosar Redacția emisiunilor politice interne (în continuare REPI), iunie 1950, f. 1.

de comandament¹⁵. În concluzie, armata sovietică era pentru colonelul Mihalache „[...] unică în lume, pentru că unic este Statul Socialist Sovietic care i-a dat naștere. Ea nu exprimă numai puterea militară de neînvins a Uniunii Sovietice, ci constituie, în același timp, cea mai puternică garanție a păcii, democrației și socialismului”¹⁶.

Toate aceste laude aduse armatei sovietice nu făceau altceva decât să demonstreze esența agresivă a acesteia, o armată bazată pe lupta de clasă, pe ideologia confruntării cu lumea liberă, pe internaționalismul devenit agresiune, toate fiind elemente potențiale de conflict și de război. Credem că ascultătorii români au înțeles bine esența adevărată a armatei sovietice, mai ales că au avut ocazia de a lua contact direct cu ea după 23 august 1944, contact foarte neplăcut și plin de neprevăzut. În aceste condiții, propaganda radiofonică a puterii comuniste nu avea nicio șansă de a-și atinge obiectivele.

Uniunea Sovietică era lăudată de Radiodifuziunea Română și pentru Constituția ei, considerată a fi cea mai democratică din lume. Această constituție purta denumirea de stalinistă, deși fusese alcătuită de Nikolai Ivanovici Buharin, pe care, în 1938, Stalin îl acuzase de deviaționism de dreapta și îl executase. Promulgată în 1936, Constituția stalinistă conținea numeroase prevederi democratice, pentru care putea fi lăudată, dar niciuna dintre ele nu se aplica. Se aplica doar bunul plac al lui Stalin, care nu ținea deloc seama de prevederile constituționale. Printre primele conferințe radiofonice despre Constituția sovietică se numără cea a lui Vlădescu-Răcoasa, difuzată la 5 decembrie 1944¹⁷. Aici el arăta ascultătorilor că noua Constituție sovietică „este expresia juridică a unei civilizații noi, al cărei spirit caută să-l prindă în forme lapidare. Cum a spus însuși Stalin în raportul său către sesiunea a opta a Sovietului Suprem al URSS-ului, din 1936, constituția adoptată la acea dată oglindește bilanțul drumului străbătut și cuceririle obținute din ziua revoluției, noiembrie 1917 și până la sfârșitul lui 1936, adică înfăptuirea *Socialismului, prima fază a comunismului*”. În continuare, Vlădescu-Răcoasa spunea că actuala Constituție sovietică are la bază principiul socialist „de la fiecare după capacitatea sa, fiecăruia după munca sa”, rămânând ca mai târziu să fie realizat și principiul comunist „de la fiecare după capacitatea sa, fiecăruia după trebuințele sale”¹⁸. De asemenea, Constituția avea la bază principiul proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție și principiul desființării exploatării și al claselor exploatare. Șomajul era desființat, munca devenind o obligație și o datorie de onoare a fiecărui cetățean, după formula: „Cine nu muncește nu mănâncă”.

¹⁵ *Ibidem*, f. 2.

¹⁶ *Ibidem*, f. 8.

¹⁷ Vlădescu-Răcoasa, *Constituția sovietică*, conferință difuzată la 5 decembrie 1944, *ibidem*, dosar 7/1944, 3 f.

¹⁸ *Ibidem*, f. 1.

Constituția mai asigura dreptul la odihnă, dreptul la învățătură și egalitatea dintre diferitele naționalități conlocuitoare ale Uniunii¹⁹. Pentru Vlădescu-Răcoasa, democrația realizată prin această Constituție avea sensul cel mai larg și mai deplin. Trăsătura fundamentală a noii civilizații sovietice consta pentru el în faptul că „[...] întreaga organizație socială se bazează pe o egalitate mai reală și mai universală decât s-a întâlnit în orice societate omenească, căci este pentru fiecare cetățean o îndatorire de a îndeplini o muncă folositoare socială, după capacitatea sa. De aceea se poate spune că în Rusia nu există decât o singură categorie socială: aceea a muncitorilor manuali și intelectuali, ceea ce implică și determină dezvoltarea la maximum a inițiativei individuale în folosul societății”²⁰. Din această cauză, Vlădescu-Răcoasa considera că: „România nouă nu poate decât să folosească exemplul unei țări vecine și dăm asigurarea că vom face toate eforturile și la nevoie toate sacrificiile spre a da poporului românesc organizarea cea mai dreaptă și mai civilizată”²¹. Cu alte cuvinte, România trebuia sovietizată și din punct de vedere constituțional.

În primii ani ai regimului comunist și ai ocupației militare sovietice Radiodifuziunea română a transmis un număr impresionant de emisiuni despre Uniunea Sovietică, având ca principal obiectiv propagandistic transformarea poporului român într-un prieten al ocupantului. Evident, acest obiectiv nu a fost atins, deoarece niciodată poporul român nu a devenit prieten cu cei care-i ocupaseră și jefuiseră țara. Aceste numeroase emisiuni încercau să explice românilor ce înseamnă sovietele de deputați²² și Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice²³, care este locul și rolul femeii în Uniunea Sovietică²⁴, ce importanță are știința sovietică în îndeplinirea planurilor cincinale²⁵ și dezvoltarea ei permanentă²⁶, ce loc ocupă presa în viața societății sovietice²⁷, ce înseamnă stahanovismul²⁸, cât de fericit este tineretul sovietic²⁹, cum

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 3.

²² *Sovietele de deputați*, conferință difuzată la 5 noiembrie 1946, în ASRR, dosar emisiuni diverse, 1–15 noiembrie 1946, 3 f.

²³ *Deputații Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice*, conferință difuzată la 8 noiembrie 1946, *ibidem*, 4 f.

²⁴ Petre Constantinescu-Iași, *Femeia în Uniunea Sovietică*, conferință difuzată la 8 martie 1945, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 martie 1945, 6 f.

²⁵ *Rolul științei sovietice în noul plan cincinal*, conferință difuzată la 4 iunie 1946, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 iunie 1946, 3 f.

²⁶ *Înflorirea științei sovietice*, conferință difuzată la 13 iunie 1948, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 iunie 1948, 2 f.

²⁷ *Ziua presei sovietice*, conferință difuzată la 5 mai 1946, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 mai 1946, 3 f.

²⁸ Dan I. Brăileanu, *Stahanovismul*, conferință difuzată la 6 ianuarie 1948, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, ianuarie 1948, 2 f.

este organizată munca în întreprinderile industriale sovietice³⁰, ce rol ocupă realismul socialist în arta și literatura sovietică³¹ și multe altele.

Așa cum am mai spus, nu credem că această ofensivă propagandistică radiofonică de amploare a avut vreun rezultat pozitiv asupra ascultătorilor români, aceștia continuând să-i privească pe sovietici cu suspiciune, să refuze modelul lor de societate, care nu corespundea cu nimic din tradițiile românești, dar care va fi impus prin forță. Folosirea pe scară largă a forței brute de către sovietici împotriva poporului român nu putea fi compensată de niciun fel de emisiune radiofonică, oricât de interesantă ar fi fost ea, și crea o ruptură între ocupanți și ocupați pe care niciun fel de propagandă nu o putea acoperi.

Cu toate acestea, propaganda radiofonică a continuat cu aceeași intensitate, unul dintre subiectele sale de predilecție fiind prezentarea vieții și activității lui Lenin și Stalin, întemeietorul statului sovietic și urmașul său.

Despre Vladimir Ilici Lenin, cel care i-a condus pe bolșevici la victorie, o emisiune difuzată la 11 decembrie 1944 spunea următoarele: „În persoana glorioasă și ilustră a lui Lenin, activistul și doctrinarul s-au înfrățit organic, creând pe omul de tip nou, care avea să se multiplice în milioane și milioane de exemplare pe solul sovietic. Lenin nu a fost un simplu practician al artei politice. El a condus proletariatul rus la victorie, întemeindu-se pe doctrina lui Marx și Engels. Dar el n-a fost nici un simplu executant al textelor marxiste, la care de altfel nici nu a adăugat vreun principiu nou, din care nici nu a rețențat vreun principiu învechit. El a continuat și dezvoltat marxismul ținând seama de noile condiții ale evoluției, ținând seama de imperialism”³². În continuare, ascultătorii români erau informați că, după definiția stalinistă, leninismul este marxismul epocii imperialismului și al revoluției proletare. Se arăta că Lenin a analizat magistral ultimul și supremul stadiu al capitalismului, imperialismul. A dezvoltat ideea marxistă a proletariatului, descoperind puterea sovietelor ca formă de stat a dictaturii proletariatului. A indicat formele și procesele construcției socialismului în perioada de tranziție de la capitalism la socialism într-o singură țară înconjurată de state capitaliste. A rezolvat problema hegemoniei proletariatului, ca și problema națională și colonială³³. De asemenea, Lenin a creat omul de tip nou, pe omul de știință și pe gânditorul de tip nou, care luptă nu numai pentru a interpreta lumea, ci și pentru a o schimba. El a creat partidul de tip nou și un nou stil de muncă, stilul leninist, valabil atât pentru oamenii

²⁹ Gh. Florescu, *Tineretul sovietic, tineretul fericit al unei țări fericite*, conferință difuzată la 10 iunie 1948, ibidem, dosar emisiuni diverse, 1–15 iunie 1948, 4 f.

³⁰ Nicolae Radovanovici, *Cum este organizată munca în întreprinderile industriale din URSS*, conferință difuzată la 17 iunie 1948, ibidem, dosar emisiuni diverse 16–30 iunie 1948, 6 f.

³¹ Anatoli Andreevici Volkov, *Realismul socialist, metoda de creație în arta și în literatura sovietică*, conferință difuzată la 5 iulie 1951, ibidem, dosar emisiuni diverse, iulie 1951, 15 f.

³² *Medalionul lui Lenin*, conferință difuzată la 11 decembrie 1944, în ASRR, dosar 7/1944, f. 2–3.

³³ *Ibidem*, f. 3.

de acțiune, cât și pentru oamenii de gândire, valabil pentru omul de mâine. În fine, conferința se încheia cu afirmația că: „Pe răbojul istoriei, Lenin s-a înscris cu litere indestructibile, peste care timpul va aluneca respectuos și ineficient”³⁴. În acest fel, un obsedat de putere, un conspirator din naștere, un criminal cu sânge rece, creatorul inumanului sistem totalitar comunist, era transformat într-un adevărat semizeu, într-un om fără egal în istorie.

Multe alte minciuni asemănătoare au fost rostite de la microfonul Radiodifuziunii române comuniste, dar dintre toate acestea noi ne vom opri asupra emisiunii din 6 ianuarie 1948, consacrată articolului lui Lenin, *Despre cooperatie*³⁵. Autorul sau autorii acestei conferințe, care nu poartă nicio semnătură, știau foarte bine că țărănimea rusă a opus o dârză rezistență la încercările bolșevicilor de a-i lua pământul într-o formă sau alta, că pentru colectivizarea Rusiei au fost necesare două adevărate războaie civile, unul purtat de Lenin și încheiat în 1921, printr-un eșec, iar al doilea, decisiv, purtat de Stalin la începutul anilor '30, încheiat cu zdrobirea completă a țărănimii, cu deculachizarea³⁶ și cooperativizarea totală a agriculturii. Milioane de țărani ruși au murit de gloanțele bolșevice sau de foame în cadrul acestui proces de cooperativizare, lucru ce se va întâmpla și în România, bineînțeles păstrând proporțiile. Cu toate acestea, propagandiștii radiodifuziunii nu s-au dat înapoi să afirme că prin acest articol Lenin a schițat un plan de construcție a socialismului în Uniunea Sovietică prin antrenarea țărănimii la opera de construcție a socialismului³⁷. În continuare, se spunea că prin cooperatia agricolă Lenin vedea calea accesibilă și logică pentru milioane de țărani, calea de trecere de la mica gospodărie individuală la mari asociații de producție tovarășești, la *kolhozuri*³⁸ (subl. E.D.). Cooperatia trebuia, la început, să se realizeze în domeniul desfacerii produselor agricole și abia mai târziu în acela al producției lor. Cu ajutorul acestor cooperative se va putea construi în țara sovietelor societatea socialistă deplină³⁹. Astfel, avem în acest articol un exemplu clar al dublei gândiri a lui Lenin. Pe de o parte, în cadrul NEP-ului (Noua Politică Economică), el încuraja inițiativa privată, dar pe de altă parte, gândirea sa rămăsese profund atașată de economia planificată și el se nu se sfia să afirme cu claritate acest lucru.

Despre Lenin, Radiodifuziunea română a transmis, în traducere, și o conferință a lui Boris Ponomarev, *Leninismul – stindardul de luptă al oamenilor muncii din*

³⁴ *Ibidem*, f. 4.

³⁵ 25 de ani din ziua publicării articolului lui V.I. Lenin „Despre cooperatie”, conferință difuzată la 6 ianuarie 1948, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, ianuarie 1948, 3 f.

³⁶ Termenul de kulak este echivalentul rusesc al celui românesc de chiabur. Prin deculachizare se înțelege desființarea acestei categorii sociale prin forță.

³⁷ *Ibidem*, f. 1.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

*lumea întreagă*⁴⁰. Conferința începea prin a afirma că: „Ideile leninismului pătrund cu o forță crescândă în conștiința maselor de milioane de oameni ai muncii din toate țările, exercitând o influență tot mai puternică asupra întregului mers al istoriei mondiale”⁴¹. Apoi, după o serie întreagă de considerații de natură teoretică, se spunea că în condițiile din acel moment „[...] pentru a alătura sub steagul leninismului noi milioane de luptători pentru cauza păcii, democrației și socialismului, este necesară lupta hotărâtă, necruțătoare, împotriva tuturor manifestărilor oportunismului de orice fel, împotriva naționalismului burghez, împotriva pătrunderii agenturii imperialiste în mișcarea muncitorească internațională”⁴². După ce Tito era condamnat cu hotărâre, fiind acuzat că ar fi agent al imperialismului, în finalul conferinței se sublinia că: „Aplicarea învățăturii leninist-staliniste cu privire la vigilența permanentă față de uneltirile agenturii imperialiste, cu privire la lupta împotriva pătrunderii acestora în rândurile mișcării revoluționare, este condiția necesară pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, pentru apărarea cauzei păcii și socialismului”⁴³. Cu alte cuvinte, leninismul cu tot ce însemna el, la care se adăuga și stalinismul, erau prezentate, așa cum era și cazul, ca niște ideologii de luptă. Sub pretextul apărării păcii și a intereselor clasei muncitoare se ascundeau tendințele expansioniste, de mare putere, ale Uniunii Sovietice, continuatoarea consecventă în acest domeniu a Rusiei țariste.

Dacă Lenin a fost o prezență frecventă în cadrul programelor Radiodifuziunii române, despre Stalin însă putem spune că a fost, în anii de început ai regimului comunist, o prezență permanentă. În acea perioadă, personalitatea lui Iosif Visarionovici Stalin o depășea cu mult în importanță pe cea a lui Lenin, mort de peste două decenii. Dacă Lenin era un semizeu mort, în schimb Stalin era unul în viață, în plină putere. De bunul său plac depindeau viața și moartea a milioane de oameni, destinele unor țări întregi. Subordonată complet puterii comuniste și ocupantului sovietic, Radiodifuziunea română a fost obligată să realizeze numeroase emisiuni despre georgianul ajuns țar la Moscova, emisiuni în care cuvintele de laudă depășeau orice închipuire a unui om sănătos.

Ca și în cazul lui Lenin, una din primele emisiuni despre Stalin, difuzată la 21 decembrie 1944, chiar de ziua lui de naștere, se referea la viața și înfăptuirile sale⁴⁴. Aici se spunea că: „În lumina faptelor de azi, Stalin s-a dovedit mai presus de cea mai eminentă personalitate politică și militară. Viața și activitatea lui sunt indisolubil legate de activitatea partidului sovietic, conducând la victorie. Stalin este un model

⁴⁰ B. Ponomariov, *Leninismul – stindardul de luptă al oamenilor muncii din lumea întreagă*, conferință difuzată la 20 aprilie 1950, ibidem, dosar radiojurnale, 20–29 aprilie 1950, 17 f.

⁴¹ *Ibidem*, f. 2.

⁴² *Ibidem*, f. 14–15.

⁴³ *Ibidem*, f. 17.

⁴⁴ *Mareșalul I. Stalin*, conferință difuzată la 21 decembrie 1944, ibidem, dosar 7/1944, 8 f.

de combinare a unei forțe teoretice uriașe cu experiența luptei practice, excepțională prin mărimea și amploarea ei. Grație lui socialismul a învins în URSS și repurtează victorii noi, perfectând cu multă dibăcie bazele puse și începute de marele Lenin”⁴⁵. Stalin era, prin urmare, un om fără egal printre cei vii, poate doar Lenin, mort de mult, putându-se compara cu el.

La 3 iulie 1948, o altă conferință arăta ascultătorilor ce importanță a avut cuvântarea rostită de Stalin cu 7 ani în urmă, în primele zile ale războiului antihitlerist⁴⁶. În conferință se spunea că: „[...] Această cuvântare a Generalisimului Stalin a fost, în acele zile groaznice, punctul de plecare al luptei întregului popor sovietic pentru zdrobirea dușmanului perfid și brutal”⁴⁷. Se uita complet că Stalin tăcuse aproape două săptămâni de la începutul invaziei hitleriste și că marile înfrângeri suferite la începutul războiului de armatele sovietice i se datorau în bună parte. Stalin trebuia să apară doar în lumina învingătorului și a conducătorului viteaz al popoarelor sovietice.

Împlinirea a 11 ani de la apariția operei lui Stalin, *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice*, a prilejuit o nouă conferință în cadrul *Radiojurnalului* difuzat la 1 octombrie 1949, la ora 14,30. Aici se spunea că această lucrare a devenit cartea de căpătâi a milioane și milioane de oameni ai muncii⁴⁸. Prin apariția ei s-a dat o nouă armă comuniștilor și mișcării muncitorești din întreaga lume⁴⁹. Se mai sublinia faptul că importanța istorică mondială a *Cursului scurt* constă în faptul că el dezvoltă teoria marxist-leninistă în noile condiții ale luptei de clasă a proletariatului, că el înseamnă un nou pas înainte pe calea dezvoltării și îmbogățirii comunismului științific⁵⁰. Toate meritele reveneau, bineînțeles, lui Stalin.

Un moment de maximă mobilizare a tuturor resurselor de laude și osanale pentru Stalin a fost atunci când acesta a împlinit vârsta de 70 de ani, la 21 decembrie 1949. Toată societatea românească a fost mobilizată, iar Radiodifuziunea putem spune că s-a aflat în frunte. Numeroase reportaje și informații radiofonice aduceau la cunoștința ascultătorilor acțiunile întreprinse de oamenii muncii în cinstea acestei sărbători.

În dimineața zilei de 21 decembrie 1949 Radiodifuziunea aducea un „vibrant omagiu” personalității lui Stalin⁵¹. Iată ce se spune cu această ocazie: „21 Decembrie! Măreața zi în care tovarășul Stalin, învățătorul și conducătorul iubit al tuturor celor

⁴⁵ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁶ *7 ani de la cuvântarea istorică ținută la radio de Generalisimul Stalin*, conferință difuzată la 3 iulie 1948, *ibidem*, dosar emisiuni diverse, 1–15 iulie 1948, 3 f.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 1.

⁴⁸ *Radiojurnalul* din 1 octombrie 1949, ora 14,30, în ASRR, dosar radiojurnale, 1–4 octombrie 1949, f. 1.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁵¹ *Radiojurnalul* din 22 decembrie 1949, *ibidem*, dosar radiojurnale, 19–23 decembrie 1949, f. 3–5.

ce muncesc de pe fața pământului împlinește 70 de ani de viață rodnică și glorioasă, aniversare pe care o sărbătorim cu bucurie, dragoste și recunoștință. Odată cu eroicele popoare sovietice și cu oamenii muncii din lumea întreagă, azi odată mai mult, privirile noastre se îndreaptă spre Iosif Visarionovici Stalin. Pentru sărbătoarea acestei aniversări, întregul popor muncitor din țara noastră și-a exprimat dragostea și recunoștința prin noi succese și realizări, prin daruri alese și grăitoare, prin mii și mii de scrisori trimise la Kremlin, conducătorului luptei pentru pace, libertate și progres a întregii omeniri muncitoare. Astăzi își îndreaptă privirile mândre și fericite spre Iosif Visarionovici Stalin, zecile de milioane de eroi ai muncii socialiste, care, conduși și îndrumați de genialul dascăl al muncitorimii clădesc cu avânt Uniunea Sovietică, societatea comunistă, cea mai fericită orânduire din câte au existat în istorie. Astăzi, spre Iosif Visarionovici Stalin își îndreaptă gândurile și simțămintele pline de dragoste milioane de oameni ai muncii din țările de democrație populară, țări care datorită ajutorului uriaș al Uniunii Sovietice condusă, de Stalin au devenit imense șantiere în care popoarele construind socialismul își clădesc o viață nouă, liberă și fericită. Astăzi, spre Iosif Visarionovici Stalin se îndreaptă năzuințele de libertate și pace ale muncitorilor, țăranilor și intelectualilor progresiști din țările subjugate de capitalism, numele lui Stalin fiind stindardul luminos ce înflăcărează lupta de eliberare a popoarelor sovietice de imperialismul războinic și exploatare. Deasupra întregii istorii a omenirii se înalță glorioasa epocă stalinistă, epocă al cărei creator și conducător, al cărei puternic apărător și genial îndrumător este tovarășul Stalin, părintele iubit și respectat spre care milioane de oameni ai muncii din întreaga lume, milioane de inimi și conștiințe din Republica Populară Română își îndreaptă astăzi cu prilejul aniversării sale, toată dragostea, prețuirea, devotamentul și recunoștința”. Am folosit acest citat mai lung dintr-o emisiune radiofonică pentru a reda cititorilor noștri manifestările consacrate celei de a 70-a aniversare a lui Stalin. Orice alte adăugiri sau întregiri le socotim inutile, deoarece ele nu ar face nimic altceva decât să reia, într-o formă sau alta, cuvintele și ideile din textul citat mai sus.

Aceste strigăte de bucurie lansate de Radiodifuziunea română cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani au fost însă depășite de strigătele de jale provocate de moartea tiranului, la 5 martie 1953.

După ce se anunțase greaua îmbolnăvire a lui Stalin și îngrijorarea însoțită de hotărârea de a munci mai mult și mai bine a maselor de oameni ai muncii⁵², Radiodifuziunea aducea vestea încetării din viață a locatarului de la Kremlin: „Astăzi, patria noastră a îmbrăcat veșmântul cernit al doliului. În bătaia rece și tăioasă a vântului, flutură fâșiile negre de mătase aninate de steagurile arborate pe frontispiciul clădirilor, pe tramvaie și autobuze. Pe marile bulevarde și străzi ale

⁵² *Radiojurnalul* din 5 martie 1953, ora 6,10, ibidem, dosar radiojurnale, 1–10 martie 1953, 2 f.

orașelor, în atelierele pline de clocotul muncii, în casele oamenilor, vocea sobră a crainicului de radio a făcut să răsunе cea mai zguduitoare dintre vești: a încetat să mai bată inima lui Iosif Visarionovici Stalin”⁵³. Au urmat numeroase mitinguri de doliu organizate în fabrici și instituții, printre care cel de la întreprinderea Nicolae Bălcescu din capitală, unde s-a spus printre altele: „A murit omul cel mai iubit din lume, cel care pentru noi a însemnat libertate și viață pașnică. În aceste momente de grea încercare, noi suntem cu tot sufletul alături de eroicul popor sovietic și ne angajăm să strângem și mai mult rândurile în jurul steagului biruitor al Partidului lui Lenin și Stalin”⁵⁴.

După ce Radiodifuziunea a relatat despre ceremoniile funerare de la Moscova⁵⁵, ea a transmis și despre ce s-a petrecut în România în momentul depunerii lui Stalin în mausoleul din Piața Roșie. În *Radiojurnalul* din 11 martie 1953, de la orele 17,30, se spuneau următoarele: „În momentul în care la Moscova, sarcofagul cu trupul neînsuflețit al tovarășului Stalin era depus în mausoleul din Piața Roșie, pe tot cuprinsul patriei noastre a încetat orice activitate. Oamenii muncii aduceau ultimul salut neuitatului învățător al oamenilor muncii. Luni la ora 7 și 47 de minute, trenul numărul 6002 a pornit din Iași către București. La un moment dat, între stațiile Banca și Zorleni, garnitura s-a oprit brusc. Era ora 11 fix. Un șuierat puternic de locomotivă vestea până departe momentul începerii funeraliilor tovarășului Stalin. Toți călătorii s-au descoperit într-o adâncă reculegere. Gândurile lor erau îndreptate către Moscova. Unui bătrân din comuna Flămânzi, care a luat parte la răscoalele țărănești din 1907, îi erau ochii plini de lacrimi: «Am trăit zilele – spunea el – când moșierii au fost izgoniți, iar pământul ne-a fost împărțit nouă, ăstora săraci. Copiii mei, că am șase, sunt în școli, muncitori în fabrici, iar eu am o bătrânețe tihnită. Când știu că acestea le datorăm tovarășului Stalin, nu-mi vine să cred că acest om a murit»”⁵⁶.

În acest fel a prezentat Radiodifuziunea română moartea lui Stalin, marele tiran al popoarelor căzute sub ordinea comunistă. Din reportajele și relatările sale rezultă că toți oamenii erau profund îndurerăți, ca și cum își pierduseră un părinte. Lucrurile nu stăteau însă deloc așa. Pentru mulți, pentru foarte mulți oameni, moartea lui Stalin însemna apariția unei speranțe că viața lor se va schimba în bine, că va fi mai liberă, că va începe un proces de reforme care să transforme societatea rigidă și închisată impusă de conducătorul defunct de la Kremlin. O parte dintre aceste speranțe se vor împlini în anii imediat următori, dar cele mai multe vor rămâne simple iluzii, prea frumoase pentru a deveni realitate atât de repede.

⁵³ *Buletin de știri* din 6 martie 1953, ora 22,00, ibidem, dosar radiojurnale, 1–10 martie 1953, f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 7–8.

⁵⁵ *Radiojurnalul* din 8 martie 1953, ibidem, dosar radiojurnale 1–10 martie 1953, 7 f.

⁵⁶ *Radiojurnalul* din 11 martie 1953, ora 17,30, ibidem, f. 1–2.

LENIN, STALIN AND THE SOVIET UNION IN THE PROGRAMS OF THE
ROMANIAN RADIO BROADCASTING CORPORATION (1944–1953)

Abstract

The author looks at how Soviet issues started to gain weight in the programs of the Romanian Radio Broadcasting Corporation to begin with 1944, eventually turning into an issue of predilection of the Romanian communist propaganda on air. Informative broadcasts slowly made room for propagandistic broadcasts in which Lenin, and especially Stalin, were featured as genuine heroes and leaders of the proletariat from all over the world, whereas the Soviet Union appeared as the most advanced country in the world, with the fairest social system, and a consistent promoter of peace and progress on the planet. This propaganda addressed a general public under shock by the behavior of the Soviet occupants and fully experiencing the effects of Soviet occupation.

CONSIDERAȚII PRIVIND RELAȚIILE CULTURALE EXTERNE ALE ROMÂNIEI ÎN ANII 1945–1953

CRISTIAN VASILE

Relațiile culturale externe ale României postbelice au fost în cel mai înalt grad dependente de evoluțiile politice interne și internaționale și au stat sub semnul strânsei apropieri de interesele Moscovei¹. Ulterior, începând cu toamna anului 1947, această apropiere s-a transformat într-o subordonare ce a urmat logica diplomației de lagăr², concepută de Andrei Jdanov.

Apropierea și „prietenia” cu URSS, impuse cu ajutorul Armatei Roșii, au fost prezentate de către reputați oameni de cultură (cazul Mihail Sadoveanu este emblematic) ca fiind o necesitate, iar organizații precum ARLUS – care în decembrie 1946 avea deja 143.000 de membri – au difuzat obsesiv acest mesaj³. Pentru a se facilita apropierea de marea putere de la Răsărit, regimul procomunist instalat la 6 martie 1945 a luat măsura de a impune studierea limbii și literaturii ruse în sistemul de învățământ românesc. Limba rusă a fost introdusă în școli încă din 1945, cu două argumente principale: România este înconjurată de popoare slave și, în plus, în literatura rusă se găsesc foarte multe lucruri de ordin practic care, cunoscute direct și din primii ani de școală, se pot pune mai ușor în aplicare. Se pornea de la premisa că astfel elevii vor putea să dobândească noi cunoștințe în domeniul tehnicii⁴.

Totuși, până la uniformizarea politică și ideologică din 1947, cu Gheorghe Tătărescu, un ministru de externe liberal și burghez, rămas în funcție până în noiembrie 1947, precum și cu o elită intelectuală prooccidentală, în mare parte, francofonă și francofilă, și doar declarativ prosovietică, România a reglementat și a

¹ O periodizare a evoluției raporturilor româno-sovietice în intervalul 1945–1965, vezi la Dan Cătănuș, *Relațiile externe ale României și influența factorului sovietic asupra acestora în primele două decenii postbelice*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, vol. I, 2002, p. 201–236.

² Vezi Cezar Stanciu, *România stalinistă în relațiile internaționale*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, vol. 4, 2005, p. 74 și urm.

³ Adrian Cioroianu, *Lumina vine de la Răsărit. „Noua imagine” a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947*, în vol. *Miturile comunismului românesc*, coord. Lucian Boia, [București], 1995, p. 71 și urm.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosar nr. 8/1945, f. 140; vezi și Cristian Vasile, *Educație și ideologie în România, 1948–1953*, în „Revista istorică”, t. XV, 2004, nr. 5–6, p. 130.

menținut în primii ani postbelici regimul bacalaureatului francez. La 2 ianuarie 1946, Ministerul Educației Naționale a publicat Normele pentru desfășurarea acestui bacalaureat în România. Printr-o Decizie a aceluiași departament se stabilea că: „Având în vedere dispozițiile deciziei nr. 245 110 din 16 noiembrie 1945; ținând seama de adresa Institutului Francez de Înalte Studii din România, înregistrată sub nr. 169 004 din 9 iulie 1945; decidem: Art. I: Se prelungesc efectele deciziei nr. 245 110 din 16 noiembrie 1945, privitoare la regimul bacalaureatului francez în România, pentru o nouă perioadă de cinci ani, cu începere de la 1 octombrie 1945 până la 1 octombrie 1950, cu modificările arătate mai jos (...)”. Semna, în numele ministrului, profesorul Miron Nicolescu⁵.

Lucrurile aveau să se precipite în relațiile culturale româno-franceze după momentul Sklarska Poreba, odată cu întemeierea Cominformului, punând în pericol și reglementările din anii 1945–1946. Franța era categorisită de propaganda sovietică drept țară „marșalizată” și potențial periculoasă, iar influența culturală franceză trebuia limitată drastic în noile țări satelizate din Estul Europei. În toamna lui 1947, un grup absolut nesemnificativ de „români din străinătate” se reunea la Paris în sala Jean Goujon și trimitea la 15 noiembrie 1947 o telegramă premierului Petru Groza, în care era exprimată „recunoștința pentru curajoasa operă întreprinsă întru ridicarea economică a țării, renașterea culturală, dezvoltarea și consolidarea democrației, ca și pentru grija cu care guvernul veghează asupra independenței și suveranității naționale”. În același timp, Gheorghe Tătărescu era silit să părăsească postul de ministru de externe, iar în ședința cabinetului dr. Petru Groza din 12 decembrie 1947 se adopta o hotărâre foarte importantă în ceea ce privește angajamentele contractate de diferite instituții de cultură și artă din țară cu artiștii, scriitorii și oamenii de cultură din străinătate. Guvernul decidea instituirea unei Comisii formată din secretarii generali ai Ministerelor Afacerilor Străine, Interne și Informațiilor care, lucrând sub egida Ministerului Informațiilor, să stabilească normele și să-și dea avizele asupra angajamentelor menționate⁶.

În ședința Secretariatului CC al PCR din 20 octombrie 1948, Ana Pauker, noul ministru de externe, prezenta solicitările Parisului de creare a unei școli franceze pentru copiii diplomaților aflați la post la București, precum și pentru cei de la alte Legații și propunea ca cererea să fie respinsă. Mai mult, Ana Pauker considera că guvernul RPR trebuie să închidă Institutul Francez, calificat drept „o officină de spionaj”, la fel ca și Institutul Italian de Cultură. O altă justificare a Anei Pauker era aceea că „oamenii noștri din Franța sunt permanent percheziționați, oricine intră în Ambasada noastră este legitimat. Să arătăm că nu putem colabora cu un guvern care arestează pe reprezentanții noștri, să rupem convenția culturală cu Franța și să închidem Institutul, aceasta cu riscul de a pierde casa pe care o

⁵ „Monitorul Oficial”, partea I–A, anul CXIV, nr. 2, miercuri 2 ianuarie 1946, p. 19.

⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri-Stenograme 1944–1959, dosar nr. 13/1947, f. 3 v.

avem la Fontenay-aux-Roses”. În consecință, ministrul comunist de externe propunea „să fie desființat întâi Institutul Francez și după un timp și cel italian”. Secretariatul a aprobat propunerea Anei Pauker de a se respinge cererea pentru înființarea unei școli franceze și de desființare a Institutelor Francez și Italian⁷. Desființarea Institutului Francez s-a aflat din nou pe ordinea de zi a Secretariatului CC al PMR la 17 noiembrie 1948. Din nou Ana Pauker a invocat provocările guvernului francez, care ar fi dizolvat Asociația Românilor Prieteni ai Franței, în plus, francezii „au interzis ziarul lor, au arestat pe ultimii conducători ai Asociației, au arestat pe francezii care au fost cu grupul de excursioniști, aceasta pentru a porni o nouă provocare”; drept urmare, ministrul de externe „consideră că este timpul să se desființeze Institutul Francez și să fie expulzați francezii de la Institut”, iar Secretariatul „aprobă propunerea tov[arășei] Ana”⁸.

Se pare că această măsură nu s-a dovedit eficientă. Cu prilejul ședinței aceluiași Secretariat, la 1 martie 1950, s-a discutat chestiunea închiderii Oficiilor de Informații american, englez și italian. După ce Ana Pauker a declarat că: „Trebuie să închidem oficiile de informații pentru că le folosesc pentru propagandă, dau filme, au bibliotecă, vin acolo copii de școală”, Iosif Chișinevski și-a prevenit colegii de la vârful PMR: „Numai că trebuie să vedem cum procedăm, pentru că noi am luat hotărârea să închidem Institutul Francez și totuși el continuă să funcționeze”. La rândul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej recomanda ca „tov[arășă] Ana [Pauker] să-i cheme [pe diplomații occidentali de la oficiile de informații] și să ia măsura închiderii. Să se publice după aceea în presă și Ministerul de Interne să ia apoi măsuri împotriva acelor care merg acolo, să fie trimiși în batalioane de muncă. La fel trebuie procedat și cu Institutul francez, italian etc. Așadar să fie clar: trebuiesc luate măsuri de arestare împotriva tuturor [celor] care merg acolo”⁹.

O sarcină dificilă a noului guvern instalat la 6 martie 1945 era reconcilierea cu Ungaria și detensionarea relațiilor româno-maghiare, inclusiv în plan cultural. La 25 noiembrie 1947 s-a semnat un acord cultural bilateral de către Octav Livezeanu, ministrul român al Informațiilor, și Gyula Ortutay, ministrul ungar al Instrucțiunii Publice. Imediat, presa controlată s-a grăbit să enumere „realizările de care se bucură populația maghiară” din România: 307 grădinițe cu 19.000 de copii mici; 1.309 școli primare, cu 182.000 de elevi, 212 gimnazii unice, cu 17.200 de elevi, 80 de licee și gimnazii teoretice, cu 20.000 de elevi, 14 licee și gimnazii comerciale cu 1.300 de elevi, 13 licee industriale cu 900 de elevi, 16 școli normale

⁷ Ibidem, fond CC al PCR–Cancelarie, dosar nr. 48/1948, f. 4–5.

⁸ Ibidem, dosar nr. 57/1948, f. 3.

⁹ Ibidem, dosar nr. 14/1950, f. 4. Pentru evoluția relațiilor culturale româno-franceze de-a lungul deceniului șase, vezi Ovidiu Bozgan, *Diplomația culturală românească: promovare, recuperare, compromitere. Cazul franco-român 1955–1960*, în „Analele Universității din București. Istorie”, 48, 1999, p. 23–60.

cu 2.800 de elevi, o universitate maghiară cu 4 facultăți, trei la Cluj și una de Medicină la Târgu-Mureș, cu 2 601 studenți¹⁰.

Acordul a fost adoptat la 21 aprilie 1948 odată cu Legea nr. 116 pentru ratificarea Convenției de colaborare culturală între România și Republica Ungariei. În textul Convenției se susținea că forțe ostile „au împiedicat ca cele două popoare să-și cunoască mai temeinic cultura, precum și schimburile culturale libere...” La art. 1, cele două guverne se angajau să înlăture din manifestările lor culturale, științifice și educative tot ce este susceptibil să atingă demnitatea celui alt popor, iar la art. 4 se preconiza înființarea unui institut de cultură maghiară la București, cu filială la Cluj, și a unui institut de cultură română la Budapesta, cu filială la Debrețin. Un alt angajament era acela de susținere reciprocă de lectorate, excursii ziaristice, schimburi de savanți, artiști, tehnicieni, pedagogi, studenți, elevi muncitori, burse, schimburi de cărți, publicații științifice, literare, artistice. Un alt articol important stipula că „Părțile contractante doresc să se îngrijească ca, în viitor, în manualele didactice sau în orice tipărituri să se evite tot ceea ce ar duce la deformarea sau falsificarea realității și care ar prezenta într-o lumină nefavorabilă cealaltă țară, precum și revizuirea, dacă este cazul, a manualelor și a altor tipărituri de uz general”¹¹.

Unul din obiectivele acestui acord era încadrarea celor două țări „în puternicul front al culturii progresiste”¹². Pe lângă această convenție de colaborare, în România ființa și o Asociație româno-maghiară, care avea un rol de intermediar în relațiile culturale bilaterale. În anul 1948 au apărut și alte asociații, „pentru strângerea legăturilor cu țările vecine și prietene” din Europa Centrală și de Est, satelizate de Kremlin: ARPOL, ARCES, ARBULG, ARIUG¹³. Ultima asociație, Asociația Română pentru strângerea legăturilor cu Iugoslavia, avea să fie pusă într-o situație ingrată. În presa oficială era încurajată publicarea articolelor care pledau pentru cunoașterea reciprocă și pentru o apropiere de aceste țări; de exemplu, cărturarul Ion Frunzetti scria în toamna anului 1947 un articol despre *Conceptul de „cultură” în Iugoslavia nouă*¹⁴, care a devenit desuet începând cu primăvara anului 1948, deoarece – din perspectivă sovietică – Iugoslavia lui Tito se făcea vinovată de „erezie”.

În perioada imediat următoare, România comunistă s-a angajat într-o campanie furibundă împotriva Iugoslaviei titoiste, orchestrată de la Moscova. Cu ocazia ședinței Secretariatului CC al PMR din 16 mai 1949, Iosif Chișinevski a

¹⁰ *Acord cultural româno-maghiar*, în „România liberă”, anul V, nr. 1008 C, joi 27 noiembrie 1947, p. 1.

¹¹ „Monitorul Oficial”, partea I–A, anul CXVI, nr. 94, miercuri 21 aprilie 1948, p. 3653–3654.

¹² *Acord cultural româno-maghiar*, în „România liberă”, anul V, nr. 1008 C, joi 27 noiembrie 1947, p. 1.

¹³ Arhiva Institutului Cultural Român, fond Asociația Româno-Polonă/Asociația Româno-Maghiară, dosar nr. 8/1948, nepaginat.

¹⁴ „România liberă”, anul V, nr. 1011 C, duminică 30 noiembrie 1947, p. 2.

pomenit de recepționarea unei scrisori, trimisă de redacția publicației *Pentru Pace Trainică, Pentru Democrație Populară*, o scrisoare în care se arată importanța participării conducătorilor partidelor comuniste la redactarea unor articole, mai ales „în combaterea clicii troțkiste din Iugoslavia”. Conducerea PMR deplângea cazurile de sinucideri printre intelectualii iugoslavi, membri și nemembri de partid, care sunt prieteni ai Uniunii Sovietice¹⁵.

Relațiile tensionate dintre cele două țări afectau și manifestările culturale ale minorităților: română (din Iugoslavia) și sârbă (din România). Spre exemplu, participarea ansamblului sârbilor din Banat, compus din 120 de persoane, la sărbătoarea de la 1 mai 1949 era serios pusă sub semnul întrebării, deoarece la ședința Secretariatului CC al PMR din 21 aprilie 1949 Ana Pauker s-a pronunțat împotriva, cu motivația că „oamenii nu vor înțelege ce este cu ei”. Cum Iosif Chișinevski a apreciat că ansamblul „ar putea să vină, cu condiția ca cei trimiși să fie controlați, pentru a nu se strecura între ei agenți ai lui Tito”, Secretariatul a aprobat participarea condiționată a ansamblului¹⁶.

Într-un document referitor la presupusa „activitate de spionaj și de propagandă dușmănoasă” desfășurată de Iugoslavia se preciza că „s-a observat la început o stare de consternare în sânul populației sârbești din țara noastră, cei mai mulți comentând că nu pot crede în schimbarea lui Tito și mulți afirmând că aceasta «nu este decât o tactică» nouă a lui Tito”. După ce constata „nivelul politic scăzut al sârbilor din RPR”, materialul semnala faptul că „agenții lui Tito treceau în număr mare în RPR pentru îndeplinirea misiunilor dăunătoare. Ei au luat contact cu conducătorii Uniunii Culturale Slave Democratice...”, evident cu scopul de a submina munca Uniunii. „De asemeni – continua documentul –, aceștia au organizat agenturi informative și de diversiune pentru împărțirea materialului propagandistic titoist”. Se citau cazurile unor persoane care au fost excluse din organizația culturală Democrată Slavă, precum și cazuri de indivizi care au fost arestați (Bojidar Stanoevici, Ioța Sapunjin. Gorița Teodorovici, fosta directoare a *Cărții Iugoslave*, și soțul ei, Milan Teodorovici, fost director al ziarului *Pravda* din Timișoara, simțindu-se urmăriți, au fugit în Iugoslavia. În încheiere, documentul amintea că „O dată la două săptămâni vine curierul diplomatic [la ambasada Iugoslaviei din București], aducând cu sine un sac «diplomatic» care este plin cu broșuri, ziare și cărți titoiste” care apoi sunt expediate la diverse adrese¹⁷.

În schimb, în acest context tensionat, relațiile cu un stat vecin Iugoslaviei, Albania, cunoșteau o apropiere. Printr-o Hotărâre luată la vârful PMR la 12 aprilie 1950 se aproba cererea conducerii Partidului Muncii din Albania de a se tipări la București revista *Albanie Nouvelle*, cu un tiraj de 5.000 exemplare, dintre care

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR–Cancelarie, dosar nr. 49/1949, f. 9–10.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 42/1949, f. 12; vezi și *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR 1949*, vol. II, București, 2003, p. 245.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR–Cancelarie, dosar nr. 170/1949, f. 20–21.

2.500 exemplare în limba rusă și 2500 exemplare în limba franceză. Cu tipărirea revistei era însărcinat nou creatul Institut pentru Relațiile Culturale cu Străinătatea (IRRCS)¹⁸.

Acest tip de institut era copiat după model sovietic și a apărut, mai devreme sau mai târziu, și în celelalte state est-europene devenite satelite ale Moscovei. Institutele nu aveau autonomie, proiectele și invitațiile pe care le făceau unor savanți din țările respective fiind aprobate în prealabil de conducerea partidului¹⁹. La fel ca și în cazul economiei, relațiile culturale externe au fost supuse canonului comunist al planificării. Pe ordinea de zi a ședinței Secretariatului CC al PMR din 31 martie 1950 s-a aflat și reînnoirea planurilor culturale anuale cu țările de democrație populară. La această ședință, Ana Pauker remarcă: „Noi avem acorduri culturale cu țările de democrație populară. Se fac planuri anuale. Suntem în restanță cu Ungaria, Polonia, Bulgaria și suntem presați. Este o propunere ca aceste planuri să fie făcute de Institutul de relații cu străinătatea, nu de la guvern la guvern. Dar trebuie să vedem dacă fiecare are astfel de institut. Dacă sunteți de acord, la Budapesta să vorbim cu toții în sensul acesta. Polonezii încă nu au institut, până atunci trebuie făcut de la guvern la guvern. Nici bulgarii [nu au]”. În cele din urmă, Secretariatul a hotărât să se propună celorlalte țări crearea de institute pentru relațiile cu străinătatea, care să alcătuiască aceste planuri; până la acceptare, planurile urmau să fie reînnoite de o comisie guvernamentală formată în acest scop²⁰.

IRRCS a fost un simplu instrument, dependent mai ales de Secția de Relații Externe a CC al PMR condusă în epocă de Ghizela Vass. Institutul a fost creat pentru a respecta cu strictețe linia de politică externă trasată de conducerea PMR, fapt care implica subordonarea față de interesele URSS și evitarea oricărei acțiuni culturale care ar fi putut să creeze impresia că Bucureștiul sfidează în vreun fel Moscova. Un exemplu care ilustrează cele spuse mai sus este atitudinea Secției de Relații Externe față de participarea la expoziția de sculptură de la Arnhem (Olanda), programată pentru 1 iunie 1952. La 22 aprilie 1952 Ghizela Vass aproba și participarea românească, în condițiile în care, până la acel moment, își anunțaseră prezența și țări precum URSS, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria. Peste câteva zile, la 25 aprilie 1952, și Biroul Politic al CC al PMR valida hotărârea. Într-un document din 12 mai 1952 Ghizela Vass revenea însă asupra chestiunii cu precizarea că: „fiind informați ulterior că la această expoziție nu participă [nici] URSS și nici țările de democrație populară, afară de R. P. Polonă, propunem ca nici RPR să nu participe la expoziția de la Arnhem”. Faptul că din comitetul de organizare făcea parte și sculptorul „progresist” J.W. Havermans, apreciat de Partidul Comunist olandez, nu a mai contat.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 87/1950, f. 1.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 30/1951, f. 2.

²⁰ Ibidem, dosar nr. 25/1950, f. 4.

Totuși, instituțiile românești încurajau oficial contactele cu intelectuali „progresiști” – a se înțelege de orientare comunistă – din Europa, fapt ce reiese și dintr-o revistă a presei occidentale păstrată în fosta arhivă a CC al PMR. Documentul spicuia dintr-o traducere din „Oesterreichische Zeitung” din 10 decembrie 1952, unde era publicat articolul intitulat *Suedezi văd România*. „O delegație scandinavă de oameni de cultură – se scria în articol – s-a întors de curând în patria sa după o vizită de 3 săptămâni făcută în România. Din grupul suedez au făcut parte: doi social-democrați, trei fără de partid și doi membri ai Partidului Comunist. (...) Ziarul democrat *Ny Dag* a folosit prilejul publicării de către presa reacționară a unui articol de atâtare împotriva democrațiilor populare pentru a întreba pe trei membri din delegație despre impresiile lor culese în România”. Răspunsul inginerului Gustav Nilsson din Stockholm, fără de partid, a fost: «Nu am văzut nimic care să fi putut face impresia că acolo se exercită vreo teroare»²¹. În condițiile în care în anul 1952 teroarea polițienească din România atingea apogeul, acest răspuns vădește fie orbirea, fie reaua credință a vizitatorului. Evident că autoritățile de la București au căutat – inspirându-se iarăși după modelul URSS – să stimuleze o asemenea percepție, care să fie răspândită în Occident prin intermediul unor astfel de *pelerini politici* naivi, atașați de cauza sovietică sau doar bine remunerați.

Relațiile culturale externe ale României au cunoscut o reorientare radicală mai ales începând din toamna anului 1947, când legăturile cu Occidentul au fost drastic limitate și descurajate, odată cu declanșarea de către URSS a unui adevărat „Război Rece cultural”²². Tratatelor semnate cu URSS și cu țările de „democrație populară” din Europa răsăriteană au fost însoțite de parafarea unor convenții de colaborare culturală și de înființarea unor asociații de prietenie și de strângere a legăturilor. Aprofundarea acestui subiect important, neglijat până acum, se poate face mai ales prin cercetarea și valorificarea documentelor aflate în fondurile Ministerului Afacerilor Externe și ale Arhivelor Naționale, recent declassificate (Institutul Român pentru Relațiile Culturale cu Străinătatea, CC al PCR–Secția Relații Externe).

CONSIDERATIONS ON ROMANIA’S FOREIGN CULTURAL RELATIONS IN 1945–1953

Abstract

Immediately after World War II the Romanian procommunist government led by Petru Groza orientated the cultural international relations towards USSR and since the Autumn of 1947 the subordination to Moscow’s interests was obvious.

²¹ Ibidem, dosar nr. 87/1953, f. 1–2.

²² Sorin Antohi, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliei moderne*, studiu introductiv la Mark Lilla, *Spiritul nesăbuit. Intelectualii în politică*, traducere de Mona Antohi, Iași, 2005, p. 27.

One of the main tools used by the authorities was the Association for the Strengthening of the Relations with the Soviet Union (ARLUS), an organization supported by famous and opportunist writers and intellectuals, like Mihail Sadoveanu, accused “of veering round like a weathercock”. One of the ARLUS’s tasks was to promote and to spread within Romanian society the Russian language.

Between 1945–1963 Russian was in the good graces of the Communist regime and at the official level it was not perceived as a foreign language. Meanwhile the other languages (French, English, German) were neglected. But the effective penetration of Russian in the Romanian schools was made more difficult because of the lack of skilled teaching cadres.

Besides ARLUS, at the beginning of the 1950s, the Romanian Institute for Cultural Relations with the Foreign Countries (IRRCS, a Romanian VOKS) carried on an intense activity, but the contacts with the “Capitalist” states were at the lowest level. Moreover, the Communist leadership and the Government decided to reject the French proposal to found in Romania a School for the children of the Western diplomats and to forbid the functioning of the French Library and the Italian Cultural Institute in Bucharest.

DIASPORA – FAȚETELE EXILULUI

EXILUL ROMÂNESC ȘI CREAREA ADUNĂRII NAȚIUNILOR EUROPENE CAPTIVE

CĂTĂLIN CALAFETEANU

Ideea creării Adunării Națiunilor Europene Captive (ANEC) nu s-a născut în mijlocul exilului din țările Europei Centrale și Răsăritene. Brutus Coste, care va fi ales secretar al Adunării în septembrie 1954 și, în această calitate, era bine situat pentru a cunoaște adevărul, spune clar, într-o scrisoare din 30 septembrie 1954 către Grigore Gafencu: „Ideea a pornit de fapt de la Departamentul de Stat”¹.

La început, „Committee for a Free Europe” nu s-a arătat deloc entuziasmat de crearea acestei organizații în care vedea un pericol, în sensul că noua instituție, realizând o unitate a exilului mai mare decât organizațiile anterioare, întărea poziția exilului în raporturile cu Comitetul pentru o Europă Liberă. Acesta prefera să-și mențină poziția anterioară, precumpănitoare în relațiile cu exilul, pe care nu-l consulta în activitățile pe care le patrona, ceea ce i-a atras reproșuri din partea președintelui CNR². Or, Adunarea Națiunilor Europene Captive, chiar dacă nu realiza un echilibru între cele două părți, mărea în mod clar greutatea exilului, ceea ce nu convenea birocrăției de la „Committee for a Free Europe”. Nefiind însă în stare să oprească materializarea acestei idei, sprijinită discret, dar ferm de Departamentul de Stat, Comitetul pentru o Europă Liberă a căutat „s-o dilueze” și să intervină în alegerea organelor de conducere, profitând pentru aceasta de faptul că patru dintre Comitetele Naționale constitutive erau finanțate de „Committee for a Free Europe”, iar două Comitete Naționale – cel cehoslovac și cel ungar – erau „les enfants chers”³.

Evenimentele au luat însă alt curs. Asupra Adunării Națiunilor Europene Captive (The Assembly of Captive European Nations – ACEN) nu există un studiu în istoriografia românească⁴. Mai mult, chiar și referirile la această organizație sunt și astăzi rarisime. În presa românească din perioada comunistă a existat o singură referire la activitatea Națiunilor Europene Captive. Astfel, în 1959, când la New York a fost organizată o „săptămână” a Națiunilor Europene Captive, guvernul român a adresat, la 24 iulie, o notă de protest guvernului Statelor Unite ale Americii, în care aprecia manifestarea de la New York ca fiind îndreptată împotriva României și a celorlalte țări socialiste⁵.

Pentru prima oară problema unei „Adunări” a exilaților din Europa Centrală și de Răsărit este „sugerată” public de „Free Europe Committee” la 11 august 1954. Organizația americană intenționa ca adunarea să se desfășoare în timpul sesiunii Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite de la New York, sub numele – provizoriu – de „Adunarea Națiunilor Captive din Sud-Estul Europei”. Având în vedere că, de regulă, Adunarea Generală a ONU își deschide lucrările în cea de-a treia marți din luna septembrie (în 1954 această zi cădea la 20 septembrie), rezultă că timpul avut la dispoziție

¹ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

² Ion Calafeteanu, *Exilul românesc. Erodarea speranței (1951–1973)*, București, 2003, p. 263–271.

³ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

⁴ Excepție face contribuția meritorie a domnului Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc*, vol. 5, București, 2005.

⁵ Ion Calafeteanu (coord.), *Politica externă a României*, București, 2003, p. 379.

pentru a organiza Adunarea era extrem de scurt. Raoul Bossy a fost desemnat de Free Europe Committee („prin glasul lui Yarrow și Acker” – nota R. Bossy) „coordonator” pentru exilul românesc („Vișoianu îmi telefonează din Washington să primesc” – scrie R. Bossy). Desemnarea lui R. Bossy, în calitate de „coordonator” al exilului românesc – un diplomat de valoare, dar care nu se manifestase până atunci ca om politic –, arată dorința Free Europe Committee de a atrage în ANEC diverse curente și personalități ale exilului românesc. Iar R. Bossy era indicat în acest sens, el adoptând până atunci o atitudine echilibrată, nepartizană.

Pe 11 august sunt convocați coordonatorii grupurilor naționale într-o primă întrunire. Participă: Mikolajczyk și Karbonsky (Polonia), Osusky (Cehoslovacia), Barankowicz (Ungaria), Sidzikauskas (Lituania), Masens (Letonia), Perandi (Estonia), Dosti (Albania), Dimitrov și Petkov (Bulgaria); „Free Europe Committee” era reprezentată de membrii din conducere: Yarrow, Merrill, Neufville și Right. La această întrunire s-au discutat, între altele, numele ce urma să fie dat Adunării (fără a se lua o hotărâre în acest sens), numărul delegaților naționali, uniunile internaționale ce urmau să fie invitate etc. La această primă întrunire reprezentantul Letoniei, Masens, a fost desemnat drept raportor provizoriu⁶.

La 23 august a avut loc cea de-a doua întrunire a „coordonatorilor”, cu o participare, cu puține excepții, ca și la prima întrunire. Acum este acceptată denumirea Adunării dată de „coordonatorul” grupului național român, Raoul Bossy: „Adunarea Națiunilor Europene Captive”. Cei prezenți au votat, în unanimitate, ca și exilații din Iugoslavia să participe la Adunare, în ciuda atitudinii negative a americanilor din Free Europe Committee care, datorită politicii de apropiere de Tito dusă de administrația americană, nu voiau să periclitaze astfel raporturile cu liderul comunist de la Belgrad. Aceeași semnificație are și faptul că nici grupurile exilaților ruși și ucrainenii nu au fost admise să participe, în schimb participau reprezentanții exilului din Țările Baltice, a căror anexiune de către URSS nu fusese recunoscută de guvernul SUA. La întrunire s-a decis ca raportorul provizoriu, Masens, să ia legătura cu liderii ai exilului iugoslav: Fotić (Serbia), Macek (Croatia) și Krek (Slovenia), pe de o parte, și cu liderii ai „Free Europe Committee”, pe de alta, pentru a vedea cum ar putea fi realizată și participarea iugoslavă „spre mulțumirea tuturor”. La această a doua întrunire s-a decis și invitarea marilor organizații politice internaționale (agrarieni, creștini-democrați, liberali și socialiști), dar o hotărâre finală se va lua abia la întrunirea din 8 septembrie, când ei vor fi admiși ca membri ai Adunării („după mari discuții”)⁷.

La 2 septembrie a avut loc o nouă întrunire a Comitetului de coordonatori, la care R. Bossy este însoțit de C. Vișoianu. Cei prezenți au trebuit să constate că „nu s-a găsit o formulă pentru a asigura participarea iugoslavilor, fără a stânjeni pe americani. Osusky e rugat să trateze cu Fotić”⁸.

La 13 septembrie, Comitetul de coordonatori a decis ca ACEN să-și înceapă lucrările la 20 septembrie, la „Carnegie Endowment International Center”, vizavi de Palatul ONU. În problema iugoslavă nu s-a găsit nicio soluție, deși Fotić solicita în continuare, cu insistență, participarea reprezentanților țării sale. Se hotărăște ca iugoslavii să fie admiși „în principiu”, urmând ca prin negocieri să se examineze modalitatea participării lor.

Două zile mai târziu, la 15 septembrie, Comitetul coordonatorilor semnează scrisori către două importante ziare americane, „The New York Times” și „The New York Herald Tribune”, în care arată scopul Adunării Națiunilor Europene Captive. Totodată se aduc unele modificări la regulamentul de lucru al ACEN, pentru a da posibilitatea celor care eventual au dezaprobat o moțiune sau o rezoluție să facă opinie separată. „După lungi discuții”, soluția de compromis a fost propusă de R. Bossy: delegațiile care nu sunt de acord cu o moțiune sau o rezoluție pot să n-o semneze, iar abținerea lor este trecută în procesul verbal. La această întrunire, R. Bossy a avut o întrevvedere particulară cu Tibor

⁶ Raoul Bossy, *Jurnal*, București, 2003, p. 447–448.

⁷ *Ibidem*, p. 448–449.

⁸ *Ibidem*, p. 449.

Eckhardt, reprezentant al exilului ungar, în cursul căreia cei doi au căzut de acord ca T. Eckhardt să-l propună pe Brutus Coste, reprezentant al exilului românesc, pentru secretariatul general ACEN. În afară de grupul polonez al lui Mikolajczyk, care l-a propus pe Hodza, și de cehoslovaci, care se abțin (deși Hodza era cehoslovac), toți delegații au fost de acord cu alegerea lui Brutus Coste⁹.

La 17 septembrie are loc ultima întrunire a „Comitetului coordonatorilor” în cadrul căreia Raoul Bossy obține asentimentul tuturor ca rugăciunea obișnuită înainte de sesiune să fie rostită, în ședința a doua, de părintele Vasile Hațegan, parohul bisericii ortodoxe române din New York¹⁰. Cu aceasta, practic, pregătirile pentru crearea Adunării Națiunilor Europene Captive erau încheiate.

Scopul urmărit de organizațiile exilului din Europa Centrală și de Răsărit prin crearea ANEC era astfel formulat într-o publicație a Adunării din 1955: „Adunarea Națiunilor Europene Captive este destinată să fie înalta tribună de la care vederile și țelurile popoarelor aservite pot să fie aduse la cunoștința lumii libere. Ea oferă, în același timp, un cadru pentru unirea eforturilor reprezentanților autorizați de toate tendințele și afiliațiile democratice ale acestor națiuni, pe o bază permanentă și durabilă.

Scopul principal al ANEC este de apărare a cauzei libertății țărilor din Europa Centrală și Orientală supuse jugului comunist. ANEC este de asemenea o sursă sigură de informații asupra condițiilor create, în țările europene aservite, de dominația sovietică. Ea constituie un avertisment dat lumii libere de natură a o face să evite acțiuni politice care riscă de a-i primejdi existența. ANEC servește de asemenea ca centru de studii unde sunt formulate idei constructive și elaborate planuri de acțiune, a căror adoptare ar permite lumii libere de a veni în ajutorul popoarelor oprite și, prin aceasta, de a servi propriului său interes. Căci este în interesul său de a se ajunge la stabilirea unei ordini internaționale legale, având la bază libertatea și justiția. Aceasta este condiția esențială a unei păci durabile și a unei securități reale”¹¹.

În Carta ANEC, scopurile acestei organizații erau astfel rezumate:

- a) A lucra în lumea liberă pentru eliberarea națiunilor captive din Europa Centrală și Răsăriteană de dictatura comunistă și dominația sovietică;
- b) A menține contactul cu popoarele aflate în spatele Cortinei de Fier cu toate mijloacele disponibile, în vederea susținerii moralului lor și întăririi voinței lor de a rezista dictaturii comuniste și controlului străin¹².

Așa după cum am arătat, Adunarea Națiunilor Europene Captive trebuia să-și deschidă lucrările concomitent cu Adunarea Generală a Națiunilor Unite. Semnificația acestui fapt nu trebuie să scape atenției noastre. Într-o perioadă în care dintre țările comuniste erau membre ale ONU doar Uniunea Sovietică, Polonia și Cehoslovacia, iar guvernele celorlalte țări comuniste, inclusiv România, depuneau eforturi pentru primirea lor în ONU, deocamdată fără succes, Adunarea Națiunilor Europene Captive se dorea o replică a adevăraților reprezentanți ai popoarelor respective și o respingere a pretențiilor guvernelor comuniste, ilegite, de a fi primite în ONU. Asta și explică de ce pe agenda primei sesiuni a ANEC s-au aflat două puncte prin care delegații exilului cehoslovac și polonez cereau excluderea din ONU a reprezentanților guvernelor de la Praga și Varșovia. ANEC se considera purtătorul de cuvânt autorizat al popoarelor aflate sub dominația comunistă și reprezentantul voinței și dorinței acestor popoare de a-și recâștiga independența, libertatea și o formă de guvernământ democratică.

Alcătuirea „grupului românesc” care să participe la ANEC, având în vedere raporturile din interiorul exilului românesc, nu a fost deloc o sarcină ușoară. În legătură cu modul în care s-a alcătuit

⁹ *Ibidem*, p. 449–450.

¹⁰ *Ibidem*, p. 450.

¹¹ *Assemblée de Nations Captives d'Europe*, nr. 6, p. 9.

¹² Hoover Institution Archives, fond Brutus Coste, Box 12.

delegația națională participantă la prima sesiune ANEC există în documentele exilului românesc două variante. Prima variantă aparține lui Constantin Vișoianu, președintele Comitetului Național Român. Acesta scria lui Grigore Gafencu: „Adunarea Țărilor Captive este organizată de Comitetele Naționale ale țărilor respective cu sprijinul și cooperarea tehnică a lui Free Europe. Pentru lucrările pregătitoare, fiecare comitet a desemnat un coordonator. Aproape toate comitetele au desemnat ca și coordonator pe președintele fiecăruia. Noi am desemnat pe d-l R. Bossy pentru ca să avem „o persoană «impărtială»”¹³.

A doua variantă aparține lui Raoul Bossy și este expusă tot într-o scrisoare către Grigore Gafencu, din 17 septembrie 1954. Free Europe Committee – arăta R. Bossy –, luând inițiativa de a organiza în timpul sesiunii Adunării Generale a ONU „o «Adunare a Națiunilor Europene Captive», m-a rugat să primesc sarcina de «coordonor» pentru grupul românesc, pentru a înlesni formarea unei delegații care să ia parte la dezbaterile Adunării noastre. Sarcină nu prea ușoară, cum prea bine îți închipui! Ulterior, FEC (Free Europe Committee – n.n.) a decis să treacă «Uniunii Consiliilor și Comitetele Naționale», cu sediul în Washington, rolul de organizatoare a Adunării. Acestea – sau, mai bine zis, «consiliilor și comitetelor» componente – le-a revenit astfel dreptul de a desemna membrii delegațiilor respective, în înțelegere cu coordonatorii”¹⁴.

Este evident, din cele două relatări, că în faza inițială „Committee for a Free Europe” a dorit să facă o Adunare mai largă și, deci, mai reprezentativă pentru exilul din fiecare țară decât o puteau face comitetele sau consiliile naționale. De aceea au numit câte un coordonator pentru fiecare grup național, care în unele cazuri era chiar președintele Comitetului Național. Necesitatea unei astfel de proceduri era cu atât mai stringentă în ceea ce privește grupul exilaților români, în condițiile în care vechiul Comitet Național era contestat și se afla în plin proces de restructurare.

În calitatea sa de „coordonor” al grupului de exilați din România, Raoul Bossy a luat legătura cu Constantin Vișoianu, indicat de „Committee for a Free Europe” ca fiind „șeful grupului românesc ce făcea parte din «Uniunea»¹⁵ de la Washington”. În timpul schimbului de vederi cu C. Vișoianu, R. Bossy i-a arătat acestuia dorința „ca lista ce vom întocmi să fie cât mai largă, cuprinzând reprezentanți ai tuturor grupurilor românești democratice din exil, fiind vorba, bineînțeles, numai de oameni fără prigană”. Raoul Bossy a primit din partea „prietenilor noștri din New York” – cum se exprima el în scrisoarea amintită către Grigore Gafencu – o „întâmpinare” ce conținea propuneri de persoane ce ar fi trebuit incluse în delegația exilului românesc participantă la prima sesiune a Adunării Națiunilor Europene Captive, printre care se aflau numele lui Grigore Gafencu, Nicolae Caranfil, Mihai Răutu, Emil Ghilezan, Brutus Coste etc. Raoul Bossy s-a solidarizat cu propunerile făcute, iar C. Vișoianu s-a declarat și el de acord cu persoanele propuse în „întâmpinare”. În aceste condiții, cele două grupuri de exilați au avut o întâlnire, la 2 septembrie¹⁶, în cadrul căreia R. Bossy a propus „și unora și altora” ca delegația să fie completată „și cu personalități din alte grupări sau nuanțe ale exilului”. Întrucât opoziția față de această propunere a fost „generală”, iar lucrările pregătitoare ale Adunării trebuiau să înceapă în scurt timp („ar fi fost de neiertat ca românii să lipsească din pricina neînțelegerilor dintre dânsii” – Raoul Bossy), s-a trecut la nominalizarea celor 16 membri ai delegației, dintre care patru erau „delegați principali”¹⁷.

¹³ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19. Scrisoarea lui C. Vișoianu către G. Gafencu din 10 septembrie 1954.

¹⁴ Ibidem. Scrisoarea lui R. Bossy către G. Gafencu, 17 septembrie 1954.

¹⁵ Este vorba de „Uniunea Comitetelor și Consiliilor Naționale”, creată cu puțin înainte de prima sesiune ANEC.

¹⁶ R. Bossy, *op. cit.*, p. 449. C. Vișoianu a venit împreună cu Iancu Zissu. Grupul de la New York era format din M. Răutu, E. Ghilezan, B. Coste și A. Bunesu.

¹⁷ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

În sfârșit, la 16 septembrie, cu numai patru zile înainte de deschiderea publică a lucrărilor Adunării Națiunilor Europene Captive, exilul românesc a trimis președintelui Comitetului Coordonatorilor Adunării Națiunilor Europene Captive, letonul Vilis Masens, o listă cu numele membrilor delegației române la ANEC. Ea cuprindea pe Constantin Vișoianu, președinte, fost ministru de Externe; Vintilă V. Brătianu, consilier; Raoul Bossy, membru, fost ministru plenipotențiar; Alexandru Bunescu, membru, fost subsecretar de stat la Reconstrucție; Nicolae G. Caranfil, membru, fost ministru al Aerului și Navigației; Brutus Coste, membru, fost însărcinat cu afaceri la Washington; Anton Crihan, membru, profesor, fost subsecretar de stat la Agricultură; Carol A. Davilla, membru, fost ministru în SUA; Emil Ghilezan, membru, fost subsecretar de stat la Finanțe; Mircea Ionnițiu, membru, fost secretar privat al regelui României; dr. Sabin Manuilă, membru, fost subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri; Augustin Popa, profesor, membru, fost membru al Parlamentului; Mihai Răutu, membru, fost subsecretar de stat la Comunicații; Iancu Zissu, membru, avocat¹⁸. Lista cuprindea 12 nume. Erau nominalizați toți membrii Comitetului Național Român (C. Vișoianu, A. Popa, I. Zissu, A. Crihan), cu excepția lui Alexandru Cretzianu, care devenise cetățean american și urma să părăsească și CNR; tot cetățean american devenise în acest timp și V.V. Brătianu și, de aceea, el nu era membru al delegației, ci consilier (curând însă își va da demisia din delegație). Locurile rămase libere (până la 16) urmau să fie ocupate de Grigore Gafencu, Eftimie Gherman și Virgil Veniamin, care locuiau în Europa, și trebuia obținut anticipat consimțământul „Committee for a Free Europe” pentru a accepta suportarea cheltuielilor¹⁹.

C. Vișoianu a scris lui Grigore Gafencu, la 10 septembrie, informându-l despre hotărârile luate și rugându-l să-i răspundă „numaidecât” dacă este de acord să facă parte din delegație. „Aș fi foarte bucuros dacă a-i accepta și dacă, cel puțin cu acest prilej, am arăta o forță unită a românilor” – scria el. Grigore Gafencu, care nu era la curent cu evenimentele din SUA, a găsit „că ideea e bună și că e nevoie negreșit să fim reprezentați și noi”. El spera să se poată ajunge la o „asociație cât mai desăvârșită a elementelor celor mai reprezentative din toate grupările naționale”. Deși răspunsul lui a fost afirmativ, iar „Committee for Free Europe” acceptase să susțină financiar participarea acestuia, Grigore Gafencu, din motive de sănătate, nu a putut participa la prima sesiune a Adunării Națiunilor Europene Captive.

Până la deschiderea Adunării Națiunilor Europene Captive, însă, au mai trebuit depășite două obstacole. În primul rând este vorba despre rezolvarea problemei participării Comitetului Național Central Sârb la Adunare. Toate Comitetele și Consiliile Naționale ale țărilor aflate sub dominația comunistă au sprijinit unanim participarea acestuia la lucrările Adunării. Autoritățile americane însă – Departamentul de Stat și Misiunea SUA pe lângă ONU – s-au opus „cu îndârjire” – pentru a folosi expresia lui C. Vișoianu – acestei participări. Explicația dată: această participare ar „ambarasa” politica Statelor Unite în legătură cu Iugoslavia. Toate stăruințele făcute de organizațiile exilului est-european au rămas infructuoase, administrația americană menținându-se pe poziție. „Noi continuăm însă să stăruim, iar autoritățile americane continuă să se opună” – remarcă C. Vișoianu la o săptămână după deschiderea lucrărilor Adunării Națiunilor Europene Captive²⁰.

Atitudinea autorităților americane în problema participării Consiliului Național Central Sârb la lucrările Adunării Națiunilor Europene Captive demonstrează că acestea, chiar din momentul în care au inițiat proiectul respectiv, aveau în vedere folosirea acestei organizații în conformitate cu interesele de politică externă ale Statelor Unite. Faptul că Iugoslavia reușise să se detașeze de URSS și de „lagărul socialist” în ansamblu reprezenta pentru guvernul american un fapt de politică externă care

¹⁸ Ibidem. Scrisoarea din 16 septembrie a lui C. Vișoianu către Vilis Masens.

¹⁹ În final, la prima sesiune nu vor participa, din diverse motive, Gheorghe Assan, Cornel Bianu (ambii numiți ulterior în delegație), Grigore Gafencu, Eftimie Gherman și Anton Crihan.

²⁰ Ion Calafeteanu, *Exilul românesc. Erodarea speranței*, p. 254.

trebuia sprijinit și încurajat, iar nu „ambarasat” prin evidențierea existenței unui Comitet Național Central Sârb în Statele Unite.

În al doilea rând este vorba de dejucarea manevrelor celor de la „Committee for a Free Europe” de a alege în fruntea organismelor de conducere ale Adunării Națiunilor Europene Captive persoane agreate de ei. Dorința lor era de a-l vedea în fruntea Adunării, în calitate de președinte, pe Ștefan Osuski, iar ca secretar general pe Milan Hodza²¹. Manevrelor au continuat până la alegerile din Adunare, când sorții au decis altfel.

La 20 septembrie 1954, în Assembly Hall de la Carnegie Endowment International Center, vizavi de clădirea Organizației Națiunilor Unite, s-au deschis lucrările primei sesiuni a ANEC. Erau prezente delegații reprezentând Comitetul Național pentru Albania Liberă, Comitetul Național Bulgar, Comitetul pentru Estonia Liberă, Comitetul pentru Lituania Liberă, Comitetul Național Polonez, Consiliul Politic Polonez, Comitetul Național Român, Consiliul Cehoslovaciei Libere și Consiliul Național Ungar. Fiecare delegație avea 16 membri, iar cele două reprezentante ale exilului polonez aveau fiecare câte 8 delegați. Erau prezente, de asemenea, trei organizații politice internaționale: Uniunea Creștin-Democrată, Uniunea Internațională Țărănească și Uniunea Liberală Democratică; ele erau membre ale Adunării, fiecare având patru delegați, dar nu aveau drept de vot. Organizații precum Centrul Internațional al Sindicatelor Libere în Exil, Federația Sindicatelor Creștine din Europa Centrală, Humanitas (care reprezenta vechile Societăți de Cruce Roșie din țările ocupate de URSS), Consiliul Femeilor Europene în Exil și „Women for Freedom” aveau statut consultativ pentru Comisiile Socială, Juridică și Economică ale Adunării.

Lucrările Adunării se desfășurau în ședințe plenare și comisii. La începutul fiecărei sesiuni, Adunarea numea Comisia Generală, în care fiecare delegație națională avea un reprezentant. Membrii Comisiei Generale prezidau, prin rotație, ședințele plenare ale Adunării. Hotărârile Adunării erau luate cu o majoritate de 2/3 din voturi, fiecare delegație având dreptul la un vot. Comisia Generală stabilea datele reuniunilor ANEC, veghea la punerea în vigoare a rezoluțiilor adoptate, coordona lucrările diverselor comisii, înainta propuneri Adunării etc. Comisia Generală avea activitate permanentă și acționa în numele Adunării între sesiuni. Fiecare delegație națională putea să fie asistată de mai mulți membri și experți.

La începutul fiecărei sesiuni, Adunarea numea membrii celor cinci comisii ce se ocupau de probleme politice, sociale, economice, juridice și de presă și informații. Comisiile aveau activitate permanentă, studiau problemele de pe ordinea de zi ce intrau în domeniul lor de atribuții, redactau proiecte de rezoluții, trebuiau să se țină la curent cu activitatea de la ONU și alte organizații internaționale privind țările oprimate de Soviete²². Această organizare permitea ANEC să contracareze propaganda țărilor comuniste, să furnizeze delegațiilor țărilor democratice, agențiilor specializate și altor organizații internaționale informații asupra evoluției situației din țările Europei Centrale și Răsăritene.

Chiar în prima zi a lucrărilor au avut loc alegeri pentru organismele de conducere ale ANEC, au fost dezbătute și aprobate ordinea de zi și regulile interne de procedură. Alegerile au dus la următoarea componență a Comisiei Generale a Adunării: președinte al ANEC și al Comisiei generale – dr. Vilis Masens (Letonia); vicepreședinte – dr. Gheorghe Dimitrov (Bulgaria); secretar general al Adunării și al Comisiei Generale – Brutus Coste (România). Din Comisia Generală, în calitate de membri, mai făceau parte: Hasan Dosti (Albania), Leonhard Vahter (Estonia), monseniorul Bela Varga (Ungaria), Vaclovas Sidzikauskas (Lituania), Karol Popiel (Polonia), Ștefan Karbonski (Polonia), Constantin Vișoianu (România), dr. Ștefan Osuski (Cehoslovacia).

²¹ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19. Scrisoarea lui Brutus Coste către Grigore Gafencu din 30 octombrie 1954.

²² Regulamentul de procedură, în Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

Rezultatul alegerilor a nemulțumit conducerea „Committee for a Free Europe” cel puțin în faza inițială. „În primele zile după alegeri, noua conducere a avut oarecari dificultăți” – scria Brutus Coste²³. Lucrurile s-au așezat însă repede pe făgașul normal²⁴. Tot Brutus Coste scria, la 30 octombrie 1954: „Astăzi însă partida este câștigată. Am izbutit să ne impunem atât prin organizarea și seriozitatea lucrărilor, cât și prin impresia produsă în cercurile înalte. State Department este definitiv de partea noastră și foarte mulțumit de munca noastră”²⁵.

Celelalte comisii ale ANEC au avut următoarea structură:

- Comisia politică: președinte – Vaclovas Sidzikauskas (Lituania); vicepreședinte – Nikola Antonov (Bulgaria); secretar – Bohumir Bunza (Uniunea Creștin-Democrată din Europa Centrală).
- Comisia socială: președinte – Boleslaw Biega (Polonia); vicepreședinte – Gheorghe Petkov (Bulgaria); secretar – dr. Antanas Trimakas (Lituania).
- Comisia economică: președinte – Aleksander Kutt (Estonia); vicepreședinte – Kiril Konaktchysky (Bulgaria); secretar – Feliks Gadomski (Uniunea Liberal-Democratică din Europa Centrală și Orientală).
- Comisia juridică: președinte – Adam Niebieszczanski (Polonia); vicepreședinte – Johannes Klesment (Estonia); secretar – Janusz Sleszynski (Uniunea Creștin-Democrată din Europa Centrală).

Ordinea de zi a primei sesiuni a ANEC, ca de altfel și a celor din anii următori, conține, în linii generale, puncte înscrise pe ordinea de zi a Adunării Generale a ONU, dar și numeroase probleme legate direct de situația țărilor din Europa Centrală și Orientală. Amintim în acest sens: proiecte de rezoluții de protest ale delegațiilor Cehoslovaciei și Poloniei privind ilegitimitatea celor două guverne și a prezenței reprezentanților acestora la ONU; proiect de rezoluție al reprezentanților țărilor baltice privind anexarea statelor lor de către Uniunea Sovietică; agresiunea sovietică; genocidul; federalizarea; munca forțată; libertatea de informare; drepturile sindicale; statutul femeii; statutul tineretului; persecuțiile religioase; criminalii de război; deportările; revizuirea Cartei ONU; calitatea de membru în organizațiile internaționale a persoanelor fără cetățenie; ilegitimitatea regimurilor aflate în spatele Cortinei de Fier; definiția agresiunii; statutul refugiaților în lumea liberă; colonialismul sovietic; comerțul est-vest etc.²⁶.

În general, organizarea Adunării Națiunilor Europene Captive copia în mare măsură modelul Națiunilor Unite. Și acest fapt reflecta ambiția ANEC de a se considera reprezentanta țărilor ocupate de Uniunea Sovietică nereprezentate în ONU sau ilegitim reprezentate la ONU de guverne comuniste.

În prima sesiune, ANEC a trimis un mesaj Adunării Generale a ONU, o telegramă președintelui SUA, Dwight Eisenhower, a adoptat o declarație privind răspunsul primului secretar al PCUS, Nikita Sergheevici Hrușciov, la un mesaj al președintelui SUA, o alta privind Conferința de la Praga a țărilor din blocul comunist și o declarație prin care saluta hotărârile întâlnirii dintre președintele SUA și premierul britanic, Anthony Eden²⁷.

Crearea Adunării Națiunilor Europene Captive și lucrările primei sesiuni s-au bucurat de atenție din partea presei internaționale, deși nu în măsura în care se așteptau membrii exilului. În presa americană, Constantin Vișoianu aprecia că „s-a bucurat totuși într-o măsură limitată de câteva comentarii în ziarele mai importante din Statele Unite”²⁸. Astfel, au apărut editoriale în „The New

²³ *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, p. 9–11.

²⁴ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19. Scrisoarea lui Brutus Coste din 30 octombrie 1954.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ordinea de zi a primei sesiuni ANEC, în Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

²⁷ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, p. 76.

²⁸ Hoover Institution Archives, fond Comitetul Național Român, Box 2.

York Herald Tribune” (23 septembrie 1954), „The New York Times” (21 decembrie 1954), „The Christian Science Monitor” (21 decembrie 1954) și în alte publicații, toate favorabile cauzei exilaților.

„Crearea Adunării Națiunilor Europene Captive – se arăta în articolul din „The New York Herald Tribune” – este utilă din cel puțin două puncte de vedere. Ea constituie, pe de o parte, un punct de raliere pentru speranțele neîmplinite și aspirațiile popoarelor oprite. Ea oferă, pe de altă parte, o tribună unde problemele politice ce interesează aceste popoare pot să fie analizate și dezbătute. Ea procură, în fine, vastei comunități redusă la tăcere, în spatele Cortinei de Fier, mijlocul de a ridica vocea pentru a atrage atenția lumii libere”. În continuare, în articol se arăta că „Declarația privind principiile și obiectivele Adunării Națiunilor Europene Captive” reprezenta un adevărat apel calduros adresat guvernelor democratice, cărora le solicita ajutorul și sprijinul pentru cauza eliberării popoarelor asuprite. Ziarul reproducea un pasaj din „Declarație”, în care membrii ANEC se angajau să vină în ajutorul tuturor oprimaților, al tuturor celor ce au suferit nedreptăți, celor exploatați, subjugați, tuturor celor care au fost jigniți și trădați, indiferent de naționalitate, de rasă sau de credință. „O asemenea organizație, care are astfel de principii la bază, merită admirația tuturor națiunilor libere ale lumii” – se conchidea în finalul articolului²⁹.

Presa internațională a informat despre lucrările Adunării Națiunilor Europene Captive, subliniind obiectivele organizației, principiile după care se conduce, țările membre etc. În Uruguay, ziarul „El Dia” din Montevideo arăta că în timp ce Adunarea oficială a Națiunilor Unite delibera în enormul edificiu de cristal din New York, de cealaltă parte a străzii se adunau „apărătorii libertății Albaniei, Bulgariei, Estoniei, Ungariei, Letoniei, Lituaniei, Poloniei, României și Cehoslovaciei. Cei a căror voce nu se putea ridica la tribuna Națiunilor Unite și-au făcut auzită vocea în vecinătatea imediată a acestei tribune. Astfel că dacă Rusia Sovietică și sateliții săi se fac că nu aud vocea victimelor lor, agenții lor secreți urmăresc cu mult interes ceea ce zic și fac exilații din nouă națiuni captive, de partea cealaltă a străzii (...). În reuniunile din cadrul Adunării lor, reprezentanții Națiunilor Captive din Europa au prezentat numeroase observații care, dacă ar fi auzite și s-ar medita serios asupra lor, ar putea contribui la lămurirea partizanilor zeloși ai coexistenței cu Sovietele asupra sensului și ariei responsabilităților lor”³⁰.

În Elveția, „La Tribune de Genève”, referindu-se la „Apelul către lumea liberă”, adoptat de Adunarea Națiunilor Europene Captive, arăta calvarul acestor țări, pericolul preinsei „coexistențe pașnice” fondată pe violarea marilor principii „în afara cărora nu există pace veritabilă”. Autorul, Paul Du Buchet, avertiza că își face „datoria dură”, atrăgând atenția că negarea realităților istorice riscă a pregăti „un mâine amar”³¹.

În Norvegia, publicația „Aftenposten” sublinia că „Adunarea Națiunilor Europene Captive a arătat deja că este o organizație de importanță vitală. (...) În tot cazul, ne aflăm în fața unei inițiative care merită, din partea noastră, cea mai mare atenție și o aprobare fără rezerve. Pentru popoarele oprite, Adunarea Națiunilor Europene Captive constituie, fără nicio îndoială, o mare încurajare morală”³². De asemenea, posturile de radio „Vocea Americii”, Radio Londra, „Europa Liberă” și presa exilului din Europa Centrală și Răsăriteană au urmărit cu atenție lucrările ANEC.

Prima sesiune a Adunării Națiunilor Europene Captive s-a desfășurat din septembrie 1954 până în septembrie 1955. Era, și din acest punct de vedere, urmat întocmai modelul Adunării Generale a ONU. La începutul celei de-a doua sesiuni, în septembrie 1955, președintele Comitetului General, dr. Vilis Masens, a prezentat un consistent raport asupra activității ANEC în cadrul primei sesiuni. Rezultatele sunt într-adevăr remarcabile³³.

²⁹ „The New York Herald Tribune” din 23 septembrie 1954.

³⁰ „El Dia” (Montevideo) din 11 februarie 1955.

³¹ „La Tribune de Genève” din 17 februarie 1955.

³² „Aftenposten” (Oslo) din 4 martie 1955.

³³ Hoover Institution Archives, Fond Brutus Coste, Box nr. 12, documentul „The activities of the Assembly of Captive European Nations during its first session (September 20, 1954 – September

Nu vom putea să analizăm întreaga activitate a ANEC în primul an de activitate, deosebit de bogată și variată. Ne vom referi în continuare doar la câteva probleme asupra cărora s-a concentrat atenția ANEC în ședințe plenare sau în cadrul comisiilor.

La 20 septembrie 1954, în prima zi a lucrărilor Adunării Națiunilor Europene Captive, reprezentanții celor nouă țări „aservite de Soviete și supuse exploatării dictaturilor comuniste” au adoptat în ședință plenară „Declarația privind scopurile și principiile Adunării Națiunilor Europene Captive”³⁴. Brutus Coste, autorul textului, considera că documentul avea tonul „cam moale”, fiindcă așa îl ceruseră „ceilalți amici”. Credea însă că această „Declarație” era unul din cele două documente de bază ce urmau să fie adoptate în cadrul sesiunii Adunării Națiunilor Europene Captive³⁵.

În „Declarație” se arată că grupurile politice aflate în exil din țările Europei Centrale și Răsăritene reprezentau „vocea reală” a popoarelor lor, fiind o „mărturie vie” a voinței lor de neclintit de a-și „recuceri independența, libertatea și o formă de guvernământ democratică”. Aceste grupuri de exilați – se arată în continuare – „încarnează convingerile și aspirațiile democratice care continuă să existe în națiunile din Centrul și Estul Europei în plan spiritual, politic și social”.

Scopurile urmărite și principiile care ghidau acțiunile grupurilor politice din exil în vederea eliberării patriilor lor erau astfel formulate:

1. Întrucât dictatura totalitară a comuniștilor, „sub aspectul său național și internațional”, depedase națiunile din Europa Centrală și Orientală de toate libertățile lor fundamentale, grupările politice din exil provenind din aceste țări considerau că este datoria lor „de a ridica vocea în numele lor, pentru ca adevăratele scopuri pe care le urmăresc și revendicărilor pe care sunt în drept să le formuleze să nu fie ignorate și sortite uitării”; ei se angajau să supună aceste „scopuri și revendicări” unei „considerări serioase” guvernelor „statelor lumii libere”. „Noi – se spunea în „Declarație” – facem apel la toate autoritățile democratice – naționale și internaționale – și, în primul rând, la cea mai înaltă autoritate, Națiunile Unite, pentru a le solicita bunăvoința și ajutorul în vederea eliberării națiunilor noastre subjugate”.
2. Participanții la Adunarea Națiunilor Europene Captive își exprimau „hotărârea fermă” de a rămâne uniți, în serviciul celor mai înalte valori umane: demnitatea ființei umane, drepturile sale esențiale, independența și libertatea. Întrucât în acei ani Uniunea Sovietică lansase o puternică ofensivă diplomatică, nu lipsită de succes în Occident, în sensul „coexistenței pașnice” între cele două sisteme social-economice existente, participanții la Adunare arătau imposibilitatea unui astfel de proces atât timp cât sensul real și respectul acestor valori supreme nu vor fi asigurate de aceeași manieră „în cele două tabere care se opun astăzi”. Totodată, pornind de la experiența istorică acumulată de omenire în secolul XX, în „Declarație” se arată că „o ordine internațională justă și o pace durabilă” nu vor

20, 1955)”. Adunarea a ținut, în plen, 15 ședințe ordinare (în zilele de 20–21 septembrie, 22 octombrie, 7–8 noiembrie, 3 decembrie, 18–20 decembrie 1954, 14 aprilie, 30 iunie 1955) și una extraordinară: sesiunea specială și-a desfășurat lucrările la Strasbourg, între 1–4 iulie 1955, și a avut șapte ședințe. În același timp, Comisia Generală s-a întrunit de 74 de ori și a organizat o întrunire publică la 11 februarie 1955, consacrată împlinirii a 10 ani de la conferința de la Yalta; Comitetul politic a ținut 36 de ședințe plenare, iar subcomisiile au avut 19 întruniri; Comitetul social s-a întrunit de 25 de ori în ședințe plenare, iar cele nouă subcomisii ale sale au avut 58 de ședințe; Comitetul economic a ținut 12 ședințe plenare; Comitetul juridic a organizat 13 ședințe plenare, iar subcomisiile sale s-au întrunit de 22 de ori.

³⁴ Textul „Declarației”, în *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, p. 39–40.

³⁵ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 2. Scrisoarea lui Brutus Coste către Grigore Gafencu, din 1 octombrie 1954.

putea fi stabilite atât timp cât popoarele din Europa Centrală și de Răsărit nu vor înceta să fie obiect de tocmeală internațională și nu vor deveni ele însele „factori activi ai vieții internaționale”. În consecință, acțiunea participanților la Adunarea Națiunilor Europene Captive era destinată să servească „interesului general al lumii libere prin integrarea patriilor noastre într-o Europă unică”.

3. În continuare, exprimându-se îngrijorarea față de soarta civilizației creștine, ca și de soarta altor civilizații amenințate cu distrugerea „dacă domnia violenței și a jumătăților de măsură ipocrite se generalizează”, în „Declarație” se arăta că acțiunea participanților la Adunarea Națiunilor Europene Captive nu se limita doar la națiunile pe care le reprezentau. „Noi – se arăta în acest sens în „Declarație” – ne declarăm solidari ai tuturor oprimaților, ai tuturor celor care sunt persecutați, exploatați, striviți sub picioare și trădați, indiferent de naționalitatea lor, de rasă sau de credință. Ne angajăm să le acordăm toată asistența care stă în puterea noastră”. Totodată, se cerea să înceteze imediat disprețul pe care opresiunea comunistă internațională îl arăta față de aspirațiile naționale și sociale cele mai justificate.

În finalul „Declarației”, participanții arătau necesitatea găsirii „unor remedii și soluții echitabile” care, printr-o cooperare internațională, să pună capăt amenințării care făcea ca „teroarea științifică” să apese asupra umanității, pentru a face loc „unei păci durabile bazată pe libertate, democrație, justiție și respect uman”³⁶.

În esență, „Declarația” exprima speranțele exilaților din țările comuniste din Europa Centrală și Răsăriteană în eliberarea țărilor lor și hotărârea de a acționa uniți în acest scop, în numele unor înalte valori umane: demnitatea omului, libertăți fundamentale, independență și libertate. Răzbate însă din textul declarației și nemulțumirea participanților la Adunarea Națiunilor Europene Captive față de politica țărilor occidentale de „jumătăți de măsură ipocrite”, de „tocmeală” pe plan internațional, precum și neîncrederea lor în politica de „coexistență pașnică”. Această neîncredere era cvasigenerală printre exilații din țările comuniste, ceea ce a contribuit în rândul unei părți a opiniei publice occidentale la formarea părerii că aceștia ar dori declanșarea unui război împotriva Uniunii Sovietice și a țărilor comuniste. Este adevărat, exilul lua în considerare ipoteza unui război eliberator, dar nu dorea ca eliberarea lor să fie rezultatul războiului, ci să se facă pe cale pașnică. Dar această ipoteză a fost părăsită, făcând loc deznădejdii. Este grăitoare în acest sens evoluția poziției unuia dintre românii exilați, un om lucid, strălucit intelectual, obiectiv și fin analist al situației internaționale: Leontin Constantinescu. „Din martie 1945 – nota el la 19 septembrie 1947 – trăiesc în această speranță. (...) Ipoteza războiului e din ce în ce mai probabilă. Cred că șansele sunt de 80%”³⁷. După trei săptămâni, la 10 octombrie, Leontin Constantinescu credea că „războiul este imposibil să nu vină și, început până în 1950, americanii au toate șansele să-l câștige”³⁸. La 18 octombrie, el aprecia că „s-ar putea să ne întoarcem (acasă – n.n.) prin 1953”³⁹. În vara anului 1953 însă optimismul său scăzuse; nu se mai gândea la eliberarea țării printr-un război victorios, ci își lega speranțele „numai de voința Domnului”, de un „accident sau miracol” care să ducă la prăbușirea URSS din interior, pentru că de la „politica conștientă a inconștienței «lumii libere»” nu mai aștepta nimic⁴⁰.

Un loc important în dezbaterile sesiunii ANEC l-au ocupat problema unității europene și relațiile exilului cu Consiliul Europei. Raportul Comisiei Politice a ANEC asupra acestei probleme a fost redactat de Raoul Bossy. Prezentat la 19 decembrie 1954 în ședința plenară a Adunării Națiunilor

³⁶ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

³⁷ Leontin Jean Constantinescu, *Jurnal (1947–1958)*, București, 1998, p. 31–33.

³⁸ *Ibidem*, p. 39.

³⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 114.

Europene Captive, raportul făcea o lucidă pledoarie asupra necesității unității europene, urmată de o scurtă trecere în revistă a raporturilor de până atunci dintre Consiliul Europei și organizațiile exilului.

Unificarea întregii Europe – se arăta în raport – este „condiția prealabilă și ineluctabilă a independenței economice și politice a continentului”. Aceasta pentru că numai prin unire europenii puteau pune capăt divergențelor care i-au mînat în trecut pe unii contra altora și se puteau găsi soluții problemelor cu care se confruntau în acel moment în plan economic și în cel al apărării. Realizarea obiectivului propus – se sublinia în referat – „nu putea fi atinsă atît timp cît o barieră artificială și necruțătoare va tăia Europa în două zone: una liberă, alta aservită”. Numai integrarea Europei Centrale și Orientale dădea comunității europene posibilitatea să facă față agresivității puterii comuniste și să se alăture cu toată greutatea de partea lumii libere⁴¹.

În continuare, în raport se arăta că ideea europeană nu este doar o simplă „viziune de viitor”. Ea prinde consistență și se dezvoltă, iar simbolul ei este Consiliul Europei, care reprezintă un prim pas spre Uniunea Europeană. Proiectul Consiliului Europei era de a reprezenta continentul în ansamblu, deși importante regiuni care ar trebui să facă parte din el „nu sunt încă libere să adere, ca urmare a dominației sovietice”. De aceea Consiliul Europei a trebuit până acum să-și limiteze acțiunile numai la integrarea organică a Europei Occidentale. Dar „statele membre ale Consiliului Europei au recunoscut permanent că Europa nu-și va realiza destinul pînă cînd nu vor fi unite toate țările europene”. De nenumărate ori ele au arătat că lipsa țărilor din Europa Centrală și Răsăriteană „nu este datorată unui principiu, ci pur și simplu faptului că țările din această regiune erau lipsite de libertate de către niște regimuri temporare și împotriva voinței populare”.

În raport erau prezentate numeroase documente elaborate de Consiliul Europei, în care acesta abordase în dezbateri probleme ale Europei Centrale și Orientale. Pentru prima oară Consiliul Europei se ocupase de aceste țări la scurt timp după crearea sa, la 5 mai 1949. Astfel, la 21 august 1949, 38 de reprezentanți ai statelor membre – printre care se numărau Sir Winston Churchill, Harold Macmillan, Robert Schuman, Georges Bidault etc. – au prezentat în plenul Adunării Consultative un proiect de rezoluție în care se spunea: „Adunarea, pentru a afirma solidaritatea tuturor popoarelor europene și pentru a sublinia speranța de a vedea, într-o zi, Adunarea reprezentând totalitatea Europei, decide să rezerve, cu titlu simbolic, un anumit număr de locuri goale națiunilor europene care nu pot actualmente să fie reprezentate”⁴². Chiar dacă proiectul n-a fost adoptat, el își menținea semnificația și exprima cu claritate voința Consiliului de a vedea națiunile din Europa Centrală și Răsăriteană alăturate națiunilor libere ale Europei în cadrul Consiliului.

Un an mai târziu, la 28 august 1950, Consiliul Europei a creat o „Comisie specială însărcinată să vegheze la interesele națiunilor europene nereprezentate în Consiliul Europei” – formulă care se referea la statele ocupate din Europa Centrală și Răsăriteană. Comisia respectivă avea mandatul de „a supraveghea ca interesele acestor națiuni să fie luate în considerație în toate propunerile care ar putea fi făcute în Adunare sau în comisii. Aceste comisii ar putea cere avizul experților aparținând acestor națiuni”⁴³. La 15 mai 1951, o rezoluție adoptată în unanimitate de Adunarea Consultativă a Consiliului Europei stabilea că „una dintre funcțiunile principale ale Comisiei Speciale este aceea de a intra în relații cu organizațiile competente pentru a studia și prezenta rapoarte asupra problemelor internaționale ale statelor separate de lumea occidentală cu scopul ca experiența, cunoștințele, materialul documentar și sugestiile acestor organizații să poată servi în legătură cu activitatea Consiliului Europei”⁴⁴.

Din nou, la 28 mai 1954, Adunarea Consultativă a Consiliului Europei adopta o rezoluție (nr. 47) asupra problemelor statelor din Europa Centrală și Orientală. Rezoluția afirma încrederea

⁴¹ *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, p. 45–46.

⁴² *Ibidem*, p. 47.

⁴³ *Ibidem*, p. 47–48.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 48.

Consiliului Europei în unitatea întregii Europe, exprima convingerea sa că „independența completă și libertatea democratică a acestor națiuni subjugate sunt scopuri comune ale popoarelor ce trăiesc de o parte și de alta a Cortinei de Fier” și se angaja, „dintr-un sentiment de simpatie și solidaritate, să depună toate eforturile pentru a contribui la crearea pe plan internațional a unei situații politice și diplomatice care să-i permită realizarea acestui obiectiv”⁴⁵.

Având în vedere dorința clară a Adunării Consultative a Consiliului Europei de a colabora cu națiunile aflate sub totalitarismul comunist, evidențiată de raportul lui Raoul Bossy, în aceeași zi, pe baza unui raport redactat de Brutus Coste, ANEC a adoptat o rezoluție privind „Integrarea Europeană și adeziunea la Consiliul Europei”, prin care Adunarea decidea:

1. Să aducă la cunoștința Consiliului Europei „voința fermă” a popoarelor aservite din Europa Centrală și Orientală de a restabili în țările lor, atunci când se vor elibera de dominația totalitară străină, principiul preeminenței dreptului și principiul în virtutea căruia toate persoanele aflate sub jurisdicția lor trebuie să se bucure de drepturile omului și libertățile fundamentale, ceea ce le face eligibile pentru Consiliul Europei și le va permite, de asemenea, a se integra în comunitatea europeană.
2. Să ceară Adunării Consultative a Consiliului Europei să pună în vigoare dispozițiile conținute în rezoluțiile sale din 28 august 1950 și 23 septembrie 1954⁴⁶, invitând organizațiile care reprezentau în exil națiunile captive ale Europei, precum și experți din aceste țări aflați în exil pentru a colabora cu comisiile Adunării Consultative a Consiliului Europei, în vederea îndeplinirii sarcinilor și intențiilor Consiliului⁴⁷.

Dezbaterile care au avut loc în cadrul Adunării Națiunilor Europene Captive, raportul prezentat și rezoluția privind „Integrarea europeană și adeziunea la Consiliul Europei” adoptată nu au trecut neobservate de presa internațională. Astfel, prestigiosul „The New York Times” scria chiar la 21 decembrie 1954: „Ideea de Uniune Europeană a cucerit acum pe conducătorii liberi – dar în exil – din Europa de Est și le inspiră credința lor activă. Ei au constituit în sânul Adunării Națiunilor Europene Captive un front unic ridicându-se deasupra divergențelor, de ordin intern sau regional, care le separau în trecut și asupra căror teme ei sunt încă – poate – în dezacord în ceea ce privește anumite puncte de detaliu. Ei au luat măsuri cu scopul de a pregăti integrarea propriilor țări atunci când acestea vor fi eliberate în comunități mai vaste, cuprinzând întreaga Europă”⁴⁸.

La 20 decembrie 1954, în ultima zi a deliberărilor publice din acel an, Adunarea Națiunilor Europene Captive a adoptat în unanimitate un apel „Către Națiunile Lumii Libere”. Ideea acestui „Apel” s-a născut în sânul delegației exilului românesc. Deja la 1 octombrie 1954, Brutus Coste îi scria lui Grigore Gafencu că acest apel era, după opinia lui, „cel mai important al Adunării”, fiind „actul final” al acesteia. Și cum la New York lumea era preocupată de pregătirea ședințelor Adunării din luna octombrie, cuprinsul apelului nu fusese încă discutat. „M-am gândit ca D-ta, ca autor al declarației de la Philadelphia, ai fi cel mai indicat să pregătești un text. Așa cum văd eu lucrurile, proclamația trebuie să fie o chemare către lumea liberă în care primejdiile care bat la ușă și cea mai mare dintre ele, capacitatea

⁴⁵ *Ibidem*, p. 49–50.

⁴⁶ Prin rezoluția din 23 septembrie 1954, Adunarea Consultativă a Consiliului Europei își exprima voința de a vedea toate națiunile care fac parte din Europa, din punct de vedere geografic, și respectă preeminența drepturilor omului, devenind membri ai Consiliului Europei. Totodată, comisiile Adunării Consultative a Consiliului Europei puteau invita reprezentanți ai diferitelor comitete naționale, instituite de refugiații națiunilor subjugate din Europa Centrală și Orientală, pentru a se face auziți în cadrul comisiilor pe teme „bine definite” – *Ibidem*, p. 50.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁸ „The New York Times” din 21 decembrie 1951.

de amăgire de sine a acestei lumi, trebuiesc arătate fără înconjur. Mai cred că trebuie să schițăm liniile mari ale unei politici ofensive – singura în stare să scutească lumea liberă, în lungă perspectivă, de război”⁴⁹. Dar Grigore Gafencu, neputând participa la lucrările primei sesiuni a Adunării Națiunilor Europene Captive, textul a fost redactat în final de Constantin Vișoianu. Iată cum prezenta acesta importanța „Apelului” într-un raport către regele Mihai, din 31 decembrie 1954: „În ultima zi a deliberărilor sale publice, Adunarea Națiunilor Europene Captive a adoptat, în unanimitate, un apel către națiunile libere, care cuprinde de asemenea o procedură pentru eliberarea țărilor noastre pe căile pacifice prevăzute de Charta Națiunilor Unite. Acest apel a fost propus și elaborat de președintele delegațiunii române. Noi am considerat că este necesar să prezentăm națiunilor libere o procedură pacifică pentru eliberarea țărilor noastre, pentru ca să răspundem astfel învinovățirii ce ni se aduce foarte des de a dori să împingem lumea liberă către un război distrugător în scopul de a elibera țările noastre, sau a răspunde altor critici care pretind că nu ar exista o politică pacifică pentru eliberarea țărilor noastre. Niciunul dintre noi – continua C. Vișoianu – nu are desigur iluziunea ca, în situația prezentă, procedura indicată de noi – care are o înfățișare blajină, dar care în realitate este gravă – poate fi pusă în aplicare de către membrii Națiunilor Unite. Socotim însă că un moment va veni când o asemenea procedură va putea funcționa, chiar dacă ar fi numai o primă fază a unei politici mai hotărâte, care să ducă în sfârșit la reîntrirea Rusiei Sovietice în propriile ei frontiere”⁵⁰.

„Apelul către națiunile lumii libere” începea cu prezentarea situației jalnice în care se aflau țările din Europa Centrală și Orientală ca urmare a „actelor de agresiune repetate ale Rusiei Sovietice împotriva lor” și a pericolelor care pândeau Occidentul însuși. Pentru că – se arăta în „Apel” – aceste state au fost destinate să devină avangarda agresiunii sovietice împotriva țărilor occidentale, iar armatele lor „sunt în întregime supuse controlului Armatei Roșii”⁵¹. Tensiunea creată prin pătrunderea sovietică în Europa Centrală arăta că nu va putea exista o pace veritabilă și nici o securitate reală pentru Europa, atât timp cât Uniunea Sovietică ocupa țările din această regiune. În „Apel” se atrăgea atenția că toate aceste cuceriri fuseseră făcute într-o perioadă în care Rusia Sovietică era „relativ slabă”, dar știuse să profite de „iluziile nutrite de lumea liberă”. Între timp, amenințarea comunistă crescuse, ceea ce îndreptăța întrebarea: „Ce se va alege din lumea noastră dacă ea este amenințată de o politică bazată pe iluzii deșarte?”.

„Coexistența pașnică” ce se profila ca o tendință a lumii libere era apreciată drept o astfel de iluzie. Argumentul adus era imbatabil: și țările aflate sub ocupație sovietică nutriseră în trecut o astfel de iluzie, toate practicaseră o politică de coexistență față de comunism. Toate sacrificiile se dovediseră însă inutile, pentru că „nu există națiune în lume care să poată trăi *à la longue*, în pace cu Sovietele”. În „Apel” se aducea ca exemplu chiar experiența Occidentului de „coexistență pașnică” cu Uniunea Sovietică în ultimii zece ani, care se caracterizase prin „abandonări succesive” ale lumii libere: au fost violate principii pe care ea însăși le proclamase, au fost admise abuzuri ale URSS, care au devenit apoi puncte de plecare pentru noi acte de agresiune sovietice. Un exemplu în acest sens îl reprezenta recunoașterea guvernelor comuniste, ajunse la putere prin fraudarea alegerilor („cele mai frauduloase cunoscute în istorie”), guverne ilegale pe care lumea liberă le-a recunoscut în numele aceleiași „coexistențe pașnice”.

În „Apel” era exprimată convingerea Adunării Națiunilor Europene Captive că numai eliberarea țărilor din Europa Centrală și Orientală ar fi putut asigura pacea și stabilitatea continentului. Eliberarea acestor țări era apreciată ca fiind „de o importanță vitală pentru vestul continentului și pentru pacea și securitatea lumii”. Această politică era recomandată nu numai în

⁴⁹ Arhiva MAE, fond Grigore Gafencu, vol. 2. Scrisoarea lui Brutus Coste către Grigore Gafencu, din 1 octombrie 1954.

⁵⁰ Hoover Institution Archives, fond Comitetul Național Român, Box 2.

⁵¹ Textul „Apelului”, în *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, p. 40–44.

numele moralei internaționale, dar și al securității generale. Iar primul pas în această direcție ar fi trebuit să-l reprezinte nrecunoașterea guvernelor „instaurate de Uniunea Sovietică”.

Pentru a înlătura imaginea pe care o parte din opinia publică occidentală o avea asupra exilului din Europa Centrală și Orientală, acuzat adesea că ar dori izbucnirea unui război, pentru ca astfel să-și vadă propriile țări eliberate, în „Apel” se spunea: „Noi suntem categoric de părere că trebuie evitat războiul. De asemenea, dorim eliberarea patriilor noastre prin mijloacele pașnice de care dispun organizațiile internaționale existente – și, în primul rând, Națiunile Unite – în virtutea a înseși principiilor pe baza cărora ele au fost stabilite”. „Apelul” aducea în atenție un trecut foarte recent, încheiat printr-o catastrofă, pentru ca pe baza acestei învățături a istoriei să ceară statelor occidentale o altă politică în fața agresorului. Lipsa de curaj de care aceste state dăduseră dovadă în ajunul celui de-al doilea război mondial și care permisesse lui Hitler să comită agresiuni succesive le era acum imputată și prezentată ca un avertisment în fața imperialismului sovietic pentru ca greșeala să nu mai fie repetată. Ceea ce națiunile reprezentate în Adunarea Națiunilor Europene Captive doreau din partea popoarelor și guvernelor lumii libere era sintetizat în trei puncte:

1. Guvernele occidentale să retragă recunoașterea acordată „așa-ziselor guverne pe care Rusia Sovietică le-a impus prin forță și prin fraudă în țările noastre, să înceteze toate relațiile cu ele și să le declare ilegale și ca nereprezentând voința popoarelor noastre”.
2. Să se obțină din partea Națiunilor Unite recunoașterea că aceste țări „sunt private de guverne legale; că ele cer în aceste țări alegeri libere sub control internațional; că, în acest scop, ele stabilesc în țările noastre condiții necesare pentru astfel de alegeri”.
3. Toate guvernele care se opun punerii în vigoare a deciziei luate în conformitate cu punctul 2 să fie acuzate „de punerea în pericol a păcii și securității mondiale și, în consecință, să fie considerate de Națiunile Unite ca agresor”.

Desigur, Constantin Vișoianu avea dreptate când arăta că nu își face iluzii în legătură cu posibilitatea punerii în aplicare, în acel moment, a unui astfel de demers în vederea obținerii eliberării țărilor din Europa Centrală și Orientală de sub dictatura comunistă. Dar „Apelul” avea meritul că pune „lumea liberă” în fața unor probleme la care să se raporteze, să se autoevalueze și, eventual, să se rușineze.

Creată la inițiativa administrației americane și influențată în atitudinile ei publice de interesele politicii externe americane, „Adunarea Națiunilor Europene Captive” are meritul de a fi reprezentat o tribună de la care membrii exilului din Europa Centrală și Orientală au arătat lumii întregi adevărul despre cele ce se întâmplau în spatele Cortinei de Fier. Sau – cum spunea Grigore Gafencu – să amintească „în fața lumii și în fața țărilor libere din continentul nostru, statornică realitate a suferințelor, a nevoilor, a năzuințelor și a cererilor noastre”⁵². Nu de puține ori de la tribuna „Adunării” s-au spus adevăruri critice la adresa politicii externe a „lumii libere”, mult prea interesată de propria ei securitate și bunăstare pentru a se mai gândi și la suferințele milioane de europeni aflați sub dictatura comunistă.

„Adunarea Națiunilor Europene Captive” a dat posibilitatea popoarelor central și est-europene, care nu se puteau exprima liber asupra unor evenimente din viața internațională, de a fi reprezentate cu adevărat, de a-și face auzit punctul de vedere asupra acestora sau chiar de a participa la ele. Prin „Adunarea Națiunilor Europene Captive” – dar nu numai – popoarele din spatele Cortinei de Fier și-au putut exprima atașamentul lor față de ideea unității europene, angajându-se ca în momentul eliberării lor să participe la acest proces uriaș menit să pună capăt războaielor din Europa, să ridice nivelul de viață al populației, să clădească o lume bazată pe respectul drepturilor omului, pe libertate, toleranță și solidaritate.

⁵² Grigore Gafencu, *Gânduri peste Cortina de Fier*. Selecție, note, cuvânt înainte de Ion Calafeteanu, București, 2006, p. 522.

Totodată, „Adunarea Națiunilor Europene Captive” a reprezentat singura experiență la scară istorică în care reprezentanți ai statelor naționale moderne din Europa Centrală și Orientală au conlucrat, într-o organizație proprie, pentru un obiectiv comun, în mod liber. Multe din problemele dezbătute în cadrul „Adunării”, din ideile expuse la tribuna acesteia, din opțiunile politice exprimate în sesiunile „Adunării” se vor regăsi, peste ani, în politicile promovate de guvernele țărilor din regiune, după schimbările de regim din 1989. Din acest punct de vedere, „Adunarea Națiunilor Europene Captive” a constituit o experiență valoroasă, în care reprezentanți ai unor națiuni pentru care „vecinul” era foarte adesea „inamicul”, „dușmanul”, puteau lucra împreună, colabora pentru atingerea unor obiective scumpe tuturor. Aici s-a experimentat solidaritatea regională, s-a învățat compromisul.

ROMANIAN EXILE AND THE CREATION OF THE ASSEMBLY OF CAPTIVE EUROPEAN NATIONS

Abstract

An analysis is made of the circumstances in which the Assembly of Captive European Nations was created in the autumn of 1954, at the initiative of the American authorities. The Romanian exile had an important contribution to the creation of the Assembly and took part in all the related events. Peoples in Central and Eastern Europe were thus given the opportunity to express their will to live in freedom, in a united Europe. Moreover, for the first time in history, representatives of member countries were able to leave aside historical adversities and differences in opinions and work together freely towards a common goal.

STRUCTURI MILITARE ALE „GUVERNULUI NAȚIONAL ROMÂN” DE LA VIENA (1944–1945)

DORIN DOBRINCU

INIȚIATIVA ÎNFIINȚĂRII „ARMATEI NAȚIONALE”

În urma loviturii de stat de la 23 august 1944, în lipsa altei soluții în problema românească, Berlinul a apelat la legionarii lui Horia Sima pentru constituirea unui guvern progerman. Drumul spre înființarea guvernului a fost lung – abia la 10 decembrie 1944 se va împlini dorința lui Sima și a germanilor – însă inițiative ceva mai realiste aveau să apară la scurt timp. După instalarea la Viena, la 29 septembrie 1944, Horia Sima a expus unui grup de fruntași legionari ideea sa de a constitui, în acord cu germanii, o „armată națională”. Legionarii aveau să plece spre un centru de instrucție. O a doua convocare a strâns la un loc circa 100 de voluntari, cei mai mulți legionari¹. Între ei și comandamentul suprem german ar fi existat o înțelegere, conform căreia trupele nu aveau să fie armată SS, ci „armată națională română”. Aceasta urma să fie utilizată doar pe frontul de est și numai împotriva sovieticilor, iar dotarea să fie asemenea trupelor germane². În privința strategiei de război, „armata națională” depindea de Wehrmacht³.

Se pare că germanii apreciau eficacitatea guvernului de la Viena în funcție de activitatea depusă pentru organizarea „armatei naționale”. Prin aceasta se urmărea un scop dublu: 1) efectul propagandistic asupra trupelor române aflate pe front, influențându-le moralul; 2) crearea de noi unități pentru a completa lipsurile germane de efective. Înființarea „armatei naționale” a constituit „scopul principal și ideea de bază a rațiunii de existență” a guvernului de la Viena⁴. Ideea creării trupelor cunoscute sub denumirea „Armata Națională” a aparținut germanilor, dar punerea în practică a revenit guvernului legionar, secondat de elemente din armata germană⁵. În acest scop guvernul de la Viena a emis un decret⁶.

¹ Horia Sima, *Guvernul Național Român de la Viena. Istoria Mișcării Legionare*, ed. a II-a, Timișoara, 1998, p. 68–69; A. Negoescu, *O jumătate de veac. 1941–1991*, s.l., s.a., p. 69; Faust Brădescu, *Guvernul de la Viena. Continuarea Statului Român Național Legionar. 1944–1945*, ed. a II-a, definitivă, revizuită de autor, București, 1997, p. 165; Corneliu Ciucanu, *Guvernul anticomunist de la Viena*, în Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești (1927–1941)*, București, 1996, p. 273.

² Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice. 22 iunie 1941 – 23 august 1944*, ed. a IV-a, Iași, 1998, p. 382; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 273.

³ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 135. Dependența de strategia de război a armatei germane nu reprezintă, totuși, o expresie a independenței guvernului de la Viena, ci contrariul său.

⁴ Arhivele Serviciului Român de Informații (în continuare ASRI), fond D, dosar 1, f. 335, 340.

⁵ Ibidem, f. 338.

⁶ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 382; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 165. Exceptând prevederea generală, textul acestui decret încă nu este cunoscut; este posibil ca un exemplar să existe în arhivele germane.

PRIMELE ACȚIUNI. MEDIILE DE RECRUTARE

Guvernul de la Viena a desfășurat diverse activități pe linie militară: recrutarea și organizarea „armatei naționale”; propaganda, instrucția, educația, controlul și supravegherea în rândurile personalului; culegerea de informații cu caracter militar din România; examinarea activității anterioare a prizonierilor de război și a cetățenilor români aflați în Germania la 23 august 1944, care nu erau membri ai „Mișcării Legionare”; predarea celor suspecți Gestapoului; maltratarea celor care erau refractari la ideologia legionară⁷.

Nu toți legionarii aflați în Germania au fost de acord cu acțiunea lui Horia Sima de înființare a unor unități militare care să lupte alături de Wehrmacht. Disidenții legionari considerau că războiul se apropia de sfârșit, iar Germania va fi înfrântă. Înființarea guvernului și a armatei naționale indicau o lipsă de discernământ, în condițiile în care legionarii erau închiși în țară, iar armata română lupta în Ardeal. Pentru disidenți era de neconceput ca legionarii să îmbrace uniforma germană și să lupte contra trupelor române⁸. Decizia lui Sima era cu atât mai hazardată cu cât trupele din „armata națională” luptau având în perspectivă catastrofa⁹. Inițiativa creării „armatei” a și fost apreciată ulterior drept „produsul unei fantezii bolnave”¹⁰.

Este binecunoscut că o armată este formată din indivizi organizați și instruiți pentru purtarea războiului. Armatele își recrutează oamenii fie prin voluntariat, fie prin conscripție, ori printr-o formă mixtă. Pentru recrutarea prin conscripție este nevoie de existența unei autorități, recunoscute, care să dețină controlul asupra unui teritoriu. În cazul guvernului de la Viena nu putea fi vorba de așa ceva. El se afla pe teritoriu străin și nu dispunea nici de resursele umane pentru formarea unei armate, nici de mijloacele materiale pentru echiparea ei. Dacă în privința echipării era de înțeles că germanii vor acoperi necesarul, problema oamenilor era sensibil diferită. Legionarii aveau efective pentru formarea a cel mult două-trei plutoane, nu însă pentru a alcătui o armată. Atât germanii, cât și legionarii știau că pe teritoriul controlat de Reich se aflau cetățeni români, surprinși de evenimentele petrecute în România la sfârșitul verii anului 1944. Ei erau prima țintă a recrutărilor pentru „armata națională”. Guvernul de la Viena a intenționat să-și exercite autoritatea asupra tuturor românilor din Germania¹¹. După datele deținute de generalul Ion Gheorghe, ministrul român la Berlin, la 23 august 1944 se găseau în Germania mai multe categorii de cetățeni români: membrii Legației (aproximativ 100 de persoane, inclusiv membrii familiilor lor); consulatele generale din Berlin, Viena, Hamburg și Dresda (circa 100 de persoane); colonia română din Berlin și din alte localități germane importante, în special studenți aflați la studii (circa 800 de persoane); militarii aflați în școli și unități germane pentru instruire (50–60 de ofițeri, aproximativ 200 de elevi ai școlilor militare și 600 de subofițeri; la aceștia se adăugau circa 150 de răniți în spitalele germane, mai ales la Viena); circa 8.000 de lucrători-ucenici la muncă și specializare în uzine germane; sași și șvabi din România plecați în Germania pentru a servi în armata germană sau în industria de război (inițial fuseseră aproximativ 40.000, la 23 august mai erau circa 25.000); 300 de legionari, în diferite lagăre¹². La categoriile enumerate aveau

⁷ ASRI, fond D, dosar 1, f. 336–337.

⁸ M. Tarcea, *Interviu luat lui D. Groza, fost comandant al Corpului Muncitoresc Legionar*, în Gheorghe Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Agresiunea comunismului în România*, vol. II, *Documente din arhivele secrete: 1944–1989*, București, 1998, p. 35.

⁹ M. Tarcea, *op. cit.*, p. 42.

¹⁰ Mărturia lui Ștefan Logigan, *apud* Alexandru Popescu, *Viena românească*, București, 2000, p. 234.

¹¹ ASRI, fond D, dosar 1, f. 335.

¹² Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, Iași, 1994, p. 142–143 (Memoriul din 30 noiembrie 1948 al generalului Ion Gheorghe, ministru plenipotențiar, către regele Mihai I, referitor la stările de lucruri din Germania și Austria, după 23 August 1944). Unele date furnizate de generalul Ion Gheorghe pot fi corectate în urma restituirilor documentare recente. În Germania se găseau la

să se adauge prizonierii români capturați în luptele de după 23 august 1944. Și legionarii și germanii au făcut tot posibilul și au întrebuințat toate mijloacele pentru atragerea refugiaților și prizonierilor în „armata națională” a guvernului de la Viena. Refugiații și prizonierii aveau să constituie grosul „armatei naționale”¹³.

Pe 3 octombrie 1944 voluntarii legionari au plecat spre Grosskirschbaum, centrul de adunare pentru românii din Germania, în vederea formării „armatei naționale”. Grosskirschbaum era o localitate lângă Frankfurt am Oder și servise anterior instrucției Wehrmachtului. Acum se găseau acolo câteva sute de elevi români ai școlilor germane de ofițeri și subofițeri. Aceștia se aflau într-o dilemă: erau anticomuniști, dar atitudinea regelui era o problemă pentru ei. Legionarii care veniseră în centrul de la Grosskirschbaum trebuiau să-i convingă să se înscrie în „armata națională”, folosindu-se de argumentul antibolșevic și de pierderea suveranității țării după 23 august 1944. Grupul de legionari era condus de Coman și Ilie Smultea, din el mai făcând parte și Nelu Păunescu, Lututovici, Nagacevski și frații Rahmistriuc. Nu se făcea instrucție, ci se purtau discuții, ceea ce era destul de dificil, datorită mentalității apolitice a militarilor români¹⁴. Perioada Grosskirschbaum a durat circa o lună¹⁵. La Grosskirschbaum s-ar fi adunat în trei săptămâni peste 1.000 de oameni¹⁶. Pe 20 octombrie 1944 Sima a întreprins o vizită în centrul de instrucție. În locul lui Coman, șef al grupului legionar de acolo a devenit Ilie Smultea¹⁷.

La sfârșitul lui octombrie 1944 grupul de la Grosskirschbaum s-a mutat la Döllersheim, o localitate la 90 de km nord-vest de Viena. Aici a început instruirea propriu-zisă a trupe. După aprecierile memorialiștilor legionari, elevii ofițeri și subofițeri români au intrat în cea mai mare parte în „armata națională”. Cei care au refuzat, puțini, au fost trimiși în lagăr. Corpul ofițeresc era format

școli și diferite cursuri, la 23 august 1944, 2.695 militari români, dintre care 212 ofițeri, 230 subofițeri și 2.253 trupă (Dana Beldiman, *Armata Națională de Eliberare în vizorul Secției a II-a din Marele Stat Major*, în „Revista de Istorie Militară”, 2000, nr. 3, p. 32). Alte surse indică un număr de 975 ofițeri și subofițeri români aflați la 23 august 1944 în Germania (Alesandru Duțu, *Prizonierii*, în „Magazin istoric”, 1997, nr. 8, p. 18). Numărul etnicilor germani din România încorporați în trupele germane se ridică oficial, la 30 iunie 1943, la 41.560, pentru ca până la sfârșitul aceluiași an în SS să se afle 54.000, alți 15.000 fiind în Wehrmacht, în organizația „Todt” și în industria germană de război. Se mai adăugau cei repatriați din Basarabia, Bucovina și Dobrogea, luați în parte în Wehrmacht și SS. Pe fronturile Reichului au murit circa 8.000–9.000 dintre etnicii germani din România înrolați în SS. Numai câteva mii dintre supraviețuitori aveau să se întoarcă în țară (Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, 2000, p. 211). În privința legionarilor aflați în Germania după ianuarie 1941, datele nu concordă. La început ar fi fost 260, apoi ar fi ajuns la 310 (Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, 1999, p. 442), pentru ca în momentul dispersării la Berkenbrück și Rostock să ajungă la aproximativ 400 (Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, București, 1993, p. 302). În 1943–1944, când cei mai mulți ajunseseră la Buchenwald, erau acolo între 400 și 500 de legionari (Filon Verca, *Parașutați în România vândută. Mișcarea de rezistență. 1944–1948*, Timișoara, 1993, p. 5; Liviu Vălenaș, *Convorbiri cu Mircea Dimitriu. Mișcarea Legionară – între adevăr și mistificare*, Timișoara, 2000, p. 96).

¹³ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 165.

¹⁴ Ion Boacă, *Începutul și sfârșitul armatei naționale*, în *Semicentenarul Mișcării Legionare. Mărturii despre Căpitan. Patruzeci de ani de la moarte (1938–1978)*, Madrid, 1978, apud Horia Sima, *op. cit.*, p. 68–70.

¹⁵ Horia Sima, *op. cit.*, p. 70.

¹⁶ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 166.

¹⁷ Horia Sima, *op. cit.*, p. 70–71; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 166.

atât din români, cât și germani. Cei din urmă dețineau funcțiile de comandă ale regimentelor, ei provenind din rândurile sașilor și șvabilor din România. Comandantul de la Döllersheim era colonelul Ludwig, originar din Ardeal. Și printre legionari erau mulți ofițeri, cu grade de sublocotenent, și au deținut funcții importante în primul regiment în curs de formare. Între elevii-ofițeri și ofițerii legionari au existat unele conflicte. La Döllersheim s-au adunat voluntari care veneau din lagărele de prizonieri, plus un număr de tineri refugiați¹⁸.

ADERAREA GENERALULUI PLATON CHIRNOAGĂ LA „ARMATA NAȚIONALĂ”

În afara efectivelor, „armata națională” mai avea o mare problemă. Lipsea un general român, care era de presupus că ar fi avut o altă autoritate atât între refugiații și militarii români aflați în Germania, cât și asupra prizonierilor de război. În cele din urmă, o întâmplare nefericită pentru armata română aflată în campanie pe frontul antigerman s-a dovedit benefică pentru planurile guvernului de la Viena în legătură cu „armata națională”. Este vorba de căderea în captivitate a generalului Platon Chirnoagă și a celei mai mari părți a Diviziei 4 infanterie română. O descriere a acestui episod se impune.

Generalul Platon Chirnoagă făcuse campania din est, fiind apreciat pentru calitățile sale militare. În 1944 a fost avansat la gradul de general de brigadă și a participat la bătălia Moldovei în fruntea Brigăzii 4 artilerie¹⁹. Divizia 4 infanterie luptase pe frontul din Moldova în primăvara – vara anului 1944, unde a suferit pierderi grele. La 23 august 1944 era în plină retragere spre sud, dar, în pofda încetării focului contra sovieticilor, o parte a trupelor au fost dezarmate pe 2 septembrie. Resturile unităților au ajuns în Oltenia²⁰. Acolo au primit ordinul de a se îndrepta spre frontul de pe Tisa. La 1 octombrie 1944 comanda a revenit generalului Platon Chirnoagă, care l-a înlocuit pe generalul Dumitru Petrescu, fostul atașat militar român la Washington. Din sudul Olteniei Divizia 4 infanterie a început un lung marș spre Tisa. La 5 octombrie 1944 era la Mehadia, pe 9 la Timișoara, iar pe 14 octombrie pe Tisa. Fuseseră două săptămâni de marș forțat, circa 1.500 de km, media zilnică fiind de 50, uneori de 80 de km. Lipsită de artilerie (100% la tunuri antitanc și 59% la tunuri de câmp) și mijloace tehnice, care erau încă în deplasare, Divizia 4 a fost introdusă într-un cap de pod peste Tisa, la sud de Szolnok, într-o zonă sensibilă. Ea a înlocuit Divizia 409 infanterie sovietică, pe 15 octombrie 1944²¹.

Divizia 409 infanterie sovietică nu realizase niciun fel de lucrări genistice, ceea ce constituia un real pericol pe toate direcțiile posibile de înaintare a inamicului. Epuizați de marșul excesiv – din

¹⁸ Horia Sima, *op. cit.*, p. 71–72; A. Negoescu, *op. cit.*, p. 72–74. În toamna anului 1944 erau pregătiți în centrul de la Kaufholtz pentru înrolarea în „armata națională” 143 de legionari. Unii erau ofițeri, după cum rezultă din două tabele întocmite de germani: *Tabel de ofițeri legionari din Centrul de Instrucție Kaufholtz* și *Tabel nominal de legionari de la Centrul Kaufholtz* (Armin Heinen, *op. cit.*, p. 436, nota 5).

¹⁹ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în al doilea război mondial (1941–1945). Dicționar enciclopedic*, București, 1999, p. 86.

²⁰ *Ibidem*, p. 166.

²¹ Mihai Pelin, *Un caz special de conștiință: generalul Platon Chirnoagă*, în „Dosarele istoriei”, 1997, nr. 4, p. 29 (articolul a fost publicat anterior, într-o altă formă, cu titlul *Divizia trădată*, în Antonescu, *Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. II, Veneția, 1988, p. 469–477); Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86, 166; Antone Marinescu, Gheorghe Romanescu, *Armata română în războiul antihitlerist. Album de scheme*, București, 1980, p. 96; I. Cupșa, Gh. Matei, I. Focșeneanu, B. Bălțeanu, L. Ion, V. Zaharescu, *Contribuția României la războiul antihitlerist (23 august 1944 – 9 mai 1945)*, București, 1958, p. 301–302.

sudul Olteniei până pe Tisa – militarii români din Divizia 4 au trecut la amenajarea pozițiilor pe care le ocupau. În fața lor erau dispuse Diviziile 1 și 20 maghiare, precum și Corpul 4 blindat german. Pe 18 octombrie, la 6 km de front activ, Divizia 4 Infanterie avea doar o baterie de artilerie²². Alte subunități de infanterie, artilerie (inclusiv antitanc), aprovizionare și cercetare se aflau undeva pe drumul spre front. Trupele germane au încercat tăria dispozitivului românesc, pentru ca a doua zi, pe 19 octombrie 1944, Divizia 4 să fie atacată cu infanterie și blindate (60 la număr, în mare parte *Tiger*). Inamicul s-a infiltrat printr-un spațiu lăsat liber de o divizie sovietică, ceea ce a dus la o rapidă încercuire. Soldații români s-au trezit fără artilerie și fără rezerve, la care se adăuga lipsa de muniție²³. Sovieticii nu au acordat niciun sprijin, deși au fost solicitați. Au refuzat și cererile de retragere peste Tisa. Pierderile diviziei românești au fost grele. Generalul Platon Chirnoagă, însoțit de statul major al Diviziei 4, a trecut dincolo de râu, alături de trupele sale. Pe 21 octombrie 1944 sovieticii au permis retragerea peste Tisa, însă era prea târziu. Divizia 4 infanterie își încetase, practic, existența. Generalul Platon Chirnoagă a fost capturat de germani în noaptea de 20 spre 21 octombrie²⁴. În luptele din zona Szolnok Divizia 4 infanterie a fost capturată aproape în întregime²⁵. După dezastru mareșalul sovietic Rodion Malinovski a considerat că divizia română a fost implicată într-un act deliberat de trădare²⁶, dar superiorii români au negat o asemenea explicație²⁷. Cert este că în noiembrie 1944 Divizia 4 infanterie a fost desființată²⁸. Sovieticii aveau să întărească supravegherea trupelor române aflate pe front, luând măsuri pentru evitarea surprizelor neplăcute.

După căderea în captivitate, generalul Chirnoagă a fost transportat la eșaloanele superioare germane. Însoțit de locotenent-colonelul Ciobanu, șeful Statului Major al Diviziei, colonelii Alexandrescu și Tretinescu, comandanți de regimente în Divizia 4 infanterie, pe 23 octombrie 1944 a ajuns la Grupul de Armate German din Ungaria. Generalului Chirnoagă i s-a luat un interogatoriu complet de către colonelul Bauer, șeful secției de informații al grupului de armate²⁹.

După interogatoriile de rigoare, generalul Chirnoagă a fost condus în lagărul Lückenwald, lângă Berlin, unde erau ofițerii români prizonieri. În momentul în care căzuse prizonier generalul

²² Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 29–30; Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86, 166. I. Cupșa, Gh. Matei, I. Focșeneanu, B. Bălțeanu, L. Ion, V. Zaharescu, *op. cit.*, p. 302. Peste ani, chiar generalul Platon Chirnoagă avea să amintească slaba dotare a Diviziei 4 în luptele de pe Tisa, în special lipsa aproape completă a mijloacelor antitanc (Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 315).

²³ Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 29–30; Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86, 166; I. Cupșa, Gh. Matei, I. Focșeneanu, B. Bălțeanu, L. Ion, V. Zaharescu, *op. cit.*, p. 302.

²⁴ Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 29–30; Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86, 166. Împrejurările capturării sale, a statului său major și a celei mai mari părți a Diviziei 4 Infanterie au fost descrise de generalul Platon Chirnoagă, *Întâlnirea mea cu Legiunea*, în *Semicentenarul Mișcării Legionare. Mărturii despre Căpitan. Patruzeci de ani de la moarte (1938–1978)*, Madrid, 1978, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 47–48. Numărul militarilor români din Divizia 4 infanterie ajunși prizonieri pe 20–21 octombrie 1944 a fost apreciat la circa 3.000 (Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul*, p. 147, *Memoriul din 30 noiembrie 1948 al generalului Ion Gheorghe*, ministru plenipotențiar, către regele Mihai I, referitor la stările de lucruri din Germania și Austria, după 23 August 1944).

²⁵ ASRI, fond D, dosar I, f. 338; Ion Șuța, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armei*, vol. II, *De la primul război mondial până în zilele noastre*, București, 1982, p. 266. Conform unor date, Divizia 4 a pierdut peste 5.000 de militari și cea mai mare parte a armamentului (Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86, 166).

²⁶ Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 29.

²⁷ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 86.

²⁸ *Ibidem*, p. 86, 166.

²⁹ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 47–48.

Chirnoagă nu auzise dintre românii din Germania decât de generalul Ion Gheorghe și a cerut să aibă o întrevedere cu el, dar solicitării nu i s-a răspuns pozitiv³⁰. În schimb, pe 1 noiembrie 1944 a fost vizitat de liderul legionar Vasile Iașinski și a înțeles că germanii îi indicau colaborarea cu legionarii. S-a stabilit o întâlnire cu Sima. În lagăr Chirnoagă a discutat cu ofițerii prizonieri, unii declarându-se de acord, alții reticenți față de planurile generalului de a coopera cu legionarii. Pe 6 noiembrie 1944 generalul Chirnoagă a părăsit lagărul și a plecat spre Viena cu ofițerii care erau de acord să participe la întâlnirea cu legionarii. Împreună cu locotenent-colonelul Ciobanu, generalul Chirnoagă s-a întâlnit cu Horia Sima pe 7 noiembrie 1944. Generalul dorea să formeze o mare unitate (divizie) care să continue lupta contra rușilor, dar nu era atras de funcția de ministru de război, ceea ce ar fi dorit Sima. Ideile generalului Chirnoagă în legătură cu organizarea viitoarei divizii ar putea fi rezumate astfel: comandant să fie un general român; trupa să fie formată din prizonieri români, legionari, elevi ofițeri și subofițeri aflați în Germania, sași și șvabi, care ar fi dorit să treacă din armata germană în divizia română; divizia să fie considerată armată națională, iar legionarii să execute ordinele superiorilor și să renunțe la salutul legionar; funcționarea oficială a armatei naționale să înceapă odată cu formarea guvernului de la Viena; divizia să fie utilizată numai contra rușilor, în niciun caz a românilor. Sima a fost de acord cu aceste condiții³¹.

La inițiativa legionară de creare a „armatei naționale” au mai aderat maiorul Constantin Maftei și comandorul Eugen Bailla. Maiorul Constantin Maftei fusese atașat militar român la Zagreb, iar odată cu prăbușirea frontului german în Croația se retrăsese la Viena. A fost foarte activ pe lângă germani pentru constituirea guvernului de la Viena și a diviziei. Se cunoștea cu generalul Chirnoagă, între ei existând și relații de rudenie. Comandorul Eugen Bailla venise la Viena direct de pe front, după retragerea trupelor germane din România. În cursul războiului a fost atașat de Statul Major Român ca ofițer de legătură pe lângă Marele Comandament German. S-a retras odată cu acesta spre Viena. A fost și el un militant pentru cauza guvernului național și a diviziei „naționale”³².

Deoarece nu exista un alt general român disponibil – generalul Ion Gheorghe nu era de acord cu soluția unui guvern –, generalul Chirnoagă a acceptat funcția de ministru de război în guvernul de la Viena³³. A fost investit în funcție odată cu ceilalți miniștri, pe 10 decembrie 1944³⁴.

Rememorând evenimentele la mulți ani de la producerea lor, generalul Platon Chirnoagă afirma că după 23 august 1944 îndeplinise ordinele regelui și ale comandanților din spirit de disciplină, așa cum făcuseră toți militarii care nu căzuseră prizonieri la ruși, și pentru a nu rupe armata în două. Însă după căderea în prizonierat a căutat o soluție pentru a lupta contra sovieticilor³⁵. În colaborarea sa cu legionarii e posibil ca generalul Chirnoagă să fi fost influențat și de trecutul fratelui său, Eugen Chirnoagă. Acesta a fost rector al Politehnicii din București sub guvernarea legionară, iar în ianuarie 1941, în timpul rebeliunii, a făcut parte, împreună cu P.P. Panaitescu, și el rector, al

³⁰ *Ibidem*, p. 49–50. Mircea Ciobanu, *op. cit.*, p. 147 (Memoriul din 30 noiembrie 1948 al generalului Ion Gheorghe, ministru plenipotențiar, către regele Mihai I, referitor la stările de lucruri din Germania și Austria, după 23 August 1944). Ion Gheorghe credea că dacă întrevederea ar fi avut loc, ar fi reușit să-l determine pe Chirnoagă să nu facă pasul pe care l-a făcut, adică înscrierea în „armata națională” și în guvernul de la Viena.

³¹ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 48–50; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 169–170.

³² Horia Sima, *op. cit.*, p. 52–54; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 170.

³³ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 52–53; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 170.

³⁴ ASRI, fond D, dosar 1, f. 336; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, 23 August 1944 – 30 August 1948, [București], 1997, p. 145, 488; Horia Sima, *op. cit.*, p. 57; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară*, p. 381; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 136; Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia – Paris, 1994, p. 260; Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, p. 272.

³⁵ Platon Chirnoagă, *Întâlnirea mea cu Legiunea*, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 51–52.

Universității București, din delegația care i-a cerut lui Ion Antonescu să predea puterea. Gestul, nu prea inspirat, avea să ducă la înlăturarea sa de la conducerea Politehnicii³⁶. În timpul războiului, în clandestinitate, a continuat să desfășoare activitate legionară³⁷. Probabil că toate acestea au reprezentat o bună introducere pentru stabilirea cooperării între generalul Chirnoagă și Horia Sima. Atitudinea generalului Chirnoagă a fost apreciată ca pornind nu dintr-o „dragoste excesivă față de legionari”, ci din antisovietismul lui. De asemenea, a fost expresia disperării³⁸.

Ralierea generalului Platon Chirnoagă și a șefului său de stat major, locotenent-colonelul C. Ciobanu, a jucat un rol foarte important, decisiv chiar, în recrutarea pentru „armata națională”. Aceasta se confirmă prin înscrierea în „armata națională”, imediat și în masă, a prizonierilor din Divizia 4 infanterie, ei urmând exemplul comandantului lor. Unitatea de la Döllersheim a început să crească, atât numeric, cât și din punct de vedere al cadrelor³⁹. Comportamentul generalului Chirnoagă, al statului său major și al unui mare număr dintre soldații din fosta sa divizie s-ar putea să aibă o explicație și în tratamentul pe care l-au suferit din partea sovieticilor după 23 august 1944. Este vorba în principal de dezarmarea unora dintre unitățile constitutive, precum și de introducerea în luptă pe frontul de la Szolnok în condiții care nu garantau decât sinuciderea. Dacă se mai adaugă antisovietismul comandantului, probabil și al ofițerilor și al trupe, înțelegem de ce aderarea la inițiativa germano-legionară s-a produs la scurt timp după căderea în captivitate.

Adezionile ulterioare celei a generalului Chirnoagă și oamenilor săi au fost izolate, determinate de condițiile precare de internare⁴⁰.

SITUAȚIA PRIZONIERILOR ROMÂNI ÎN GERMANIA ȘI RECRUTAREA LOR ÎN „ARMATA NAȚIONALĂ”

Recrutarea oamenilor pentru „armata națională” a fost în permanență o problemă pentru guvernul de la Viena. Deoarece recrutarea prin conscripție nu era posibilă, singura alternativă era voluntariatul. Legionarii erau ușor de convinși, atât pentru că erau motivați, cât și pentru că erau insignifianți ca număr. Cu militarii români aflați în Germania, însă, lucrurile erau mai complicate. Ofițerii români nu au avut o simpatie deosebită față de legionari în timpul scurtei guvernări a acestora din urmă, ba chiar a existat un conflict deschis, în ianuarie 1941, încheiat cu morți și răniți. Elevii ofițeri au fost mai ușor de convinși, atât pentru că erau mai predispuși spre tipul mistic-romantic, așa cum era întâlnit la legionari, cât și pentru că presiunile asupra lor au fost mult mai puternice. Dar eforturile pentru creșterea numerică a „armatei naționale” s-au îndreptat în special către prizonierii români aflați în lagărele germane.

Militarii români au ajuns în captivitate germană în diverse moduri: cei aflați în Germania la 23 august 1944, ca diplomați, în comisii tehnice, la studii, stagii etc.; cei căzuți prizonieri în grup (cazul Diviziei 4 infanterie, în luptele de la Szolnok, în octombrie 1944); ofițerii, subofițerii și soldații căzuți prizonieri, izolat sau în grupuri mici⁴¹. Prizonieri români sau elevii aflați la școli germane au fost

³⁶ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada Septembrie 1940 – Ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 256; idem, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979, p. 24; Constantin Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, București, 1997, p. 241; „Monitorul Oficial”, nr. 26, 31 ianuarie 1941, p. 471–472.

³⁷ *Dosar Horia Sima (1940–1946)*, București, 2000, p. 204–210.

³⁸ Mihai Pelin, *op. cit.*, p. 30.

³⁹ ASRI, fond D, dosar 1, f. 338; ibidem, dosar 7494, f. 191, 323; Platon Chirnoagă, *op. cit.*, *apud* Horia Sima, *op. cit.*, p. 52; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 488.

⁴⁰ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 191–192.

⁴¹ Ibidem, f. 323.

internați în lagăre răspândite în diverse zone ale Germaniei: Kremnitz, în Cehoslovacia, unde se găseau 500 de prizonieri români, alături de 400 de sovietici; Poprad, în Cehoslovacia; Teschau, pe Elba; Ratinow; Salzburg, în Austria; Wander, la 50 de km vest de Berlin; Lückenwalde, la 20 km sud de Berlin; Grosskirschbaum, în regiunea Wander; Linz, în Austria, unde erau 500 de români; Marlenwerder; Neu Hammer, în vestul Germaniei; Heidenau, lângă Hamburg; Markt Po Pangau, lagărul nr. 317 B; Brenen; Nueremberg Langwasser; Dachau; Mathausen; Trassdorf, la 60 de km sud de Viena; Kaisersteinbrück, lagărul nr. 17 A și B, lângă Viena; Wustrau-Wutzet, lagărul nr. 8, la 80 km nord-vest de Berlin⁴².

După încheierea ostilităților, Marele Stat Major al Armatei Române a efectuat cercetări asupra comportamentului prizonierilor români în Germania. Se distingeau două categorii: 1) cei care au refuzat orice colaborare cu inamicul; 2) cei care au acceptat să se înscrie în „armata națională”, să intre în slujba inamicului pentru diferite misiuni (informatori în liniile românești, propagandiști, lansați cu parașuta în țară pentru sabotaj și diversivne)⁴³.

Adeziunea generalului Platon Chirnoagă și a unei mari părți din ceea ce fusese Divizia 4 infanterie a stârnit entuziasmul la Viena, dar cazuri de trecere în masă nu s-au mai înregistrat. Cu toate apelurile guvernului, înscrierile voluntare în „armata națională” nu s-au dovedit suficiente pentru umplerea golurilor. Au fost aplicate diferite scenarii pentru atragerea cât mai multor oameni. Astfel, în primul centru de adunare a prizonierilor germanii aveau un număr de legionari, echipați în uniforme românești, care pretindeau că sunt ofițeri români prizonieri. De asemenea, între temele de propagandă utilizate pentru atragerea în „armata națională” îndată după căderea în captivitate amintim: încredințarea că „armata națională” nu va fi trimisă pe front, deoarece Germania are trupe suficiente; o apropiată ofensivă germană, care va da posibilitatea prizonierilor români să ajungă în țară, unde vor ocupa funcții importante; victoria sigură a Germaniei, cu ajutorul armelor noi; garantarea unui tratament bun pentru prizonieri. La acest prim contact, numărul aderenților era destul de mic, recrutați îndeosebi dintre cei care activaseră în Mișcarea Legionară sau dintre cei cu moralul scăzut, deprimăți și slăbiți după primele experiențe ale prizonieratului (marșuri extenuante, insulte, maltratări etc.)⁴⁴.

Nu au lipsit nici intervențiile în lagăre ale unor ofițeri adepți ai Mișcării Legionare ori înscriși în „armata națională”. Cei mai activi și proeminenți au fost generalul Platon Chirnoagă, șeful său de stat major, locotenent-colonelul Ciobanu, maiorul Fotache Constantinescu, fost în Regimentul 5 dorobanți, căpitanul Nicolae Beldie, fost în Regimentul 20 infanterie. Asemenea vizite erau urmate de câteva zile în care regimul alimentar era mult redus, pentru accelerarea adeziunii la „armata națională”⁴⁵. Generalul Chirnoagă a adresat un apel către prizonierii români, ofițeri, subofițeri și trupă, chemându-i la luptă contra Rusiei sovietice. Germania era considerată prietena României, în vreme ce Rusia era dușmanul. Se insista pe lupta dusă de soldații români și germani contra Rusiei până la 23 august 1944, precum și pe primejdia comunistă în România. Generalul Chirnoagă își

⁴² Ibidem, f. 209–210. O listă cu 22 de „lagăre de refugiați români” în Germania, cuprinzând numărul și categoriile de prizonieri, a fost realizată de Ștefan Palaghiță, *Istoria Mișcării Legionare scrisă de un legionar. Garda de Fier spre reînvierea României*, însoțită de o *Cronologie privind Istoria Mișcării Legionare*, și de Nae Ionescu, *Fenomenul Legionar*, București, 1993, p. 272–273. După încheierea războiului, când a fost posibilă trimiterea unor comisii românești pentru repatriere, prizonierii români din Vest se aflau în foarte multe lagăre: Pallisburg, Lübeck, Minden, Wustran, Eberswalde, Stuttgart, Fürstenberg, Luckenwalde, Gardelegen, Nordruff, Darmstadt, Hohenfels, Dobel, Tübingen, Gmunden, Graz, Veskeny, Steyer, Innsbruck, Salzburg, Linz, München, Dachau, Bregenz, Hall, Trier, Duren, Münster, Hanovra, Barau, Braunschweig etc. (Alesandru Duțu, *op. cit.*, p. 19).

⁴³ ASRI, fond D, dosar 1, f. 335.

⁴⁴ Ibidem, f. 339; ibidem, dosar 7494, f. 190–191.

⁴⁵ Ibidem, dosar 7494, f. 190–191.

exprima încrederea în victoria Germaniei național-socialiste, prizonierii români fiind îndemnați să se înscrie în „Armata Națională de Eliberare” pentru a contribui la victoria Germaniei. Nu lipseau nici aspectele mai concrete – îmbrăcăminte, hrană etc. – care i-ar fi putut atrage pe soldați mai degrabă decât abstracțiile legate de superioritatea național-socialismului asupra comunismului. Recrutarea avea să se facă numai pe bază de voluntariat, la comandamentele lagărelor, după care urma trimiterea în centrul de instrucție al „Armatei Naționale de Eliberare”⁴⁶.

Germanii nu erau interesați doar de recrutarea românilor în „armata națională”, ci au fost semnalate și propuneri directe, pentru a-i determina pe militarii români să lupte în rândurile Wehrmachtului. Aceste oferte se făceau la centrele de adunare a prizonierilor, imediat în spatele frontului, sau în școlile germane, unde la 23 august 1944 se găseau ofițeri, subofițeri și elevi români la stagiul sau la cursuri⁴⁷. Germanii au făcut presiuni îndeosebi asupra ofițerilor și subofițerilor din școlile militare. Ofițerii au aderat în număr mic. Un caz cunoscut a fost cel al maiorului Tobă, aflat la un curs de motomecanizare. El a devenit organizatorul unei școli „de terorism și sabotaj” lângă Viena, pe care o conducea împreună cu elemente din SS. Alta a fost situația în rândurile elevilor. Detașați în unități germane, mulți pe front, ei au fost puși să aleagă, în condițiile lipsei de informații și chiar sub amenințare, între continuarea luptei alături de germani și internarea în lagăr. Au fost trimiși în taberele de instrucție ale „armatei naționale” de la Kirchenholz și Kaufholtz⁴⁸.

După ajungerea în lagăre, condițiile de internare – foamea, frigul, lipsa echipamentului, a asistenței medicale, agresiunea morală și fizică – au fost instrumente utilizate pentru înșurubarea voinței militarilor români, ofițeri și soldați, căzuți prizonieri. Legionarii au contribuit și ei la înăsprirea situației prizonierilor români, prin intervențiile la autoritățile germane din lagăre. Spre exemplu, în lagărul nr. 17 A de la Schönbrunn, Austria, prizonierilor nu li s-a dat de mâncare 4 zile la intervenția legionarilor. Au fost lagăre în care s-a mers chiar mai departe. În lagărul nr. 17 de la Steinbrück românilor nu li s-a recunoscut calitatea de prizonieri de război, ceea ce a dus la instituirea unui adevărat regim de exterminare⁴⁹. Lângă Viena era lagărul de prizonieri de la Kaisersteinbrück, unde se găseau câteva mii de prizonieri români. Datorită perioadei în care fuseseră capturați, ei erau îmbrăcați în uniforme de vară, iar încălțăminte era uzată urmare a lungilor marșuri. În plus, lipsa de căldură din iarna 1944–1945 și o alimentație extrem de slabă au dus la o mortalitate îngrijorătoare în rândurile prizonierilor români⁵⁰. Aprecierile privind mortalitatea în lagărul de la Kaisersteinbrück se plasează între minimum 15–20⁵¹ și maximum 80–100 de prizonieri români pe zi⁵².

Potrivit unor date statistice, în lagărul nr. 17 de la Steinbrück, Austria, au murit 353 de prizonieri români. Pentru 261 de prizonieri erau cunoscute cauzele (bolile) care le provocaseră moartea. Pe luni, cei 353 de prizonieri români decedaseră astfel: octombrie 1944 – 1; noiembrie 1944 – 6; decembrie 1944 – 17; ianuarie 1945 – 43; februarie 1945 – 64; martie 1945 – 222. Mortalitatea a

⁴⁶ Ibidem, f. 226–231. În documente, pentru desemnarea trupelor guvernului de la Viena, apare deseori formula „Armata Națională de Eliberare” (ibidem, dosar 1, f. 353–356; ibidem, dosar 7494, f. 188–247) sau puțin schimbată, „Armata de Eliberare Națională” (ibidem, dosar 1, f. 336).

⁴⁷ Ibidem, f. 190–191; Mircea Ciobanu, *op. cit.*, p. 147–148 (Memoriul din 30 noiembrie 1948 al generalului Ion Gheorghe, ministru plenipotențiar, către regele Mihai I, referitor la stările de lucruri din Germania și Austria, după 23 August 1944).

⁴⁸ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 192–193.

⁴⁹ Ibidem, dosar 1, f. 339–340.

⁵⁰ Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară*, p. 384. Horia Sima a vizitat lagărul de la Kaisersteinbrück și a observat condițiile mizerabile în care trăiau prizonierii români. Ei au fost asimilați prizonierilor sovietici, adică unui regim de exterminare (Horia Sima, *op. cit.*, p. 76).

⁵¹ ASRI, fond D, dosar 1, f. 349. Din cauza lipsei de hrană, soldații români prizonieri mâncau făină crudă, ceea ce le provoca moartea (ibidem).

⁵² Ștefan Palaghiță, *op. cit.*, p. 275.

fost ascendentă, pe măsura epuizării prizonierilor, și a atins punctul maxim în martie 1945, când s-au produs aproape 70% din decese. Din cei 261 de prizonieri pentru care s-au cunoscut motivele morții, 228 (87%) decedaseră din cauza cașexiei; se adăugau 9 cazuri de enterită și 10 de tuberculoză; în multe cazuri cașexia se combina cu enterită și tuberculoză. Altfel spus, din cele 261 de decese, 247 (94%) s-au datorat inaniției⁵³.

Horia Sima a trimis în lagărul de la Kaisersteinbrück o echipă de legionari (formată din Emil Popa, șef, Toader Ioraș, Eugen Theodorescu, Octavian Roșu, Vasile Posteuță, Ovidiu Popescu și profesorul Stoian), care se ocupa cu recrutarea pentru „armata națională”⁵⁴. Între procedeele propagandistice utilizate pentru recrutare sunt semnalate documentar vizitele în lagăre ale unor fruntași legionari. Horia Sima a ținut două discursuri ofițerilor de la Kirchenholz, în care a accentuat necesitatea unei armate naționale și lupta alături de Reich până la victoria finală⁵⁵. Mai mult, pentru educația politică a celor din „armata națională”, profesorul Ion Sângeorgiu a înființat Academia Liberă „Ion. I. Găvănescu” în tabăra de la Kirchenholz. El a avut cuvântul de deschidere, apoi au mai susținut conferințe Mihail Sturduza, ministrul de externe al „guvernului de la Viena” și Viorel Trifa. Conferința lui Grigore Manolescu s-a amânat⁵⁶. Alți importanți propagandiști legionari între prizonieri au fost profesorul Vasile Posteuță, Grigore Manolescu, ministru al propagandei în guvernul de la Viena, profesorul Ilie Smulțea etc.⁵⁷.

Se pare că între prizonierii români circula un ziar intitulat „Cuvânt și Suflet românesc”, editat de legionari. Într-un alt ziar, „Buna Vestire”, era prezentată situația din România, în sens nefavorabil guvernului de la București⁵⁸. Între membrii „armatei naționale” au fost distribuite numere din revista „Axa”, broșurile *Simbolul Moța-Marin* și *Însemnările Căpitanului de la Jilava*. S-au tipărit portretele lui Codreanu și Sima, un calendar legionar pe 1945, o carte de cântece legionare etc. Unitățile au fost obligate să învețe cântecul *Sfântă tinerețe legionară*. Toate acestea i-au determinat pe ofițeri să obiecteze că sunt militari și nu fac politică, ceea ce îi înfuria pe legionari⁵⁹.

Asupra prizonierilor români s-au exercitat presiuni deosebi prin înfometare. Aceasta s-a dovedit mai convingătoare decât orice ideologie și decât des invocatele sentimente patriotice⁶⁰. Din lagărele germane au scăpat doar cei care s-au înscris în armata națională, câteva mii. Ceilalți erau condamnați la o moarte lentă, dar cu atât mai îngrozitoare⁶¹. Cauzele care au dus la moartea multor prizonieri români ar

⁵³ ASRI, fond D, dosar 1, f. 349–350.

⁵⁴ Ștefan Palaghiță, *op. cit.*, p. 274–275 (Ștefan Palaghiță menționează că această echipă a exercitat presiuni deosebite asupra prizonierilor români, utilizând înfometarea ca principal mijloc pentru a-i determina să se înscrie în armata națională); Horia Sima, *op. cit.*, p. 76–77.

⁵⁵ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 190–191, 200–201.

⁵⁶ Ibidem, f. 198; ibidem, dosar 1, f. 355–356.

⁵⁷ Ibidem, dosar 1, f. 355–356. După terminarea războiului, pe baza datelor culese de prizonierii români întorși în țară, Secția a II-a din Marele Stat Major a întocmit o listă cu legionarii care au activat pentru constituirea și organizarea „Armatei Naționale de Eliberare”. Erau menționate 136 de persoane. Unele dintre acestea, spre exemplu disidenții legionari, erau greșit trecute în tabel (ibidem, dosar 7494, f. 217–224).

⁵⁸ Ibidem, fond D, dosar 7494, f. 191.

⁵⁹ Ibidem, f. 200–201.

⁶⁰ Ștefan Palaghiță, *op. cit.*, p. 274–275; Miroslav Tejchman, *Voluntari români în unitățile SS*, în „Magazin istoric”, 2001, nr. 1, p. 61.

⁶¹ Ștefan Palaghiță, *op. cit.*, p. 275; Horia Sima, *op. cit.*, p. 76–77. Memorialiștii implicați în activitățile guvernului de la Viena susțin că s-au făcut demersuri pe lângă autoritățile germane pentru îmbunătățirea situației prizonierilor români (Horia Sima, *op. cit.*, p. 76; Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 384). Asemenea aserțiuni sunt însă infirmate de sursele documentare și de alte informații memorialistice.

putea fi rezumate astfel: muncă în exces, câte 12–15 ore la fortificații; condiții mizerabile de cazare, în barăci fără foc în plină iarnă; hrana insuficientă și mizerabilă. În afară de acestea, erau terorizați de unitățile SS din cauza refuzului de a se înscrie în armata germană sau în „armata națională” a guvernului de la Viena. Arbitrariul paznicilor a cauzat, de asemenea, multe victime⁶².

Condițiile îngrozitoare din lagăre explică, chiar justifică în parte, înscrierea unor militari români într-o armată străină, cum era de fapt „armata națională”. Cu spectrul morții în față, au ales soluția „armatei naționale”⁶³. Starea dezastruoasă a prizonierilor români este dovedită și de cazul celor ajunși ca „voluntari” în tabăra de la Kirchenholz, pentru instruire. Ei se prezentau într-un accentuat stadiu de slăbiciune, astfel încât a fost nevoie de o perioadă de trei săptămâni pentru refacere. În plus, echipamentul era prost, neasigurând o bună protecție contra frigului⁶⁴. Dacă pentru restabilirea oamenilor care au ales salvarea prin adeziunea la „armata națională” a fost nevoie de trei săptămâni, ne putem închipui că pentru cei care nu au făcut-o șansele de supraviețuire au fost minime.

Au existat prizonieri români care nu numai că au refuzat înscrierea în „armata națională”, dar au luat poziție explicită față de această inițiativă. În lagărul de la Kaisersteinbrück înscrierea soldaților români prizonieri în „armata națională” era combătută de un grup numeros de subofițeri, care ajunseseră odată cu ei în prizonierat. Ofițerii fuseseră separați și trimiși în alt lagăr încă de la început. Cei mai mulți soldați prizonieri de la Kaisersteinbrück s-au înscris. Totuși, 600 dintre ei nu au făcut-o, sub influența subofițerilor din lagăr, și „au pierit toți de foamete și de boli”, mai ales decimați de tifosul exantematic⁶⁵. Este chiar mărturia lui Horia Sima, atât de interesat și implicat în crearea „armatei naționale”. Au existat și militari români din Divizia 4 infanterie care nu l-au urmat pe generalul Chirnoagă, refuzând înscrierea în „armata națională”. Spre exemplu, sublocotenentul Iulian Bardan a refuzat înscrierea în „armata națională”, ceea ce a determinat un „schimb de replici” cu legionarii⁶⁶.

„Armata națională” a desfășurat activitate propagandistică nu doar în lagărele germane în care erau internați prizonierii români. În spatele frontului german existau ofițeri români, rămași/trecuți după 23 august 1944 în tabăra Axei, care făceau propagandă pentru atragerea soldaților români încadrați acum în frontul sovietic. Între ofițerii care au dezertat din armata română și s-au înscris în „armata națională” sunt cunoscuți: căpitanul Nicolae Beldie, din Regimentul 5 infanterie, recrutat dintre prizonierii români aderenți pentru „Armata Națională de Eliberare”; căpitanul Andrei Deșiu, din Regimentul 5 infanterie, a trecut la inamic pe 16–18 octombrie 1944; sergentul T.R. Etter Erwin, din Regimentul 90 infanterie, a trecut la inamic pe 4 februarie 1945, împreună cu plutonul pe care-l comanda, apoi a devenit interpret la un regiment german⁶⁷. Cu ajutorul generalului Avramescu, comandantul Armatei 4 române pe frontul din nordul Ungariei și Slovacia, la începutul lunii noiembrie 1944 au trecut în liniile germane mai mulți ofițeri români legionari: Emil Bulbuc, Andrei Costin, Octavian Marcu și Ilie Vlad Sturdza. Acesta din urmă nu era nimeni altul decât fiul lui Mihail Sturdza și ginerele generalului Avramescu⁶⁸. În ianuarie 1945 căpitanul Ion Valeriu Emilian a trecut la germani cu 119 soldați din Regimentul 2 călărași⁶⁹. În cursul întrevederii pe care a avut-o cu regele

⁶² ASRI, fond D, dosar 1, f. 349–452; ibidem, dosar 7494, f. 185. Viața prizonierilor români în lagărele maghiare a fost la fel de dură, cu insulte, maltratări etc. Spre exemplu, generalul Constantin Visarion, fost comandant al Diviziei 20 infanterie, a fost crunt bătut de paznicii lagărului Veszkeny, în care era deținut (ibidem, dosar 1, f. 352–353).

⁶³ Ibidem, dosar 7494, f. 186; A Negoescu, *op. cit.*, p. 72; M. Tarcea, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁴ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 197.

⁶⁵ Horia Sima, *op. cit.*, p. 76–77.

⁶⁶ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 202.

⁶⁷ Ibidem, f. 187.

⁶⁸ Horia Sima, *op. cit.*, p. 46–47; Mihail Sturdza, *op. cit.*, p. 260–261.

⁶⁹ Miroslav Teichman, *op. cit.*, p. 59–60; Florin Constantiniu, *Avertismente ignorate: Ce știau germanii despre pregătirea desprinderii României de Reich?*, în idem, *De la războiul fierbinte la*

Mihai pe 6 martie 1945, împreună cu Andrei Vâșinski, mareșalul Rodion Malinovski, comandantul Frontului 2 ucrainean, reproșă suveranului trecerea de partea germanilor a unor soldați români în grupuri de câte 200 de oameni, proveniți din Regimentul 4 Moto București⁷⁰. Concomitent, în țară au fost distribuite manifeste care îndemnau la dezertare. Printr-un asemenea manifest, descoperit la Sibiu spre sfârșitul lunii martie 1945, soldații români erau îndemnați să treacă de partea germanilor sau cel puțin să se întoarcă în țară. De asemenea, guvernul de la București era considerat comunist și „jidovit”. Manifestul era asumat de „ofițerii și soldații din Armata Națională de Eliberare”⁷¹.

După datele Marelui Stat Major al Armatei Române, cifra maximă a militarilor români căzuți în captivitate pe frontul de vest a fost de 61.043. Dintre aceștia, 1.138 erau ofițeri, 1.355 subofițeri, iar 58.550 trupă. Erau incluși și militarii români aflați la școli germane sau cursuri de specialitate⁷².

REALIZĂRILE „ARMATEI NAȚIONALE”

În cele câteva luni în care s-au depus eforturi pentru organizarea „armatei naționale”, dintre românii aflați în Germania au fost recrutați circa 60–80 de legionari simiști; muncitorii români aflați la lucru nu au participat; între românii fără ocupație precisă s-au semnalat foarte puțini aderenți; ofițerii de la diferite școli și din misiunile militare s-au alăturat în număr mic; circa 200–300 de elevi români din școlile germane de ofițeri și subofițeri, trimiși la centrul „armatei naționale” de la Kaufholtz, fără să fie întrebați⁷³. Prizonierii de război au dat cel mai mare contingent de „voluntari”. Recrutările din rândurile lor s-au făcut în mai multe perioade, după cum au căzut unitățile în prizonierat. Până în noiembrie 1944 au fost adunați cei aflați în Germania, inclusiv elevii militari din infanterie. În noiembrie 1944 au fost strânși militarii din Divizia 4 și o parte dintre cei din Divizia 11. În ianuarie 1945 au fost trimiși la „armata națională” ofițerii din școlile de cavalerie și infanterie. De asemenea, în ianuarie–februarie 1945 au fost adunați prizonierii capturați în operațiunile din Cehoslovacia⁷⁴. La sfârșitul războiului se aprecia că numărul prizonierilor înscrși în „armata” guvernului de la Viena nu era mai mare de 6.000 de oameni, adică 10% din efectivele devenite captive⁷⁵. Au mai fost semnalați circa 10–20 de germani din Reich în posturi de conducere. Volksdeutsche, sași și șvabi, erau circa 30–50 și dețineau posturi de legătură și administrative⁷⁶. Estimările privind efectivele atinse de „Armata Națională de Eliberare” nu coincid. Au fost menționate efective de 5.000⁷⁷, 6.000⁷⁸ și chiar 12.000 de oameni⁷⁹.

războiul rece, București, 1998, p. 46, nota 13. I.V. Emilian fusese avocat și lider al organizației de tineret a Ligii Apărării Național Creștine, al „Cămășilor Albastre” (1933–1935), iar din 14 noiembrie 1935 al „Svastice de foc”. În 1941 a intrat voluntar în armată, având gradul de căpitan, pentru ca după ce a trecut la germani să-și păstreze gradul, dar cu titulatura specifică celor din Waffen SS, adică *Hauptsturmführer der Waffen SS* (*ibidem*).

⁷⁰ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991, p. 244–245.

⁷¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond „Ministerul de Interne–Diverse” (în continuare ANIC, fond MI–Diverse), dosar 1/1945, f. 67–69.

⁷² ASRI, fond D, dosar 7494, f. 202; Dana Beldiman, *op. cit.*, p. 32. Datele avansate de Alesandru Duțu în privința „dispăruților” români în vest, cei mai mulți prizonieri, sunt sensibil apropiate, 58.433 (Alesandru Duțu, *Prizonierii*, în *op. cit.*, p. 18).

⁷³ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 193.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 194.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 202.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 193.

⁷⁷ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 488.

„Armata națională” a ajuns să fie formată, mai mult pe hârtie, dintr-o divizie de infanterie, care a fost denumită „Divizia Națională de Eliberare”⁸⁰. Comanda efectivă revenea germanilor. Colonelul Alfred Ludwig a fost primul comandant al diviziei. Acesta era sas transilvănean și fusese comandant de grup de vânători de munte în armata română, apoi trecuse în SS și comandase un detașament în luptele contra partizanilor din Albania. Deoarece nu executa ordinele guvernului de la Viena și încerca să transforme unitatea în structură SS, la cererea românilor a fost înlocuit cu colonelul german Fortenbach⁸¹. Reprezentantul guvernului de la Viena, pe post de secund, era colonelul Alexandrescu. Statul Major era format din ofițeri germani. Regimentul 1 infanterie, comandant de un maior german, avea în componență Batalionul 1 comandat de căpitanul Opriș și Batalionul 2 al maiorului Fotache Constantinescu. Regimentul 2 infanterie a fost comandat de colonelul Ludwig, apoi de colonelul Pilfonsch; Batalionul 1 – căpitan Georgescu, batalionul 2 – căpitan Stănescu⁸². Regimentul 3 și divizionul de artilerie erau în formare. Se constituise și o coloană hipo de transport⁸³. În privința efectivelor: o companie avea 120 de oameni, iar un pluton 30⁸⁴. Se pare că ofițerii și soldații Regimentului 1 au fost „confirmați”, adică germanii aveau încredere în ei, în vreme ce Regimentul 2 nu era confirmat. Legionarii jucau un rol important, îndeplinind rolul de supraveghetori⁸⁵.

Există informații potrivit cărora în „armata națională” funcționa și o Curte Marțială, al cărei șef era Mihail Orleanu, fost prefect legionar al județului Covurlui. A fost considerat „un adevărat zbir”, supunându-i pe soldații români la cercetări „inchizitoriale”. Era secondat de legionarii Călimănescu și Cezar Popa. În fiecare mică unitate din cele două regimente exista o „poliție specială”, cu observatori discreți, recrutați dintre legionari, care au acționat asupra ofițerilor și soldaților considerați „nesinceri”⁸⁶. Au fost semnalate cazurile unor militari români din „armata națională”, îndeosebi ofițeri și subofițeri, care au fost arestați și au dispărut din centrul de la Döllersheim. Alții, din același lagăr, au fost executați, sub acuzația de spionaj în favoarea anglo-americanilor⁸⁷.

La puține zile după 10 decembrie 1944, când s-a proclamat oficial guvernul de la Viena, primul regiment de la Döllersheim a depus jurământul de credință către Adolf Hitler, șeful suprem al armatelor germane și aliate (Axa), și către Horia Sima, șeful guvernului de la Viena. Comandant al

⁷⁸ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 194.

⁷⁹ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 165, 170.

⁸⁰ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 194–195, 249; *ibidem*, dosar 1, f. 341–342.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 1, f. 341–342; *ibidem*, dosar 7494, f. 194–195; Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 382; Horia Sima, *op. cit.*, p. 74, 78, 89–90; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 170.

⁸² ASRI, fond D, dosar 7494, f. 194–195.

⁸³ *Ibidem*, f. 194–197.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 194–195.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 194–195.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 1, f. 341–342. E posibil ca amintita „Curte Marțială” să nu fi existat în scripte, ci să fi funcționat cu acordul tacit al autorităților germane. Aceasta ar putea explica aserțiunea generalului Platon Chirnoagă, că „armata națională” nu avea tribunal militar, atribuțiile juridice revenind germanilor, pe al căror teritoriu se afla (Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 383).

⁸⁷ Ștefan Palaghiță, *op. cit.*, p. 275–276. Militari arestați și dispăruți: căpitan Luca Popescu, căpitan Andrei Deșiu, sublocotenent Constantin Marcu, sublocotenent Adam, elev adjutant Nicolae Petrescu, sergent major Ciucă. Militari arestați și executați: locotenent în rezervă Anton Marinescu, sublocotenent în rezervă Nicolae Meza, sergent major Nicolae Dragomir, Spirea Negulescu. Se adaugă un număr de 12 ofițeri români (între ei a fost identificat doar sublocotenentul Ion Ionescu), executați în grup cu puțin timp înainte de evacuarea Vienei. Sentința a fost pronunțată de Emil Popa, Octavian Roșu etc. și a fost îndeplinită de un pluton de „brigadiri” (legionari simiști). Execuții s-au înregistrat nu doar între ofițeri, ci și între soldați (*ibidem*).

regimentului a fost desemnat maiorul Wehnert, al cărui stat major era compus din ofițeri germani din Wehrmacht și SS, unii fiind sași și șvabi din România. Comandanții de batalioane erau români, iar cadrele companiilor erau recrutate mai ales dintre elevii ofițeri și subofițeri veniți la studii în Germania. Legionarii s-au împrăștiat în toate companiile, cu sau fără grade⁸⁸.

Relațiile dintre diferitele elemente din conducerea „armatei naționale” au fost marcate de fricțiuni. Aceste neînțelegeri ar putea fi rezumate pe categorii de membri ai armatei: 1) Între legionari și elementele provenite din armată nu s-a putut face o sudură, iar lipsa coeziunii s-a simțit tot timpul. Cauzele se datorau concepției legionare despre raportul dintre politică și armată. Legionarii se considerau elementul „politic” care trebuie să domine militarul, însă ideea nu era agreată de ofițeri și subofițeri. Aceasta a fost una dintre sursele permanente de conflict. Legionarii nu admiteau păreri contrare celor pe care le aveau ei, chiar cei cu grade inferioare având un comportament inadmisibil față de militarii de carieră. Nu era de neglijat nici faptul că legionarii știau ce urmăresc, în vreme ce militarii nu aveau un ideal similar, nu erau motivați. De la Crăciunul anului 1944 controlul legionarilor asupra militarilor s-a făcut simțit, atingând punctul culminant prin înființarea unui pluton de jandarmi, cu legionari ca elemente de bază. Ajunseseră să exercite în cadrul „diviziei” un control care inspira „teamă și nemulțumiri”. S-a ajuns ca Gestapoul să facă arestări între membrii „armatei” în urma informațiilor venite de la legionari. 2) Coeziunea a lipsit și între sași și români, întrucât sașii au căutat să confere „armatei” un caracter săsesc, prin posturile de conducere deținute. Ei au avut tendința de a-i îndepărta chiar și pe legionari. Dețineau posturile cheie în administrație, mai ales în sectorul alimentar (erau artelnici, bucătari etc.). În condițiile crizei alimentare din acea perioadă, deținerea acestor posturi nu era de neglijat. În schimb, sașii nu prea erau integrați în trupa luptătoare. Mai toți erau naziști, exceptând câțiva care erau legionari (sublocotenentul Berg, adjutantul Diviziei, și frații Metzgerath și Schweninger). 3) Disensiuni existau și între sași și legionari, miza era demonstrarea fidelității față de Germania. Neînțelegerea era întreținută de colonelul Ludwig (sas), care nu voia să se subordoneze guvernului de la Viena, ci direct Ministerului de Război german. Colonelul Ludwig îl desconsidera și pe generalul Chirnoagă, ceea ce l-a determinat pe Sima să ceară Berlinului să numească un ofițer german și nu un Volksdeutsche. Așa a fost numit colonelul Fortenbach la comanda Diviziei, în vreme ce colonelul Ludwig a trecut la comanda Regimentului 2 Grenadier. 4) S-au ivit divergențe și între legionari și conducerea politică germană, deoarece germanii nu acordau o prea mare atenție guvernului Sima. Aceasta s-a văzut prin trimiterea Regimentului 1 pe front la 15 februarie 1945, fără anunțarea guvernului Sima și fără luarea în calcul a echipării incomplete. 5) Au fost înregistrate dispute și între germanii și românii din unități, manifestate prin neîncrederea primilor în elementul românesc. Un asemenea caz a fost atitudinea maiorului Wagner, comandantul unui batalion, care nu a acceptat sub comanda sa ofițeri dintre prizonieri, ci doar dintre ofițerii veniți din școlile germane⁸⁹.

Uniforma „armatei naționale” era a trupelor SS, cu gradele germane; petlița stângă la veston era simplă, purtarea semnelor SS (Siegrunen) fiind admisă numai pentru militarii germani din SS, chiar dacă erau încadrați în „Armata Națională de Eliberare”⁹⁰. După unele informații, semnele naționale erau reprezentate de o cunună cu frunze de stejar și una sau două săbii, în vreme ce câțiva legionari își pusese ră pe petliță gardul de fier. Combinarea grațiilor legionare cu două săbii ar fi o expresie a legăturii Legiunii cu armata germană⁹¹.

⁸⁸ Horia Sima, *op. cit.*, p. 73–74, 78; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 170.

⁸⁹ ASRI, fond D, dosar 1, f. 345–347.

⁹⁰ Ibidem, dosar 7494, f. 196–197, 246. Vezi și A. Negoescu, *op. cit.*, p. 77; Miroslav Tejchman, *op. cit.*, p. 61.

⁹¹ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 246. Armin Heinen, *op. cit.*, p. 445. Miroslav Tejchman amintea că firma Bevo din Wuppertal fabricase pentru trupele guvernului de la Viena două tipuri de banderole care se prindeau pe mâneca uniforme. Una dintre ele era cu tricolorul românesc în partea

Dotarea unităților s-a făcut cu echipament, material și armament german, însă insuficient. A lipsit îndeosebi armamentul automat și artileria⁹². Instrucția a fost efectuată după model german, de către instructori români, sub supraveghere germană și legionară, în taberele de la Kaufholtz și Kirchenholz. Era dirijată de locotenent-colonelul Ciobanu, fostul șef de stat major al Diviziei 4 infanterie⁹³. Pentru completarea instrucției, comandanții de plutoane (sublocotenenți, subofițeri și elevi) au fost trimiși la un curs la Sophienwalde, regiunea Danzig, între 28 noiembrie 1944 – 15 ianuarie 1945⁹⁴. În privința soldelor militarilor din „armata națională”, acestea erau inferioare gradelor germane corespunzătoare⁹⁵.

Printr-un ordin al comandantului detașamentelor străine de pe lângă Comandamentul suprem al Wehrmachtului, emis la 20 decembrie 1944, voluntarii din România intrau imediat în subordinea SS⁹⁶. În a doua jumătate a lunii februarie 1945 Regimentul 1 infanterie a ajuns pe frontul de pe Oder, în regiunea Stettin-Kustrin⁹⁷. Se pare că după primele acțiuni doar un singur batalion a rămas pe front, celelalte unități au fost retrase, deoarece germanii nu aveau încredere în ele, la care se adăuga insuficiența mijloacelor de dotare a trupelor germane. Dezarmate, au fost transformate în unități de lucru⁹⁸. Trupele care au luat parte la luptele contra sovieticilor au suferit pierderi importante⁹⁹. În timpul ultimelor bătălii de pe frontul de est unitățile „armatei naționale” au urmat trupele germane în retragere și au căzut în prizonierat american¹⁰⁰. Pentru alți membri ai „armatei naționale” a urmat periplul prin Europa răvășită de război¹⁰¹.

UNITĂȚILE SPECIALE

În afara „armatei naționale”, în Germania s-au mai constituit, cu români, și alte structuri militare pentru lupta contra sovieticilor. Instrucția s-a făcut în școli speciale, iar efectivele de acolo,

superioară și inscripția România în cea inferioară. Cealaltă avea formă de blazon, cu însemnul de stat și inscripția Rumănen. Nu există fotografii care să ilustreze cazuri concrete (Miroslav Tejchman, *op. cit.*, p. 61). Într-o replică, Victor Ionescu nota că în unitățile Waffen SS nu au existat însemne naționale. Adică nici unitățile în care au luptat românii nu au avut astfel de însemne (Victor Ionescu, *A existat o Internațională SS?*, în „Magazin istoric”, 2001, nr. 3, p. 78).

⁹² ASRI, fond D, dosar 1, f. 341–342.

⁹³ Ibidem, f. 342; Ibidem, dosar 7494, f. 196–197.

⁹⁴ Ibidem, dosar 7494, f. 197–198; A. Negoescu, *op. cit.*, p. 77–81.

⁹⁵ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 196–197.

⁹⁶ Miroslav Tejchman, *op. cit.*, p. 61.

⁹⁷ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 201–202; Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 383; Chirilă Ciuntu, *Din Bucovina pe Oder. Amintirile unui legionar*, Rio de Janeiro – Madrid, 1967; A. Negoescu, *op. cit.*, p. 83–89; Liviu Vălenaș, *Convorbiri cu Mircea Dimitriu*, în *op. cit.*, p. 107; Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul*, p. 149; Armin Heinen, *op. cit.*, p. 445; Miroslav Tejchman, *op. cit.*, p. 61.

⁹⁸ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 201–202, 248; Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 383; A. Negoescu, *op. cit.*, p. 89.

⁹⁹ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 170. Într-un document, neconfirmat însă de o altă sursă, se menționează angajarea în luptele de pe frontul de est a celor două regimente de infanterie constituite, incomplet înarmate și dotate, lipsite în special de artilerie. Regimentul 1 a intrat în luptă la Kustrin, în cotul Oderului, la 20 ianuarie 1945 și a fost complet decimat. Regimentul 2 a fost angajat ulterior în luptă, complet neechipat și neînarmat, și a fost distrus de tancurile sovietice. Fugarii din cele două regimente au fost vânați de detașamente SS (ASRI, fond D, dosar 1, f. 342).

¹⁰⁰ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 383; A. Negoescu, *op. cit.*, p. 91–94; Armin Heinen, *op. cit.*, p. 445; Miroslav Tejchman, *op. cit.*, p. 61.

¹⁰¹ A. Negoescu, *op. cit.*, p. 94–128.

formate din ofițeri și soldați, erau destinate unor „misiuni speciale” în spatele frontului. Bazele primului nucleu s-au pus la începutul lunii octombrie 1944. Atunci SS-ul i-a solicitat lui Sima un număr de 90 de legionari pentru aruncarea în aer a unui pod din România, foarte important pentru planurile germane. Echipa care trebuia parașutată avea nevoie de un minimum de instrucție. Legionarii din acest lot au fost transportați de la Viena la Friedenthal-Sachsenhausen, unde erau cantonate trupele speciale ale colonelului Otto Skorzeny, celebrul specialist german în operațiuni de tip comando¹⁰². Șeful legionarilor trimiși acolo era Virgil Popa, ajutat de Ovidiu Găină. Legionarii au rămas la Friedenthal mai mult timp decât fusese programat. Fiindcă sovieticii înaintaseră foarte repede și distrugerea podului nu mai conta, cei 90 de legionari aveau să fie folosiți în misiuni ulterioare. Au continuat instrucția cu oamenii lui Skorzeny: au făcut trageri, au învățat utilizarea explozibililor, exerciții de camuflaj etc. La începutul lui noiembrie au fost transportați la Korneuburg, 80 km de Viena, având aceeași conducere¹⁰³.

Școlile speciale erau în jurul Vienei, fiecare aflându-se sub comandă autonomă. Prima școală s-a înființat la Breitenfurth, care aparținea Abwehr-ului și era comandată de locotenentul Pfeiffer. Aici au fost pregătite 8 echipe care au fost parașutate în țară în decembrie 1944¹⁰⁴. Un al doilea centru era la Korneuburg. Acolo se instruia pentru acțiuni de guerillă grupul de legionari care mai făcuse un stagiul de antrenament la Friedenthal-Oranienburg. Întrucât misiunea pentru care fusese recrutat grupul căzuse, a fost transferat la Korneuburg. Grupul acesta aparținea organizației Skorzeny și era comandat de locotenentul Müller, ajutat de Virgil Popa. Al treilea grup de intervenție, cel mai numeros, era la Stockerau, aproape de Korneuburg. Formația de la Stockerau purta numele de Jagdkommando Skorzeny Sud-Ost și era comandată de maiorul Benesch. Din această unitate făcea parte și un detașament comandat de maiorul Tobă, care nu era format numai din legionari, ci și din alți voluntari români, elevi ofițeri sau soldați răzleți¹⁰⁵. Echipele formate în aceste centre erau considerate trupe de elită. Potrivit planului, trebuiau create cel puțin 100 de echipe, care urmau să aibă misiuni în funcție de școala urmată: echipe de sabotare, atacuri punctuale, observații și informații, organizare de grupuri de rezistență etc. Datorită timpului scurt, până la sfârșitul războiului în România aveau să fie parașutate 8 echipe¹⁰⁶.

Despre grupul maiorului Tobă există suficiente informații ca să ne putem face o imagine despre specificul ei. Maiorul Tobă comandase pe frontul din Uniunea Sovietică o unitate specializată în lupta contra partizanilor și în acțiuni de comando, în spatele frontului sovietic. Era „o personalitate complexă, în care eroul se confunda cu aventurierul și care reușise să obțină o libertate de inițiativă și de acțiune pe linia frontului, potrivit firii și temperamentului lui”. Realizase numeroase incursiuni temerare în spatele liniilor inamice. În momentul schimbării politico-militare de la 23 august 1944 maiorul Tobă se retrăsese împreună cu unitatea lui alături de germani¹⁰⁷. A devenit organizator al

¹⁰² Horia Sima, *op. cit.*, p. 29–30. Pentru cariera lui Otto Skorzeny, austriacul care în septembrie 1943 l-a eliberat pe Benito Mussolini din detenția sa la Gran Sasso, iar în octombrie 1944 l-a capturat pe Miklos Horthy, regentul Ungariei, Otto Skorzeny, *Misiuni secrete. Comando SS*, s.l., s.a.

¹⁰³ Horia Sima, *op. cit.*, p. 29–30. După alte surse, un grup format din 60 de legionari se antrena la începutul lunii octombrie 1944 în tabăra SS de la Neukaremburg, Austria (Perry Biddiscombe, *Prodging the Russian Bear: Pro-German Resistance in Romania, 1944–1945*, în „European History Quarterly”, t. 23, 1993, nr. 2, p. 205). E posibil ca în pofida diferențelor de număr și de localizare să fie vorba de unul și același grup.

¹⁰⁴ Horia Sima, *op. cit.*, p. 78–79; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167–168. Pentru pregătirea în centrul de la Breitenfurth, v. mărturiile a doi participanți: Filon Verca, *op. cit.*, p. 19–23; Petru Gheorgheoni, *Năzuinți și deznădejdi. Tragedia tineretului în epopeea neamului*, București, s.a., p. 11–12.

¹⁰⁵ Horia Sima, *op. cit.*, p. 78–79; Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167–168.

¹⁰⁶ Faust Brădescu, *op. cit.*, p. 167–168.

¹⁰⁷ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. II, 1954–1957, București, 2000, p. 106–107.

Regimentului 1 în tabăra de la Kaufholtz, până la 15 noiembrie 1944. La acea dată a devenit recrutor, instructor și comandant al unei unități Jagdverband, cu misiuni speciale: propagandă, sabotaj și luptă de partizani în spatele frontului. Membrii unității aveau să fie lansați cu parașutele. În spatele frontului și în țară ei trebuiau să facă propagandă contra sovieticilor, să îndemne populația la revoltă, să realizeze sabotaje, să elibereze din închisori diferite persoane (demnitari ai regimului anterior sau legionari) și să le faciliteze trecerea în liniile germane. Recrutarea se făcea dintre elemente excepționale. Oamenii erau considerați de încredere și le era acordat dreptul de a purta arme, regimul lor fiind deosebit. Consemnul era tăcerea absolută asupra misiunilor pentru care se pregăteau¹⁰⁸.

Unitatea și șeful ei depindeau direct de colonelul SS Otto Skorzeny, care dispunea de puteri și libertăți deosebite. Numai Skorzeny dădea ordine și fixa misiunile¹⁰⁹. Unitatea era organizată pe echipe de 8 oameni: șeful (dotat cu un pistol mitralieră 44 și un revolver de 7,65 mm); ajutorul și radiofonistul (înmărmat la fel ca șeful, în plus, un aparat TFF – telegrafie fără fir – cu o bătaie de 8.000 de km, recepție și emisie); doi pionieri distrugători, cu pistoale mitralieră 44 și explozibili speciali; doi trăgători de elită cu arme cu lunetă; doi specialiști în lupta apropiată cu pistolul mitralieră „Sten” fără zgomot. Materialele asigurau o bună înzestrare: aparate TFF, binocluri, busole, hărți, ceasuri cronometre, pumnale și bricege-pumnale, trotil, nepolit, explozibil plastic, capse, fitil, costume speciale. Dotarea echipelor era identică¹¹⁰. Numărul echipelor nu era fix și între ele și comandantul Jagdverband nu exista intermediar. Misiunile și programul de lucru erau date de comandantul Jagdverbandului. Efectivul unității era variabil, atingând maxim 100–120 de oameni¹¹¹. Programul de instrucție era intensiv, incluzând pregătire fizică, trageri cu diferite tipuri de armament individual, distrugerii cu trotil, nepolit și plastic, orientare în teren, atacarea unor localități ocupate de trupe, simularea distrugerii unor lucrări de artă etc. Caracteristicile operațiunilor erau rapiditatea și surpriza. De aceea, obiectivul era studiat cu atenție de la distanță iar execuția era fulgerătoare. Legătura se menținea prin radio, apropierea de obiectiv realizându-se pe rute ocolite și prin zone acoperite. Antrenamentul zilnic era cronometrat, iar scăderea randamentului atrăgea îndepărtarea celui în cauză. În compunerea fiecărei echipe s-a pus accentul pe relațiile de prietenie, încercându-se gruparea oamenilor între care existau relații anterioare. Tratamentul era excepțional (alimentație, echipare, dotare, libertate etc.). Întrucât cei din Jagdverband aveau ca simbol culorile, organizația maiorului Tobă avea negrul, de unde denumirea de „vânătorii negri”¹¹².

Informațiile documentare cu privire la soarta organizației maiorului Tobă nu concordă. Unele date indică existența unor neînțelegeri între el și legionari, ceea ce a determinat sacrificarea lui, la cererea legionarilor, la 23–25 martie 1945. Sentimentele antilegionare ale maiorului Tobă au dus la internarea lui într-un lagăr¹¹³. Alte surse menționează concentrarea organizației în zona Karlsbad, Cehoslovacia. Se pare că acționase la Stockerau, la nord de Viena, unde ar fi fost capturată de sovietici¹¹⁴.

Pe frontul german, la marile comandamente militare, culegerea informațiilor din tabăra inamicului – dispozitivul de luptă al acestuia, forțele disponibile și planurile de moment – revenea secțiunii IC. Și guvernului de la Viena i s-a cerut să repartizeze câțiva ofițeri în zonele de luptă, care să fie întrebuințați în fața trupelor române, pentru culegerea de informații de la prizonierii români și determinarea lor de a trece de partea „armatei naționale”. Înainte de sosirea ofițerilor „armatei

¹⁰⁸ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 232–234.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 234.

¹¹⁰ Ibidem, f. 234–235.

¹¹¹ Ibidem, f. 235.

¹¹² Ibidem, f. 235–236.

¹¹³ Ibidem, f. 236.

¹¹⁴ Ibidem, f. 232–233.

naționale” pe front în Slovacia exista un detașament românesc, intitulat *Vulturii*, format din militari români care trecuseră de partea germanilor după 23 august 1944. Acest detașament era format din 3 ofițeri și 10 subofițeri, comandați de maiorul Balotescu, ajutat de căpitanul Andrei Nicola și de sublocotenentul Dumitrescu. Din partea guvernului de la Viena au fost detașați locotenentii Viorel Boborodea și Ilie Rotea, apoi căpitanul Nicolae Beldie, cunoscut în exil sub numele de scriitor, Ștefănescu–Govora¹¹⁵.

SOARTA MILITARILOR ROMÂNI DIN „ARMATA NAȚIONALĂ” SAU DIN UNITĂȚILE SPECIALE DUPĂ RĂZBOI

Unii dintre ofițerii români care fuseseră în „armata națională” s-au întors în țară la sfârșitul războiului, alții au preferat să rămână în Vest, dându-și seama ce s-ar putea întâmpla pentru atitudinea lor progermană¹¹⁶. Cei rămași în Vest au trecut prin lagărele aliate ori au cutreierat Europa occidentală, apoi și-au căutat un rost pe mai toate meridianele lumii¹¹⁷. Dintre cei reveniți în țară, unii au ajuns în pușcăriile comuniste. Spre exemplu, în a doua jumătate a anilor '50, la penitenciarul din Pitești se găsea Victor Ghițău, care în timpul războiului, ca elev la școala de ofițeri, urmasa un curs de specializare în Germania. Ulterior a participat la înțeleștirile de pe frontul de est în unitatea maiorului Tobă. Continuase să lupte alături de germani și după 23 august 1944, în trupele speciale SS. După încetarea războiului a revenit în țară, a fost arestat în 1953 și a fost condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru înaltă trădare¹¹⁸. La prăbușirea Germaniei și maiorul Tobă, alături de oamenii lui, profitase de haosul ce domnea atunci și se întorsese în România. După câțiva ani era arestat de Securitate și predat sovieticilor¹¹⁹. Gulagul era mare cât Siberia și nimeni nu a mai auzit de atunci ceva despre maiorul Tobă.

Ministrul de război în guvernul de la Viena, generalul Platon Chirnoagă, a fost implicat, alături de alți membri ai amintitului guvern, într-un proces desfășurat la București. Tribunalul Poporului îl condamnă la 22 februarie 1946 la moarte în contumacie¹²⁰. Generalul a preferat exilul, astfel încât regimul comunist a fost lipsit de satisfacția de a-l avea „oaspete” al sistemului său penitenciar. În plus, înainte de 1989 numele său nu apărea în lucrările privind participarea armatei române la cel de-al doilea război mondial. Devenise *nomen odiosum*. Mai puțin norocos a fost locotenent-colonelul Ciobanu, fostul șef de stat major al generalului Chirnoagă. Reîntors în țară după încetarea ostilităților, a fost arestat, judecat și condamnat la muncă silnică pe viață. În anii '50 își depăna amintirile în penitenciarul de la Pitești¹²¹.

Regimul „popular” nu glumea cu „voluntarii” de pe frontul de vest. Cei de pe frontul de est însă deveniseră, măcar pentru moment, „eroii” zilei. Ei jucaseră rolul calului troian în armata română în primii ani postbelici. Aceasta însă nu mai conta la București. Probabil că la fel ar fi stat lucrurile dacă ostilitățile s-ar fi încheiat favorabil pentru tabăra în care luase ființă „Armata Națională”.

¹¹⁵ Horia Sima, *op. cit.*, p. 79–80.

¹¹⁶ ASRI, fond D, dosar 7494, f. 192.

¹¹⁷ A. Negoescu, *op. cit.*, p. 94–128.

¹¹⁸ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. II, p. 106–107.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *România – viața politică în documente. 1946*, București, 1994, p. 118. Împreună cu generalul Chirnoagă, sub acuzația de participare la activitatea guvernului de la Viena, au mai fost condamnați la moarte în lipsă Sergiu Vladimir Cristi, Ion Sângiorgiu, mitropolitul Visarion Puiu etc.

¹²¹ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. II, p. 182–183.

„VOLUNTARI” ROMÂNI ÎN FRONTUL SOVIETIC VERSUS „VOLUNTARI” ROMÂNI ÎN FRONTUL GERMAN

Situația soldaților români intrați în „armata națională” poate fi comparată cu a multora dintre cei căzuți prizonieri pe frontul de est. Pentru a scăpa de o moarte sigură unii dintre aceștia s-au înscris în cele două divizii de „voluntari”, „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”. „Voluntariatul” i-a salvat pe unii dintre ei, alții murind pe frontul din Ardeal sau la Debrețin¹²². O scurtă comparație între cele două „armate” este utilă. În est inițiativa a pornit de la sovietici, în vest de la germani. În primul caz elementul utilizat pentru propagandă și „convingerea” prizonierilor l-au reprezentat comuniștii, în cel de-al doilea legionarii. Ambele formațiuni politice erau totalitare și se aflau pe teritoriu străin. Și într-un caz și în altul destinația era lupta pe frontul celeilalte părți, în care se afla, la momentul respectiv, armata română. Organizarea, instrucția, dotarea, uniforma și gradele adoptate au fost cele ale armatelor inițiatoare, sovietică, respectiv germană. În fiecare caz, pentru încadrarea cu personal de comandă s-a apelat la ofițeri români deveniți prizonieri în urma unor bătălii dezastruoase pentru armata română. Spre exemplu, colonelul Nicolae Cambrea, ajuns comandantul Diviziei „Tudor Vladimirescu”, și generalul Mihail Lascăr, comandant al Diviziei „Horia, Cloșca și Crișan”, au căzut în captivitate sovietică în bătălia din Cotelul Donului în noiembrie 1942. Generalul Platon Chirnoagă, devenit comandantul „Armatei Naționale”, a fost capturat de germani în lupta de la Szolnok în octombrie 1944.

Toți și-au justificat opțiunea prin dragostea de țară și prin dorința de a continua lupta împotriva „adevăratului” dușman. E de imaginat că, în ciuda retoricii justificative, alegerea lor nu a fost lipsită de dileme. Din punctul de vedere al eticii și onoarei militare, lucrurile nu sunt, totuși, atât de complicate. În orice armată din lume încadrarea și lupta alături de inamic împotriva țării și armatei de proveniență poartă numele de trădare. Din punct de vedere uman, la care se adaugă și circumstanțele istorice, situația este ceva mai delicată. Atât în est, cât și în vest armata română a luptat în condiții dificile, strategice și tactice. 23 august 1944 s-a dovedit un șoc pentru mulți militari. Din spirit de disciplină, ei au urmat ordinele primite. Războiul nu s-a încheiat pentru armata română, ba mai mult, a continuat sub o atență supraveghere sovietică, cu misiuni încredințate peste puterea de luptă și fără a se ține seama de pierderile umane. Ceea ce, de altfel, era în tradiția militară ruso-sovietică. În același timp, România avea statutul de țară ocupată, fiind la discreția Armatei Roșii. Dilemele unei părți a Armatei Române nu puteau decât să se accentueze. Pentru unii, puțini, o soluție era trecerea fățișă de partea germanilor și lupta, într-o formă sau alta, contra sovieticilor. Pentru alții, odată ajunși prizonieri și confrunțați cu realitățile lagărelor germane, între a muri de foame, boli etc. și a se înscrie în „armata națională”, era de preferat a doua variantă. Era o soluție *in extremis*, care presupunea abdicarea, cel puțin pentru unii, de la anumite principii.

¹²² Pentru situația diviziilor „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, precum și a diferiților ofițeri superiori aflați la conducerea lor, Constantin Nicolae, *Năzuințe împlinite. Itinerar eroic al Diviziei Tudor Vladimirescu – Debrețin*, București, 1981; Nicolae Fuiorea, *Divizia stalinistă „Tudor Vladimirescu” în umbra steagului roșu*, București, 1992; Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 72–73, 198–200, 265; Alesandru Duțu, Constantin Lățeș, Mihai Retegan, *Politizarea armatei române. Divizia „Horia, Cloșca și Crișan”, III*, în „Arhivele Totalitarismului”, 1998, nr. 18(1), p. 191–209; Gheorghe Ștefan, *Încadrarea prizonierilor de război români de pe frontul de răsărit în armata română*, în „Xenopoliana”, t. VII, 1999, nr. 1–2, p. 67–78; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993, p. 170, 200–201, 204, 208 (cel două mari unități, integrate în armata română în vara anului 1945, erau considerate de generalul Sănătescu „armată de pretorien sau mercenari”, *ibidem*, p. 208); Reuben Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 295–297.

MILITARY STRUCTURES OF THE “ROMANIAN NATIONAL GOVERNMENT” IN VIENNA (1944–1945)

Abstract

After the coup d’Etat on 23 August 1944, when the Reich lost the support the Romanian Government and army, the Germans asked for the Iron Guard Movement's help and set up the so-called “Romanian National Government”, on 10 December 1944. This Government had been preceded by a military group called “The National Army”, whose actions were controlled by the Germans and whose training camp was at first in Grosskirschbaum, near Frankfurt am Oder and later in Döllersheim, near Vienna. The nucleus of this “army” was composed of guardists. By propaganda and pressure Romanian refugees and soldiers joined the “National Army”. The lack of a Romanian general at the command of the Government’s military forces was overcome after General Platon Chirnoagă was captured together with his soldiers during the fights in Szolnok in October 1944 and accepted the Germans’ offer to become the War Minister of the Government in Vienna. The same attitude was adopted by his men, while psychological pressures and starvation forced other Romanian prisoners to enter the Government’s military forces. Besides “The National Army” some Romanian citizens entered special units: 1) squads of guardists brought to Romania in autumn-winter 1944–1945, led by colonel Otto Skorzeny and 2) commando SS units. After the end of the war, some of the Romanian officers in “The National Army” and in the SS commando units remained in the West. Others preferred to return to Romania, most of them being sent afterwards to prison or to the Gulag.

The situation of “The National Army” is similar to that of the divisions “Tudor Vladimirescu” and “Horia, Cloșca și Crișan” set up by the Soviets from Romanian prisoners, in the Don Bend-Kalmyk Steppe-Stalingrad, which had the same organization, instruction, uniform and military ranks as the Soviet army. The commanding staff was composed of Romanian prisoners. Many prisoners, although most of them had feelings against sovieticism, were motivated to enrol in these units in order to escape the death sentence.

PERSPECTIVE ÎN ISTORIOGRAFIE

INFORMATICA – UN INSTRUMENT AL CERCETĂRII ISTORICE

IRINA GAVRILĂ

Istoria este fundamentală ca disciplină care studiază moștenirea culturală a unei nații. Înțelegerea ideilor de bază ale unui fenomen istoric sau ale unei epoci istorice este cu mult mai importantă decât înregistrarea de fapte și date, punându-se din ce în ce mai mult accent pe dobândirea de noi abilități, necesare cercetării istorice. Analiza și evaluarea informațiilor din diferite surse pot fi facilitate de utilizarea calculatorului, acesta fiind de un real ajutor și în procesul de cercetare, prin localizarea, selectarea și rezumarea materialului. Fenomenele trecutului pot fi mai lesne simulate pe calculator decât prin metode tradiționale, calculatorul cerând o abordare sistematică și o gândire limpede, îmbogățind mijloacele de comunicare și de prezentare scrisă a rezultatelor cercetării.

Pe parcursul ultimelor cinci decenii, din ce în ce mai mulți istorici au preluat elemente din metodologia generală a științelor sociale. William O. Aydelotte a fost printre pionierii domeniului, publicând în 1963 rezultatele uneia dintre primele cercetări de istorie asistată de calculator și anume o analiză a buletinelor de vot în Corn Laws Parliament. Necesitatea dezvoltării unor canale de comunicație inter-disciplinară a devenit clară în 1965, după conferința sponsorizată de Inter-University Consortium for Political Research. Apariția, în decembrie 1967, a periodicului „Historical Methods Newsletter”, din inițiativa profesorilor Dollar, Jensen, Hayes, Stewart și Kleppner și cu sprijinul financiar primit de la Oklahoma State University, a marcat începuturile unei preocupări instituționalizate în direcția cercetării istorice cantitative. În timp au apărut și alte publicații specializate în metodologia noii istorii sociale, economice și politice, cum ar fi „Journal of Social History” (1967), „Journal of Interdisciplinary History” (1970) sau „Social Science History” (1976). Un puternic rol în promovarea noii metodologii l-a avut crearea, în 1975, a organismului The Social Science History Association, care a devenit un forum al discuțiilor legate de metodă și rezultate. În acel moment, mulți istorici priveau cu neîncredere noua metodologie, în special atunci când era vorba de aplicarea metodelor statisticii matematice¹. În 1982, conferința de la Washington marchează debutul Comisiei Internaționale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie, ale cărei baze fuseseră puse la București în 1980, fiind urmată, în 1983, de două conferințe dedicate aplicațiilor statisticii matematice și a calculatorului în istorie, una la Bedford College, Londra, cealaltă, tot în Anglia, la Hull University. Pionierii cliometriei și-au creat propriile periodice și asociații tocmai pentru a avea la dispoziție un spațiu pentru publicații și discuții, într-un climat care, pe atunci, le era mai mult sau mai puțin ostil². Pe de altă parte, în acest fel, ei se distanțau de profesia tradițională a istoricului, începeau a fi priviți ca făcând parte dintr-un „club secret”, în care calculatorul era un fel de obiect ritual. A existat, însă, întotdeauna speranța că va veni vremea când noii metodologii i se va recunoaște meritul și ea va ocupa un loc stabil, bine definit, în procesul investigației istorice. Speranța s-a transformat în realitate, metoda statistică și calculatorul fiind azi recunoscute de breasla istoricilor,

¹ J. Barzun, *Clio and the Doctors: Psycho-History, Quanto-History and History*, Chicago, 1974.

² M.B. Katz, *Quantification and the Scientific Study of History*, în „Historical Methods Newsletter”, vol. 6, 1973, nr. 2, p. 63–68.

recunoaștere întărită de numărul mare de periodice și asociații care există acum în acest domeniu. În prezent, cu greu mai poți găsi un cercetător care să nu folosească calculatorul în cercetarea științifică. În domeniul tehnicii, precum și în cel al științelor naturii, în țările de limbă engleză termenul *e-science* a devenit larg răspândit, litera *e* fiind o prescurtare a cuvântului *electronic*. Vocabularul țărilor de limbă engleză s-a îmbogățit cu sute de substantive cum ar fi *e-business*, *e-culture*, *e-learning*, *e-social science* etc., termenii *e-humanities* sau *e-history* fiind totuși mult mai puțin răspândiți, referirea făcându-se, de obicei, la *humanities computing*, respectiv *history and computing*.

Informatica, care se dezvoltă ca știință de sine stătătoare cam din anul 1960 și este definită ca fiind studiul prelucrării sistematice a informațiilor prin intermediul software-ului, stă, de fapt, la baza științei informației, disciplină ce se ocupă cu strângerea, manipularea, stocarea, regăsirea, clasificarea și transferul ei. Deși există multe definiții pentru conceptul de *informație*, toate acceptă faptul că informație înseamnă mai mult decât ceea ce se înțelege prin termenul de *date* și mai puțin decât prin acela de *cunoaștere*.

Deși este folosit încă din anii '50, utilizarea calculatorului în științele umaniste a fost sporadică până în perioada anilor '80, după care ea s-a generalizat, desigur fiind pentru unele ramuri umaniste mai utilă decât pentru altele.

Pentru istorici, calculatorul poate fi doar un instrument, dar un instrument atât de complex, versatil și de neprețuit, încât impactul său asupra modului în care studiem, scriem și predăm istoria, în momentul de față, este mai mult decât substanțial.

Calculatorul își demonstrează importanța în fiecare etapă a cercetării istorice, în orice domeniu al istoriei, făcând parte integrantă din metodologia sa. Este suficient să examinăm tematica workshop-urilor și a conferințelor organizate de una dintre cele mai importante asociații de profil și anume Association for History and Computing, ca să constatăm aria largă de aplicabilitate a cuantificării asistate de calculator în istorie. Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra câtorva dintre cele mai importante aspecte ale acestui proces.

Dezvoltarea tehnologică își spune cuvântul în captarea și stocarea datelor. Este surprinzătoare contribuția adusă cercetării istorice de recunoașterea optică a caracterelor (Optical Character Recognition). S-au făcut progrese uriașe în tehnologia legată de captarea și stocarea imaginilor, ea integrându-se cercetării istorice asistate de calculator³.

Comunitatea arhiviștilor a fost îndelung preocupată de problemele legate de computerizarea datelor istorice existente pe hârtie sau film, dar și de cele pe care le vor avea de înfruntat arhiviștii viitorului, puși în fața informației electronice și a schimbărilor ce intervin, în consecință, în procesul de documentare. Este un domeniu de care devine preocupat chiar și istoricul cel mai indiferent față de progresul tehnic. Desigur, cei care creează, conservă sau analizează datele istorice percep în mod diferit acest proces⁴.

Istoricul utilizează calculatorul, ca instrument de cercetare, într-o arie din ce în ce mai extinsă, atât din punct de vedere tematic, cât și al metodei. Computerizarea în istorie a început odată cu folosirea metodelor cantitative, care au primat pentru mai bine de două decenii în cadrul noii metodologii, ceea ce a creat falsa impresie că singurul lucru pe care calculatorul îl poate înlesni istoricului este cuantificarea. Această opinie se face încă simțită, dacă ne gândim la demarcația care există și astăzi între istoricii care folosesc computerul doar în scopul cuantificării și cei care îi găsesc rostul pentru alte multe demersuri științifice.

³ OCR 1993, *Optical Character Recognition in the Historical Discipline*, dezbaterile unui grup internațional de lucru, organizate de Netherlands Historical Data Archive, Nijmegen Institute for Cognition and Information, St. Katharinen.

⁴ S. Ross, E. Higgs (ed.), *Electronic Information Resources and Historians: European Perspectives*, St. Katharinen, 1994.

Din perioada de început datează lucrarea părintelui Roberto Busa, *Index Thomisticus*⁵, edițiile electronice, în extenso, de texte creștinești latine, elaborate de CETEDOC, la Louvain⁶, începând din anul 1970 și crearea periodicului „Computers and the Humanities”, de către Joseph Raben, în 1966⁷. Semnificative pentru istoria artei sunt lucrările Laurei Corti⁸, toate acestea marcând începutul colaborării dintre istorici și informaticieni într-un sens mai larg, pentru că adevărata aplicare a calculatorului în istorie se lansează mai târziu și dezvoltarea ei în Statele Unite este diferită de cea din Europa.

În Statele Unite, cercetarea istorică asistată de calculator a fost propulsată în special de interesul pentru istoria socială și economică, unde aspectele cantitative sunt predominante⁹. Thernstrom, Fogel și Engerman pot fi considerați părinți ai noii metodologii¹⁰. Foarte curând însă, istoria cantitativă a fost virulent atacată și criticată pentru că acordă prea multă importanță aspectelor cantitative ale trecutului, în detrimentul analizei calitative.

În cele mai multe țări europene, istoria socială nu a reușit să stimuleze interesul pentru metodele cantitative. În Franța, de exemplu, grupul de la „Annales” a avut un impact minor asupra comunității istoricilor în ceea ce privește aplicarea statisticii matematice și a calculatorului în cercetarea trecutului istoric. Primii istorici care au utilizat calculatorul au fost, de fapt, cei interesați de demografia istorică. Un rol de lider, în acest domeniu, l-a avut Grupul de la Cambridge pentru studierea populației și a structurii sociale, inițiat în 1964 și condus de Peter Laslett.

Spre deosebire de Statele Unite, caracterul tradițional al programei analitice din facultățile umaniste europene nu a favorizat însușirea noii metodologii, iar istoricii interesați de noile instrumente de cercetare s-au bazat mai ales pe experiența lingviștilor. În consecință, mare parte din activitate s-a concentrat în jurul studierii textelor vechi, în centre ca CEDOC, în Belgia și CNRS, în Franța¹¹. În 1979 apare, în Franța, periodicul „Le Médiéviste et l’Ordinateur”, ai cărui creatori sunt Lucie Fossier, Caroline Bourlet și Jean-Philippe Genet, de la Institut de Recherche et d’Histoire des Textes, periodic ce funcționează ca un mijloc de comunicare între medievisti dornici să-și sprijine investigația științifică pe metoda statistică și calculator.

Pentru Europa de Vest, Germania a fost o excepție, istoricii și sociologii fondând, încă din 1975, grupul Quantum, cu scopul de a explora, într-o strânsă colaborare, posibilitățile și problemele

⁵ <http://www.kcl.ac.uk/humanities/cch/allc/refdocs/honmems.htm#busa>. Născut la Vicenza în anul 1913, Roberto Busa și-a început cariera la iezuiți, devenind apoi profesor de ontologie și metodologie științifică. În 1946 începe să contureze proiectul Indexului. Până în 1967 lucrează la Gallarate și Milano, apoi la Pisa până în 1969, în Boulder, Colorado, până în 1971, apoi la Veneția, unde, în perioada 1974–1980, editează cele 56 volume ale Enciclopediei Index Thomisticus, însumând 70.000 de pagini.

⁶ http://zeus.fltr.ucl.ac.be/recherche/publications/pub_source.html. CETEDOC este denumirea prescurtată pentru Centre de Traitement Electronique de Documents.

⁷ A. Gilmour-Bryson, *Computers and Medieval Historical Texts*, în vol. *History and Computing*, ed. P. Denley, D. Hopkin, Manchester, 1987, p. 3–9.

⁸ L. Corti, *Automatic Processing of Art History Data and Documents*, Pisa, 1984; Idem, *Census: Computerization in the History of Art*, Los Angeles, 1984; L. Corti, M. Schmitt, *Automatic Processing of Art History Data and Documents. Second International Conference – proceedings*, Pisa, 1984.

⁹ D. Greenstein, *Bringing Bacon Home: The Divergent Progress of Computer-Aided Historical Research in Europe and in the United States*, în „Computer and the Humanities”, nr. 30, 1997, p. 137–148.

¹⁰ S. Thernstrom, *The Other Bostonians: Poverty and Progress in the American Metropolis, 1880–1970*, Cambridge, Mass., 1973; R.W. Fogel, S.L. Engerman, *Time on the Cross*, Boston, Toronto, 1974.

¹¹ Centre National de la Recherche Scientifique, cu laboratorul său de studiere a textelor, L’Institut de Recherche et d’Histoire des Textes (IRHT).

ce apar în procesarea automată a datelor istorice. Câțiva ani mai târziu, jurnalul acestui grup, „Quantum Information” și-a schimbat numele în „Historical Social Research” și a devenit un forum al cercetării istorice cantitative și al celei asistate de calculator.

În acea perioadă de început, istoricii erau nevoiți să se bazeze pe un software cu caracter general, care ignora particularitățile datelor istorice, sau să dezvolte, cu ajutorul informaticienilor, un software propriu. Cei mai mulți experimentau sistemele de gestionare a bazelor de date deja existente și care rezolvau problema stocării și regăsirii informației istorice. Datele trebuiau apoi reformatate în scopul analizei statistice, ceea ce presupunea o muncă de programare adițională. În aceste condiții, Manfred Thaller, de la Max Planck Institute für Geschichte din Göttingen, a avut inițiativa de a crea un software specializat pentru prelucrarea datelor istorice. În 1980, el a lansat sistemul de gestionare a bazelor de date istorice CLIO¹². Flexibil în ceea ce privește formatul datelor de intrare, orientat către structura sursei istorice, cu un set de comenzi relativ ușor de mănuit, sistemul oferea, în plus, și o viziune clară asupra a ce trebuie să însemne procesarea automată a informației istorice. Această viziune trebuia să se reflecte într-un software capabil să suporte prelucrarea datelor istorice dintr-o varietate de surse, fără a le forța într-un format standard. Mai mult, sistemul avertiza asupra specificului datelor istorice și asupra complexității procesului de interpretare a lor, prevenind astfel formularea unor concluzii pripite în faza de intrare a datelor.

Deși inițial CLIO a fost conceput numai pentru a asista cercetările de la Max Planck Institute, Thaller l-a oferit și altor centre de cercetare și a solicitat cooperarea pentru dezvoltarea de noi aplicații, ceea ce a deschis o nouă eră în domeniul cercetării istorice asistate de calculator.

În Europa de Est, cooperarea dintre istorici, statisticieni și informaticieni a fost deosebit de strânsă mai ales în fosta Uniune Sovietică. Primele experiențe s-au axat pe prelucrarea statistică a datelor din istoria socială și economică, astfel încât, în 1970, istoria cantitativă se afirma definitiv, axându-se chiar și pe probleme de simulare.

Cu toate acestea, cei care s-au format ca specialiști în istoria cantitativă în perioada anilor 1970, sau chiar mai devreme, îi privesc cu neîncredere pe mai tinerii domeniului, care mănuiesc cu ușurință calculatorul într-o varietate de aplicații ale sale în cercetarea istorică. În acest sens, un cuvânt greu a avut de spus apariția calculatoarelor personale și a software-ului simplu de folosit, așa numitul software „user-friendly”.

Există, de fapt, două puncte de vedere asupra aplicării metodelor statistice și a calculatorului în istorie. Primul se axează pe posibilitățile pe care le poate oferi istoriei informatică, în sine. Cei ce îmbrățișează acest punct de vedere au tendința de a supraevalua ceea ce se poate realiza doar prin simpla utilizare a calculatorului în cercetarea istorică. Ei folosesc calculatorul fie și doar pentru a-și exersa și perfecționa cunoștințele dobândite în informatică. Ei admit că software-ul existent acoperă și rezolvă majoritatea problemelor din cercetarea istorică cantitativă, iar istoricilor nu le rămâne altceva de făcut decât să și-l însușească și să-l aplice. Adaptarea noii metodologii la specificul informației istorice nu pare să-i preocupe.

Un al doilea punct de vedere este acela în care accentul se pune pe adaptarea metodelor informaticii la complexitatea și particularitățile datelor istorice, total diferite de cele din mediul afacerilor sau din științele exacte. Adepții acestui punct de vedere pun accentul pe elaborarea unui software specializat, adaptat și extins înainte de a putea răspunde cerințelor cercetării istorice.

Cele două puncte de vedere nu sunt, în mod necesar, contradictorii și lasă loc nuanțelor și abordărilor mixte. Totuși, primul privește calculatorul ca un instrument gata de a fi folosit în cercetarea istorică, așa cum ai folosi o mașină de scris sau o cameră video, în timp ce al doilea favorizează dezvoltarea unei platforme teoretice pentru știința informației istorice, prin aprofundarea metodelor informaticii și adaptarea lor la particularitățile datelor istorice.

¹² M. Thaller, *Automation on Parnassus. CLIO – A Databank Oriented System for Historians*, în „Historical Social Research”, nr. 15, 1980, p. 40–65.

De la bun început, părerea unanimă a fost că utilizatorii trebuie să știe cât mai mult despre calculatoare pentru a le utiliza judicios. Istoricii trebuiau să-și formuleze cu precizie strategia de cercetare pentru ca instrumentul electronic să devină cu adevărat un plus adăugat priceperii și intuiției cercetătorului. Unii s-au declarat pentru modernizarea cercetării istorice mergând chiar până la a recomanda istoricilor să învețe să programeze. Totuși, pentru istorie, aplicarea noii metodologii nu trebuie să devină un scop în sine, uitându-se că, până la urmă, valoarea rezultatelor depinde totuși de interpretarea datelor calitative și cantitative, de coroborarea surselor edite și inedite, de talentul și temeinicia cunoștințelor acumulate de istoric în ani îndelungi de meserie, ceea ce nu poate fi înlocuit cu dependența de tehnologie.

Potrivit celor afirmate de Harvey, istoria cantitativă trebuie să se preocupe, în primul rând, de crearea de modele ale trecutului sau de reprezentarea realităților trecute. Ea nu poate fi privită doar ca un câmp de aplicare al tehnologiei informaticii. Sistemele de baze de date sunt doar instrumente pentru stocarea și gestionarea informației, în general. Ele nu au nimic specific istoriei, fiind doar instrumente cu caracter general. Era, prin urmare, necesar ca aplicarea metodelor statistice și a calculatorului să se îndrepte către ceva care să aducă o contribuție distinctă în domeniul cercetării istorice. De fapt, calculatorul nu face altceva decât să înlesnească aplicații care se află dintotdeauna în raza vizuală a istoricului. Istoria cantitativă este o abordare formalizată a problemelor din istorie, care cere date și algoritmi, fiind astfel o parte a istoriei ca știință.

Istoricul este, totuși, în continuare, constrâns să facă eforturi considerabile pentru localizarea surselor de date, cum ar fi recensămintele, registrele parohiale, listele electorale, registrele vamale, etc., căutând, în general, acele surse în care înregistrarea datelor este cât de cât sistematică. Procesul de pregătire a datelor în vederea cercetării poate fi simplu, dar va cere întotdeauna minuțiozitate. Odată creat, un fișier poate fi ușor copiat și răspândit. Principiul de bază este ca sursa originală să fie cât mai fidel reprodușă. Editarea, codificarea și selectarea ad-hoc a informației pot satisface scopul celui care a transcris datele, dar pot, în același timp, limita aria de interogări a unui alt utilizator.

Metodele statisticii matematice sunt aplicate în cercetarea istorică deja de trei decenii. În perioada 1970–1980, când cliometria era în plină dezvoltare, statistica a fost utilizată mai ales pentru testarea ipotezelor, asemănător cu ceea ce se practica în științele sociale și economice. Astăzi, statistica are mai mult valoarea unui instrument descriptiv, fiind mai puțin folosită ca metodă de inducție, cu alte cuvinte rolul ei este acela de a sumariza sau de a ajuta la găsirea de tipare pentru informația din marile baze de date istorice. Motivul acestei schimbări este, în primul rând, faptul că majoritatea metodelor statistice lucrează cu eșantioane de date cu o distribuție statistică pe care datele istorice nu o satisfac. Un al doilea motiv ar fi acela că istoricii se feresc să facă generalizări pentru o întreagă populație, pornind de la rezultatele statistice obținute pe baza eșantioanelor. De cele mai multe ori, istoricul se mulțumește cu o descriere statistică simplă a datelor și nu testează pentru a verifica abaterea semnificativă de la ipoteza nulă. Cele spuse până acum nu înseamnă, însă, că metodele inferenței statistice sunt cu totul ignorate de istorici, dimpotrivă, o serie de metode noi de inferență statistică își găsesc aplicabilitate în istoria cantitativă, pentru că, atunci când nu este posibilă explorarea întregului material, istoricii sunt nevoiți să recurgă la eșantionare, fie și doar prin simplul fapt că, de cele mai multe ori, ceea ce arhivele le pun la dispoziție nu sunt altceva decât eșantioane. Cercetătorul are însă obligația de a testa, tot prin procedee statistice, reprezentativitatea acestor eșantioane.

Corelarea înregistrărilor este procesul de asociere a informațiilor din surse diferite, corespunzătoare acelorași indivizi. Pentru a evita nepotriviri datorate greșelilor de ortografie sau variațiilor ortografice, datele sunt adesea codificate. În general, codificarea se face pentru mulțimi mari de date, după criterii prestabilite și riguroase. Încă din 1959, Newcombe lucra la corelarea automată a înregistrărilor. Soundex Code este cel mai bun sistem cunoscut de codificare, care codifică numele în litere și trei cifre, astfel încât nume similare ca pronunție se reduc la același cod. În 1973, Wrigley explică pe larg principiile corelării înregistrărilor, urmat fiind de Winchester cu o abordare probabilistică a metodei.

Există numeroase metode de codificare, descrise pe larg în literatura de specialitate și am menționa pe cea a lui Henry Code, în care se codifică prima literă și următoarele două consoane pentru numele din limba franceză, Viewex Code și SINGS Code, cea din urmă fiind utilizată pentru prenumele scoțiene.

Măsuri statistice standard ne stau la îndemână pentru a descrie majoritatea caracteristicilor datelor istorice. Media, mediana și modul reflectă informațiile referitoare la tendința centrală a datelor, în timp de amplitudinea și varianța măsoară dispersia datelor. Distribuția de frecvență și graficele sunt instrumente necesare în orice analiză cantitativă preliminară. De cele mai multe ori, graficele nu sunt liniare, pentru că datele istorice nu sunt, de regulă, continue.

O altă categorie de metode ale statisticii descriptive, cunoscută sub numele de analiza corelațiilor și regresiei, măsoară intensitatea relației dintre două sau mai multe variabile și este des folosită pentru a studia datele referitoare la alegeri, în timp ce analiza factorială poate identifica similitudini între grupuri de variabile. Analiza de conținut este un procedeu computerizat de investigare a documentelor istorice.

Analiza istoriei evenimentelor studiază comportamentul indivizilor ca proces dinamic al evenimentelor care au avut sau nu loc în viața persoanelor implicate în respectiva cercetare. Variabila dependentă în analiza evenimentelor istorice exprimă riscul sau hazardul ca un anumit eveniment să se întâmple. În plus, analiza evenimentelor istorice nu se axează pe un anumit moment de timp, la care un anumit eveniment a avut loc în trecut, ci pe perioada de timp anterioară producerii lui, atenția fiind focalizată pe modul în care una sau mai multe variabile independente au putut contribui la riscul relativ ca acel eveniment să se producă. Este important de subliniat că, din cauză că analiza evenimentului istoric măsoară perioade de timp și nu momente în timp, analizei i se pot atașa doar date disponibile pentru o durată de timp limitată. Chiar dacă nu știm ce s-a întâmplat cu o persoană înainte sau după acest interval limitat de timp, informația din acest interval poate fi utilizată. Tocmai includerea acestor date, așa zis „cenzurate”, face din analiza istoriei evenimentelor un instrument puternic de studiere a dinamicii datelor istorice.

Există numeroase lucrări care tratează metoda analizei istoriei evenimentelor¹³, ca și software-ul specializat, Transitional Data Analysis. Metoda a fost inițial aplicată în medicină, sub numele de analiza datelor de supraviețuire, fiind îmbrățișată de istorici încă din anii '80¹⁴, pentru demografia istorică devenind chiar un procedeu standard¹⁵. Sunt cunoscute studiile demografice privind mortalitatea infantilă¹⁶, mortalitatea¹⁷, creșterea copiilor¹⁸, căsătoriile¹⁹, care aplică această metodă.

¹³ K. Yamaguchi, *Event History Analysis*, Beverly Hills, New York, 1991; H.P. Bloosfeld, G. Rohwer, *Techniques of Event History Modelling. New Approaches to Causal Analysis*, Mahwah, New Jersey, 2002;

¹⁴ L.E. Raffalovich, D. Knoke, *Quantitative Methods for the Analysis of Historical Change*, în „Historical Methods”, vol. 16, 1984, nr. 4, 149–154.

¹⁵ G. Alter face o trecere în revistă a utilizării metodei în studiul său *L'Event History Analysis en Démographie Historique. Difficultés et Perspectives*, în „Annales de Démographie Historique”, 1998, nr. 2, p. 165–176.

¹⁶ T. Bengtsson, *The Vulnerable Child. Economic Insecurity and Child Mortality in Pre-industrial Sweden: a case Study of Västanafors, 1757–1850*, în „European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie”, vol. 15, 1999, nr. 2, p. 117–151.

¹⁷ C. Cambell, J.Z. Lee, *A Death in the Family: Household Structure and Mortality in Rural Liaoning: Life-event and Time-series Analysis*, în „History and the Family”, vol. 1, 1996, nr. 3, p. 297–328; T. Bengtsson, M. Lindström, *Airborne Infectious Diseases during Infancy and Mortality in Later Life in Southern Sweden, 1766–1894*, în „International Journal of Epidemiology”, nr. 32, 2003, p. 286–294.

¹⁸ S.J. South, *Historical Changes and Life Course Variation in the Determinants of Premarital Childbearing*, în „Journal of Marriage and the Family”, vol. 61, 1999, nr. 3, p. 752–763.

Pentru istoria socială, analiza istoriei evenimentelor și-a găsit aplicare în studiile privind migrația²⁰, legislația²¹, moștenirile²², iar în cazul istoriei economice în cele referitoare la angajarea în muncă²³.

Deși analiza istoriei evenimentelor este larg răspândită, există încă câteva probleme care nu și-au găsit rezolvare, unele legate de ipotezele care stau la baza unor modele ale evenimentelor istorice, altele legate de impactul pe care așa numitele „date cenzurate” îl au asupra rezultatelor sau de interpretarea rezultatelor atunci când un „eveniment” are semnificații multiple. Lipsa de date la nivel de individ îl determină pe istoric să utilizeze date agregate, pentru a pătrunde mai adânc în comportamentul individului respectiv.

Sistemele software, cum ar fi Statistical Package for Social Scientists (SPSS), Statistical Analysis System (SAS) și OSIRIS s-au dovedit a fi eficiente pentru analiza statistică automată a datelor istorice. Utilizarea metodelor statistice nu trebuie făcută mecanic, fără o înțelegere prealabilă a lor. Alegerea uneia sau altei metode depinde de tipul datelor cu care lucrăm, pentru că anumite metode nu se pot aplica datelor nominale sau ordinale, altele nu se pot aplica întregii populații.

Procesul de regăsire a datelor ne oferă posibilitatea de a interoga informația și de a obține răspunsuri sub formă de text, cifre sau diagrame. Tot în decursul acestui proces pot fi calculate totaluri și valori medii. Există numeroase pachete de programe, create cu scopul general de a manipula datele, dar care pot fi folosite cu succes și pentru informația istorică. Dar, înainte ca informația să fie regăsită, ea trebuie să fie colectată și stocată, cu alte cuvinte trebuie create baze de date.

Aplicarea modelului bazelor de date relaționale pentru stocarea datelor istorice a fost de timpuriu îmbrățișată²⁴. Ideea a coexistat cu cea a creării de sisteme expert destinate special informației istorice, așa cum era CLIO. Bazele de date relaționale erau un instrument, prin excelență potrivit, pentru procesarea datelor orientată spre sursă, unde una și aceeași sursă este în mod diferit mânăuită în faze diferite ale cercetării, iar utilizarea surselor diferă de la un moment de timp la altul. Bazele de date relaționale erau utile mai ales în analiza textelor, unde diferite fragmente de text puteau fi reproduse exact în înregistrările de intrare și apoi corelate cu date standardizate, făcând posibile comparații și analize, fără ca textul original să se piardă²⁵.

¹⁹ M.P. Gutmann, G. Alter, *Family Reconstitution as Event-History Analysis*, în D. Reher, R. Schofield, *Old and New Methods in Historical Demography*, Oxford, Clarendon, 1993, p. 159–177; K.D. Cartwright, *Shotgun Weddings and the Meaning of Marriage in Russia: an Event History Analysis*, în „History and Family”, vol. 5, 2000, nr. 1, p. 1–22.

²⁰ R. Schor, *Histoire de l'immigration en France de la fin du XIX^e siècle à nos jours*, Paris, 1996; J. Kok, *Youth Labour Migration and its Family Setting, the Netherlands 1850–1940*, în „History of the Family. An International Quarterly”, nr. 2, 1997, p. 507–526; C. Campbell, J.Z. Lee, *Free and Unfree Labor in Qing China: Emigration and Escape Among the Bannermen of Northeast China, 1789–1909*, în „History and Family”, vol. 6, 2001, nr. 4, p. 455–476.

²¹ H.J. McCammon, *Using Event History Analysis in Historical Research: with Illustration from a Study of the Passage of Women's Protective Legislation*, în L.L. Griffin, M. van der Linden, *New Methods for Social History (International Review of Social History, Supplement 6)*, Cambridge, 1999, p. 33–56.

²² A. Diekmann, H. Engelhardt, *The Social Inheritance of Divorce: Effects of Parent's Family Type in Postwar Germany*, în „American Sociological Review”, vol. 64, 1999, nr. 6, p. 783–793.

²³ G. Alter, M.P. Gutmann, *Casting Spells Database Concepts for Event-History Analysis*, în „Historical Methods”, vol. 33, 1999, nr. 4, p. 165–176; S. Drobnic, H.P. Blossfeld, G. Rohwer, *Dynamics of Women's Employment Patterns over the Family Life Course: a Comparison of the United States and Germany*, în „Journal of Marriage and the Family”, vol. 61, 1999, nr. 1, p. 133–146.

²⁴ M. Greenhalgh, *Databases for Art Historians: Problems and Possibilities*, în P. Denley, D. Hopkin, *op. cit.*, p. 156–167.

²⁵ D.I. Greenstein, *A Source-Oriented Approach to History and Computing: The Relational Database*, în „Historical Social Research”, vol. 14, 1989, nr. 51, p. 9–16.

Noul sistem de gestionare a bazelor de date, DBMS Access, introdus de Microsoft, datorită interfeței lui ușor de utilizat, a înlocuit rapid mai vechile sisteme dBASE și Paradox. Fără a cere prea multe cunoștințe teoretice din partea istoricului, interogările puteau fi realizate la fel de ușor ca și căutările de cuvinte cu un procesor de text. Access masca, însă, adevăratele probleme ale bazelor de date istorice și mulți cercetători au descoperit, prea târziu însă, că designul bazei de date nu întrunea cerințele cercetării lor²⁶.

Flexibilitatea modelelor relaționale în ceea ce privește adăugarea de noi informații în baza de date, nu rezolva problemele legate de complexitatea datelor istorice. Introducând CLIO, M. Thaller atrăgea atenția asupra acestui aspect și asupra dificultăților ce apar în analiza și interpretarea informației istorice. Dacă întregul proces de regăsire a datelor era lăsat pe seama sistemelor de baze de date, trebuia găsită o metodă de a incorpora și cunoștințe istorice auxiliare, lucru nu întotdeauna ușor de realizat în sistemele relaționale.

Detalii asupra modelelor relaționale apar în lucrările lui Lou Burnard și Charles Harvey, apoi în numeroase articole și cărți dedicate aspectelor particulare ale bazelor de date istorice²⁷. Designul unei baze de date trebuie să înceapă, pentru istoric, cu un model conceptual solid, care să conțină datele, evenimentele și relațiile dintre ele. Acestui model conceptual trebuie apoi să i se aloce structuri de date care pot fi recunoscute de calculator. Aplecându-se asupra acestui aspect, Burnard a recunoscut că interogarea diferitelor nivele în date, de la datele brute, la identificarea indivizilor și a evenimentelor, nu este deloc simplă cu un software standard și modelele relaționale pot fi o soluție viabilă. De asemenea, poate fi acceptat și un nivel redus de automatizare în tratarea datelor, astfel încât unele informații să poată fi stocate separat și administrate manual sau prin metode tradiționale de către istoric²⁸.

Manfred Thaller a îmbrățișat cel de-al doilea punct de vedere asupra metodelor cantitative și a cercetării istorice asistate de calculator, optând pentru adaptarea și extinderea metodologiei astfel încât să răspundă specificului datelor istorice. Opiniile lui s-au conturat în comunicarea prezentată la prima conferință a organizației Association for History and Computing, de la Westfield²⁹. Lucrările sale de mai târziu vor întări cu mai multă forță ideile expuse în 1987³⁰.

În opinia lui Manfred Thaller, istoricul se confruntă cu probleme care nu apar în alte discipline și care trebuie să poată fi controlate fără ca istoricul să fie obligat să-și însușească cunoștințe de informatică ce depășesc posibilitățile lui de înțelegere. Cu alte cuvinte, informatica este aceea care

²⁶ P. Denley, *Models, Sources and Users: Historical Database Design in the 1990*, în „History and Computing”, vol. 6, 1994, nr. 1, p. 33–43.

²⁷ L. Burnard, *Relational Theory, SQL and Historical Practice*, în vol. *History and Computing II*, ed. C. Harvey, Manchester, New York, 1989, p. 63–71; C. Harvey, E.M. Green, P.J. Corfield, *Record Linkage Theory and Practice: an Experiment in the Application of Multiple Pass Linkage Algorithms*, în „History and Computing”, vol. 8, 1996, nr. 2, p. 78–89; C. Harvey, J. Press, *Databases in Historical Research*, Wiltshire, 1996.

²⁸ L. Burnard, *Primary to Secondary: Using the Computer as a Tool for Textual Analysis in Historical Research*, în P. Denley, D. Hopkin, *op. cit.*, p. 228–233; L. Burnard, *The Historian and the Database*, în E. Mawdsley, N. Morgan, L. Richmond, R. Trainor, *History and Computing III. Historians, Computers and Data. Applications in Research and Teaching*, Manchester, New York, 1990, p. 3–7.

²⁹ M. Thaller, *Methods and Techniques of Historical Computation*, în P. Denley, D. Hopkin, *op. cit.*, p. 147–156.

³⁰ M. Thaller, *Historical Information Science: Is There Such a Thing? New Comments on a Old Idea*, în vol. *Seminario Discipline Umanistiche e Informatica. Il Problema dell'Integrazione*, ed. T. Orlandi, Roma, 1993; M. Thaller, *What is "Source Oriented Data Processing?" What is a "Historical Information Science?"*, în vol. *Istoriia i comp'uter. Novye informatsionnye tehnologii v istoricheskikh issledovanii akh I obrazovanii*, ed. L.I. Borodkin, W. Levermann, St. Katharinen, 1993, p. 5–18.

trebuie să-i furnizeze instrumente specializate. Datele istorice sunt administrate ca fragmente de text, fără a se face vreo ipoteză asupra semnificației lor. Semnificația datelor istorice depinde de interpretarea lor, iar interpretarea este rodul cercetării istorice. Prin urmare, datele trebuie introduse într-un mod orientat spre sursă și nu într-un mod orientat spre software. Referindu-se la ceea ce înțelege prin *orientat spre sursă*, Thaller consideră că procesarea datelor trebuie să modeleze întreaga cantitate de informație pe care sursa istorică o conține, încercând să administreze sursele în funcție de o gamă variată de obiective ce stau în fața cercetătorului. Procesarea datelor orientată spre sursă trebuie să furnizeze instrumente variate de analiză, dar să nu-l forțeze pe istoric, în momentul în care creează baza de date, să hotărască ce metode de analiză va utiliza.

Sistemul tipic de gestionare a bazelor de date, spre exemplu CLIO, creat chiar de Thaller, trebuie să fie un hibrid între structura clasică a DBMS, sistemul de regăsire integrală a textelor și un sistem de regăsire a documentelor. Acest sistem trebuie să fie capabil să rezolve diferențele de ortografiere, în cazul numelor, trebuie să mănuiască datele asupra indivizilor astfel încât să înlesnească corelarea fragmentelor din surse conținând nume de indivizi (nominal record linkage). Un software specializat pentru istorici trebuie să poată efectua și transformări ale datelor, în vederea analizei lor statistice.

Thaller nu exclude posibilitatea de a aplica informației istorice sisteme de baze de date cum ar fi dBASE sau Paradox, care pot rezolva cu succes problema stocării și analizei informației istorice, dar atrage atenția asupra regulilor stricte pe care aceste sisteme le impun structurii datelor, limitând astfel posibilitățile de analiză. Thaller este adeptul unui cadru teoretic distinct în cercetarea istorică asistată de calculator, care să țină în primul rând seama de particularitățile datelor istorice, fiind convins că există o diferență fundamentală între procesarea datelor „normale” și cea a datelor istorice³¹.

În consecință, ne putem întreba de ce CLIO nu este la fel de des utilizat de istorici pe cât sunt celelalte sisteme de gestionare a bazelor de date, dBASE, Paradox și, mai recent, Microsoft Access. CLIO este un software puternic, cu un număr mare de structuri posibile de date. Instrumentele de interogare, analiză și manipulare a surselor sunt sofisticate, iar aspectul „user-friendly” lipsește, pentru că, în opinia lui Thaller, istoria asistată de calculator este un domeniu de cercetare complex, iar istoricii nu-i pot aduce decât deservicii simplificându-l. Pregătirea datelor de intrare este, cu CLIO, un proces mult mai laborios decât cu orice alt sistem relațional de baze de date și majoritatea istoricilor au considerat că scopul cercetării pe care o întreprind nu justifică utilizarea unui instrument atât de complicat. În plus, chiar procesarea datelor orientată spre sursă și-a atras un număr mare de critici, majoritatea istoricilor considerând că cei care doresc să prezinte electronic o versiune a informației cât mai apropiată de sursa originală acordă o mai mică importanță analizei³².

Au existat și puncte de vedere intermediare, în care istoricii și-au dat seama de limitele sistemelor comerciale de baze de date, dar au apreciat valoarea formulelor standard, deja verificate metodologic. Rezultatul a fost îmbogățirea sistemelor deja create cu instrumente care să rezolve aspectele legate de specificul datelor istorice. Spre exemplu, Boonstra a creat un sistem relațional destinat analizei istoriei evenimentelor³³, Gunnar Lind a comparat și analizat diferite structuri cu

³¹ M. Thaller, *The Need of a Theory of Historical Computing*, în P. Denley, S. Fogelvik, C. Harvey, *op. cit.*, p. 2–11.

³² P. Denley, *Models, Sources and Users: Historical Database Design in the 1990s*, în “History and Computing”, vol. 6, 1994, nr. 1, p. 33–43.

³³ O. Boonstra, M. Panhuysen, *From Source-oriented Databases to Event-history Data Files: A Twelve Step Action Plan for the Analysis of Individual and Household Histories*, în “History and Computing”, vol. 10, 1999, nr. 1–3, p. 1–9; O. Boonstra, *Supply-side Historical Information Systems. The Use of Historical Databases in a Public Record Office*, în “Historical Social Research”, nr. 15, 1990, p. 66–71.

modelul relațional³⁴, iar Morris a examinat modul în care aplicațiile standard pot fi utilizate pentru studierea testamentelor de secol XIX, trecând de la o aplicație la alta, exploatând fiecare aplicație în mod corespunzător scopului său și în funcție de cât de ușor de utilizat era³⁵.

G.M. Welling este cel care a studiat strategiile de intrare a datelor și interfața pentru utilizatori, pentru sursele bine structurate și și-a implementat ideile folosindu-se, pentru stocare, de fișiere dBASE³⁶. El era adeptul unei diferențieri nete între conceptele de *istorie și calcul* și *calcul istoric*. În opinia sa, primul se referă la contribuția pe care calculele matematice o aduc istoriei, în timp ce al doilea este legat mai mult de aplicațiile hardware și software în istorie. Criticând CLIO, el spunea că, dacă vrem să producem software pentru istorici, trebuie să fim în stare să creăm aplicații pentru a căror însușire să nu fie necesare câteva școli de vară³⁷. Jan Oldervoll a creat CensSys, un software pentru istorie, în scopul analizei recensămintelor³⁸.

L. Breure este autorul lui SOCRATES, un software pentru biblioteci, capabil să construiască aplicații ale bazelor de date utilizând dBASE. SOCRATES conține și câteva indicații asupra modelării datelor istorice, accentul fiind pus pe neregularitățile din structura surselor vis-a-vis de rigurozitatea modelului relațional și de gestionarea datelor factuale din textele istorice, legate de mențiuni asupra indivizilor, evenimentelor, testamentelor și actelor de proprietate³⁹.

Istoricii și-au însușit și au aplicat, din ce în ce mai eficient, principiile creării și gestionării bazelor de date istorice, cei mai tineri știind chiar foarte bine cum să exploateze la maximum astfel de sisteme. Procesarea datelor orientată spre sursă este din ce în ce mai bine cunoscută, procedeele devenind din ce în ce mai sofisticate și mai folosite de grupuri mari de utilizatori. Dacă, cu mai puțin de două decenii în urmă, bazele de date relaționale păreau a fi singurele care să merite atenția istoricilor, astăzi situația stă cu totul altfel. Literatura de specialitate pune în lumină atât caracteristicile sistemelor orientate spre model, cât și pe cele ale celor orientate spre sursă, subliniind diferențele, dar și proprietățile complementare. Dezbaterile se axează astăzi pe analiza sistemelor de baze de date, astfel încât să putem hotărî care este adecvat pentru un anume proiect de cercetare.

³⁴ G. Lind, *Datastructures for Computer Prosopography*, în H.J. Marker, A. Pagh, *Yesterday. Proceedings From the 6th International Conference Association for History and Computing*, Odense 1991, Odense, 1994, p. 77–82.

³⁵ R.J. Morris, *Death, Property and the Computer – Strategies for the Analysis of English Wills in the First Half of the Nineteenth Century*, în P. Teibenbacher, *The Art of Communication. Proceedings of the Eight International Conference of the Association for History and Computing*, Graz, Austria, August 24–27, 1993, Graz, 1995, p. 164–178.

³⁶ G.M. Welling, *Intelligent Large-scale Historical Direct-data-entry Programming*, în vol. *Histoire et Informatique. Actes du Congrès. V^e Congrès “History and Computing” 4–7 Septembre 1990 à Montpellier*, ed. J. Smets, Montpellier, 1992, p. 563–571; G.M. Welling, *A Strategy for Intelligent Input Programs for Structured Data*, în „History and Computing”, vol. 5, 1993, nr. 1, p. 35–41.

³⁷ B. Bos, G.M. Welling, *The Significance of User-Interfaces for Historical Software*, în G. Jaritz, I.H. Kropac, P. Teibenbacher, *op. cit.*, p. 223–236.

³⁸ J. Oldervoll, *Wincens, a Census System for the Nineties?*, în Idem, *Eden or Babilon? On Future Software for Highly Structured Historical Sources*, St. Katharinen, Göttingen, 1992, (în continuare *Eden or Babilon?*) p. 37–52; Idem, *Why Don't We All Use dBASE?*, în J.H. Marker, K. Pagh, *op. cit.*, p. 135–139.

³⁹ L. Breure, *Tools for the Tower of Babel: Some Reflections on Historical Software Engineering*, în J. Oldervoll, *Eden or Babilon?*, p. 23–36; L. Breure, *How to Live With Xbase: the Socrates Approach*, în vol. *Storia e Multimedia. Atti del Settimo Congresso Internazionale del Association for History and Computing*, Bologna, 20 agosto – 2 settembre 1992, ed. F. Bocchi, P. Denley, Bologna, 1994, p. 477–484.

Cercetarea cantitativă asistată de calculator devine pentru istoric un limbaj cu mai multe dialecte și această diversitate trebuie acceptată.

Pentru demografia istorică calculatorul a devenit absolut necesar, dacă ar fi să ne gândim doar la corelarea înregistrărilor asupra indivizilor. Sistemele de gestionare a bazelor de date trebuie să facă față nu numai unui volum mare de informație, dar și lacunelor din surse sau varietății sistemelor onomastice ale societăților trecute pe care le studiem și care ridică probleme total diferite de cele întâlnite în cazul datelor cu specific economic, de exemplu. În acest domeniu s-au făcut mari progrese, pornind cu munca depusă de Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, care a pus în anii '70 bazele unei direcții de cercetare ce continuă cu succes și astăzi.

O metodă statistică importantă în general pentru cercetarea istorică, dar mai ales pentru demografia istorică, este analiza seriilor temporale, deși aplicațiile sale în afara istoriei economice sunt foarte puține. Modelul seriilor temporale poate fi aplicat oricăror surse pentru care există serii de date diacronice și, în studiile privind populația, se disting trei tipuri de serii temporale, legate de vârstă, perioade și cohorte. Efectele vârstei sunt cele legate de îmbătrânire, în ciclul de viață. De exemplu, indivizii tind să devină mai conservatori pe măsură ce înaintează în vârstă. Efectul legat de perioadă este cel care afectează toate cohortele într-o perioadă istorică dată, de exemplu indivizii care au trecut prin marea depresie sunt mai înclinați să susțină o politică de protecție socială. Efectul de cohortă este cel al unei relații unice, la nivelul întregii cohorte față de un eveniment istoric anume. De exemplu, cohorta de după al doilea război mondial, ajunsă la vârsta recrutării în timpul războiului din Vietnam, a manifestat caracteristici unice, asociate cu delimitarea față de guvern. Eliminarea celor trei tipuri de efecte dintr-o serie diacronică de date este rațiunea aplicării analizei seriilor temporale.

Pentru a analiza datele istorice nu este neapărat necesară deprinderea limbajelor de programare. Un sistem cu adevărat eficient pentru cercetare sau predare trebuie să accepte interogări exprimate într-un limbaj simplu, să permită corecții ale greșelilor sau formularea unor alte interogări.

Analiza textelor, mai ales cea de conținut, constituie o altă preocupare majoră a istoricilor, în care începuturile timide de cuantificare se datorează necesității de a avea eșantioane mari de text și eșantioane mari de control, pentru ca rezultatele să aibă cu adevărat valoare. Numărul mare de cursuri de istorie cantitativă care includ în prezent și acest subiect ne îndreptățește să sperăm în reale progrese ale cercetărilor de acest gen⁴⁰.

Multimedia are, în ultimii ani, un impact deosebit asupra procesării, analizei și prezentării datelor istorice. Informația se extinde dincolo de text prin integrarea altor tipuri de date, cum ar fi imaginile, sunetul și combinația lor, căutându-se modalități de acces, analiză și prezentare a acestora.

Până nu demult, s-a considerat că valoarea imaginilor pentru cercetarea istorică este limitată. Imaginile jucau un rol principal în special în scrierile istorice populare, în care textul era, de cele mai multe ori, fără importanță, atenția cititorului fiind captată de imagini. Lucrările științifice acordau atenție imaginilor numai în măsura în care ele ilustrau textul istoric, completându-l atunci când cuvintele nu reușeau să redea faptele expuse. În prezent, situația se schimbă cu repeziciune. Cheltuielile legate de tipărirea imaginilor, ridicate în trecut, sunt acum în limite acceptabile, mai ales în noile modalități de prezentare a textului tipărit, de exemplu pe Internet. Pe de altă parte, interesul pentru imagine ca sursă istorică este în continuă creștere⁴¹. Există chiar și încercări de a scrie o istorie

⁴⁰ E. Fuchs, *Teaching History and Computing at the Viennese Departments of History*, în vol. *The Teaching of Historical Computing: An International Framework. A Workshop of the International Association for History and Computing, University of London, 26–28 February, 1993*, ed. V. Davis, P. Denley, D. Spaeth, R. Trainor, St. Katharinen, 1993.

⁴¹ P. Burke, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Ithaca, 2001; D. Zeldenrust, *Picture the Past, the Use of Documentary Photographic Images in Historical Research*, SEPIA Conference 2003, Helsinki.

numai în imagini⁴². Pentru o lungă perioadă de timp cercetarea istorică în imagini a fost legată exclusiv de istoria artei, în timp ce în prezent ea este îmbrățișată de istoria socială și economică⁴³.

Cantitatea de imagini istorice, disponibile cercetării, a crescut considerabil în ultimii ani, din ce în ce mai multe imagini fiind digitalizate și stocate în arhive vizuale, punând astfel la dispoziția istoricilor o bogată sursă de cercetare în care accesul la mii de imagini se face cu ușurință. Imaginile au devenit informație și se pliază ciclului de viață al informației istorice în același mod ca și textele sau datele numerice. În consecință, posibilitățile de analiză istorică pe baza imaginilor au crescut, de aici decurgând și interesul pentru aspectul metodologic al exploatării lor.

Fotografiile istorice digitalizate trec prin procesul creării, îmbogățirii, regăsirii și analizei. Pe lângă fotografii, se pot utiliza filmele, grafica, fiecare având particularități de stocare, analiză și prezentare. Pentru a utiliza imagini în cercetarea unei anumite perioade istorice sau pe o temă anume, trebuie ca ele să fie mai întâi digitalizate și introduse într-o bază de date. Există deja sute de astfel de baze de date, variind ca volum până la câteva sute la milioane de imagini, unele accesibile chiar prin internet. Lucrări de specialitate prezintă detaliile tehnice necesare, legate de fotografia digitală și de problemele care apar în procesul de digitalizare a fotografiilor istorice, pentru internet⁴⁴.

Unele baze de date conțin numai imagini cu rezoluție mică sau comprimate, pentru a reduce costurile și a evita problemele legate de copyright, în timp ce alte baze de date conțin diferite copii ale unei imagini, fiecare cu o rezoluție diferită. Unele baze de date conțin imagini care au fost mărite cu un software special, care îmbunătățește calitatea imaginii, în timp ce altele nu au făcut acest lucru în mod deliberat.

Bazele de date de imagini diferă și în funcție de modul în care imaginile sunt stocate și păstrate. Tehnicile de păstrare fac obiectul a numeroase studii, cum ar fi cele din cadrul proiectului SEPIA⁴⁵. Deocamdată, cercetările au arătat că nu există procedee standard pentru digitalizarea imaginilor, pentru calitatea lor, pentru tehnicile de păstrare utilizate și pentru metadatele folosite în descrierea lor⁴⁶.

Un deziderat important este îmbogățirea fotografiilor digitalizate pentru a se crea posibilitatea de regăsire sistematică a lor. Regăsirea imaginilor se poate face în funcție de conținutul lor sau de metadatele care le însoțesc. În abordarea pe baza metadatelor, regăsirea imaginilor se face în funcție de descrierea lor. Până nu demult, bazele de date cuprinzând colecții de fotografii erau create numai de către istoricii de artă. Metadatele pe care le foloseau reflectau interesul lor pentru un subiect sau altul, descriind, de exemplu, în detaliu tipul de hârtie al fotografiei originale, dar neglijând ceea ce ea reprezenta. A descrie ceea ce reprezintă o fotografie este destul de dificil pentru că se poate face într-o multitudine de forme și diferă de la un privitor la altul. În acest sens se face un efort susținut pentru standardizarea descrierii imaginii fotografice. Proiectul SEPIA a propus descrierea unei fotografii cu ajutorul a 21 de câmpuri.

Descrierea pe baza metadatelor a imaginilor video ridică o problemă majoră, pentru că acestea se modifică permanent. O bandă video trebuie, prin urmare, a fi divizată în segmente, care să fie

⁴² D.J. Staley, *Computers, Visualization, and History: How New Technology Will Transform Our Understanding of the Past*, Armonk, N.Z., M.E. Sharpe. 2003.

⁴³ Simpozionul internațional *History and New Media*, Berlin, 9–11 aprilie 2003, este un exemplu în acest sens; vezi și <http://clio-online.de>.

⁴⁴ F.S. Frey, J.M. Reilly, *Digital Imaging for Photographic Collections – Foundations for Technical Standards*, Rochester, 1999; S.E. Ostrow, *Digitizing Historical Pictorial Collections for the Internet*, <http://www.clir.org/pubs/ostrow/pub71.html>.

⁴⁵ SEPIA project: *Safeguarding European Photographic Images for Access*. <http://www.knaw.nl/ecpa/sepia/>.

⁴⁶ E. Klijn, L. Sesink, *SEPIA Working Group on Descriptive Models and Tools, SEPIA Conference 2003*, Helsinki.

separat descrise. Pentru a realiza acest deziderat în mod eficient, au fost dezvoltate metode automate de segmentare⁴⁷.

Regăsirea imaginilor în funcție de conținut se bazează pe caracteristicile imaginilor digitale, cum ar fi culoare, textură, formă, avantajul fiind acela al costului redus pentru că nu este necesară adăugarea de metadata. Informatica se preocupă în acest moment de regăsirea imaginilor în funcție de conținut, prin crearea de software de regăsire specializat, testarea lui făcându-se adesea pe fotografii istorice. Rezultatele de până acum nu indică perspective promițătoare, așa că atenția istoricilor și arhiviștilor se îndreaptă spre sistemele de regăsire bazate pe metadata. Interogările se bazează, de obicei, pe cuvinte cheie. Din cauza lipsei de standardizare în procesul de îmbogățire al imaginilor, precizia și rezultatele acestei metode sunt de multe ori sub așteptări. De obicei se utilizează o combinație a celor două metode, cu bune rezultate. Un prototip al unui astfel de sistem, numit Ontogator, este folosit pentru investigarea depozitului de fotografii de la Helsinki University Museum.

Un alt deziderat al informaticienilor este acela de a crea sisteme de interogare pentru colecții diferite de imagini. Un exemplu interesant, mai ales pentru istorici, este proiectul german Prometheus, care se bazează pe sistemul CLIO. Baze de date de imagini sunt localizate pe diverse servere, un server central lucrând doar ca intermediar între bazele de date de imagini și utilizatorul final, dându-i acestuia impresia că face interogările și vizualizează rezultatele dintr-o bază de date unică. Prometheus include și un număr de aplicații noi, de regăsire și analiză a imaginilor digitale.

Conferința organizată de Association for History and Computing la Bologna, în 1992, a avut ca principală temă de lucru tocmai istoria și multimedia. Au existat și câteva workshop-uri pe teme strâns legate de acest subiect⁴⁸. Activitatea istoricilor, în acest domeniu, este deja impresionantă. În unele țări, în special în cele de limbă engleză, este recunoscută importanța multimediei în procesul de predare a istoriei. Noi forme de prezentare a informației, prin interfețe ușor de folosit, sunt din ce în ce mai des utilizate de profesori, fiind extrem de apreciate de către studenți. Totuși, este greu de apreciat, în termeni cantitativi, care va fi ponderea multimediei în cercetarea istorică, pentru că acest domeniu evoluează foarte rapid, iar costurile nu sunt de neglijat, în special pentru comunitatea academică, care se confruntă întotdeauna cu dificultăți financiare. Succesele înregistrate până acum ne îndreptățesc să privim cu optimism dezvoltarea viitoare a cooperării între istoric și suportul multimedia.

Impactul calitativ al multimediei asupra cercetării istorice este continuu supus speculațiilor, dar el există cu siguranță. Multimedia poate fi asemănată cu un nou limbaj pentru istorie, fiind un mod novator de acumulare și analiză a informației istorice, care poate revoluționa cercetarea în aceeași măsură în care a făcut-o și tiparul.

Toate aceste aspecte, la care ne-am referit până acum, sunt destul de bine acoperite de literatura de specialitate. Una dintre mesele rotunde, organizate de Association for History and Computing, s-a ocupat de bibliografiile computerizate. Începând cu anul 1993, Suzy Pasleau, de la Universitatea din Liège, a publicat o bibliografie anuală a publicațiilor dedicate cercetării istorice asistate de calculator. De asemenea, există o bibliografie retrospectivă, disponibilă pe CD care, deși incompletă, conține 4500 de titluri⁴⁹.

S-au făcut încercări de a da o definiție precisă a ceea ce se înțelege prin cercetare istorică asistată de calculator, definiție necesară mai ales dacă ar fi să stabilim o programă a acestui domeniu. De mare interes sunt și discuțiile asupra sistemelor software adecvate specificului cercetării istorice⁵⁰.

⁴⁷ I. Koprinska, S. Carrato, *Temporal Video Segmentation: a Survey*, în „Signal Processing: Image Communication”, nr. 16, 2001, p. 477–500.

⁴⁸ M. Thaller (ed.), *Images and Manuscripts in Historical Computing*, St. Katharinen, 1992; J. Fikfak, G. Jaritz (ed.), *Image Processing in History: Towards Open Systems*, St. Katharinen, 1993.

⁴⁹ D. Birch, P. Denley, *A Historical Bibliography*, Version 1.0, London, 1993.

⁵⁰ J. Oldervoll, *Eden or Babylon?*.

Un lucru este foarte clar și anume că noua tehnologie facilitează și dezvoltă modul de abordare a surselor istorice, fie ele cantitative sau calitative. Aici nu este vorba numai de economia de timp, ci și de faptul că se dezvoltă domenii noi de cercetare, iar cele vechi pot fi altfel tratate decât în maniera tradițională. Prin urmare, în prezent, este pe deplin acceptată ideea că noua tehnologie este un instrument indispensabil pentru un număr însemnat de domenii din cercetarea istorică, dacă n-ar fi să menționăm aici decât demografia istorică, istoria economică și socială, prosopografia. De asemenea, manifestările internaționale din ultimii ani au demonstrat că istorici, care aparent nu au nimic în comun ca interes științific, se întâlnesc pe tărâm metodologic tocmai datorită cuantificării, analizei statistice și a utilizării calculatorului.

Însușirea, chiar din timpul facultății, a noțiunilor de bază privind cercetarea asistată de calculator nu poate fi decât benefică pentru viitorii istorici, care vor avea un atu în plus pe piața forței de muncă.

Noua metodologie a istoriei captează atenția specialiștilor din alte domenii. Unul dintre simpozioanele organizate, la University of Southampton, de ramura britanică a gigantului din lumea calculatoarelor, IBM, a ales istoria ca fiind una dintre cele două discipline prin care să se ilustreze importanța proiectării și gestionării marilor baze de date. Specificul datelor istorice, prin complexitatea conexiunilor existente între ele, prin caracterul lor neregulat, lacunar, a impulsionat progresul teoretic din domeniul bazelor de date. Multe dintre cele mai interesante produse multimedia s-au dezvoltat tocmai pentru a sluji cercetării istorice.

Competiția interdepartamentală, în cadrul universităților, este de asemenea stimulată de pătrunderea, pe scară tot mai largă, a calculatoarelor. Cei ce aparțin științelor exacte sunt extrem de impresionați să vadă de ce echipament sofisticat au nevoie istoricii în prezentările pe care le fac. Acesta este un motiv în plus de a privi istoria ca pe o știință care are nevoie de resurse financiare adecvate pentru ca activitatea de cercetare să se desfășoare în condiții optime.

În ciuda celor spuse până acum, a tuturor aspectelor pozitive enunțate, există încă doar o minoritate din rândul istoricilor care acceptă această viziune idilică asupra cercetării istorice asistată de calculator. Drumul către recunoaștere și acceptare este blocat, în primul rând, de o barieră psihologică. Mulți cercetători au impresia că adepții aplicațiilor computerizate în istorie tind să impună metoda lor de lucru ca fiind metodă unică de cercetare, în detrimentul oricărui alt demers tradițional. Există sentimentul că se încearcă, din ce în ce mai mult, transformarea istoriei dintr-o disciplină în care intuiția cercetătorului joacă un rol însemnat, într-o disciplină din categoria științelor exacte. Nu în ultimul rând există în rândul unora și teama de a nu fi depășiți de colegii din generațiile tinere, cărora nu le este greu să-și însușească metodologia modernă.

Există o rezistență tacită la nou, de cele mai multe ori materializată prin mimarea acceptării, dar prin neimplicare directă. Conducătorii de departamente se mulțumesc să angajeze doi-trei istorici interesați de cercetarea istoriei asistată de calculator, considerând că astfel și-au făcut datoria față de înnoire, iar aceștia se simt de cele mai multe ori izolați.

Nu sunt de neglijat nici barierele instituționale sau legate de infrastructura necesară. Fondurile de cercetare sunt, în primul rând, orientate către științele exacte, al căror necesar de tehnologie modernă este evident. Științele umaniste sunt neglijate în această privință și trebuie dusă o luptă permanentă pentru a-i convinge pe cei care gestionează banii de utilitatea dotării tehnologice. Costul acceptabil al dotării cu calculatoare personale a soluționat în bună măsură această problemă, dar apar probleme legate de aspectul calitativ al cercetării istoriei asistată de calculator. Faptul că între umaniști și informaticieni colaborarea este încă slabă, că este perfect posibil să studiezi istoria fără a face apel direct la ordinat, că majoritatea celor care se îndreaptă către istorie o văd ca pe un domeniu atehtic, ne face să ne gândim că principala investiție trebuie, în prezent, făcută în felul în care organizăm predarea istoriei.

Proliferarea asociațiilor pentru aplicarea noii metodologii în istorie este îmbucurătoare dar, uneori, rolul lor se reduce doar la încurajarea domeniului, nu și la dezvoltarea unei gândiri fundamentale asupra definiției și funcționării eficiente a acestuia.

O altă barieră este legată de evaluarea corectă a costurilor și beneficiilor pe care le implică un proiect de cercetare asistată de calculator. Istoricii trebuie să prezinte foarte clar argumentele pro și contra relativ la utilizarea calculatorului pentru o temă care să furnizeze concluzii de valoare, la termene precise de predare. Nu întotdeauna suntem în stare să cuantificăm cu acuratețe timpul necesar documentării, designului și introducerii informației într-o bază de date, analizei statistice a acestora și finalizării concluziilor. Uneori, sistemele de baze de date sunt mai dificil de înțeles decât sursa în sine, astfel încât valoarea lor rezidă mai mult în volumul mare de date pe care îl pot înmagazina decât în ușurința cu care poate fi accesată informația⁵¹.

Estimarea volumului de timp necesar creării unei baze de date este greu de realizat de la începutul proiectului de cercetare, de aceea există voci care recomandă doctoranzilor, spre exemplu, să nu se lanseze în a construi baze de date ca parte a tezei lor, din cauza complexității problemelor care pot apărea pe parcurs. Nu suntem într-un tot de acord cu această părere, ci am sugera, mai degrabă, să se pună mai mult accent pe însușirea temeinică a principiilor teoretice fundamentale pe care le implică cercetarea istorică asistată de calculator, precum și pe dezvoltarea, încă din timpul facultății, a atributelor de bun manager al unui proiect de cercetare, calitate necesară mai mult decât în cazul utilizării metodologiei tradiționale. Lipsa de claritate, confuzia care se face între a fi în stare să utilizezi un anumit sistem de baze de date și cunoașterea principiilor care guvernează proiectarea ei conduc la o folosire greșită a metodei și, în consecință, la rezultate lipsite de o reală valoare.

O rezolvare a acestei stări de fapt nu poate veni decât prin organizarea riguroasă a unor cursuri privind cercetarea istorică asistată de calculator, pe diferite nivele de dificultate, pentru că ceea ce trebuie să știe un student în primii săi ani de studiu este total diferit de ceea ce trebuie să cunoască un doctorand sau de ceea ce îi este necesar celui care predă și dezvoltă instrumentele necesare viitorului acestei discipline.

În fine, adepții înfocați ai cantitativului în istorie pot fi cu adevărat nemulțumiți de faptul că încă nu s-au produs mari lucrări în acest domeniu. Există tendința ca ceea ce poate fi numărat să nu fie considerat ca fiind important⁵². Pentru majoritatea istoricilor procesarea datelor în mod algoritmic rămâne ceva necunoscut, deși diversitatea metodologică este acceptată. Potențialul metodei cantitative și al calculatorului pentru istorie trebuie încă a fi demonstrat prin lucrări de anvergură și acest lucru se întâmplă astăzi mai ales prin proiectarea bazelor de date istorice, capabile să înmagazineze un volum imens de informație, care poate fi analizat statistic și transformat într-un valoros instrument de lucru pentru generațiile prezente și viitoare de istorici.

Problemele ce apar în cercetarea istoriei asistată de calculator își află soluția într-o muncă de echipă, interdisciplinară, ceea ce, de cele mai multe ori, nu se pliază pe profilul cercetării istorice tradiționale, în care baza rămâne munca individuală.

Rezultatele aplicării noii metodologii s-au făcut cunoscute doar într-un cerc restrâns de specialiști, majoritatea istoricilor nesusținând valoarea contribuției pe care informatica o poate aduce istoriei. Nu este mai puțin adevărat că, între istorici și informaticieni, colaborarea nu a fost niciodată suficient de strânsă, ceea ce face ca, în prezent, schimbul de opinii și soluții să fie dificil.

World Wide Web a schimbat modul în care sursele istorice sunt publicate, edițiile tipărite având acum un puternic concurent în sursele digitalizate, disponibile pe internet, deși ele sunt încă lipsite de instrumentele caracteristice arhivelor și bibliotecilor digitale. Pentru istoric, calculatorul pune la dispoziție instrumente necesare cercetării, dar aceste instrumente trebuie să fie perfecționate. Calculatorul este util istoricului în măsura în care înlesnește o cercetare sofisticată, inovativă, în care se folosesc instrumentele informaticii, rolul determinant jucându-l tot istoricul și nu informaticianul.

⁵¹ J.B. Pisano, *The TABELLION System; Database and Automated Database Management for Legal, Economic and Social Elements in Notarised Information*, în F. Bocchi, P. Denley, *op. cit.*

⁵² P. Burke, *The French Historical Revolution, the Annales School, 1929–1989*, Cambridge, 1993, p. 79.

Datoria celui din urmă este de a adapta metodele informatice existente la specificul cercetării istorice, astfel încât istoricul să poată da noi soluții unor probleme vechi sau să ridice întrebări pentru care răspunsul este imposibil fără aportul informaticii. Toate acestea sunt simplu de enunțat, dar greu de pus în practică.

Istoricul poate utiliza calculatorul pentru a gestiona și analiza datele de care dispune. Computerul îi oferă informația, reduce timpul necesar căutării și corelează fragmente disparate de informație, înlesnind analiza cantitativă și calitativă extinsă, imposibil de realizat fără ajutorul lui. În consecință, istoricii doresc din ce în ce mai mult un software ușor de utilizat, pe care să și-l însușească fără a intra prea mult în meandrele metodologice ale informaticii. Pentru a crea un astfel de software, însă, este nevoie de o cercetare profundă și susținută, cu alte cuvinte trebuie să se pună din ce în ce mai mult accentul pe aspectele metodologice ale cercetării istorice asistate de calculator. De fapt aceasta a fost și ideea lui Manfred Thaller atunci când a creat sistemul CLIO. Asta nu înseamnă că fiecare istoric trebuie să se transforme într-un expert în domeniul calculatoarelor, deși numai un bagaj suficient de cunoștințe îi va permite să obțină concluzii pertinente și nu doar simple speculații fără valoare științifică.

Acei istorici care nu sunt dornici să pătrundă în tainele metodelor informaticii vor fi înclinați să-și adapteze interogările și strategia de cercetare metodelor ușor de utilizat și deja existente. Ei se vor mulțumi să folosească software-ul comercial, care își are limitele sale, bine cunoscute, ceea ce, bineînțeles, nu va fi întotdeauna în detrimentul cercetării respective. Totuși, deși la o primă evaluare a proiectului, software-ul standard poate să pară suficient, s-ar putea obține rezultate mult mai bune dacă s-ar folosi integral posibilitățile oferite de tehnologia informatică existentă. Tendința cercetării istorice, de a fi în cea mai mare măsură narativă, probabil că va fi în continuare o barieră psihologică în calea utilizării exhaustive a metodelor informaticii existente în prezent.

Rigorile impuse de cercetarea istorică asistată de calculator trebuie respectate, însușirea principiilor sale teoretice este absolut necesară, numai astfel fiind posibilă exploatarea maximă a potențialului său.

INFORMATICS – A TOOL IN HISTORY RESEARCH

Abstract

During the past fifty years, historians have more and more used elements from the general methodology of social sciences. This methodology has been strongly influenced by the statistical mathematics and the coming out of personal computers.

The progress of the new methodology has been also stimulated by the appearance of an impressive number of periodicals and international associations and commissions, such as the Association for History and Computing.

For the historian, the computer is a powerful instrument, which shows its utility in every field and every stage of historical research, from the optical character recognition to the storage, retrieval and statistical analysis of information in the large historical databases.

The article emphasizes not only the possibilities of the computer-assisted historical research, but also the reasons which generate a suspicious attitude of a still great number of historians towards the new methodology and what should be done to solve these problems.

NOTE ȘI RECENZII

* *Europe as Viewed From the Margins. An East-Central European Perspective During The Long 19th Century*, ed. ION STANCIU, SILVIU MILOIU, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, 190 p.

Volumul de față, rezultat al strădaniilor și perseverenței colectivului inimos de cadre didactice și cercetători din cadrul Centrului de Cercetare a Istoriei Relațiilor Internaționale „Grigore Gafencu” și Catedrei de Istorie din cadrul Facultății de Științe Umaniste ale Universității „Valahia” din Târgoviște, reunește un număr de opt contribuții științifice remarcabile, circumscrise unei idei cu totul novatoare în spațiul istoriografic românesc. Analiza istorică românească referitoare la secolul al XIX-lea urmează, îndeobște, un model explicativ extrem de triumfalist, care e mai mult ideologic decât analitic. Această cale explicativă poate fi considerată, la începutul secolului XXI chiar, deși într-o măsură mai redusă, tributară unei interpretări ideologice reductiviste, majoritatea lucrărilor punând în evidență aproape exclusiv eforturile elitelor în vederea obținerii și consolidării unității statale. Dominarea perspectivei etno/stato-centriste este evidentă, în vreme ce modernizarea sau analiza comparativă cu statele/regiunile vecine lipsește cel mai adesea, imaginea obținută fiind, deseori, nu doar una deformată, ci și lipsită de un înțeles general, regional sau european.

Demersul lui Ion Stanciu și Silviu MiloIU vine să suplinească, așa putea spune „în fine!”, o adevărată „gaură neagră”, deoarece atât tipul de comunicare utilizat, cât, mai ales, modelele de analiză puse în dezbatere reprezintă, dincolo de începutul inerent, o reușită incontestabilă.

Ion Stanciu, în studiul său *Romania's First Encounter with the Large Western Investments, 1900–1910: From Great Expectations to Confrontation and Stalemate in Oil Industry* (p. 11–32), propune o trecere în revistă extrem de convingătoare a relațiilor economice și financiare ale României la începutul secolului XX, până la declanșarea Primului Război Mondial, prin prisma unui element definitoriu care a dat substanță interesului Marilor Puteri pentru evoluțiile de la nord de Dunăre. Autorul, prezentându-și observațiile pertinente, atrage atenția că „această industrie tânără (a petrolului – n.n.) va plasa România, pentru mai bine de jumătate de secol, în centrul atenției, în chiar interiorul marilor interese strategice și economice europene și internaționale” (p. 31).

O abordare extrem de proaspătă ca discurs și modernă ca metodă și utilizare a surselor aparține Laurei Oncescu, cu studiul *Italy's Image in the Perception of the Romanian Students and Travelers During the First Half of the 19th Century* (p. 33–41). Dezbateră induce, de la bun început, ideea potrivit căreia procesul construirii identității naționale a românilor a accentuat prezența Italiei și a italienilor în mentalul colectiv moldo-valah, fie și din simplul motiv al similarităților evoluțiilor. Vârfuri ale elitei intelectuale (sunt amintiți, dintr-o largă paletă, Gheorghe Asachi, Dinicu Golescu, Nicolae Filimon, Simion Bărnuțiu, Elena Ghica/Dora d'Istria) au vizitat și și-au desăvârșit pregătirea în mediile intelectuale și artistice ale Peninsulei până într-acolo încât, în concluziile ei, autoarea subliniază că „acest contact direct cu bibliotecile și arhivele italiene i-a ajutat pe români să-și cunoască mai bine trecutul și să descopere, în același timp, o serie de similarități” (p. 41).

Un foarte interesant studiu, intitulat *The Russian Views of Europe at the End of the 19th Century*, aparține tânărului și harnicului cercetător târgoviștean Cezar Stanciu (p. 43–61). Identitatea rusă este catalogată drept o *istorie a adaptării* și, în jurul acestui concept, autorul performează – prin punerea în circulație, metodic și inspirat, a ideilor din beletristica rusă clasică (Gorki, Cehov, Tolstoi, Turgheniev) și a celor din ideologia extremei stângi – spre concluzii extrem de incitante care, singure, ar merita

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 193–206

dezbatere de sine stătătoare. Concluzia lui Cezar Stanciu privind eforturile de modernizare și integrare a Rusiei în curentele europene (economice, politice, sociale) este aceea că leninismul și instaurarea comunismului, în 1917, au promovat uniformizarea „conceptelor” dintre Imperiu și Europa, în direcția eliminării diferențelor ce au devenit din ce în ce mai mari pe parcursul secolului al XIX-lea, dar au statuat – odată puterea preluată – diferența și izolarea (p. 61).

Silviu Miloiu, artizan al unui drum istoriografic cu totul nou pentru spațiul românesc (evoluțiile din statele scandinave și baltice în secolele XIX–XXI), aici alături de mai tinerele Elena Dragomir, Oana Lăcuțeanu și Livia-Anișoara Liță, aduce în discuție, de această dată, un studiu amplu, intitulat *Mapping the European Ideas of Nationalism and Modernisation in Nordic and Baltic Europe in the Last Half of the 19th Century. The Case-studies of Sweden, Denmark, Finland and Estonia* (p. 63–107). În adevăr circumscrise conceptului de *Europă a marginilor*, cele patru state, dincolo de evoluțiile interne inerente, propun lumii exterioare, în fapt, același tip de proiect de dezvoltare statală, națională și instituțională în diversele etape ale secolului al XIX-lea. Autorii trec în revistă, punând în circulația istoriografiei române informații inedite din aceste spații, principalele realizări ale mișcărilor de renaștere națională, insistând pe aspectele de continuitate și de legătură intrinsecă (date, adesea, de relațiile existente între elitele conducătoare). Literatura, religia, tradițiile populare, epopeile, clivajele culturale și etnice, evoluțiile modernizatoare și impactul acestora asupra unor societăți adesea patriarhale și conservatoare reprezintă – la un loc – instrumentele de lucru ale celor patru autori. Concluziile acestui studiu – din păcate, fără multe corespondențe în literatura română de specialitate – sunt convingătoare în insistența de a determina existența unei legături între procesul industrializării și acela al apariției și evoluției naționalismului (în sens romantic, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Relația dintre industrializare și naționalism – cred, mai departe, autorii – este una ambivalentă de vreme ce societatea în ansamblu (ideologic, politic, cultural) a profitat de acest proces de modernizare accelerată (p. 105).

Nicolae Stan propune spre discuție *Some Notes Concerning Romania's Way to Modernisation* (p. 109–119), iar Gheorghe Sbârnă, *The Interparliamentary Conferences. Elements of Participation to the Construction of the European Ideas* (p. 121–162). O interesantă propunere face și Iulian-Nicușor Isac, *The United States of Greater Austria – a Step Towards European Union?* (p. 153–162). Studiul comparativ, bine încheiat și articulat din punct de vedere al conceptelor utilizate, avansează principalele asemănări (și, trebuie spus, sunt mult mai multe decât ar părea) între proiectul Constituției Statelor Unite ale Austriei Mari (avansat de Aurel C. Popovici în 1906) și acela – eșuat deocamdată – al Constituției Uniunii Europene (p. 156–160).

Iulian Oncescu, cu studiul intitulat *The French Consular Reports: a Consistent Source of Information on the Romanian Principalities from 1856 to 1859* (p. 163–190), își bazează analiza aproape exclusiv pe interpretarea – riguroasă și meticuloasă – documentelor diplomatice franceze, surse extraordinare de percepere corectă și în context mai amplu, european, a evoluțiilor din Principate în preajma Unirii. Iulian Oncescu acceptă, de la bun început, rolul politic și diplomatic de excepție al celor doi consuli francezi, Léon Bécлар (București) și Victor Place (Iași), „cei mai buni pe care tânăra națiune română în formare îi putea găsi” (apreciere a istoricului american T.W. Riker, p. 163). Fără îndoială, cunoașterea intereselor, strategiilor și obiectivelor franceze în Principate reprezintă un demers științific fundamental pentru analiza evoluțiilor interne, corelate cu acelea regionale și europene, în efortul de a construi imaginea cât mai completă a perioadei 1859–1866, punctul nodal în declanșarea procesului de modernizare și maturizare a statului român.

Europa marginilor este nu doar o idee generoasă, ci și una provocatoare: periferiile geografice (dar nu numai) și evoluțiile lor în drumul conectării la amplele procese modernizatoare declanșate de Marile Puteri (Franța și Marea Britanie, în special) și-au adus un prinos extrem de generos la restructurarea istoriei politice și social-culturale a secolului al XIX-lea. Tocmai de aceea, fără a-și propune exhaustivitatea, demersul editorilor Ion Stanciu și Silviu Miloiu trebuie nu doar apreciat ci, îndeosebi, încurajat.

Florin Anghel

* *Trecutul la judecata istoriei*, coord. GH. BUZATU, Edit. Mica Valahie, București, 2006, 638 p.

Prodigiousul istoric ieșean, autor al unor lucrări remarcabile având ca temă aspecte ale celui de-al doilea război mondial, între care participarea României la această conflagrație, volume ce ușor pot ocupa mai multe rafturi de bibliotecă, se prezintă cititorilor cu o nouă carte având ca titlu *Trecutul la judecata istoriei*, iar ca subtitlu *Mareșalul Antonescu – pro și contra*.

De fapt, este vorba despre o reeditare a unei culegeri de studii, relatări, memorii, eseuri și documente (463 de pagini) cu referire la personalitatea Mareșalului. Perspectiva istorică avută în vedere este cea imediată, de după încheierea războiului, cât și cea dintre execuția sa și prezent. Apărută în anul 2002 la Editura Mica Valahie, cu titlul *Mareșalul Ion Antonescu la judecata istoriei* lucrarea s-a epuizat imediat. Ediția de față este însă revizuită și mult îmbogățită.

Faptul că s-a aflat în fruntea statului într-un timp când România trecea prin cele mai dramatice momente a făcut ca această personalitate să intre în conștiința românilor ca un personaj tragic al istoriei lor, rămânând și azi, după 60 de ani de la dispariția sa fizică, unul din cele mai delicate și disputate subiecte ale istoriografiei contemporane.

Astfel, Ion Antonescu a ajuns să fie obiectul discuțiilor parlamentare, al unor hotărâri ale guvernului României, al organizațiilor internaționale ce monitorizează tragediile și ororile celui de-al doilea război mondial, ba chiar și al marilor cancelarii ale lumii atunci când, în mod public și oficial, sunt menționate unele acuze sau aprecieri asupra activității lui. Ori, personalitatea Mareșalului trebuie judecată sub aspect istoric de către istorici, „cu calitățile și defectele sale” cum subliniază profesorul Gh. Buzatu în prefața ediției din 2002, cu „dreaptă cumpănire”, fără „condamnări unilaterale”, cu detașare față „de factorul politic, apreciind negativul și pozitivul și făcând o dreaptă cântărire a faptelor sale” cum sugerează academicianul Dan Berindei în studiul său, nu prin presiuni ale unor factori extra-științifici ce pot mistifica sau „colora” fapte și procese istorice.

De asemenea, a-l prezenta pe Ion Antonescu nu echivalează cu a-l reabilita. O asemenea personalitate aparține istoriei și istoricii sunt datori a-i aprecia faptele fără niciun fel de tentativă de „a coafă” trecutul potrivit cu unele „teze” sau obsesii ce se vehiculează în prezent, pentru că, așa cum subliniau mari istorici francezi (René Remond, Marc Ferro, Alain Decaux, Pierre Milza) în cunoscutul lor apel *Libertate pentru Istorie*, „istoricul nu acceptă dogme, nu respectă nicio interdicție, nu cunoaște tabuuri”, iar „într-un stat liber, nici Parlamentul, nici autoritatea judiciară nu au dreptul să definească adevărul istoric” pentru că „politica statului, chiar animat de cele mai bune intenții, nu este politica istoriei”. Sub aceste auspicii, conținând aprecieri sau păreri *pro și contra* Antonescu, a apărut această lucrare structurată pe două părți, *Studii* urmată de *Antonescu – pro și contra*. În prima sunt adunate materiale (studii, eseuri, documente, mărturii și amintiri) sui-generis, având semnătura unor istorici consacrați ori mai puțin cunoscuți, contemporani nouă, acad. Dan Berindei, acad. Florin Constantiniu, Valeriu Florin Dobrinescu, Gh. Buzatu, Anatol Petrenco, Stela Cheptea, Jipa Rotaru, Didi Miler, Cristian Sandache, Alexandru Duțu, Horia Dumitrescu, Octavian Burcin, Marusia Cîrstea, cât și a unor personalități din alte domenii (literatură, artă etc.) ca Raoul Șorban, Șerban Alexianu, Gh. Barbul, Adrian Păunescu și fostul suveran Mihai I. Aceste studii constituie, fără nicio excepție, contribuții la cunoașterea perioadei tragice a istoriei românilor în care Antonescu a fost principalul personaj.

Secțiunea a doua a lucrării, cu titulatura *Antonescu – pro și contra*, cuprinde mărturii și diferite materiale (eseuri și texte din publicațiile timpului), unele inedite, ale unor personalități contemporane cu Mareșalul (N. Iorga, C. Rădulescu-Motru, Constantin I. Kirițescu, Andreas Hillgruber, Ion Petrovici, Vasile Harea, George Magherescu, generalul Constantin Pantazi și fiul său, Ion Pantazi care în timpul războiului a fost pe front ca ofițer activ, generalul Ion Gheorghe, fost atașat militar și ministru la Berlin, general Platon Chirnoagă, Șerban C. Andronescu, marele diplomat Grigore Gafencu, Domnica Negulescu-Chiriceanu și Nicolae Baciu).

Nu lipsite de o anumită semnificație sunt două studii semnate de prof. Gh. Buzatu: *23 august 1944 – În lumina unor probe epistolare* (p. 373–382) și *Din tainele arhivelor. Corespondență politică* (p. 503–542) care, într-o tentativă de analiză psiho-istorică foarte documentată, confirmă faptul că sub „presiunea grozavă a evenimentelor”, principalii „actori ai scenei istorice” românești s-au pervertit ușor, prăbușindu-și caracterele, fapt cu implicații dintre cele mai dezastruoase în evoluția lor ulterioară. Lucrarea de față prezintă virtuți care îl îndeamnă pe specialist, dar și pe nespecialist să o lectureze cu interes major până la capăt.

Cezar Mățâ

ANTHONY BEEVOR, *Stalingrad*, Edit. Rao, București, 2005, 544 p.

Câștigător al premiilor Samuel Johnson pentru nonficțiune, Wolfson, pentru istorie și Hawthornden, pentru literatură, Anthony Beevor a reușit să creeze o lucrare remarcabilă. Motivul scrierii ei l-a constituit descrierea experienței trăite de trupele ambelor tabere, rusești și germane, pe baza unui important volum de documente noi care au provenit, mai ales, din arhivele rusești.

Stalingrad, căci așa se numește cartea, este structurată în cinci părți. Chiar dacă subiectul principal este bătălia de la Stalingrad, sfârșită în mod tragic pentru trupele armatei germane, Anthony Beevor își începe narațiunea cu evenimentele din iunie 1941: declanșarea războiului și punerea în aplicare a planului Barbarossa. Eșecul trupelor germane în bătălia Moscovei a determinat orientarea lor către sud. Atunci s-a dovedit clar că planul Barbarossa era o sabie cu două tăișuri pentru germani.

Înaintarea către sud urmărea satisfacerea planului idilic al lui Hitler de a cucerii zonele petroliere de la Marea Caspică. Armata a VI-a germană condusă de Paulus, sprijinită de unitățile de tancuri comandate de generalii Hott și von Bock, a obținut o victorie covârșitoare la Harkov în mai 1942. Acest succes l-a entuziasmat atât de mult pe Hitler încât a mutat sediul OKW în Ucraina. A ordonat să se înainteze imediat către Stalingrad. Cucerirea orașului nu era o necesitate absolută din punct de vedere militar pentru Germania. Hitler a greșit pentru că a dat prea mare pondere factorului politic. Armata comandată de Paulus a înaintat prea încet. Spre surpriza germanilor, Armata Roșie comandată de generalul Ciuikov a rezistat excepțional la Stalingrad. Ea a primit permanent ajutoare materiale și umane. Cel mai însemnat a fost cel al armatelor comandate de generalul Jukov. Finalul bătăliei a fost cel prevăzut. Sovieticii au obținut o victorie totală la 2 februarie 1943. A fost prima dată când a capitulat o întreagă armată germană. Semnificația acestei bătălii este clar evidențiată de Anthony Beevor. În urma înfrângerii germanii au pierdut definitiv inițiativa pe front. Capitularea lor a mai fost o simplă problemă de zile. Cursul evenimentelor războiului a fost urmărit, cu sagacitate, până în anul 1945 când a capitulat Germania.

Putea autorul unei cărți despre bătălia de la Stalingrad să se oprească aici? Bineînțeles, răspunsul este negativ. Anthony Beevor a urmărit soarta prizonierilor din armata învinsă la Stalingrad până în anul 1945 când majoritatea lor au fost eliberați.

Cartea intitulată *Stalingrad* se bazează pe o documentare serioasă, care a inclus jurnale de război, scrisori, relatări personale, rapoarte ale preoților care au participat pe front. De asemenea, autorul a avut la dispoziție și interogatoriile la care au fost supuși de NKVD prizonierii germani. Concomitent a întrebuițat și procesele verbale ale interogatoriilor la care au fost supuși supraviețuitorii. Documentația e arătată în fața lectorului de o listă bibliografică impresionantă: izvoare documentare editate și inedite, memorii ale veteranilor de război, beletristică, ziare, fotografii etc.

Mă simt obligată să amintesc sprijinirea textului și de 31 de ilustrații foto, multe din ele foarte puțin cunoscute. Întreaga mișcare a trupelor este ilustrată vizual de 6 hărți care atestă pregătirea de fost ofițer a lui Anthony Beevor.

Poate și datorită talentului său de ziarist și scriitor, autorul a reușit să fructifice din plin aceste surse. El le-a prezentat într-o formă plăcută, atractivă pentru public, realizând o lucrare așa cum le-aș dori pe toate pentru a face iubită istoria.

Cristina-Mihaela Predoiu

VLADIMIR BEȘLEAGĂ, *Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959*, Edit. Prut Internațional, Chișinău, 2006, 328 p.

Lucrarea scriitorului și publicistului Vladimir Beșleagă are ca temă destinul credincioșilor și slujitorilor bisericilor și mănăstirilor din RSSM în anii '40–'60 ai secolului XX.

Cartea este structurată în două părți. În prima parte este expus procesul lichidării lăcașurilor sfinte de pe întreg teritoriul RSSM. Acestea au fost transformate în depozite ale colhozurilor sau în cluburi de distracție. Slujitorii bisericii au fost judecați, iar cea mai mare parte deportați în acele regiuni ale Uniunii Sovietice care aveau cea mai aspră climă și condiții de viață inumane. În aceste condiții dreptul la credință al băștinașilor RSSM a fost încălcat. Partea a doua a lucrării este bazată, ca și prima, pe bogate documente de arhivă, precum și pe mărturiile celor care s-au aflat în mijlocul evenimentelor. Ea tratează tristul destin al Mănăstirii Răciula (Călărași). Autorul reconstituie cronologic evenimentele „răscoalei” de la Mănăstirea Răciula (22 iunie – 2 iulie 1959). În decursul celor 10 zile, credincioșii înarmați cu pietre și băte au apărat mănăstirea și biserica ei de reprezentanții organelor de administrație și miliție, înarmați cu arme de foc. În timpul acestei „rebeliuni” au fost răniți și au murit zeci de oameni nevinovați. În continuare sunt realizate interviuri cu cei care și-au apărat credința strămoșească într-o perioadă când la putere se afla regimul ateist al sovietelor. Această lecție de onoare și curaj i-a costat pe mulți ani grei de închisoare în lagărele sovietice.

În final, sunt expuse 28 de fotografii, reprezentând mănăstirea Răciula, obștea monahală, epitaful bisericii „Nașterii Maicii Domnului”, diverse documente ce țin de mănăstire, inclusiv fragmente din actele de învinuire aduse slujitorilor bisericești. Lucrarea are și anexe, în care sunt prezentate de asemenea diverse documente privitoare la situația religioasă din RSSM, procese verbale ale biroului C.C. al P.C.M., hotărâri ale Consiliului de Miniștri privind restricțiile impuse mănăstirilor, desființarea lor etc. Unele dintre aceste documente poartă mențiunea „secret”. Anexele mai cuprind o listă a mănăstirilor de pe teritoriul RSSM desființate în perioada 1959–1960.

Cartea domnului Beșleagă este o contribuție deosebit de valoroasă pentru cunoașterea trecutului nu prea îndepărtat al teritoriului dintre Prut și Nistru. Ea este adresată tuturor celor interesați de istoria tragică a băștinașilor din RSSM, de situația bisericilor și mănăstirilor din perioada regimului totalitar comunist.

Svetlana Ciocîltan

Martha Bibescu în timpul ocupației germane la București (1916–1917). Un studiu de CONSTANTIN IORDAN, urmat de un fragment din jurnalul prințesei și alte documente, Edit. Anima, București, 2005, 450 p.

Publicarea, la editura Anima, a unui fragment inedit din jurnalul prințesei Martha Bibescu (intervalul 15 noiembrie 1916 – 17 martie 1917), corespunzând perioadei în care prințesa s-a aflat în

fruntea Spitalului de chirurgie nr. 118 din București, reprezintă, fără urmă de îndoială, un eveniment editorial deosebit, din mai multe considerente.

În primul rând, putem vorbi despre redarea circuitului istoric, prin publicare, a unor documente inedite, aparținând prințesei Martha Bibescu, grupate generic de către coordonatorul lucrării sub titulatura de „jurnal” (textul în sine, aflat în Arhiva Bibliotecii Naționale a României – Colecții Speciale, Fondul Saint-Georges, este reprezentat de o succesiune de note, în mai multe caiete, dar care nu poartă mențiunea de „jurnal”).

În al doilea rând, volumul este cu atât mai valoros cu cât este însoțit de un studiu introductiv (elaborat de istoricul Constantin Iordan) extrem de consistent și bine documentat, ce abordează mai multe chestiuni legate de personalitatea Marthei Bibescu, inclusiv, sau mai ales, acuzele privind un pretins colaboraționism al prințesei cu ocupantul german, fiind evocate, în acest sens, puncte de vedere ce susțin afirmația (aparținând lui Alexandru Marghiloman, Elisabetei Odobescu Goga sau generalului Henri Berthelot – pe care soțul Marthei Bibescu, prințul George Valentin Bibescu, a dorit, nici mai mult nici mai puțin, să îl provoace la duel, fiind nevoie chiar de remobilizarea acestuia pentru a se împiedica acest lucru) sau care contrazic sau se situează pe o poziție neutră (precum cel al lui Titu Maiorescu, al Simonei Lahovary sau al Matildei Ghyka).

În altă ordine de idei, vorbim despre o ediție bilingvă (franceză-română), ce cuprinde note explicative și trimiteri dispuse pe marginea paginilor, ușor de urmărit de către cititor; traducerea documentelor a fost cu atât mai dificilă cu cât a fost dublată de un efort de „decriptare” (în multe situații, în textul original fiind întâlnite inițiale, prescurtări sau cuvinte în alte limbi decât limba franceză), de identificare a persoanelor amintite sau a diferitelor evenimente la care se face referire.

Volumul cuprinde, de asemenea, un număr de fotografii sau facsimile, care completează și susțin textul notelor, precum și un indice de nume.

Rigoarea științifică a demersului de publicare, acuratețea și stilul scriitoricesc al autoarei notelor (ce reușește să surprindă spiritul vremii) și, nu în ultimul rând, calitatea grafică a lucrării în ansamblu recomandă volumul la care ne referim ca fiind o contribuție importantă, utilă istoricilor perioadei primului război mondial și nu numai lor.

Radu Tudorancea

GRIGORE GAFENCU, *Jurnal*, vol. I, Edit. Pro Historia, București, 2006, 288 p.

În organizarea Ministerului Afacerilor Externe și Institutului Național pentru Memoria Exilului Românesc, în programul „Cartea lunii M.A.E.”, a fost lansat volumul I din „Jurnal” Grigore Gafencu, după noi, lucrare de extremă importanță pentru înțelegerea corectă a evenimentelor și politicii românești la începutul celui de al doilea război mondial. Lansarea a fost precedată de vernisajul unei expoziții conținând documente, în cea mai mare parte inedite, despre personalitatea și activitatea marelui diplomat român care a fost Grigore Gafencu. Pornindu-se de la caracterizarea făcută de Nicolae Iorga prin care Gafencu era considerat „un soldat al țării sale”, prezentatorii primului volum din seria de documente-jurnal redactate de ilustrul diplomat au subliniat importanța acestor scrieri pentru istoria diplomației românești și învățămintele ce pot fi extrase pentru derularea activității actuale a politicii externe a României.

Grigore Gafencu, om politic important, devenit și diplomat de excepție, s-a remarcat prin inteligență, consecvență, putere de muncă pusă în slujba țării ca patriot român și european prin gândirea sa avansată pentru lumea politică a timpului său, a cărei activitate merită a fi remarcată, iar unicitatea informației cunoscută generației actuale. Mai mult, primul volum beneficiază de un

substanțial cuvânt înainte semnat de academician Florin Constantiniu, precum și de notele și indicii la carte formulate de istoricul Laurențiu Constantiniu, bine venite pentru înțelegerea corectă a însemnărilor lui Gafencu și a timpului său, mai ales în ceea ce privește diplomația românească în contextul evenimentelor europene de la sfârșitul deceniului trei și începutul celui de al patrulea al secolului trecut, ce au marcat în mod indubitabil și România postbelică.

Volumul I cuprinde însemnările lui Grigore Gafencu între datele „București, 1 iunie 1940 – Moscova, 31 august 1941” – perioadă în care s-au petrecut evenimente cu mare efect politic și militar, dintre care semnalăm nota ultimativă a guvernului sovietic prin care *Basarabia și Bucovina au intrat în componența U.R.S.S.*, retragerea României din Liga Națiunilor, „Dictatul de la Viena” prin care ni s-a răpit partea de nord a Transilvaniei, pierderea Cadrilaterului în septembrie 1940, ieșirea României din Înțelegerea Balcanică, declanșarea războiului împotriva U.R.S.S., la care va participa și România, evenimente ce vor greva contenciosul diplomatic și după sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Florin Constantiniu are dreptate apreciind că „jurnalul lui Grigore Gafencu este o sursă prețioasă pentru istorici, dar, ca orice sursă istorică, ea trebuie valorificată critic”, afirmație la care aderăm și noi. Din această perspectivă vom semnală unele calități definitorii pentru concepția diplomatului român la vremea respectivă, precum intuiția sa politică, eleganța expunerii și, fără îndoială, analiza competentă și pertinentă politico-diplomatică a tuturor evenimentelor la care a participat. În consecință, cartea trebuie lecturată cu atenție, iar răsplata va fi pe măsură pentru că readucerea în actualitate a acestei lucrări este o sursă incontestabilă de învățăminte și pentru politica actuală a României și mai ales pentru angajamentului ei european și internațional.

În acest sens vom exemplifica faptul că în 25–26 august 1940, într-o completare la un raport al său anterior, Grigore Gafencu arată că Molotov a repetat fiecărui ambasador străin în parte declarația sa din discurs, și anume că „după ce a dezlegat diferendul privitor la România, Uniunea Sovietică înțelege să întrețină raporturi normale cu România. Ambasada Germaniei, Italiei, Japoniei, Iranului și Afganistanului mi-au confirmat că Molotov le-a făcut personal această declarație” (p. 76). Dar, diplomatul Gafencu are grijă să sublinieze că nimic nu e statornic în relațiile cu vecinii noștri, „*Totul atârână de războiul european, de realitatea afirmării germane la Răsărit, de propriile noastre greutăți în bazinul dunărean și în Balcani*” (p. 77), iar evenimentele ulterioare aveau să confirme concluziile diplomatului și omului politic Gafencu.

În însemnările din 7–9 septembrie, cu referiri la responsabilitățile pentru politica românească din vara anului 1940, Gafencu precizează: „*Am dreptul să apăs asupra acestui adevăr, fiindcă am fost ministrul de Externe al țării până la 1 iunie, dată până la care țara nu a cunoscut nicio scădere morală și nicio știrbire a hotarelor ei. Mi se va spune că nu am luptat, fiindcă orice luptă era de prisos dat fiind că eram înconjurați de Rusia, de Ungaria, de Bulgaria. Se poate, deși eu unul eram pentru rezistență. În orice caz, însă, nu e vina diplomației mele, dacă aveam Rusia la Răsărit, care ne cerea Basarabia, Bulgaria la Sud, care râvnea Cadrilaterul, Ungaria la Apus, care nu a renunțat niciodată la Ardeal*” (p. 113). O precizare concludentă și pentru dezbaterile de azi din cadrul istoriografiei românești, mai ales în legătură cu programa manualelor școlare de istorie așa de mult, și pe bună dreptate, dezbătută în ultima vreme pentru gravele ei deficiențe prin omiterea unor importante evenimente.

Pentru anul 1941 este deosebit de sugestivă notarea din 5 iunie privind clarviziunea diplomatului român: „*Europa? O alcătuire totalitară, impusă de sus în jos? Un „Führer comun”, simbol și întruchipare a ideii europene ... O singură armată – armata Führerului. O singură constituție – înțelepciunea Führerului. O organizare financiară și economică unitară. E Europa pregătită pentru o asemenea „soluție”? ... Pot oare pozele și năzuințele europene ale poporului german, astfel cum au fost auzite prin revoluția nazistă și prin victoriile militare să se împace cu ideea unei Europe unite, care își salveze civilizația bizuită pe măsură, pe echilibru, pe justiție?*” (p. 185–186). Fără îndoială, în aceste considerații avem, în persoana lui Gafencu, adevărul

european, om al gândirii, intelectual de certă valoare și echilibru ce se baza pe o vastă cultură istorică, dar mai ales ancorat în cunoașterea evenimentelor internaționale ale timpului său, inventariind și studiind toate implicațiile ce ar fi putut fi valabile și pentru România. În acest sens, cităm din însemnările notate pe 22 iunie 1941, când era în misiune la Moscova în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în U.R.S.S., în care relatează: „Un telefon al lui von Walther mă scoală din somn nemții au pătruns în cursul nopții în Rusia, pe toată întinderea frontierei, de la Marea Baltică, la Marea Neagră. Aflu că guvernul român ne-a așezat sub oblăduirea Ambasadei germane ... Telegrafiez la București, direct, prin italieni și prin francezi. Dar nu-mi fac nicio iluzie. Toate telegramele sunt oprite ...” (p. 216–217). Să nu uităm că Grigore Gafencu, înainte de a deveni reprezentantul țării noastre la Moscova, fusese ministrul de Externe al României, funcție abandonată în urma schimbării de orientare a politicii externe dorită de regele Carol al II-lea. Gafencu consemnează: „Războiul a început fără ultimatum, fără negocieri, fără declarație. O «simplă operație militară». Țara noastră va urma, e un prilej de a recâștiga o parte din pământul pierdut și de a se reface sufletește, după prăbușirile morale din anul trecut. Prindem câteva crâmpee la radio, din discursul lui Antonescu și din manifestările publice din București. Suntem, deci, în stare de război cu URSS. Îmi strâng toți oamenii la Legație. Vor locui și mânca împreună cu mine. Suntem 17: zece diplomați și șapte auxiliari. Legația este lăsată fără pază, cu porțile deschise. Putem circula în oraș și telefona. Până când?” (p. 217–218)

Îngrijorarea pune stăpânire și pe mintea lui Gafencu, care consemnează la 2 iulie 1941: „Mă gândesc la cartea atât de însemnată și atât de primejdioasă pe care o jucăm. Avem împotriva noastră nu numai Rusia Sovietică (mai exact toate Rusiile, fiindcă în fața amenințării germane, care tinde nu numai la suprimarea regimului, dar și la dezmembrarea teritoriului, e firesc ca toți rușii să se strângă laolaltă), ci și întreaga lume anglo-saxonă, cu toate patimile continentale dezlănțuite împotriva lui Hitler ...” (p. 229)

Acest prim volum, dintre cele programate să apară, se încheie, în linii mari, cu consemnarea făcută pe 3 august 1941, de data aceasta la Snagov, după ce în iulie, înfruntând diferite peripeții, prin Turcia, ajunsese în România. Gafencu scrie: „Se împlinește un an de când am părăsit acest mic colț de fericire. La 6 august debarcam la Odesa. La 10 august luam în primire Legația de la Moscova. Campania noastră din Rusia, viața și munca diplomatică, deznodământul dramatic, despărțirea, lungă călătorie prin Caucaz și Turcia – ne pare un vis” (p. 243) Dar, atât omul politic, cât și diplomatul de profesie, inteligentul bărbat de stat Grigore Gafencu nu rămâne pradă extazului de moment de la Snagov, ci își continuă însemnările cu aceeași competență analizând situația în care se afla țara în contextul internațional existent, cu o previziune clară asupra viitorului țării, pe care, în mod sigur, o vom găsi statuată în însemnările cuprinse în volumele următoare.

În finalul prezentării – destul de sumare – a unei asemenea cărți de reală valoare documentară și practică diplomatică, aparținând unui om politic de profunzime în analizarea situației existente în România și în lume, trebuie să amintim eforturile coordonatorului volumului, tânărul istoric Laurențiu Constantiniu, pentru întocmirea cu competență și talent a indicilor de nume și de locuri, absolut necesare cititorului pentru a lectura în liniște însemnările, scutit de a face apel la dicționare și enciclopedii. Un cuvânt de mulțumire se cuvine și Institutului Național pentru Memoria Exilului Românesc, redactorului de carte Mircea Suci, îngrijitorul colecției „Memoria”, a prestigioasei edituri „Pro Historia”.

Lectura acestui prim volum din *Jurnalul* lui Grigore Gafencu ne îndreptățește să așteptăm cu interes apariția următoarelor, ele constituind, fără niciun fel de dubii, contribuții meritorii la cunoașterea și înțelegerea istoriei românilor în contextul celei europene și universale prin intermediul unui mare român și european, din păcate dat uitării și puțin cunoscut generației actuale.

Gelcu Maksutovici

FRÉDÉRIC SALY GIOCANTI, *Utiliser les statistiques en histoire*, Cursus A. Colin, Paris, 2005, 192 p.

Frédéric Saly Giocanti este profesor de statistică și informatică la Universitatea Paris I, preocupările sale axându-se în același timp pe istoria Germaniei în secolele XIX și XX. Spre deosebire de alte lucrări adresate studenților, fie mult mai greu de înțeles și utilizat, fie, dimpotrivă, scrise la repezeală, doar pentru a da curs comenzii editurilor, lucrarea pe care o prezentăm este echilibrată și răspunde perfect dezideratelor unui public cititor aflat la debutul muncii de cercetare.

Cartea poate fi privită ca fiind un auxiliar în diverse proiecte de cercetare, dar poate fi studiată și independent, ca materie de curs în sine, pentru a deprinde metodele statisticii matematice cu aplicabilitate în istorie, fiecare capitol fiind completat cu exerciții specifice celor prezentate în capitolul respectiv, în timp ce ultimul capitol cuprinde exerciții de sinteză pentru întregul material.

Pentru a ilustra cazurile practice, autorul folosește exemple extrase din anuarele INSEE, din sinteza lui Alfred Sauvy, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, apărută la Paris, în Editura Fayard, 1965–1967, din lucrarea lui Brian Redman Mitchell, *International Historical Statistics*, apărută la New York, în Editura Stockton, în anul 2000, precum și din lucrarea editată de Peter Flora, Franz Krans și Winfried Pfenning, *State, Economy and Society in Western Europe: A Data Handbook*, apărută în perioada 1983–1987 la Londra și Chicago.

Cartea scrisă de Frédéric Saly Giocanti este o sinteză foarte clară în ceea ce privește definițiile de bază, fără a intra prea adânc în demonstrații matematice, care ar depăși nivelul de pregătire al studenților din facultățile de istorie, fiind inteligibilă chiar și pentru cei total lipsiți de cunoștințe de matematică și statistică. Scrisă cu mult simț pedagogic, lucrarea atinge pe deplin scopul pe care și l-a propus autorul, acela de a-i face pe tinerii istorici să-și însușească în mod creativ o nouă metodologie. Este prezentat modul de operare al calculatoarelor și utilizarea sistemului Microsoft Excel pentru metodele de analiză cantitativă a datelor istorice.

Primele două capitole, din cele douăsprezece câte are cartea, prezintă seriile de date în ansamblu și noțiunile statistice de bază, cum ar fi variabila, populația, frecvența, etc., precizează diferențele dintre seriile de date diacronice și seriile de date sincronice, pentru ca apoi să se concentreze pe reprezentările grafice cronologice de tipul benzilor verticale, orizontale, curbilor etc., interesul concentrându-se în final pe construirea unui grafic cronologic triunghiular.

Noțiunile de statistică matematică esențiale pentru studiile de istorie cantitativă, cum ar fi media aritmetică, media mobilă pentru seriile simple sau ponderate, mediana, varianța, deviația standard, coeficientul de variație sunt prezentate în capitolele 3, 4 și 5. Deși toate aceste caracteristici ale seriilor de date pot fi astăzi automat calculate, Saly explică pe larg câteva din proprietățile lor, necesare fie pentru a verifica corectitudinea rezultatelor, fie pentru a fi în stare să facem calculele manual, dacă nu vrem să fim total dependenți de calculator.

Capitolul 6 este dedicat reprezentărilor grafice și metodelor de realizare a histogramelor și graficelor triunghiulare, în cazul seriilor de date sincrone.

Capitolul 7 prezintă calculul raporturilor, procentajelor, proporțiilor și al indicilor simpli.

Capitolul 8 este consacrat indicilor ponderați și sintetici, cu privire specială asupra indicelui prețurilor, creat de statisticianul german Laspeyres în 1864, analizându-se diferitele sale aplicații și limitele pe care le comportă.

Capitolul 9 abordează metoda regresiei și corelația liniară, ambele foarte des utilizate în cercetările actuale de istorie economică, ca și în construirea liniei de tendință.

Graficele semi-logaritmice, noțiunile de bază, proprietățile și modul de construcție a graficului semi-logaritmice pe hârtie obișnuită sau pe hârtie semi-logaritmice, precum și construirea dreptei de ajustare sunt prezentate în Capitolul 10.

Capitolul 11 este dedicat tabelelor cu intrare simplă, dublă și tabelelor de contingență, explicându-se și modul de aplicare al testului χ^2 , care ne permite să lucrăm cu serii statistice ce comportă variabile calitative.

Capitolul 12 pune la dispoziția cititorului exerciții de un grad de dificultate divers, prin care noțiunile și metodele expuse în capitolele anterioare se aplică seriilor de date diacronice și sincrone.

Credem că ar fi fost util ca definițiile, de altfel foarte clar expuse în lucrare, să fi fost puse mai bine în evidență prin încadrarea lor în chenare sau prin tipărirea lor într-o culoare în contrast cu textul. De asemenea, prezentarea, ca exemplu, a uneia sau mai multor serii de date, așa cum se găsesc ele în surse de tipul recensămintelor, cataografiilor, anuarelor statistice, registrelor parohiale, înainte de a fi prelucrate statistic, ar fi îmbogățit lucrarea. Pentru a cunoaște câte ceva din istoria aplicării statisticii în istorie, cei interesați trebuie să consulte alte lucrări, cea de față neincluzând nimic în acest sens, nici ca text, nici ca bibliografie.

Frédéric Saly Giocanti pune la dispoziția studenților facultăților de istorie un adevărat manual de statistică aplicată, foarte util atât celor complet neinițiați în cercetarea cantitativă a istoriei, cât și celor care au depășit faza de început, concentrându-se pe proiecte mai complexe, în care metoda statistică se îmbină cu utilizarea calculatorului.

Irina Gavrilă

GERNOT NUSSBÄCHER, *Caietele Corona. Contribuții la istoria Brașovului, Caietul 3*, Edit. Aldus, Brașov, 2004, 50 p.

Volumul începe cu o scurtă istorie a Transilvaniei până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Un studiu cu privire la istoria instituțiilor administrative ale județului Brașov (Țării Bârsei), urmărește succesivele organizări administrative ale acestei regiuni, începând cu prezența Ordinului teuton și terminând cu legea 2 din 1968, care fixează actualul aspect teritorial al județului.

Autorul aduce apoi în discuție domeniul Branului, cu trecutul său. Sunt analizate obligațiile satelor în raport cu stăpânii domeniului.

Un articol este consacrat istoriei administrației publice la Brașov. Începuturile învățământului la Brașov sunt prezentate de Gernot Nussbächer tot în paginile acestui volum.

Datele despre autor și publicațiile sale se află la sfârșitul lucrării.

Alexandru Ciocîltan

DUMITRU POPESCU, *Cronos autodevorându-se ... Aburul halucinogen al cernelii. Memorii*, vol. I, Curtea Veche Publishing, București, 2005, 240 p.

După 1989, piața editorială românească a inclus, pe lângă (și în opoziție cu) literatura gulagului și a disidenței, memorialistica datorată foștilor nomenclaturiști și activiști comuniști. Un loc aparte îl ocupă la această ultimă categorie memoriile lui Dumitru Popescu, care au început să vadă lumina tiparului de la mijlocul anilor 1990 (vezi *Un fost lider comunist se destăinuie. Am fost și cioplitor de himere. Convorbire realizată de Ioan Tecșa, ziarist, [București], f. a.*).

Cronos autodevorându-se..., cu cele șase volume proiectate, este o dezvoltare semnificativă a dialogului cu Ioan Tecșa și, în plus, este structurat cronologic; primul volum (*Aburul halucinogen al*

cernelii) evocă perioada cuprinsă între adolescență și anii 1960–1962, când Dumitru Popescu era directorul general al AGERPRES, agenția oficială de presă a României comuniste, și a fost elaborat pe parcursul anului 2003.

În anul 1947, D.P. devine student la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale (botezată apoi Institut de Științe Economice și Planificare – ISEP) și, timp de doi-trei ani, tânărul din Turnu Măgurele (Teleorman) pare dezinteresat de activitatea politică și preocupat de examene, de a se evidenția în ochii profesorilor și de a-și pregăti temeinic teza de diplomă. Viața i se va schimba radical după 1950, din momentul în care este „racolat” pentru presa comunistă de organele Ministerului de Interne, probabil și la recomandările lui Iosif Ardeleanu, profesorul de filosofie marxistă de la ISEP (ulterior, șef al Cenzurii timp de câteva decenii): „În Academie descinsese un desant al Ministerului de Interne. (...) Ofițerii – amabili, eleganți, manierați – obținuseră câteva birouri și, cu cataloagele și dosarele noastre individuale pe masă, în virtutea unor complicate considerente profesionale și extraprofesionale, ne chemau în lungi și sinuoase întrevederi. Accentul cădea pe oferta materială, pe noi condiții în care urma să ne facem studiile, sub grija nemijlocită și suprageneroasă a statului, cu posibilitatea de a ne ajuta familiile, având totodată la dispoziție un angajament de viitor ferm, de cea mai avantajoasă factură pecuniară” (p. 82). D. P. pretinde că inițial a fost iritat de această intruziune, dar, pe de altă parte, credea sincer în „misiunea eliberatoare a comunismului” și, ca ziarist la „Contemporanul”, nu avea de unde să știe că Stalin este *Satrapul roșu* – „venisem direct din facultate, nu făcusem politică, iar în redacție nu ajungea niciun zvon antistalinist, nici Europa Liberă nu aveam cum s-o ascultăm. Urma să aflăm abia peste câțiva ani adevăruri derutante și revoltătoare despre I. V. Stalin” (p. 111–112).

Descrierea atmosferei din redacțiile de la „Contemporanul” și „Scânteia Tineretului”, portretele făcute redactorilor șefi, ziariștilor și scriitorilor întâlniți aici (Marcel Breazu, I. Banu, H. Liman, N. Tertulian, Mihail Sadoveanu, Marin Preda, Iosif Sava ș. a.), precum și evocarea practicilor de sufocare a devierilor ce caracterizau vârful Uniunii Tineretului Muncitor în deceniul șase pot fi exploatate cu folos de istoric și coroborate cu alte surse istorice. Totuși, prudența și filtrul critic sunt necesare în numeroase cazuri, deoarece de multe ori afirmațiile memorialistului nu pot fi validate și se plasează în sfera neverosimilului. Spre exemplu, pe parcursul întregului volum, Dumitru Popescu se prezintă ca om al deschiderii, opusul închistării, promotorul reformei, al renovării. Promovările în funcții de care beneficiază (redactor șef la „Scânteia Tineretului”, membru al Biroului CC al UTM, director general al AGERPRES) nu îl încântă, le acceptă doar pentru că sunt o sarcină de partid. Memorialistul, om al noului, se aseamănă cu cel de-al doilea binefăcător al său (după Iosif Ardeleanu), Nicolae Ceaușescu, șeful Direcției Organizatorice din CC al PCR, decis, chipurile, să se desprindă încă din 1956 de modelul sovietic. Plecat în 1956 de la „Contemporanul” la Școala de partid A.A. Jdanov, D.P. devine nemulțumit că aici se predă un surogat de marxism (p. 121). „N-am fost lăsat să-mi termin stagiul «ideologic» de un an. Reduta aceea a dogmatismului stalinist și-a propus să scape de mine, dar înțelegând din anumite semne ale timpului că n-o poate face «în jos», cum era obiceiul, a acceptat soluția inversă, «în sus». Astfel că, la prima cerere de cadre a Comitetului Central, am fost propus să ocup funcția de redactor șef al cotidianului „Scânteia Tineretului” (p. 134). În acest context, D.P. beneficiază de sprijinul lui Nicolae Ceaușescu: „pe N.C. nu-l deranjau atât calitatea slabă a predării, precaritatea materialului didactic, nivelul științific scăzut al școlii, cât practica slugarnică a copierii cursurilor din URSS. Ne aflam în vara anului 1956, ceea ce arată cât de precoce a fost poziția lui antihegemonică la adresa Moscovei. Știa foarte bine ce înseamnă dogmatismul ideologic – în anii '60 și '70 a repetat de mii de ori că acesta este egal cu scleroza gândirii, cu incapacitatea de a judeca fenomenele în raport de timp și de loc – dar atunci, în '56, îi plăcea să asimileze gravul defect conceptual cu preluarea automată a modelului sovietic” (p. 135).

Prin această retorică îndoielnică, în contrast cu documentele fostei arhive a CC al PCR, unde N. Ceaușescu apare ca un stalinist fidel lui Dej, Dumitru Popescu seamănă cu un jalnic Machiavelli

teleormănean care descrie un tânăr „Principe” comunist – Nicolae Ceaușescu, întruchipare (închipuită) a antidogmatismului.

Primul volum din memoriile lui Dumitru Popescu este plin de contradicții și este departe de a avea „incontestabilele calități literare” care i-au fost atribuite pe coperta a patra a cărții. *Cronos autodevorându-se... Aburul halucinogen al cernelii* este o lucrare care depășește totuși nivelul scrierilor semnate de Paul Niculescu-Mizil și îi este utilă celui care studiază modalitățile de recrutare a elitei comuniste din România.

Cristian Vasile

JEAN SÉVILLIA, *Corectitudinea istorică. Să punem capăt trecutului unic*, Edit. Humanitas, București, 2005, 384 p.

Redactor-șef adjunct al revistei „Figaro Magazine”, excelent critic al istoriei recente franceze, autor al unor volume care au suscitat numeroase discuții și dispute în literatura istorică – așa s-ar putea rezuma personalitatea complexă a lui Jean Sévillia. Sistemul său conceptual îl descoperim într-un interviu acordat pentru „Le Club de l’actualité Littéraire” în urma lansării, în 2000, a volumului *Le Terrorisme intellectuel de 1945 à nos jours*, al cărui autor este. Cu această ocazie jurnalistul sublinia că „trăim într-o țară democratică, unde libertatea de expresie pretinde a fi garantată și constat că un număr mare de teme de reflecție sunt interzise”.

În *Corectitudinea istorică. Să punem capăt trecutului unic* autorul ne propune o analiză a fenomenelor concepute eronat în istoriografia universală, în care *domeniul conștiinței ar ține locul științei, vociferările rigorii, iar victoria ar reveni dialecticii și nu criticii*. Judecând trecutul în numele prezentului, corectitudinea istorică, în opinia lui Sévillia, localizează rasismul și intoleranța în Evul Mediu, sexismul și capitalismul în Vechiul Regim, fascismul în secolul al XIX-lea (p. 10).

Împărțită în șaisprezece capitole lucrarea este, în fapt, o întreagă dezbatere de istorie universală de la *Feudalitate* (cap. I) la *Decolonizare* (cap. XVI). Paradigma avansată de autor nu este una clasică în literatura istorică: pornind de la percepția fenomenului în contemporaneitate, cititorul este transpus, cu ajutorul unui talent scriitoricesc extraordinar, într-o epocă anterioară, familiarizându-se repede cu mentalitățile posterioare. Ținta pe care și-o propune este, așa cum putem constata încă din titlu (*Să punem capăt trecutului unic*), evitarea înregimentării într-o gândire unică. Această inițiativă își are originea în efectele create de apariția eseului *Le Terrorisme intellectuel de 1945 à nos jours*, în urma căruia societatea a incriminat modul în care manualele școlare și mediile de informare instrumentalizează istoria (p. 12).

Odată ce expertiza istorică este demarată, cheia lecturii devine atractivă mai ales prin demantelarea unor teorii ale unor nume sonore ale istoriografiei franceze: Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie sau Jacques Le Goff (acesta din urmă fiind recunoscut drept „marxist”) (p. 15).

De o atenție deosebită, așa cum era și firesc pentru perioada medievală, se bucură conflictele religioase. În cadrul concluziilor din capitolul dedicat *Cruciadelor*, se accentuează necesitatea reflectării asupra pericolului creat de promovarea ideii conform căreia arabii ar simți și azi cruciadele ca un „viol”. „O asemenea educație cu privire la trecut este periculoasă – subliniază Sévillia – căci ea conferă islamului dreptul și creditul datorat victimelor” (p. 46). Mai categoric, credem, este tonul folosit în studierea *Inchiziției*: „în istorie, păcatul cel mai mare este anacronismul. Dacă judecăm Inchiziția după criteriile intelectuale și morale ale secolului XXI, și mai ales cele ale libertății de opinie, este evident că sistemul în cauză este revoltător. Dar în Evul Mediu *nu a revoltat pe nimeni*. [...] Oricât ar părea de surprinzător oamenii secolului al XIII-lea au trăit Inchiziția ca pe o eliberare”

(p. 61). Metodele dure ale Inchiziției spaniole, recunoscute de către autor, sunt puse în balanță cu obiceiurile populațiilor Americii precolumbiene, „mai crude poate de mii de ori”, dar față de care s-ar arăta o „inepuizabilă indulgență” (p. 86).

Jurnalistul de la „Figaro Magazine” nu trece cu vederea subiecte evitate de o parte a istoriografiei, în legătură cu concepțiile rasiste ale unor adevărați maeștri ai limbii franceze. Astfel, aflăm că Voltaire îi considera pe evrei „un popor ignorant și barbar” (p. 160), iar „rasa negrilor este o specie de oameni diferită de a noastră” (p. 161). De altfel, aceste imprecizii nu l-au împiedicat nici pe Voltaire, nici pe Diderot sau Raynal să aibă profituri considerabile în urma comerțului cu sclavi (p. 162).

Sévillia mai crede că, având ca punct de pornire ceea ce denumim „fals istoric”, deformarea adevărului, dar și un naționalism defectuos, întrebări ce anume reprezintă Revoluția, francezii de astăzi răspund, într-o zdrobitoare majoritate: *drepturile omului*. Evită, însă, o altă componentă importantă: *teroaarea*. Pe baza acestor două elemente susținute de antinomia conceptuală a lui Soljenițin, conform căreia „oamenii nefiind dotați cu aceleași capacități, dacă sunt liberi nu vor fi egali, și dacă sunt egali înseamnă că nu sunt liberi” (p. 172), găsim o excelentă definiție ideologică a „*libertății*” din perioada Revoluției franceze.

Jean Sévillia, după ce în prealabil atinge în expertiza sa o serie de fenomene primordiale pentru civilizația catolică, nu evită nici sensibilă discuție în jurul personalității papei Pius al XII-lea. Cu ajutorul unei fraze atribuite lui Alexis Curvers, ni se atrage atenția că „există ceva mai alarmant decât tăcerea lui Pius al XII-lea, anume tăcerile referitoare la el”. Imaginea duală a lui Pius al XII-lea revine în mentalul colectiv european, în 2000, odată cu proiecția filmului *Amen* în cinematografele occidentale în regia lui Constantin Costa-Gavras, adaptat după piesa *Vicarul* a lui Rolf Hochhuth. Pe fondul polemicilor istoriografice, dar și al celor din media, Jean Sévillia demontează teoriile conform cărora suveranul pontif ar fi păstrat tăcerea în fața martiriului evreiesc și ar fi fost un complice tacit al regimului nazist. Argumentația împotriva incriminătorilor lui Pius al XII-lea este susținută de demersul papei Paul al VI-lea de a deschide arhivele Vaticanului. Pentru Jean Sévillia, această inițiativă a fost hotărâtoare, mai ales după ce Biblioteca Vaticanului a publicat *Actele și documentele Sfântului Scaun referitoare la al doilea război mondial*. Legăturile catolicismului cu regimul lui Hitler sunt minimalizate în urma unui algoritm bazat pe rezultatele alegerilor din Germania: scorul naziștilor în Rhenania sau Bavaria, acolo unde erau catolicii majoritari, a fost sub 30%. Naziștii erau însă majoritari în alte părți, ceea ce îl determină pe autor să sublinieze că „Germania protestantă, care numără două treimi din populație, este cea care l-a adus pe Hitler la putere și Bisericele protestante cele care, în ciuda câtorva figuri minunate ale rezistenței, se vor arăta în fapt cele mai docile față de regim” (p. 342). Atitudinea protecționistă față de Biserica Catolică este relevantă mai ales în cadrul analizei privind relația cu N.S.D.A.P. La 10 februarie 1931, ne informează autorul, o declarație episcopală le interzicea catolicilor să adere la N.S.D.A.P. sub amenințarea de a li se refuza sacramentele și de a fi privați de înmormântarea religioasă (p. 342). Ceea ce surprinde, însă, este tocmai faptul că renunțarea la această interdicție, la 30 martie 1933, deci după preluarea puterii de către naziști, nu este văzută ca un compromis al Bisericii. Nici Concordatul cu Reich-ul, semnat la 20 iulie 1933, nu constituie, în opinia lui Sévillia, semnul unei complicități cu național-socialismul, deoarece reprezintă un proiect pregătit cu Republica de la Weimar (p. 343).

Tăcerea lui Pius al XII-lea este compensată de faptele sale: „în țările ocupate de germani, a dat instrucțiuni nunțiilor să facă tot ce pot pentru a-i salva pe evrei, dar discret” (p. 358). Explicația acestei atitudini retrace ne-o dă însuși papa, printr-o cuvântare ținută în fața consistoriului, la 2 iulie 1943: „orice cuvânt din partea noastră adresat autorităților competente în această problemă, orice aluzie publică trebuie să fie considerate și cântărite cu foarte multă atenție, tocmai în interesul celor care suferă, pentru a nu le face, din inadvertență sau fără să vrem, situația mai dificilă și mai intolerabilă ca înainte” (p. 357).

O abordare la fel de incisivă precum cele mai sus amintite este uzitată în capitolul *1900: antisemiți, antimilitariști și anticlericali*, unde autorul conferă un spațiu important „afacerii Dreyfus”.

Concluzia neechivocă inspirată din lectura textului a fost aleasă drept titlu al unuia dintre subcapitole: „căpitanul Dreyfus ar fi putut fi antidreyfusard” (p. 234); apoi, o altă abordare legată intrinsec de cele de mai sus este aceea, la fel de categorică, potrivit căreia „antisemitismul nu explică afacerea Dreyfus”. „Dintre cei patruzeci de mii cât avea pe atunci armata franceză mai multe sute (printre care și generali) erau evrei și nu s-au lovit de niciun fel de discriminare” (p. 239). Credem că opinia lui Sévillia ar trebui măcar reanalizată nu numai din cauza inconștienței probelor aduse drept argument. O voce autorizată în privința evoluției problemei evreiești franceze și europene în secolele XIX–XX, Hannah Arendt, în lucrarea ei clasică *Originile totalitarismului*, insistă tocmai asupra reacțiilor virulent antisemite din cadrul „afacerii Dreyfus”: „Dreyfus fusese primul evreu care obținuse în statul major general și, în condițiile existente atunci, aceasta nu putea decât să trezească nu numai iritare, ci de-a dreptul furie și consternare” (Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, 2006, p. 138).

Volumul lui Jean Sévillia se mai oprește asupra unui alt fenomen pe care, între alții, și Hannah Arendt îl include pe seama originilor totalitarismului: *colonialismul*. Și de această dată, însă, Sévillia găsește o abordare diametral opusă față de predecesori, rezumată într-o serie de întrebări: „cine poate nega că soarta africanilor din 1960 era mai bună decât cea a strămoșilor lor din 1860? *A contrario*, ar trebui să ne gândim ce ar fi însemnat continentul negru, în secolul XX, dacă nu ar fi avut loc colonizarea. Avea Africa forțele necesare pentru a accede la progresul politic, tehnic, sanitar și școlar?” (p. 372). Această controversă Sévillia – Arendt pe care am subliniat-o în ultima parte a recenziei noastre nu este altceva decât sinteza volumului *Corectitudinea istorică. Să punem capăt trecutului unic*, „intim legată de ideologiile de stânga”, deși autorul evocă și legende care țin de o orientare de dreapta.

Chiar dacă în expertiza sa, Sévillia nu impresionează prin informații noi, de primă mână, sau cu o rigoare istorică clasică, merituosă este metoda, apropiată criticii istorice, echivalentă atitudinii lui Lucian Boia, în cazul românesc. Volumul prezentat de noi este recomandabil atât istoricilor români, a căror misiune de demitizare și demistificare a istoriei naționale este abia la început, după ce aparatul de propagandă comunistă a avut rezultate prodigioase și în acest domeniu, cât mai ales studenților și pasionaților de istorie.

Daniel Citirigă

ISSN 1018–0443